МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

НОВА ФІЛОЛОГІЯ

№ 68

ЗАПОРІЖЖЯ

2016

УДК 80(082)
ББК 80я43
Н 72

Друкується за рішенням Вченої ради Запорізького національного університету від 25 жовтня 2016 року (протокол № 4).

Редакційна колегія:
Головний редактор: С. М. Єнікєєва, доктор філологічних наук, професор
Заступник головного редактора: О. М. Головко, кандидат філологічних наук, доцент
Відповідальний редактор: А. Б. Семенчук, кандидат філологічних наук, доцент
Члени редколегії:
Алексєєв А. Я., доктор філологічних наук, професор
Бехта І. А., доктор філологічних наук, професор
Білоусенко П. І., доктор філологічних наук, професор
Бурде Ж.-Ф., доктор філології, професор (Франція)
Бялик В. Д., доктор філологічних наук, професор
Градінарова А., доктор філології, професор (Болгарія)
Зацний Ю. А., доктор філологічних наук, професор
Кияк Т. Р., доктор філологічних наук, професор
Кораза Е., доктор філології, професор (Канада)
Манакін В. М., доктор філологічних наук, професор
Махачашвілі Р. К., доктор філологічних наук, доцент
Морошкіна Г. Ф., кандидат філологічних наук, доцент
Нацистйоне А., доктор філології, професор (Латвія)
Озкан Й., доктор філософії, доцент (Туреччина)
Піхтовнікова Л. С., доктор філологічних наук, професор
Приходько Г. І., доктор філологічних наук, професор
Прохоров В. Ф., кандидат філологічних наук, доцент
Самохіна В. О., доктор філологічних наук, професор
Семенець О. О., доктор філологічних наук, доцент
Швачко С. О., доктор філологічних наук, професор
Шевченко О. І., кандидат філологічних наук, доцент

Адреса редакційної колегії: 69096, Запоріжжя, ЗНУ, вул. Жуковського, 66а, корп. 2, ауд. 319. E-mail: novafilologia@ukr.net.

Нова філологія. Збірник наукових праць. – Запоріжжя : ЗНУ, 2016. – № 68. – 223 с.
Н 72
ISSN 2414-1135

У збірнику містяться статті, присвячені актуальним проблемам когнітивного, зіставного мовознавства, дискурсивної лінгвістики, перекладознавства, лінгвосинергетики тощо. Результати досліджень висвітлюються переважно з позиції новітніх наукових підходів, що є характерними для філологічної думки початку XXI століття.

Для філологів: науковців, викладачів, аспірантів, магістрантів та студентів старших курсів.

УДК 80(082)
ББК 80я43

© Автори статей, 2016
© Запорізький національний університет, 2016

ЗМІСТ

ЛІНГВОКОГНІТИВНІ ДОСЛІДЖЕННЯ МОВНИХ ОДИНИЦЬ

АНДРЄЄВА І. О. Лінгвокогнітивні параметри дискурсивної узуалізації англомовних локативних фразеологізмів 6

ЗАЦНИЙ Ю. А., ДРАБОВСЬКА В. А. Актуалізація сегмента "business" лінгвокультурного концепту "materialism" засобами фразових інновацій американського варіанта англійської мови 11

МИКЛАШ Л. Т. Антонімічні відношення в англомовній терміносистемі лісового господарства 18

НІКОНОВА В. Г. Лінгвокогнітивні і комунікативно-когнітивні стратегії формування іміджу «ідеального політичного лідера» в англомовному медіа дискурсі 22

СТРЕЛЬЧЕНКО К. С. Емоціогенний потенціал вербалізованого сценарію РОЗВ'ЯЗУВАННЯ ТАЄМНИЦІ (на матеріалі сучасної англомовної прози) 30

ШЕВЧУК О. В. Пасивні конструкції в структурі пропозиції висловлювання 36

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЛІНГВІСТИКИ ТЕКСТУ ТА ДИСКУРСОЛОГІЇ

АНОХІНА Т. О. Форманти лакунарності в мові, мовленні та в мовленнєвій поведінці 40

ГОЛУБ Ю. І., ТРУХАЧОВА М. В. Лінгвостилістичні особливості портретних описів у романах Джейн Остен 45

ЗАПОЛЬСЬКИХ С. П., ШЕВКУН А. В. Концепт "woman" в англійській літературі (на матеріалі роману А. С. Байєтт "Possession") 49

КОЛІСНИЧЕНКО Т. В. Семантична сполучуваність інтенсифікаторів та номінацій "settlement" у туристичному рекламному дискурсі 53

МАРЧИШИНА А. А. Особистісна/соціальна ідентичність: гендерний аспект, текстовий вимір 58

МУКАТАЄВА Я. В. Різновиди чужої мови у романі Й. В. Гете «Страждання юного Вертера» 62

ПАВЛЮК Х. Т. Переспівниця як символ повстання у романі-дистопії Сьюзен Коллінз «Catching Fire» 66

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНІ ТА ЕТНОЛІНГВІСТИЧНІ СТУДІЇ

ВОЛКОВА С. В. Від етноархетипного образу Great Spirit до етнокультурного типажу Unsubdued 72
ЮНАЦЬКА А. Б. Ґендерна ідентичність латиноамериканської жінки в сучасній культурі США: лінгвокультурологічний аспект 80

ФУНКЦІОНАЛЬНЕ ТА ЛІНГВОПРАГМАТИЧНЕ ВИВЧЕННЯ МОВНИХ ОДИНИЦЬ

ЗАПОЛЬСЬКИХ С. П., ЗАПОЛЬСЬКИХ А. Ю. Лінгвопрагматичні особивості англомовних публічних промов (на матеріалах доповідей конференції *TECHNOLOGY ENTERTAINMENT DESIGN* TALKS (TED-talks) 85
КЛИМЕНКО О. Л. Лінгвокреативний потенціал авторських інновацій в художньому дискурсі 89
РОМАНОВА Н. В. Эмотивы в немецкоязычной драме XVIII века: семантико-функциональный аспект 94

РОЗВИТОК СЛОВНИКОВОГО СКЛАДУ ГЕРМАНСЬКИХ І РОМАНСЬКИХ МОВ

БУЯЛЬСЬКА Т. І. Комунікативно-прагматичні особливості висловлень з інтенціональним значенням підтримки в міжсуб'єктній інтеракції 101
МАТІЯШ І. М. Еволюція лексеми *"wife"* у контексті британської мовної картини світу 108
ТУПАХІНА О. В. Субституція як механізм лінгвістичного протекціонізму (на матеріалі німецької мови кінця XX – початку XXI століття) 113

ЛІНГВОФІЛОСОФІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

АЛЕКСЕЕВ А. Я. Словообразование и морфонемика 117
АНДРЕЙЧУК Н. І. Тлумачення мовного знака в загальній теорії знаків Ч. С. Пірса: філософське підґрунтя 121
КОЗЛОВА Т. О. Параметр іконічності як координаційна характеристика мовного типу..... 130
СИДЕЛЬНИКОВА Л. В. Новітні підходи до обґрунтування виникнення письма 143

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЛІНГВОСИНЕРГЕТИКИ

БИСТРОВ Я. В. Кореферентні відношення у структурі фрактального концепту (на матеріалі англомовного оповідного тексту) 149
ДОМБРОВАН Т. І. Діахронічна лінгвосинергетика: перші здобутки та вектори подальшого розвитку 154
ДРЕБЕТ В. В. Синергетика семантичного декодування іменників з відмінковими ролями у німецькомовній художній прозі 160
ЗАЛУЖНА М. В. Реалізація категорії антропоцентричності у постмодерному художньому дискурсі: лінгвосинергетичний вимір 170
КІЙКО С. В. Синергетичний потенціал лексико-граматичної омонімії в німецькій мові 175
ПИХТОВНИКОВА Л. С. Лингвосинергетика: направления и перспективы 182
САМОХІНА В. О., ШПАК О. В.Синергія контакту 189
ЧЕРЕДНИЧЕНКО В. П. Еволюція стилю німецькомовної новели в аспекті лінгвосинергетики 197

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА ТА МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

БОГУСЛАВСЬКА Л. А. Когнітивний аналіз відтворення слів-нонсенсів у англо-українських перекладах вірша Льюїса Керролла «Джеббервоккі» 202
КУКАРІНА А. Д. Способи перекладу абревіатур табу, евфемізмів у медичному дискурсі 209
РЕБРІЙ І. М. Українськомовне відтворення артлангу надсат у світлі теорії перекладацьких контекстів 214

РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

ПРИХОДЬКО Г. І. Рецензія на монографію І. А. Галуцьких «Тілесність в художній прозі англійського модернізму і постмодернізму (когнітивно-семіотичні студії) 221

ЛІНГВОКОГНІТИВНІ ДОСЛІДЖЕННЯ МОВНИХ ОДИНИЦЬ

УДК 811.11-13

АНДРЄЄВА І. О.
(Запорізький національний університет)

ЛІНГВОКОГНІТИВНІ ПАРАМЕТРИ ДИСКУРСИВНОЇ УЗУАЛІЗАЦІЇ АНГЛОМОВНИХ ЛОКАТИВНИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ

Статтю присвячено проблемі дискурсивного функціонування локативних фразеологізмів, пов'язаному з оказіональними фразеологічними трансформаціями. Окреслено структурно-семантичні параметри трансформацій та супровідні когнітивні чинники. З'ясовано, що провідну роль в процесі комунікативної узуалізації ідіоми відіграє дискурсивний контекст, який може продукувати оказіональні деформовані одиниці. Встановлено та описано найбільш типові для сучасного англомовного художнього дискурсу структурно-семантичні трансформації фразеологізмів та відповідні ним зміни в когнітивному плані. Автором доведено, що дискурсивний контекст може підтверджувати, нівелювати, конкретизувати або модифікувати концептуальний зміст ідіоми, або навпаки залишати його без істотних якісних змін.
Ключові слова: локативні фразеологізми, дискурсивний контекст, концептуальний зміст ідіоми, структурно-семантичні трансформації фразеологізмів.

Андреева И. А. Лингвокогнитивные параметры дискурсивной узуализации англоязычных локативных фразеологизмов. В статье рассматривается проблема дискурсивного функционирования локативных фразеологизмов, связанного с окказиональными фразеологическими трансформациями. Очерчиваются структурно-семантические параметры трансформаций с сопутствующими когнитивными факторами. Доказано, что ведущую роль в процессе коммуникативной узуализации идиом выполняет дискурсивный контекст, который может продуцировать окказиональные деформированные единицы. Установлены и описаны наиболее типичные для современного англоязычного художественного дискурса структурно-семантическое трансформации фразеологизмов и соответствующих им изменений в когнитивном плане. Автор доказывает, что дискуривный контекст может верифицировать, нивелировать, конкретизировать либо модифицировать концептуальное содержание идиомы. Либо же наоборот, оставлять его без существенных качественных изменений.
Ключевые слова: локативные фразеологизмы, дискурсивный контекст, концептуальное содержание идиомы, структурно-семантические трансформации фразеологизмов.

Andryeyeva I. Lingual-cognitive parametres of English locative idioms discourse usage. The article focuses on discourse functioning of locative phraseologisms related to phraseological transformations. It analyses the structural-semantic character of transformations and attendant cognitive factors. Idioms are universally recognized as unique means of secondary nomination, since they provide verbal fixation of the results of conceptualizing spatial relationships through non-spatial terms (fields of human knowledge). When providing spatial world conceptualization, the locative idioms involved not only primary spatial code, but also secondary units of different cultural codes, i.e. anthropomorphic, zoomorphic, biological, temporal, etc). Idioms proper are often referred to as a "texts in text", since they are verbal embodiment of culturally-relevant senses, so called micro-texts, the nominative base of which involve various types of information (denotative, emotive, grammatical, stylistical, motivational, evaluative).
There's a number of studies focusing on analyzing how discourse functioning affects idioms' structure, semantics and cognitive contents. Therefore, the research presented is targeted at disclosing the productive types of discourse modifications of locative idioms. The research yielded the following results: the most productive type of structural-semantic modifications are such as: addition, elimination and / or substitution of components. According to these semantic and structural modifications, the following conceptual alterations may occur: the idiomatic conceptual meaning may be either verified or neutralized, specified, modified or left unchanged.
The research performed has enabled to increase the list of conceptual referents of orientational metaphors and, consequently, to broaden scientific views on a particular concept of human knowledge, i.e. SPACE, represented in the English language.
Key words: locative idioms, discourse context, idiom conceptual meaning, structural-semantic transformations of idioms.

Актуальність представленого дослідження, *метою* якого є встановлення лінгвокогнітивних параметрів дискурсивної узуалізації локативних фразеологізмів (далі - ЛФО), обумовлюється рядом причин: по-перше, унікальністю самих одиниць вторинної номінації, оскільки вони вербально фіксують процес концептуалізації непросторових відносин у рамках просторових термінів, і, по-друге, підвищеним інтересом лінгвокогнітивних студій до впливу дискурсивних чинників на концептуальний зміст ідіом. *Матеріалом дослідження* слугував корпус фразеологізмів з локативною семантикою, а також текстові фрагменти їх дискурсивної актуалізації у творах сучасної англомовної прози.

Вибір саме локативних фразеологізмів в якості матеріалу дослідження не є випадковим, оскільки просторові семи в значенні ЛФО окрім прямого вираження просторового коду, що скеровує та категоризацію, структурацію і оцінку матеріального світу, можуть втрачати свою

буквальну семантику і служити для позначення інших культурних кодів [Селіванова 2004, с. 86]. З іншого боку, концептуалізації простору засобами фразеології відбувається не лише за допомогою власне просторових термінів, але і за рахунок залучення термінів інших галузей знань, унаслідок чого до складу ЛФО з експліцитною просторовою семантикою, що вербалізують просторове розчленовування, входять компоненти натуралістичного, зооморфного, соматичного, предметного, темпорального коду. ЛФО є вербальними фіксаторами культурно-значимого змісту, що забезпечується їх здатністю виступати мікротекстами, в номінативну основу яких втягуються усі типи інформації (денотативної, эмотивної, граматичної, стилістичної, мотиваційної, оцінної) [Селіванова 2004; Алефиренко 2001; Телия 1996].

Аксіоматичною в сучасних лінгвокогнітивних студіях стала теза про те, що універсальним засобом утворення фразеологізмів, у тому числі й тих, що номінують просторові характеристики (культурний макроконцепт ПРОСТІР), є метафора. В свою чергу, когнітивною базою метафоризації є головна властивість концептуальної системи – здатність представляти один об'єкт в термінах об'єкту іншого типу [Ченки 1996, с. 70; Ченки 2002, с. 341]. В теорії концептуальної метафори метафора трактується, передусім, як когнітивна операція над концептами і засіб концептуалізації, що дозволяє осмислити ту або іншу область дійсності в термінах понятійних структур, що спочатку склалися на базі досвіду, отриманого в інших областях [Lakoff 1980; 1993]. При цьому "перенесенню" піддається не ізольоване ім'я (з властивим йому прямим номінативним значенням), а цілісна концептуальна структура (схема, фрейм, модель, сценарій), що активується деяким словом (фокусом метафори) у свідомості носія мови, завдяки конвенціональному зв'язку цього слова з цією концептуальною структурою. Таким чином, метафора дозволяє використати одне високо структуроване поняття для структуризації іншого [Lakoff 1980, с. 129].

В результаті метафоризація призводить до отримання нового знання про світ та його мовної фіксації, внаслідок чого метафоричний процес номінації привносить "вкраплення знань до нового концепту" [Телия 1996, с. 136]. В силу свого ціннісно-смислового потенціалу, локативні фразеологізми, що вербалізують орієнтаційні метафори (метафори, областю джерела яких є локативний домен) припускають особливе "місце існування", необхідне для комунікативної актуалізації, - *дискурсивний контекст*. Традиційне трактування *дискурсу* як складного комунікативного явища, інтеграційними частинами якого є екстралінгвістичні чинники (фонові знання, погляди, установки, цілі адресата), дозволяє позначити текст як елементарну (тобто базову, мінімальну і основну) зриму одиницю дискурсу [Шевченко 2005]. В процесі комунікативної узуалізації під впливом дискурсу ЛФО зазнають певних оказіональні структурно-семантичних трансформацій, які прямим чином впливають і на концептуальний зміст цих одиниць. Або навпаки, відсутність формальних структурно-семантичних змін приховує за собою певний концептуальний зсув у змісті ЛФО.

В ході дослідження нами будо встановлено наступні типи комунікативно-зумовлених оказіональних трансформацій структури та семантики ЛФО, яким відповідають певні трансформації в іх когнітивному змісті (Таблиця 1):

	Зміни у структурі та семантиці ЛФО	Концептуальні зміни в когнітивному змісті ЛФО
Ситуація 1	є зміна	є зміна
Ситуація 2	немає (нульова зміна)	є зміна
Ситуація 3	є зміна	немає (нульова зміна)

Таблиця 1. Кореляція структурно-семантичних та концептуальних змін у дискурсивному функціонуванні ЛФО

Розглянемо кожну ситуацію детальніше та встановимо лінгвокогнітивний характер структурно-семантичних та відповідних концептуальних змін.

Лінгвокогнітивна ситуація 1 (+/+), коли оказіональні структурно-семантичні

трансформації ЛФО призводять до відповідних змін в концептуальному плані. Розглянемо основні види трансформацій цього типу (Таблиця 1.1; 1.2).

Зміни у структурі та семантиці ЛФО	Концептуальні зміни в когнітивному змісті ЛФО
(+) Вклинювання додаткових оказіональних компонентів у узуальну структуру	**(+) зміна вектору концептуалізації**
Таблиця 1.1 – Ситуація 1. Тип 1.	

Під впливом дискурсивного контексту концептуальний зміст ЛФО може видозмінюватися: *As Brian's feet touched down, he felt a mad urge to place his hand over his heart and cry out: I claim this* ***land of rancid milk and sour honey*** *for the survivors of Flight 29 ... at least until the langoliers arrive! (King S., "The Langoliers").*

Вклинювання атрибутивних компонентів (*the land of+(rancid)+milk and (sour) honey*) створює стилістичний ефект за рахунок оксюморону, тобто поєднання логічно суперечливих компонентів (*sour honey*). В результаті чого ідіома, що вербалізує концепт позитивно-маркованого простору (*the land flowing with milk and honey*), змінює концептуальну полярність та, як наслідок, в оказіональній формі вербалізує негативно-маркований простір. Негативна експресивна маркованість іншого нейтрального безатрибутивного компоненту *milk* досягається шляхом уклинення адъектива *rancid*. Таким чином бачимо, як дискурсивний контекст може міняти вектор концептуалізації простору (POSITIVE SPACE : NEGATIVE SPACE) за рахунок оказіональних змін структури ЛФО (вклинювання атрибутів).

Зміни у структурі та семантиці ЛФО	Концептуальні зміни в когнітивному змісті ЛФО
(+) заміна компонентів в узуальній структурі на антонімічні	**(+) зміна полярності концептуалізації**
Таблиця 1.2 – Ситуація 1. Тип 2.	

Узуальна форма фразеологізмів піддається деформації шляхом заміни узуального компоненту на протилежний за семантикою, що призводить до зміни полярності концептуалізації. Наприклад, ЛФО *come out of woodwork,* що вербалізує концепт APPEARANCE, в дискурсивному функціонуванні перетворюється на «*fade back into the woodwork»: Would his friend Ivan take the next step, or would he just* ***fade back into the woodwork,*** *taking satisfaction that he'd managed to make the U.S. Embassy dance to his tune one cool Moscow morning?(Clancy T., "Red Rabbit").* Заміна висхідних компонентів *come out of* на словосполучення *fade back into*, внаслідок чого оказіональна авторська ідіома вербалізує концепт DISAPPEARANCE:

Лінгвокогнітивна ситуація 2 (-/+), коли під впливом дискурсивних чинників ЛФО змінює свій концептуальний зміст, але при цьому не відбувається жодних формальних змін структури та семантики ідіоми, тобто нульова структурно-семантична трансформація (Таблиця 2.1; 2.2).

Зміни у структурі та семантиці ЛФО	Концептуальні зміни в когнітивному змісті ЛФО
(-) збереження узуальної формальної структури та семантики	**(+) зміна топикальної референції** (домен цілі у складі метафори, що вербалізована ЛФО в узуальній та оказіональній формі, належать до різних тематичних областей знань)
Таблиця 2.1 – Ситуація 2. Тип 1.	

Дискурсивний контекст може викликати зміну топикальної референції оказіональної ЛФО. Так, зокрема, в наступному прикладі ідіома *go off the deep end*, що в узуальній формі вербалізує метафору DEEP is ANGER, в дискурсивному контексті вербалізує метафору DEEP is INSANE, за допомогою якої найвищий ступінь гніву асоціюється з божевіллям: *"You're locked in a psychological box that you built for yourself, and you want out, but you can't*

find the key to the lock." ... "No, that's putting too good a face on it. If what you think is true, then I'm ***all the way off the deep end,*** *Holly, I should be in some damned rubber room, pumped full of Thorazine." (D. Koontz, "Coldfire").* Дискурсивні маркери (лексеми *psychological box, rubber room, Thorazine*), що реалізують топикальну референцію до медичного дискурсу, а саме фрейму INSANITY, сприяють експлікації оказіонального концептуального значення ідіоми. Спостерігаємо концептуальні зміни в когнітивному змісті ЛФО, власне зміну топикальної референції, коли домен цілі у складі метафори, що вербалізована ЛФО, в узуальній та оказіональній формі належать до різних тематичних референтів (ANGER : INSANITY).

Зміни у структурі та семантиці ЛФО	Концептуальні зміни в когнітивному змісті ЛФО
(-)нульова зміна, збереження узуальної формальної структури та семантики	**(+) конкретизація топикальної референції** (домен цілі у складі метафори, що вербалізована ЛФО, в узуальній та оказіональній формі належать до суміжних тематичних областей знань
Таблиця 2.1 – Ситуація 2. Тип 2.	

За результатами проведеного дослідження концептуального моделювання ПРОСТОРУ в концептуальній картині світу носіїв англійської мови [Андрєєва 2006], концептуальною протилежністю простору є анти-простір (ANTISPACE), що, вербалізується ЛФО *no man's land*. Аналіз дискурсивного функціонування ідіоми дозволяє нам конкретизувати анти-простір як простір аномальний, неосвоєний: *She could feel him. (...), Nadine felt it as a kind of mystic event, a border-crossing. It was as if these mountains, of which she was even now only in the foothills, were* ***a no-man's-land*** *between two spheres of influence - Flagg in the West, the old woman in the East. (King S.,"The Stand").* Таким чином ми бачимо, що концептуальні зміни в когнітивному змісті ЛФО в даному випадку полягають у **конкретизації топикальної референції**, домен цілі у складі метафори, що вербалізована ЛФО, в узуальній та оказіональній формі належать до суміжних тематичних областей (ANTISPACE : NEGATIVE SPACE).

Лінгвокогнітивна ситуація 3 (+/-), коли оказіональні трансформації структури та семантики ідіоми не призводять до зміни її концептуального змісту, тобто відбувається нульова когнітивна трансформація в якісному плані (Таблиця 3.1; 3.2).

Зміни у структурі та семантиці ЛФО	Концептуальні зміни в когнітивному змісті ЛФО
(+) Вклинювання компонентів (лексеми-актуалізатора) в структуру узуальної ЛФО	**(-) нульова зміна узуального концептуального змісту**
Таблиця 3.1 – Ситуація 3. Тип 1.	

Узуальний концептуальний зміст ЛФО може конкретизуватися завдяки вклинюванню лексеми-актуалізатора *"And if you're wrong?" Sexton rolled his eyes. "Oh, for heavens sake, Ms. Tench, if I'm wrong I'll eat my hat." (...) "I'll remember you said that, senator." She smiled for the first time. (...) As Marjorie Tench had promised, Senator Sexton had* ***taken the bait - hook, line, and sinker.*** *(Brown D., "Deception Point").* Оказіональний варіант ЛФО завдяки наявності лексеми-актуалізатора *(to take the bait),* сприяє додатковій актуалізації змісту ідіоми *hook, line and sinker*, що вербалізує концептуальну метафору END is COMPLETENESS.

Схожий процес конкретизації концептуального змісту ідіоми в її дискурсивному функціонуванні спостерігаємо і в наступному прикладі: *Becka thought it was a* ***low-down mean trick.*** *(King S.,"The Tommyknockers").* Авторська модифікація ЛФО шляхом вклинювання атрибуту *down* зайвий раз актуалізує концептуальну метафору BOTTOM is DECEPTION, оскільки оказіональний атрибут *down* є семантично тотожнім висхідному *low* та вербалізує один і той же концепт BOTTOM. Таким чином бачимо, що деформовані за рахунок вклинювання оказіональні фразеологізми фактично не зазнали якісних змін у своєму концептуальному змісті.

Під час аналізу взаємозв'язку оказіональних трансформацій та змін концептуального

змісту фразеологізмів окремої уваги заслуговує аналіз мотивування ідіом, наприклад, ЛФО *come/crawl out of the woodwork*, що вербалізує локативний концепт APPEARANCE. Компонентний аналіз дозволяє відновити прототиповий сценарій, що лежить в основі утворення ідіоми, - раптова поява комах з щілин віконних рам, дверних отворів, що свідчить про здатність ЛФО активізувати фреймові структури і одночасно виступати їх репрезентантом: *Every five years or so, another great rock-'n'-roll song* ***comes*** *break-dancing* ***out of the woodwork*** *(King S., Straub P. Dark House).* Вклинювання обставини *break-dancing* у склад ЛФО не впливає на концептуальний зміст ідіоми.

Зміни у структурі та семантиці ЛФО	Концептуальні зміни в когнітивному змісті ЛФО
(+) заміна узуальних компонентів у структурі ЛФО на лексеми - синоніми	**(-) нульова зміна в якісному плані концептуального змісту**
Таблиця 3.2 – Ситуація 3. Тип 2.	

Семантика концепту BOTTOM запозичується для позначення невдачі за допомогою концептуального переносу BOTTOM is BAD LUCK у складі ЛФО *come high, come low* та LOSING BOTTOM is BAD LUCK у складі ЛФО *the bottom dropped out of sb's world.*

Фізичною основою цих концептуальних метафор, на нашу думку, є ідея падіння, що призводить до фізичних ушкоджень, або, навпаки, їх відсутності у разі вдалого приземлення, як, наприклад, у складі ЛФО *fall on one's feet.* Дискурсивний контекст у ряді випадків зумовлює деформацію: *When the* ***bottom dropped out of both your bank accounts and your investment portfolio,*** *you had to take your satisfactions where you found them. (Grisham J. "The Chamber").*

Проте, заміна компонента початкової ЛФО *the bottom dropped out of sb's world* на *out of both your bank accounts* не впливає на когнітивний зміст фразеологізму, оскільки в обох випадках вербалізується концептуальна метафора низу як підгрунтя → втрати підгрунтя (низу) як невдачі: LOSING BOTTOM is FAILURE**.** Заміна висхідного компоненту зумовлена, на нашу думку, включенням у даний фрагмент елементів фінансового дискурсу *(bank accounts, investment portfolio).*

Зміни у структурі та семантиці ЛФО	Концептуальні зміни в когнітивному змісті ЛФО
(+) подвійна актуалізація значення лексем у складі ЛФО	**(-) нульова зміна в якісному плані концептуального змісту**
Таблиця 3.3 – Ситуація 3. Тип 3.	

Наступна ситуація, коли оказіональні структурно-семантичні зміни не призводять до змін у концептуальному змісті ЛФО – це коли значення ідіоми (наприклад, *have one's hands full*) зазнає подвійної актуалізації шляхом обігрування буквального значення семантично незв'язаного словосполучення, що формально співпадає з ЛФО: *Toomy was not looking at him; his eyes were shuttling rapidly back and forth between Brian and Nick, and he* ***had his hands full*** *- quite literally - holding onto Bethany. (King S., "The Langoliers").* Як бачимо, авторський прийом подвійної актуалізації не впливає на концептуальний зміст ідіоми.

Ще одним ілюстративним прикладом цієї ситуації може бути наступний: *I'd guess the total American population might be down to 1.6 million by next spring-and that's a kind estimate. ... I just can't picture that. This town would be* ***busting at the seams.*** *(King S., "The Stand").* Заміна узуального компоненту *fall apart* на синонімічний *bust* не призвела до концептуальних змін.

Отже, проведений вище аналіз свідчить про те, що провідну роль в процесі коммунікативной узуализації ідіоми відіграє дискурсивний контекст, який може продукувати оказіональні деформовані ЛФО. Структурно-семантичні зміни призводять до певних змін концептуального змісту ідіоми, які можна описати в рамках декількох типових ситуацій. Найбільш продуктивними типами структурно-семантичних трансформацій фразеологізмів є вклинювання компонентів до складу ЛФО; заміна компонентів ЛФО на синонімічні або

антонімічні; поєднання елімінації та вклинювання компонентів ЛФО. Відповідно до цих змін, дискурсивний контекст може підтверджувати, нівелювати, конкретизувати або модифікувати концептуальний зміст ідіоми або залишати його без істотних якісних змін.

Аналіз лінгвокогнітивних параметрів оказіональних трансформацій фразеологізмів під час їх комунікативної узуалізації дозволяє розширити перелік концептуальних референтів орієнтаційних метафор, розширити знання про певний англомовний когнітивний конструкт (макроконцепт SPACE), а також намітити перспективи дослідження певних формальних та змістовних відповідності між лінгвальними та когнітивними одиницями, що фіксуються у складі оказіональних фразеологічних одиниць.

Література

Алефиренко Н.Ф. Дискурсивно-когнитивные истоки семантики единиц вторичного знакообозначения / Н.Ф. Алефиренко // Русский язык: исторические судьбы и современность. – М.: Изд-во МГУ, 2001. – С. 169-170.

Андрєєва І.О. Концептуалізація простору в англійських локативних фразеологізмах / Ірина Олександрівна Андрєєва // Нова філологія. Зб наук. праць. – Запоріжжя: ЗНУ, 2006. – Вип. 25. – С. 42-49.

Селіванова О.О. Нариси з української фразеології / Олена Олександрівна Селіванова. – Київ-Черкаси: Брама, 2004. – 276 с.

Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В.Н. Телия. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1996. – 288 с.

Ченки А. Семантика в когнитивной лингвистике / А.Ченки // Современная американская лингвистика: фундаментальные направления / Под ред. А.А. Кибрика, И.М. Кобозевой и И.А. Секериной. - М.: Эдиториал УРСС, 2002. - С. 340-369.

Ченки А. Современные когнитивные подходы к семантике: Сходства и различия в теориях и целях / А.Ченки // Вопросы языкознания. - 1996. - №2. - С. 68 - 78.

Шевченко І.С. Дискурс як мисленнєво-комунікативна діяльність / І.С. Шевченко, О.І. Морозова // Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен / Під ред. І.С. Шевченко. – Харків : Константа, 2005. – С. 21-28.

Lakoff G. Metaphors We Live By / G. Lakoff, M. Johnson. – Chicago: Chicago University Press, 1980. – 242p.

Lakoff, G. The Contemporary Theory of Metaphor / G. Lakoff, M. Johnson. // Metaphor and Thought. / Ed. by Orthony, A. – Cambridge: Cambridge University Press. – 1993. – P. 203 - 251.

УДК 811.111’373.7’28

ЗАЦНИЙ Ю. А.
(*Запорізький національний університет*)
ДРАБОВСЬКА В. А.
(*Вінницький кооперативний інститут*)

АКТУАЛІЗАЦІЯ СЕГМЕНТА «BUSINESS» ЛІНГВОКУЛЬТУРНОГО КОНЦЕПТУ «MATERIALISM» ЗАСОБАМИ ФРАЗОВИХ ІННОВАЦІЙ АМЕРИКАНСЬКОГО ВАРІАНТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

У статті пропонується лінгвокультурологічний підхід до дослідження процесу створення фразових інновацій сфери бізнесу в американському варіанті англійської мови останнього десятиліття XXI ст. Інноваційні лінгвальні процеси розглядаються як результат розвитку мовної макросистеми, що є продуктом її взаємозв’язку та взаємодії з культурою. Нові одиниці-фразеологізми розглядаються як лінгвокультуреми, що утворюють польові структури і репрезентують сегмент *business* як одну із найпродуктивніших лінгвокультурних сфер-постачальників мовних інновацій. Робиться висновок про актуальність застосування польового методу з метою аналізу способів фіксації частки концептуальної картини світу в американському варіанті англійської мови та для поглибленого вивчення фразових одиниць-неологізмів різних соціофункціональних сфер зазначеного мовного варіанта.

Ключові слова: американський варіант англійської мови, концептуалізація, лінгвокультурний концепт, соціофункціональна сфера, фразові інновації.

Зацный Ю. А., Драбовская В. А. Актуализация сегмента «business» лінгвокультурного концепта «materialism» средствами фразовых инноваций американского варианта английского языка. В статье предлагается лингвокультурологический подход к исследованию процесса создания фразовых инноваций сферы бизнеса в американском варианте английского языка последнего десятилетия XXI в. Инновационные лингвальные процессы рассматриваются как результат развития языковой макросистемы, которая является продуктом ее взаимосвязи и взаимодействия с культурой. Новые единицы-фразеологизмы рассматриваются как лингвокультуремы, которые образуют полевые структуры и репрезентуют сегмент *business* как одну из наиболее продуктивных лингвокультурных сфер-поставщиков языковых инноваций. Делается вывод об актуальности применения полевого метода с целью анализа способов фиксации части концептуальной картины мира в американском варианте английского языка, а также для углубленного изучения фразовых единиц-неологизмов различных социофункциональных сфер указанного языкового варианта.

Ключевые слова: американский вариант английского языка, концептуализация, лингвокультурный концепт, социофункциональная сфера, фразовые инновации.

Zatsny Y. A., Drabovska V. A. Actualization of the «business» segment of «materialism» as a linguocultural concept by means of the American English phrasal innovations. The article addresses a linguocultural approach to the process of coining American English phrasal innovations of the last decade of the XXIst century in the sphere of business. Actuality of the study is determined by the necessity of a more profound analysis of the phenomenon of American materialism which has undergone objective stages of conceptualization in the course of its cultural and historic development and fixed in the cognitive and communicative field of American English native speakers as a linguocultural concept of the same name.

Identification of the concept of MATERIALISM field constituents presents the research object, while modern American English phraseological innovations representing "business" segment are viewed as its subject. Innovational linguistic processes are considered as a result of the language macrosystem development, the latter being a product of its interrelation and interaction with culture. Innovational phraseological units are treated as linguoculturemes, which make field structures and represent the segment of «business» as one of the most productive linguocultural spheres providing language innovations.

As the conducted analysis of the American English phrasal neologisms demonstrates, concentration of the latter around "business" axiologeme's components correlates, one way or another, with sixteen sociofunctional clusters of economics vocabulary, what is conditioned by such social and economic factors as globalization, introduction of informational technologies into business spheres, as well as macro- and microeconomic relations and structures reforming.

Conclusion is made about actuality of the field method application aimed at analyzing the ways of the American English conceptual world picture constituent recording, as well as at a more profound study of phraseological units, which belong to various sociofunctional spheres of the language variant in question. The authors hold the view that ultimate dictionary registering of that American English vocabulary component which correlates with its speakers' rational lifestyle idea and is presented by phrasal neologisms of the economics and business sphere allows to sufficiently expand the non-English speakers' notion of the American materialism and business as its constituent in particular.

Key words: American English, conceptualization, linguocultural concept, phrasal innovations, sociofunctional sphere.

Множинність і різнобічність дослідницьких підходів у сучасній лінгвістиці вже досить тривалий час розглядається як цілком природнє явище, адже плюралізм наукових інтерпретацій дозволяє більш комплексно й об'ємно поглянути на той чи інший лінгвальний феномен. Аналіз мовних одиниць у лінгвокультурологічному аспекті стає тільки повнішим і ґрунтовнішим, якщо науковець здатен скоординувати декілька різноманітних дослідницьких підходів. Одним із базових положень лінгвокультурології є те, що лінгвальні цінності можуть бути описані у вигляді культурно значимих багатовимірних соціо-психічних утворень, наявних у колективній свідомості, якими є лінгвокультурні концепти [Карасик 2002, с. 140] або «константи культури» [Степанов 2004]. Як зазначає Ю.С. Стєпанов, константа культури існує постійно або, принаймні, дуже тривалий час [Степанов 2004, с. 76]; їхньою специфічною властивістю як концептів є їх належність, із одного боку, мові, а з іншого – культурі. Сукупність уявлень про матеріальні та духовні цінності людей, що формують культурну картину світу, відрізняється своєрідністю для кожної мовної спільноти. Вона обов'язково знаходить відображення в мові, яка розвиває лексичне багатство, перш за все, у найважливіших для кожної культури сферах, конструюючи, таким чином, мовну картину світу.

Лінгвальні одиниці та їх комбінації відбивають уявлення людини про навколишній світ, що склалися в тому чи іншому соціумі. Ці уявлення знаходять пряме вираження у специфічному співвідношенні форми і значення, реалізованому, переважно, у лексичному складі, який значною мірою і визначає «обличчя» культури, її особливе «світобачення». Отже, цілком виправданою у цьому контексті стає й теза про те, що «структури свідомості та концептуалізації навколишньої дійсності залежать не тільки від того, якою негомогенною мовою володіє й думає людина, але й носієм якого її національно-територіального варіанта вона є [Томенчук 2008, с. 3]. Хоча й макросистема сучасної англійської мови має достатні внутрішні ресурси для задоволення потреб її носіїв, а розвиток її словникового складу значною мірою детермінується взаємодією двох її основних варіантів – британського й американського, проте сучасні мовознавці визнають, що більшість неологізмів виникає саме в американському варіанті (далі - АВ), чому сприяє лідерство США серед англомовних країн у різних сферах діяльності людини, зокрема у світовій економіці та бізнесі.

Актуальність теми статті зумовлена важливістю поглибленого дослідження природи явища американського матеріалізму, яке у ході свого культурно-історичного розвитку пройшло об'єктивні етапи концептуалізації та закріпилося у когнітивно-комунікативному просторі носіїв АВ англійської мови у статусі однойменного лінгвокультурного концепту.

Мета статті – розглянути лінгвокультурологічну природу низки найсучасніших фразеологічних інновацій АВ у сфері бізнесу. Розв'язанню цього питання сприятиме

виявлення складових, котрі утворюють лінгвокультурологічне поле концепту MATERIALISM як **об'єкта** нашого дослідження. **Предметом** наукового розгляду є фразові інновації сучасного АВ англійської мови, які репрезентують сегмент *business* як один із найпродуктивніших лінгвокультурних сфер-постачальників нових одиниць і певним чином відбивають специфіку світогляду носіїв зазначеного мовного варіанта.

Варто згадати, що так звана американська «ідея успіху» має своїм корінням настрої перших поколінь колоністів-піонерів, просування яких у глибину північно-американського континенту природним шляхом, починаючи з кінця XVIII ст., розширювало межі їхнього пізнання, в якому духовний розвиток здійснювався паралельно з матеріальним. Саме тому утилітарна спрямованість американської культури є історично й соціально зумовленою закономірністю [Dodds 1973]. Успіх у роботі став ознакою «божої благодаті», спричинившись до створення доволі прагматичного суспільства, а матеріальні цінності почали домінувати над високими етико-інтелектуальними орієнтирами [Туганова 1998, с. 53]. Загалом, етичні вимоги протестантизму сприяли формуванню таких характерних рис американського суспільства, як раціоналізм, прагматизм, підприємництво, практичність, цілеспрямованість і прагнення до матеріального статку.

Як було продемонстровано у низці лінгвістичних досліджень останнього десятиліття, концепт MATERIALISM в американській лінгвокультурі слід розцінювати як один із базових у концептосфері її носіїв, причина чого таїться в характері суспільно-історичного розвитку США. Американські соціологи практично одноголосно припускають, що найважливіші цінності в американському суспільстві – це багатство, благоустрій, матеріальний успіх, трудова етика [Мертон 2006, с. 441; Parsons 1960, с. 58], вирішення проблем з опорою на свободу, рівність, справедливість, відповідальність, а також підзвітність [Hodgson 1976, с. 74]. Ці дані яскраво підтверджують і результати аналізу низки словникових корпусів, у яких здійснена таксономія відібраних американізмів-лінгвокультурем яскраво продемонструвала, що соціально-економічне життя є однією з найрепрезентативніших сфер національно маркованих елементів в АВ [Драбовська 2016]. Зокрема, лінгвокультуреми-американізми тематичної групи *economy*, становлять від чотирьох до п'яти відсотків усіх реєстрових одиниць проаналізованих сучасних тлумачних навчальних словників англійської мови, що є доволі високим показником для довідників цього типу.

Крім того, у ході аналізу було виявлено, що одиниці-лінгвокультуреми, які актуалізують концепт MATERIALISM, формують ядро (від 13,5% до 25,2%) лексичних корпусів проаналізованих словників англійської мови, а принципи відбору лексико-фразеологічних одиниць-американізмів до цих лексикографічних джерел ґрунтуються насамперед на соціальній та економічній значущості об'єктів номінації [Драбовська 2016]. Слід також відзначити, що під час формування лінгвокультурологічних груп одиниць, які утворюють поле концепту MATERIALISM, було виявлено, що серед домінантних складників останнього сегмент *business* є одним із найпотужніших. Отже, наведені вище дані переконливо доводять, що репрезентація соціально-економічного становища американців як такої сфери, у якій максимально сконцентровані національно марковані елементи, є сьогодні надзвичайно актуальною, а MATERIALISM, як константа американської лінгвокультури, входить до кола базових лінгвокультурних концептів США, репрезентуючи, таким чином, екзистенційно значущу частку концептосфери американського суспільства.

У контексті сучасного буття американців доречно зазначити, що прагматично спрямовані ціннісні орієнтири та розвиток капіталістичних відносин стали одними з тих екстралінгвальних чинників, які вплинули на американський характер і світогляд, збагачуючи мовну макросистему новими одиницями, лексико-семантичними варіантами й новими словотворчими елементами. Оскільки світогляд визначає соціальне самопочуття, поведінку, ціннісні орієнтації і характер оцінки, самі по собі природа й специфіка світогляду передбачають наявність історично сформованого оцінного ставлення до світу. Отже, саме орієнтація на матеріальне процвітання як екстралінгвальний чинник, що суттєво вплинув на систему цінностей американців, призвела до того, що АВ англійської мови постійно

поповнюється великою кількістю інноваційних фразеологізмів, що, зокрема, актуалізують сегмент *business* на позначення підприємницької діяльності, номінований відповідною аксіологемою.

Беручи до уваги бажання авторів цієї статті поєднати різновекторні підходи до аналізу фразових інновацій сучасного АВ, варто буде зазначити, що саме лінгвокультурологічний підхід до досліджень проблем розвитку мовної макросистеми як продукту її взаємозв'язку і взаємодії з культурою дозволяє цілісно, паритетно й системно розглядати інноваційні одиниці-фразеологізми сучасного АВ як лінгвокультуреми, що утворюють польові структури. Ієрархічна система таких лінгвокультурем, що мають спільний смисл і відбивають у собі систему певних понять культури, вибудовує складну багатомірну структуру – *лінгвокультурологічне поле,* а їхня семантика цілком природньо є діалектичною єдністю мовного й екстралінгвального. Застосування м*етоду семантичного лінгвокультурологічного поля* під час розгляду одиниць-інновацій може бути доволі продуктивним з огляду на те, що кожна з таких одиниць, що виникає у мові або її національно-територіальному варіанті, певним чином акцентує на найактуальніших рисах культурно детермінованих явищ і дозволяє розкрити ціннісні домінанти їхніх носіїв у конкретний історичний період розвитку певної лінгвокультурної спільноти.

Розглядаючи структуру лінгвокультурологічного поля будь-якого концепту, дослідники зазвичай вважають за важливе зупинитися на таких його складниках, як ядро (тобто лексема-поняття або група лексем-понять) та центр (класи лінгвокультурем із їхніми синонімічними, антонімічними та іншими відношеннями). Так, лінгвокультурологічне поле концепту MATERIALISM задається його домінантою (базовим концептом), назвою якої виступає однойменна лексема. Оскільки у зазначених вище дослідженнях структура концепту MATERIALISM є доволі ретельно описаною, ми детально зупинимося лише на розгляді тих його елементів, які групуються навколо і можуть розглядатися як інноваційні фразові засоби культурної об'єктивації його сегменту *business.*

Отже, ім'ям поля концепту MATERIALISM виступає відповідна лексема; інтенсіонал поля - *a tendency to consider* ***material possessions*** *and* ***physical comfort*** *as* ***more important than spiritual values****; Materialism is the attitude of someone who* ***attaches*** *a lot of* ***importance to money*** *and wants to* ***possess*** *a lot of* ***material things*** [Longman 2006, Macmillan 2007]. Центр: *materialistic, materialist, materialistical, materialistically, materiality, materialization, materialize, materially.* Класи: *materialistic person, material girl, material values, material wealth, material welfare, material well-being, material world, material issue, material losses, material damage, material support, material living standards, dollar, dollar sign, dollarization, dollarize, dollarwise*.

Периферія зазначеного концепту представлена доволі розгалуженою системою суміжних лінгвокультурем, суміжних полів-слів-понять вторинної семантичної функції. Отже, до периферії вказаного концепту варто віднести різноманітні вторинні найменування грошей (*G, greenback, silver dollar, single, c-note, five-spot, wampum, eagle, big ticket, green stuff, scads, sawbuck, spot, fin, moola, red cent, loot, mill, cold cash* тощо); позначення високого майнового статусу, багатства, успіху або злиднів як соціальної вади (*bonanza, big money, new rich, bad-off, big bucks, beaut, on a shoestring, gob, in fat city, deadbeat, bottom falls out, cheap John, money talks bullshit walks, fat cat, be lousy with, pork barrel, go over with a bang, bat a thousand, beautiful people* тощо; дорожнечу або дешевизну товару (*high-end, scalp, shakedown, steal, top dollar, low-end, roll back, for nothing, freebie* тощо).

Оскільки саме у фразеологізмах найяскравіше проявляється специфіка оцінного ставлення до світу, без сумніву, засобами культурної об'єктивації концепту MATERIALISM також можуть виступати фразові лінгвокультуреми АВ зі складником «*dollar»*, наприклад: *dollar for dollar, dollar goes to new lows, dollar has been very quiet, dollar in constant dollars, dollar is in the doldrums, dollar lost steam, dollars to doughnuts, dollar-a-year, Dollar earner, dollar earning commodity, dollar earnings, dollar glut* та багато інших; номінації на позначення прагматичності й практичного ставлення до життя, які також гарантують матеріальний успіх і добробут в американському суспільстві, наприклад: *busy work, shop talk, showtime, drop dead*

date, fill the bill тощо, а також номінації зі сфери комерції, наприклад: *scalper, start-up, come-on, sticker price, five-and-ten-cent store, thriftshop, carrying charge, nickel-and-dime, comp, there's no such thing as free lunch, layaway, repo man, run-up, pay dirt* тощо. Слід зазначити, що наведені тут і вище одиниці належать до того лексичного пласту АВ, який вже давно сприймається як загальновживаний і є зафіксованим не тільки у тлумачних лексикографічних довідниках загального типу, а й у навчальних словниках.

Проте, розглядаючи насамперед фразеологічні інновації АВ останнього десятиліття, виявляється, що лексичний склад сучасної англійської мови значно поповнили неологізми сфери бізнесу. Значна кількість таких інноваційних сталих словосполучень відбиває нові підприємницькі теорії та явища, особливо такі, що співвідносяться з постійними реформами, прагненням удосконалення фінансового стану суспільства. Насамперед, створюються, нові слова і словосполучення, які призначені для номінації і характеристики економіки в умовах інформаційної революції і посилення процесів глобалізації економічного життя.

Зокрема, як демонструє проведений нами аналіз низки фразових неологізмів XXI ст., вплив на інноваційні процеси фразеологічного рівня таких соціально-економічних чинників, як глобалізація, впровадження в бізнес інформаційних технологій, реформи макро- та мікроекономічних відносин, реорганізація мезо- та мікроекономічних структур зумовили концентрацію цих одиниць навколо виділених нами складників аксіологеми *business*, які так чи інакше репрезентують наступні соціофункціональні блоки економічного лексикону:

1) **Сфера функціонування бізнесу та її специфіка** (напр., *cappuccino economics, Goldilocks economy, resource curse, third sector, silicon-chip capitalism, zero-friction economy, friction-free capitalism, crap-shoot economics, fiduciary capitalism* та ін.);

2) **Роль корпорацій у світовому бізнесі** (*corporate anorexia, corporate diversity, corporate governance, corporate portal, corporate sustainability, corporate thriller, corporate welfare*);

3) **Капітал та акції компаній** (*religion stock, single digit midget, dead cat bounce*);

4) **Менеджери** (*chief content officer, chief hacking officer, chief knowledge officer, chief learning officer, chief privacy officer, chief risk officer, boomerang CEO*);

5) **Реорганізація штату працівників** (*ERB, orchestra model, stovepipe organization*);

6) **Важливість наявності висококваліфікованих кадрів** (*return on talent, bozo explosion, rank and yank. ghost work);*

7) **Категорії працівників** (*pink-collar / green-collar / gold-collar / dog-collar / open-collar / frayed-collar / steel-collar* workers, *portfolio worker, go plural*);

8) **Різновиди матеріального заохочення працівників** (*golden handcuffs, golden hello, golden goodbye, golden handshake, rat-race equilibrium, up-titling, recession perks*);

9) **Специфіка праці** (*emotional labor, rocking chair job*);

10) **Бізнесмен / підприємець** (*serial entrepreneur, social entrepreneur, knowledge angel, angel investor, startup artist, soul proprietor / soul proprietorship*);

11) **Робочі умови (***acoustic privacy, pin-drop syndrome, mutter machine, Duvet days*);

12) **Зовнішній вигляд працівників / дрес-код** (*dress-down day, casual Friday, business casual, dress collapse, dress-up Thursday, dress-down Friday*);

13) **Типи маркетингу та засоби приваблення покупців** (*database marketing, drip marketing, multilevel marketing, network marketing, permission marketing, tribal marketing, viral marketing, guerrilla marketing, zip code marketing, undercover marketing, roach bait, market multiculturalism, social norms marketing, silver industry*);

14) **Нові типи торговельних підприємств** (*lifestyle center, power center, big-box store, clicks and bricks, clicks and mortar, multi-channel shopping, stores with doors, pop-up store*);

15) **Особливі категорії працівників торговельних підприємств** (*retail anthropologist, retail anthropology, secret shoppers, secret shopping, mystery shopping*);

16) **Рекламні технології впливу на покупців** (*experience economy, passion brand, badge item, brand name dropping, ghost brand, single-brand store, Christmas creep, ad creep, skyscraper ad, street spam*).

Як видно з наведених прикладів, сучасні фразові інновації сфери бізнесу представлені як фразеологічними одиницями номінативного типу, так і бінарними сталими словосполученнями. Вочевидь, процес поповнення економічної терміносистеми англійської мови відбувається як за рахунок перенесення вільних словосполучень із загальновживаного лексичного шару, так і з інших терміносистем, а формування фразових інновацій відбувається, переважно, на ґрунті лексичних неологізмів. Однак, у цьому контексті не можна не згадати одне з головних питань теорії мовної картини світу, а саме її співвідношення з культурною картиною. Розглядаючи це питання не як відношення частини до цілого, а з позицій відношень взаємовключення та взаємозалежності, дослідники визнають первинність культурної картини світу щодо мовної [Тер-Минасова 2000, с. 46], адже мова розвиває лексичне багатство тільки у найактуальніших для культури сферах. Отже, неологізми економічної сфери, утворені шляхом словотворчої деривації, свідчать, на нашу думку, не тільки про розширення можливостей останньої та ускладнення специфіки номінації. Наведені вище фразові неологізми репрезентують сегмент *business* як один із найпродуктивніших лінгвокультурних сфер-постачальників мовних інновацій і певним чином відбивають специфіку світогляду носіїв АВ, що викликано ускладненням суспільно-економічних і, відповідно, й когнітивних процесів.

Варто також відмітити, що процеси метафоризації, які є підґрунтям словотворчої природи у наведених нами прикладах, також нерозривно пов'язані з когнітивними чинниками, які сприяють специфіці кодування та декодування нової фразової одиниці не лише на образно-асоціативному, але й на пропозиціональному рівні. Так, наприклад, у соціофункціональному блоці *«Сфера функціонування бізнесу та її специфіка»* можна виділити фразеологізм *cappuccino economics / economy*, який виник на позначення економіки, що характеризується надзвичайно високими темпами розвитку однієї галузі. Тут метафоричний перенос сприяв формуванню позитивно навантаженого образного складника фразової одиниці [Shapiro 2000]. Подібним прикладом виступає й фразеологізм *Goldilocks economy* на позначення «ідеальної економіка», яка не спричинює ані інфляцію, ані кризові явища. Щодо інших прикладів, тут можна навести також неологізми *zero-friction economy* та *friction-free capitalism*, які відбивають існування ринкової економіки в умовах майбутнього «ідеального» вільного географічного простору, де капітал, товари, робоча сила й ідеї / знання не будуть мати обмежень у пересуванні, тобто мати «нульове тертя» [Зацний 2008].

У соціофукнціональному блоці *«Роль корпорацій у світовому бізнесі»* можна виділити фразеологізм *corporate sustainability* («корпоративний розвиток»), який з'явився за аналогією до екологічного терміну *sustainable development* («стійкий розвиток») на позначення розвитку людства, що не завдає шкоди навколишньому середовищу. Словосполучення *corporate welfare* почало вживатися для позначення фінансових пільг, що надаються американським корпораціям. Вираз *religion stock* соціофункціонального блоку «*Капітал та акції компаній»* образно характеризує основний капітал компанії, який, на думку інвесторів, в майбутньому тільки зростатиме через їхню потужність і непохитність**.** Тут дія метафоричного механізму відбувається за рахунок переносу когнітивних ознак лексеми однієї терміносистеми (*religion),* що пов'язана із вірою та відданістю певним цінностям на іншу (*stock*).

Прикладом інноваційних фразем із негативною аксіологічно навантаженою образною характеристикою можуть бути такі словосполучення: *resource curse*, що пов'язане з існуванням нестабільних, неконкурентоспроможних економічних систем, які базуються на багатих природних ресурсах, і, таким чином, залежать від коливання цін на них [Resource Curse]; *third sector*, створене за зразком одиниць *public sector*, *private sector*, що відбиває ідею функціонування неприбуткового бізнесу, пов'язаного з філантропічною, релігійною та волонтерською діяльністю. Фразеологізм *crap-shoot economics* номінує модель бізнесу, за якої прибуток приносять лише окремі товари або послуги, проте яких виявляється досить для його функціонування. У цій одиниці метафоричний перенос відбувся за рахунок порівняння ведення бізнесу зі грою в кості та новим лексико-семантичним варіантом лексеми *crapshoot,*

що позначає ризиковану, сумнівну справу, результат якої ніколи не можна передбачити наперед. Терміном «корпоративна анорексія» (*corporate anorexia*) стали позначати скрутне фінансове положення компанії, фірми, страх перед можливістю перетворення на збиткове підприємство [Corporate Anorexia]; негативно-оціночний фразеологізм *single digit midget* з'явився на позначення компанії, акції якої впали нижче десяти доларів; вислів *dead cat bounce* було введено для позначення тимчасового підвищення вартості акцій компанії після різкого падіння їх курсу [Зацний 2008]. Слід зазначити, що наведений тут перелік прикладів одиниць, що з'явилися в результаті дії метафоричного механізму не є вичерпним.

Результати і перспективи подальшого дослідження. Загалом варто відзначити, що низка розглянутих фразових одиниць-неологізмів демонструє той факт, що макро- та мікроекономічні перетворення як один із найважливіших екстралінгвальних чинників сьогодні продовжують активно вливати на інноваційні процеси АВ англійської мови. Оскільки основними шляхами та способами дослідження специфіки концептуалізації дійсності у лінгвокультурологічному напряму є виявлення та комплексний опис різних мовних засобів вираження культурно маркованих концептів, ми вважаємо, що аксіологема *business* актуалізується також і за рахунок інноваційних фразових номінацій на позначення вище зазначених сфер функціонування. Про це свідчать наведені нами фразеологічні неологізми, що включають у свій склад позначення різних конституентів бізнесу як системи, що торкається доволі широкої низки макро- та мікроекономічних складників, за допомогою яких характеризуються різні його сторони.

Виявляється, метод поля та залучення до його компонентів новостворених фразових одиниць є надзвичайно ефективним не тільки під час аналізу специфіки актуалізації різних складників культурно маркованих концептів, оскільки він дозволяє прослідкувати способи фіксації певної частки концептуальної картини світу, але й з метою поглибленого вивчення лексики різних соціофункціональних сфер та під час укладання різнотипних тлумачних та перекладних словників, зокрема, навчального типу. На нашу думку, максимальна фіксація у словниках тієї частки АВ, яка відповідає уявленню американця про раціональний спосіб життя в соціумі і репрезентована фразовими неологізмами сфери економіки й бізнесу, дозволяє значно розширити уявлення про американський матеріалізм та, зокрема, бізнес як його складник.

Література

Драбовська В.А. Лінгвокультурологічна концепція лексикографії США. автореф. дис. … канд. філол. наук: 10.02.04 / Драбовська Віра Анатоліївна; Львівський націон. ун.-т. – Запоріжжя, 2016. – 20 с.

Зацний Ю.А. Сучасний англомовний світ і збагачення словникового складу / Ю.А. Зацний. – Л. : ПАІС, 2007. – 228 с.

Зацний Ю.А. Інновації у словниковому складі англійської мови XXI століття: англо-український словник / Ю.А. Зацний, А.В. Янков // Словник. Вінниця. Нова Книга, 2008. – 360 с.

Карасик В.И. Языковой круг : личность, концепты, дискурс / В.И. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 475 с.

Мертон Р. Социальная теория и социальная структура / Р. Мертон. – М. : АСТ, Хранитель, 2006. – 880 с.

Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры / Ю.С. Степанов. – М. : «Языки русской культуры», 2004. – 990 с.

Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация / С.Г. Тер-Минасова. – М. : СЛОВО/SLOVO, 2000. – 264 с.

Томенчук М.В. Варіантно зумовлена специфіка концептуалізація дійсності. автореф. дис. … канд. філол. наук: 10.02.04 / Томенчук Мар'яна Василівна; Закарпат. держ. ун-т. – Чернівці, 2008. – 20 с.

Туганова О. Э. Поиск сбалансированности / О. Э. Туганова // Американский характер. Традиция в культуре. Очерки культуры США. – М. : Наука, 1998. – С. 19 – 67.

Corporate Anorexia [Електронний ресурс] : Режим доступу : http://www.yourdictionary.com/corporate-anorexia

Dodds J. W. Life in Twentieth Century America / J. W. Dodds. – New York : Copricon Book Edition, C.P. Putman's Sons, 1973. – 256 p.

Hodgson G. America in Our Time / Godfrey Hodgson. – N.Y. : Doubleday & Company, Inc., 1976. – 564 p.

Longman Dictionary of English Language and Culture. New Edition / Ed. by D. Summers. – Harlow, 2006. – 1624 p.

Macmillan English Dictionary for Advanced Learners. New Edition. – Oxford, 2007. – 1760 p.

Parsons T. Structure and process in modern societies / T. Parsons. – N.Y. : Free Pr, 1960. – 74 p.

Resource Curse [Електронний ресурс] : – Режим доступу : http://www.investopedia.com/terms/r/resource-curse.asp

Shapiro E.C. Managing in the Cappuccino Economy [Електронний ресурс] : Режим доступу : https://hbr.org/2000/03/managing-in-the-cappuccino-economy

УДК 811.111.001.4: 630*:81’373
МИКЛАШ Л. Т.
(*Національний лісотехнічний університет України, м. Львів*)

АНТОНІМІЧНІ ВІДНОШЕННЯ В АНГЛОМОВНІЙ ТЕРМІНОСИСТЕМІ ЛІСОВОГО ГОСПОДАРСТВА

Проаналізовано специфіку антонімічних відношень в англомовній терміносистемі лісового господарства. Виокремлено типи антонімічних пар, здійснено класифікацію термінів-антонімів за семантичним і структурним критеріями. Дослідження термінів, утворених на основі семантичних характеристик протиставлення, дає можливість розглянути семантичні значення і поля їх функціонування у галузевій мові.
Ключові слова: антонім, антонімічна пара, семантика, термін, лісова галузь.

Мыклаш Л. Т. Антонимические отношения в англоязычной терминосистеме лесного хозяйства. Проанализирована специфика антонимических отношений в англоязычной терминосистеме лесного хозяйства. Выделены типы антонимических пар, осуществлена классификация терминов-антонимов по критериям как семантики, так и структуры. Исследование терминов, образованных на основании семантических характеристик противопоставления, дает возможность рассмотреть семантические значения и поля их функционирования в отраслевом языке.
Ключевые слова: антоним, антонимическая пара, семантика, термин, лесное хозяйство.

Myklash L. T. Antonymic relations in the English terminology of forestry. It has been analyzed the specifics of antonymic relations in the English terminology of forestry. There have been selected types of antonymic pairs, given their classification according to semantics and structure criteria. An antonym is one of a pair of words with opposite meanings whereas an antonymic pair of words related to each other as opposites can be regarded as a special unit within the semantic system. All antonymic pairs are considered to constitute a semantic field that can be identified through lexical and semantic analysis.
There are three types of pairs with opposite meanings and three semantic categories respectively: *gradable antonyms* (describing something, which can be measured and compared with something else), *complementary antonyms* (which are matter of being either one thing or another), and *directional antonyms* (which express a relationship between two entities by specifying the direction of one relative to the other along some axis). At the semantic level within the English terminology of forestry, complementary antonyms are the most numerous one, the directional and gradable antonymic pairs are less presented respectively. The semantic peculiarities of antonymic pairs are mainly expressed attributively. According to their structure, antonyms may be classified into: *root* antonyms and *derivational* antonyms (having the same roots but different derivational affixes). Structural analysis of terms has demonstrated that opposite meanings of antonymic pairs are mostly expressed by affixes and roots respectively.
The study of antonymic relations, in particular pairs of terms with opposite meanings, promote to examine the semantic aspects which, in its turn, can contribute to terminology research and standardization. The semantic analysis of opposites makes it possible to consider the semantic value and use of antonymic pairs of terms within the field of forestry.
Keywords: antonym, antonymic pairs, semantics, term, forestry.

Відношення між мовними одиницями в лексико-семантичній системі, зокрема антонімічні, є характерними для галузевої термінології, яка становить підсистему загальновживаної лексики. Дослідження системних смислових відношень антонімічних термінів англомовної терміносистеми лісового господарства передбачає з’ясування специфіки антонімічних відношень і визначення типів протиставлень, які притаманні англомовній терміносистемі лісового господарства, для класифікації термінів-антонімів.

Метою цієї розвідки є з’ясувати специфіку антонімічних відношень, класифікувати терміни-антоніми, що функціонують в англомовній терміносистемі лісового господарства. Для цього потрібно вирішити такі **завдання**: дослідити характер антонімічних відношень, визначити типи протиставлень і класифікувати терміни-антоніми. **Об’єктом** цього дослідження є терміносистема лісового господарства. **Предметом** публікації є антонімічні відношення в англомовній терміносистемі лісового господарства.

Наукова новизна полягає в дослідженні системних смислових відношень англомовних термінів терміносистеми лісового господарства щодо її системності та функціонування в аспекті антонімічності. Термінологічна проблематика є невід’ємним складником процесу наукової діяльності, зокрема випрацювання термінонологічної бази концептуального апарату лісового господарства на сучасних світоглядних засадах. **Перспективними напрямами** цієї тематики є подальше дослідження всіх типів парадигматичних відношень у терміносистемі лісового господарства.

З огляду на характер людського мислення, поняття у нашій свідомості закладені парами. Виникнення поняття часто супроводжується появою протилежного йому за змістом [Романова 2012, с. 149]. Серед категорій лексико-семантичного рівня (синонімія, антонімія, гіпонімія тощо) відношення антонімії реалізують функції протиставлення у мові [Литвин

2014, с. 49]. Дослідження антонімічних відношень у мові, зокрема специфіки антонімічних пар, допомагає відслідкувати розвиток семантики спеціальної лексики, що сприяє розв'язанню проблем упорядкування та стандартизації галузевої термінології [Біян 2013, с. 6; Халіновська 2010, с. 366].

З огляду на свою полярну сутність, антонімія виявляє системну єдність елементів у функціонуванні терміносфери [Школьна 2013, с. 121]. Антонімічні відношення сприяють глибшому проникненню в сутність протиставлюваних понять, дають змогу цілісніше та системніше сприймати наукову інформацію [Фецко 2015, с. 89]. Терміни, пов'язані відношеннями протилежності, становлять спеціальну одиницю термінологічної лексики – антонімічну пару, сукупність яких утворює антонімічне мікрополе, яке можна визначити лексико-семантичним аналізом [Романова 2012, с. 150-151]. Антонімами називають лексеми, які мають протилежні значення [Crystal 2002, с. 165].

Антоніми характеризують за *семантичним* та *структурним* критеріями [УМУ 2004, с. 27]. **На поняттєво-семантичному рівні** за характером протилежностей антоніми поділяють на: *контрарні, комплементарні* та *векторні*.

Контрарні антоніми позначають два діаметрально протилежні за мірою або ступенем вияву видові поняття певного родового поняття; між його крайніми виявами можливі проміжні ланки. Прикладом цього типу протилежності слугують:

whole-tree harvest (заготівля цілого дерева з верхівкою та гілками) – ***long-length harvest*** (заготівля довгомірних лісоматеріалів) – ***shortwood harvest*** (заготівля короткомірних лісоматеріалів / сортиментний спосіб лісозаготівлі на місці зрубу);

hygrophytes (гідрофіти, рослини вимогливі до вологи) – ***mesophytes*** (мезофіти, середньо вимогливі) – ***xerophytes*** (ксерофіти, маловимогливі);

immature forest (нестиглий ліс для вирубування***)*** – ***mature forest*** (стиглий ліс) – ***overgrown forest*** (перестиглий ліс);

understocked stand (зріджений / розріджений деревостан) – ***fully stocked stand*** (повнотний деревостан) – ***overstocked stand*** (загущений деревостан з надмірною повнотою);

uneven-aged stand (багатовіковий / різновіковий деревостан) – ***two-aged stand*** (двовіковий деревостан) – ***even-aged stand*** (одновіковий деревостан);

private forest (приватний ліс) – ***public forest*** (громадський ліс) – ***state forest*** (державний ліс);

coniferous forests (шпильковий ліс) – ***mixed forests*** (мішаний ліс) – ***deciduous forests*** (листяний ліс).

Комплементарні антоніми позначають два взаємодоповнювальні видові поняття, які разом становлять певне родове поняття без проміжних ланок (здебільшого вони можуть бути спільнокореневими):

broad-leaved tree (листяне дерево) – ***evergreen tree*** (вічнозелене дерево);

closed stand (зімкнений деревостан) – ***unclosed stand*** (незімкнений деревостан);

commercial wood (ділова деревина) – ***unmerchantable wood*** (неділова, нетоварна деревина);

coppice forest (низькостовбуровий (поростевий) ліс) – ***high-forest*** (високостовбуровий ліс з насіннєвого насадження);

dry wood (суха деревина) – ***wet wood*** (сира деревина з високим вмістом вологи);

forest area (заліснена площа) – ***land area*** (суходіл);

land cover (ґрунтовий покрив) – ***forest cover*** (лісовий покрив / площа покрита лісом);

forest health (життєздатність (стан) лісу) – ***forest disease*** (захворювання лісу);

softwoods (досл. *м'які* породи – шпилькові породи) – ***hardwoods*** (досл. *тверді* породи – листяні породи);

primary conversion (первинне оброблення деревини) – ***secondary conversion*** (вторинне оброблення деревини);

principal species (головна порода) – ***secondary species*** (супутня порода);

primarily transportation (первинне транспортування з лісосіки – перевезення від місця звалювання до верхнього складу) – ***secondary*** transportation (вивезення деревини з верхнього складу (автолісовозом, вузькоколійною залізницею або водними шляхами);

slow growing species (повільноростучі породи) – ***fast growing species*** (швидкоростучі породи);

intolerant species (світловибагливі види) – ***tolerant species*** (невибагливі до світла / тіневитривалі види);

shade intolerant (світловибагливий) – ***shade tolerant*** (тіньовитривалий);

poor soil (бідний ґрунт) – ***rich soil*** (багатий ґрунт);

open season (сезон полювання) – ***closed season*** (сезон, коли полювання заборонене);

native species (місцеві породи) – ***introduced species*** / ***non-native species*** (інтродуковані породи);

forest growth (приріст лісу) – ***forest loss*** (втрата лісу);

diffuse porous wood (розсіяносудинні породи деревини) – ***ring-porous wood*** – кільцесудинні породи деревини.

Векторні антоніми позначають дві протилежно спрямовані або взаємно зворотні дії, явища, ознаки, відношення тощо. Прикладом цього типу протилежностей слугують пари:

forestation (залісення) – ***deforestation*** (знеліснення);

forested area (лісова, заліснена площа) – ***non-forested area*** (нелісова (невкрита лісом) площа);

closed stand (зімкнений деревостан) – ***unclosed stand*** (незімкнений / розріджений деревостан);

germination (проростання) – ***dieback*** (відмирання);

loading (завантаження деревини) – ***unloading*** (розвантаження деревини);

upper landing (верхній склад коло місця зрубу) – ***lower landing*** (нижній склад);

upper branches (верхні гілки) – ***lower branches*** (нижні гілки).

Цікавою з семантичного погляду є також векторна антонімічна пара *climbing* ↔ *creeping.* Порівняймо: ***climbing plants*** – виткі рослини, які звиваються догори (*climb* – витися вверх, в'ються догори), ***creeping plants*** – повзкі рослини, які стеляться поверхнею (*creep* – повзати). У представлених парах термінів лісового господарства на поняттєво-семантичному рівні антонімічність термінів головно визначається: загальнолексичними складниками, здебільшого атрибутивними: *dry* ↔ *wet; hot* ↔ *cold; upper* ↔ *lower; primary* ↔ *secondary; principal* ↔ *secondary; slow* ↔ *fast; soft* ↔ *hard; open* ↔ *closed.*

З погляду **структури** будемо розрізняти антоніми за способом словотворення: *афіксальні* та *кореневі.* Антоніми **афіксального словотворення** виражають значення протилежності за допомогою афіксальних морфем:

а) через префікси заперечного чи протилежного значення (*a-*; *de-*; *non-*; *un-*; *in-*; *up-*; *sub-*): ***biotic*** (живий, життєвий) – ***abiotic*** (неживий, абіотичний);

aerobic (аеробний, кисневий) – ***anaerobic*** (безкисневий, анаеробний);

foliation (утворення (наявність) листя) – ***defoliation*** (опадання (втрата) листя, дефоліація);

woody (деревний) – ***non-woody*** (недеревний);

tolerant species (витривалі види) – ***intolerant species*** (вибагливі види);

loading (завантаження деревини) – ***unloading*** (розвантаження деревини);

species (порода, вид) – ***subspecies*** (різновид порід рослин, підвид тварин);

б) через протиставні / зіставні префікси (*in-* / *over-*; *under- / over-*)**:**

immature stand (нестиглий/ незрілий, неспілий/ деревостан) – ***overmature stand*** (перестиглий /перестійний, перестоялий/ деревостан);

understory (підлісок, підріст) – ***overstory*** (верхній ярус рослинності);

в) через протиставлення безпрефіксного слова префіксальному:

limb (гілка, сук) – ***delimbing*** (обрізування гілок), ***delimber*** (гілкозріз);

root (вкорінюватися) – ***uproot*** (корчувати пні).

Антоніми кореневого словотворення виражають значення протилежності через корені: перша морфема за місцем є означенням до другого корення. Такий тип термінів-антонімів може утворюватися через **комбінування спільних і диференційних лексем**:

softwoods (шпилькові) – ***hardwoods*** (листяні);

lowland (низовина) – ***highland*** (узгір'я, нагір'я) / ***upland*** (високогірний, нагірний, гірський);

longwood (довгомірний сортимент / довгомір) **–** ***shortwood*** (короткомірний сортимент / короткомір).

З огляду на **кількість складових частин** можна виокремити *композити*, тобто двокомпонентні та багатокомпонентні терміносполуки. Прикладом композитів з антонімічними відношеннями служать такі пари:

uneven-aged stand (багатовіковий / різновіковий деревостан) **–** ***two-aged stand*** (двовіковий деревостан) **–** ***even-aged stand*** (одновіковий);

short-length logging (сортиментний спосіб лісозаготівлі) – ***long-length logging*** (заготівля довгомірних лісоматеріалів).

diffuse porous wood (розсіяносудинні породи деревини) – ***ring-porous wood*** (кільцесудинні породи деревини);

slow growing species (повільноростучі породи) – ***fast growing species*** (швидкорослі породи);

crown thinning (верхове проріджування) – ***low thinning*** (низове проріджування).

Спостерігаємо також одиничні випадки існування антонімічних відношень між синонімічними термінами. Антонімічні пари, які утворюють мікросистему, пов'язуються з мікросистемою синонімічного ряду. Прикладом слугують антонімії таких синонімічних пар:

annual growth = annual increment (річний приріст) – ***annual harvest = annual cut (cuting) = annual felling*** річний обсяг лісозаготівлі (вирубування);

primary species = ***principle species*** – ***secondary species = subsidiary species*** (супутні породи з огляду на оцінку деревини щодо якості порід, розміру та господарської цінності);

cold deck (склад лісоматеріалів у лісі, розрахований на відносно довге зберігання (поки не буде відтрельовано всю деревину з лісосіки) – ***hot deck = hot landing*** (тимчасовий відвантажувальний склад).

Деякі дії, процеси з протилежною спрямованістю або взаємозворотністю можуть утворювати пари термінів, які називають **векторними.** Прикладом цього типу протилежностей слугують такі пари: ***foliation*** (утворення (наявність) листя) – ***defoliation*** (опадання (втрата) листя, дефоліація); ***forestation*** (залісення) – ***deforestation*** (знеліснення); ***root*** (вкорінюватися) – ***uproot*** (корчувати пні).

Висновки. Англомовній терміносистемі лісового господарства притаманні антонімічні відношення термінів, що відображають понятєві протиставлення за певною ознакою. Дослідження антонімічних понять допомагає побачити системність термінолексики через зіставлення їх значень. На рівні семантики, найчисленнішими є комплементарні антонімічні пари, менше представлені – векторні, і найменше – контрадикторні. Семантична поляризація термінолексики в антонімічних парах виявляється здебільшого атрибутивно. Структурний аналіз термінів дає змогу побачити, що серед термінів-словосполучень спостерігаємо антонімічні пари, що виражають свою семантичну протилежність шляхом афіксального чи кореневого словотворення**.**

Література

Англо-український словник лісотехнічних термінів = English-Ukrainian Dictionary of Forestry and Forest Engineering Terminology / Леся Миклаш, Богдан Магура; за заг. ред. Ю. Бігуна. – Львів : Каменяр, 2013. – 124 с.

Біян Н.Р. Антонімічні терміни галузі туризму в англійській мові / Н.Р.Біян // Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія "Філологічна". – 2013. – Вип. 36. – 2013. – С. 6-10.

Литвин О. Л. Лексичне наповнення категорії антонімії (за даними англомовних лінгвістичних праць**)** / О. Л. Литвин // Нова філологія. Збірник наукових праць. – Запоріжжя : ЗНУ, 2014. − № 64. – С. 49-54.

Романова О. Антонімічні відношення в українській швацькій термінології / Оксана Романова // Вісник Нац. ун-ту"Львівська політехніка". Серія "Проблеми української термінології". – 2012. - № 733. – С.149- 154.

Українська мова: Енциклопедія / Редк.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко, М.П. Зяблюк та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Вид-во "Укр. енцикл." ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.
Фецко І. М. Термінологія музейництва: формування, системно-структурна організація, термінотворення : дис. канд. філ. наук : 10.02.01. – Львів. нац. ун-т імені Івана Франка / І. Фецко. – Львів, 2015. – 611 с.
Халіновська Л. А. Явище антонімії в авіаційній термінології / Л. Халіновська // Науковий вісник Волин. Нац. ун-ту ім. Лесі Українки. – 2010. – С. 366–369.
Школьна Н. О. Синонімія і антонімія сучасної німецької фахової мови промислової автоматизації / Н. О. Школьна // Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Сер. : Філологічна. – 2013. – Вип. 39. – С. 119-121.
Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of Language / D. Crystal. – 2 ed. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – 566p.

УДК 811.111'42:808.51:35.075.31(7/8)

НІКОНОВА В. Г.
(*Київський національний лінгвістичний університет*)

ЛІНГВОКОГНІТИВНІ І КОМУНІКАТИВНО-КОГНІТИВНІ СТРАТЕГІЇ ФОРМУВАННЯ ІМІДЖУ «ІДЕАЛЬНОГО ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРА» В АНГЛОМОВНОМУ МЕДІАДИСКУРСІ

У статті розкрито імідж президента США Барака Обами, яким він постає у його політичних промовах, шляхом аналізу вербальних засобів створення іміджу президента в американському політичному дискурсі у дискурсивному, лінгвокогнітивному і комунікативно-когнітивному аспектах. На дискурсивному рівні визначено комплексний екстралінгвальний контекст, який обумовлює процеси породження й інтерпретації текстів політичних промов президента, і встановлено специфіку змістово-смислової організації політичних промов Б. Обами. На лінгвокогнітивному рівні систематизовано номінативні засоби створення іміджу президента Б. Обами і виокремлено топікальну лексику, яка актуалізує зміст політичних промов. На комунікативно-когнітивному рівні імідж президента Б. Обами представлено як сукупність змістових атрибутів, які формуються в когнітивному середовищі адресата в результаті дії когнітивних механізмів консонансу, дисонансу і максимізації релевантності.
Ключові слова: *імідж, комунікативна стратегія, комунікативна тактика, когнітивний механізм, консонанс, дисонанс, максимізація релевантності, змістовий атрибут.*

Никонова В. Г. Лингвокогнитивные и коммуникативно-когнгитивные стратегии формировании имиджа «идеального политического лидера» в англоязычном медиадискурсе. В статье рассмотрен имидж президента США Барака Обамы, каким он предстает в его политических речах, путем анализа вербальных средств создания имиджа президента в американском политическом дискурсе в дискурсивном, лингвокогнитивном и коммуникативно-когнитивном аспектах. На дискурсивном уровне определен комплексный экстралингвистический контекст, который обуславливает процессы порождения и интерпретации текстов политических речей президента, и установлена специфика содержательно-смысловой организации политических речей Обамы. На лингвокогнитивном уровне систематизированы номинативные средства создания имиджа президента Б. Обамы и выделена топикальная лексика, которая актуализирует содержание политических речей. На коммуникативно-когнитивном уровне имидж президента Обамы представлен как совокупность смысловых атрибутов, которые формируются в когнитивной среде адресата в результате действия когнитивных механизмов консонансах, диссонанса и максимизации релевантности.
Ключевые слова: Имидж, коммуникативная стратегия, коммуникативная тактика, когнитивный механизм, консонанс, диссонанс, максимизация релевантности, смысловой атрибут

Nikonova V. H. Linguo-cognitive and Communicative-cognitive Strategies in Shaping the Image of the "Ideal Political Leader" in English Mediadiscourse. This article aims at defining the image of U.S. President Barack Obama by analyzing his political speeches and verbal means of President's image creation in American political discourse in discursive, linguo-cognitive and communicative-cognitive aspects. At the discourse level the complex extralingual context that determines processes of generating and interpreting President's political speeches is discovered, and content and structural peculiarities of Barack Obama's political speeches are singled out. At the linguo-cognitive level the nominative means of President Barack Obama's image creation are systematized, and the topical vocabulary that determines the content of the discursive topically marked contexts is identified. At the communicative-cognitive level the image of President Barack Obama is presented as a set of sense attributes that are formed in the cognitive system of the addressee as a result of the cognitive mechanisms of consonance, dissonance and relevance maximization.
Key words: *image, communication strategy, communication tactic, cognitive mechanism, consonance, dissonance, relevance maximization, sense attribute.*

Із зростанням інтересу громадськості до політичних процесів у світі, ростом значущості політичної комунікації в суспільстві, що є об'єктом вивчення психології ([Вознесенська 2003; Доценко 1997; Cottam 2010; Schudson 1997] та ін.), і розвитком політології ([Арабаджиєв 2006; Бебик 1996; Зубрицька 2005; Хомуленко 2005] та ін.), соціології ([Конецкая 1997; Habermas 1984] та ін.) та іміджмейкінгу ([Барна 2008; Вылегжанин 2008 Денисюк 2006; Корнієнко 2009; Lippmann 1928] та ін.) як наук чимала увага аудиторії прикута до промов політичних лідерів ([Andersen 2008; Charteris-Black 2005] та ін.), які

намагаються справити вигідне для себе враження і вдосконалити власний імідж у свідомості громадськості.

Зі становленням у лінгвістиці нової комунікативно-когнітивної парадигми, яка базується на концептуальних засадах комунікативної лінгвістики ([Гордон 1985; Грайс 1985; Leech 1983; Sperber 1995; Wilson 2006] та ін.), прагмалінгвістики ([Іссерс 1999; Bara 2010; Blakemore 2006; Chafe 2000] та ін.), дискурсології ([Кубрякова 1997; Морозова 2008; Шевченко 2005; Шейгал 2004; Dijk, van 1997; Schiffrin 1994] та ін.) та когнітології [Степанов 2004; Fauconnier 2003; Turner 1993] та ін.), актуальним стає вивчення феномену політичного іміджу як спеціально створеного, навмисно сформованого образу політика, покликаного емоційно та психологічно впливати на певних осіб із метою популяризації політичної ідеології, зокрема під час виборчих кампаній ([Горіна 2008; Кошелюк 2004; Почепцов 1996; Шепель 1997; Goffman 1981] та ін.), і способів цілеспрямованого й активного формування шляхом застосування всіх можливих лінгвальних засобів.

Актуальність когнітивних розвідок із вивчення пізнавальних процесів, що відбуваються у свідомості людини (адресата) під час успішної комунікації, визначається вивченням комунікативних властивостей ситуації, що перебувають у фокусі уваги політичного лідера (адресанта), та когнітивних механізмів, котрі створюють підґрунтя для ефективності комунікативних стратегій і тактик здійснення впливу на свідомість соціуму. Звернення до іміджу президента США Б. Обами, який своєю риторикою реалізує стратегічні засоби впливу на когнітивне середовище адресата (американського виборця), представляє державний курс і політичні інтереси США та формує враження про одну з передових держав світу, підсилює актуальність дослідження**.**

Мета статті полягає у визначенні лінгвокогнітивних і комунікативно-когнгітивних стратегій формування іміджу «ідеального політичного лідера», яким постає Барак Обама у його політичних промовах. Досягнення поставленої мети зумовлює розв’язання таких **завдань**: 1) проаналізувати структурно-композиційні особливості політичних промов Б. Обами і визначити їх змістово-смислову організацію, втілену у дискурсивних топікально-маркованих контекстах як матеріальній основі для створення іміджу американського президента на рівні макроструктури дискурсу політичної промови; 2) систематизувати номінативні засоби створення іміджу президента Б. Обами на рівні мікроструктури дискурсу політичної промови; 3) описати комунікативні стратегії презентації і самопрезентації, а також тактики, що їх реалізують у політичних промовах президента Б. Обами; 4) реконструювати змістові атрибути іміджу президента Б. Обами як результат дії когнітивних механізмів консонансу, дисонансу і максимізації релевантності.

Об’єктом дослідження є вербальні засоби створення іміджу президента Б. Обами, дискурсивно реалізованого у його політичних промовах. **Предмет** дослідження – лінгвокогнітивні і комунікативно-когнітивні аспекти вербальної репрезентації іміджу президента Б. Обами**. Матеріалом** дослідження слугує вибірка промов президента США Б. Обами з офіційного сайту Білого дому www.whitehouse.gov за 2008–2013 роки його президентського правління за ознаками політичної промови (монологічного публічного мовлення).

Імідж президента Б. Обами – це комплексна когнітивна структура, утворена системною взаємодією змістових атрибутів іміджу президента, у якій відтворено складний процес осмислення адресатом найхарактерніших рис президента Америки, обумовлений історико-культурною і соціально-політичною ситуацією сьогодення, а також своєрідністю жанру політичної промови, у якій найбільш очевидно реалізуються комунікативні стратегії і тактики політика з метою здійснення найбільшого прагматичного впливу на електорат.

Формування іміджу президента Б. Обами, яким він постає у його політичних промовах, на комунікативно-когнітивному рівні є складним процесом, дослідження складників якого потребує застосування такого **алгоритму аналізу**: екстралінгвальної ситуації → змістово-смислової організації тексту політичної промови → вербальних засобів формування іміджу президента → стратегій і тактик створення іміджу президента → змістових атрибутів іміджу

президента Б. Обами. Методологічну основу цього підходу становлять положення *дискурс-аналізу*, який зосереджується як на рівні макроструктури дискурсу політичної промови, так і на рівні його мікроструктури.

Створення іміджу президента Б. Обами **на рівні макроструктури** дискурсу політичної промови відбувається шляхом врахування специфіки глобального контексту політичної ситуації і структурно-композиційних особливостей текстів політичних промов.

Екстралінгвальний контекст, на тлі якого розгортається процес комунікації у політичній промові американського президента Б. Обами і який обумовлює процеси породження й інтерпретації текстів політичних промов президента, визначається як ***комплексний,*** оскільки він представляє собою глобальний контекст політичної ситуації сьогодення, який охоплює соціально-історичну, політико-ідеологічну, етнокультурну і психолого-прагматичну ситуації комунікації. Екстралінгвальний контекст впливає на свідомість адресата / інтерпретатора, формуючи його фонові знання стосовно певної події (стереотипи, уявлення, цінності тощо), і створює текстову інформацію стосовно цієї події, яка есплікується в тексті політичної промови мовними засобами.

Структурно-композиційні особливості текстів політичних промов президента Б. Обами (офіційних виступів і застільних промов), які характеризують їх як зразки неокласичної політичної промови, проявляються у системі ***дискурсивних топікально-маркованих контекстів*** (далі ДТМК), що формально дорівнюють висловленню чи низці монологічних висловлень і містять мовні засоби, зумовлені позамовними чинниками, які є достатніми й необхідними для актуалізації змістово-смислової інформації у політичних промовах президента Б. Обами. Наприклад, офіційна промова Б. Обами на саміті НАТО з приводу договору «Новий старт» у Лісабоні [2010, Nov 19, R] розпочинається з «відкриття» (*hereusis*): формального привітання (*good evening*) і з позитивних досягнень, які були зроблено США разом із НАТО, що свідчить про намагання президента заволодіти аудиторією шляхом викликання довіри й захоплення: ***Good evening, everybody.*** *I just wanted to take a few minutes to talk about the* ***substantial progress*** *that* ***the United States*** *and our NATO allies* ***have made*** *here today*. Вступ (*exordium*) про досягнення США позитивно впливає на аудиторію та готує реципієнта до сприймання основного викладу промови.

Ключова топікалізація у ДТМК у політичних промовах Б. Обами, репрезентована системою топіків («агресія», «руйнація», «жорстокість», «авторитаризм», «патріотизм», «демократія», «світле мирне майбутнє», «економічний устрій»), які поєднуються в дві глобальні теми: «війна» і «США як могутня держава», є засобом здійснення впливу на свідомість електорату з метою формування відповідного іміджу президента Б. Обами. Промови на тему «війна» є одними з найпоширеніших у виступах Б. Обами (20 % від проаналізованих 152 промов). ***Топікально-маркована лексика*** (ключові слова у ДТМК), що розкриває топіки підтеми «війна» з одного боку сприяє створенню негативного образу лівійського уряду, а з іншого, – імпліцитно натякає на риси президента Б. Обами, які є протилежними до характеристик лівійського лідера, тим самим формуючи імідж, вигідний американському президентові.

Найбільша кількість вербальних засобів актуалізації топіків, що розкривають тему «США як могутня держава», була підрахована у підтемі «демократія» (1669 вербальних засобів), де частим є використання Б. Обамою таких абстрактних іменників стосовно США та інших держав, як *liberty, justice, dignity, freedom, prosperity, cooperation, peace*. Наприклад, в одній із промов президента використання повтору акцентує той факт, що для президента важливим є панування справедливості і покарання винуватців.

Створення іміджу президента Б. Обами **на рівні мікроструктури** дискурсу політичної промови відбувається шляхом цілеспрямованого застосування ***засобів топікальної номінації*** – номінативних одиниць, що актуалізують змістово-смислову інформацію в ДТМК, – лексичних і граматичних, що сприяє нав'язуванню адресатові (американському виборцю) певної ідеологічної оцінки, яку постулює адресант (американський президент).

Лексичні засоби топікальної номінації у ДТМК у політичних промовах Б. Обами, залежно від наявності / відсутності семантичної транспозиції у значенні лексичних одиниць, можуть бути ***прямими*** (буквальними, нетранспонованими) й ***непрямими*** (фігуральними, транспонованими). Врахування різних відтінків стилістичної забарвленості лексичних засобів прямої топікальної номінації уможливлює їх розмежування на ***формальну лексику*** (термінологічну, книжну, запозичену й архаїчну) і ***неформальну лексику*** (розмовну, професійну, жаргонну лексику і сленг) (Рис. 1).

Сленг значно поширений у промовах президента (873 лексичні одиниці, 16 %), прикладом вживання якого є застосування австралійського сленгу *chinwag* ‘дружня бесіда’ у звертанні до парламентарів у Канберрі: *I want to thank the Prime Minister for a very productive meeting that we had today. I think she'll agree* ***it was a real chinwag*** (Laughter) [2011, Nov 16, R].

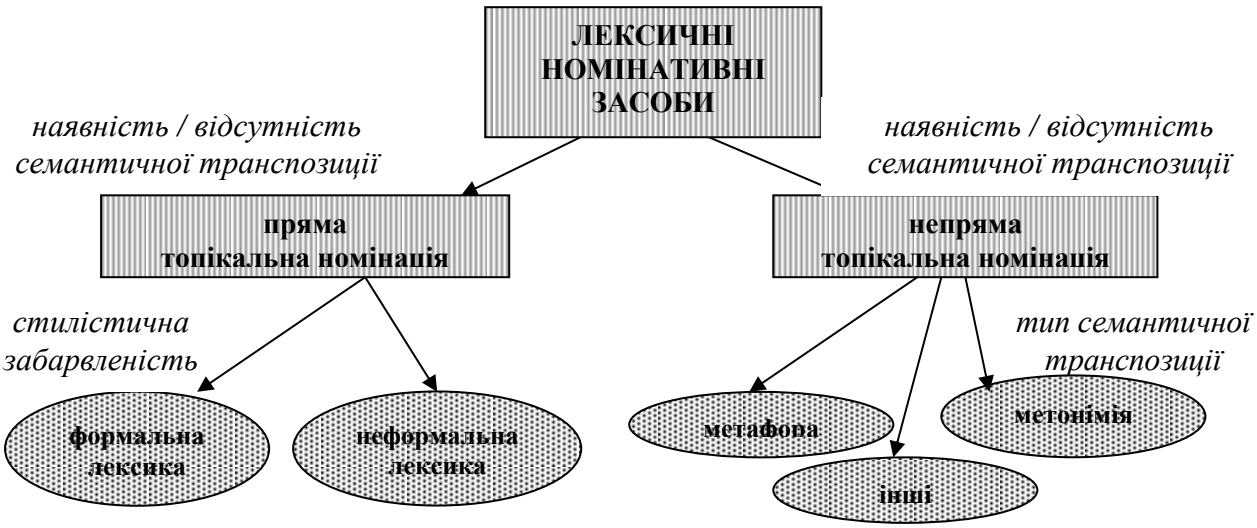

Рис. 1. Лексичні засоби створення іміджу президента Б. Обами на рівні мікроструктури дискурсу політичної промови

Тип семантичної транспозиції у значенні непрямих (фігуральних, транспонованих) номінативних засобів стає підставою для їх поділу [Мороховський 1984] на п’ять груп: 1) фігури якості – метафора, метонімія, іронія, евфемізми, епітети; 2) фігури нерівності – наростання, розрядка, зевгма; 3) фігури тотожності – порівняння, синоніми, цитація; 4) фігури кількості – гіпербола, мейозис, літота; 5) фігури протилежності – антитеза, оксюморон. Метафори (76 стилістичних прийомів у промовах Б. Обами) зустрічаються у широкому спектрі промов на теми «війна» та «США як могутня держава», що свідчить про схильність президента до прихованих порівнянь та про ухиляння від прямого називання певних речей. Метафори розрізняються за своєю семантикою, що надає можливість виокремити соматичні метафори, метафори «руху», метафори «будівництва», метафори «фізичного середовища», метафори «погоди» тощо. Найбільшу кількість метафор-соматизмів у промовах президента (26) становлять одиниці зі словами *heart* і *hand*, наприклад: *beating heart of economy, the proposition at the heart of Europe, to show their heart in the face of adversity; to suffer at the hands of bin Laden, to face brutality and death at the hands of their own government*.

Граматичні засоби топікальної номінації у ДТМК у політичних промовах Б. Обами реалізуються у фігурах експресивного синтаксису, завдяки яким президент фокусує увагу адресата на ключових поняттях, додає експресивності й емоційності своїм висловленням; їх класифіковано за такими параметрами: 1) експансія вихідної моделі – повтор, перелічення, тавтологія, емфатична конструкція, вставні конструкції, полісиндетон; 2) транспозиція значення синтаксичної структури – інверсія, риторичне запитання, парцеляція, паралелізм, хіазм; 3) редукція вихідної моделі – еліпсис, замовчування, номінативні речення, асиндетон.

Повтор, який є найпоширенішим синтаксичним експресивним засобом (1107 випадків використання, що становить 75 %), вживається Б. Обамою для акцентування уваги адресата саме на тих темах, які він уважає ключовими у своїх промовах. Наприклад, шляхом вживання

повтору-підхвату *carries a special weight* президент намагається привернути увагу адресата до важливості події по вшануванню героїв: *And it's a responsibility* ***that carries a special weight*** *on this day; that* ***carries a special weight*** *each time I meet with our Gold Star families and I see the pride in their eyes, but also the tears of pain that will never fully go away; each time I sit down at my desk and sign a condolence letter to the family of the fallen* [2011, May 30, R].

Застосування методу дискурс-аналізу в дослідженні дискурсу політичних промов президента Б. Обами допомагає змоделювати процес формування іміджу президента на лінгвокогнітивному рівні. **Лінгвокогнітивна модель** формування іміджу президента Б. Обами складається з трьох модулів – фонового, текстового і мовного (рис. 2).

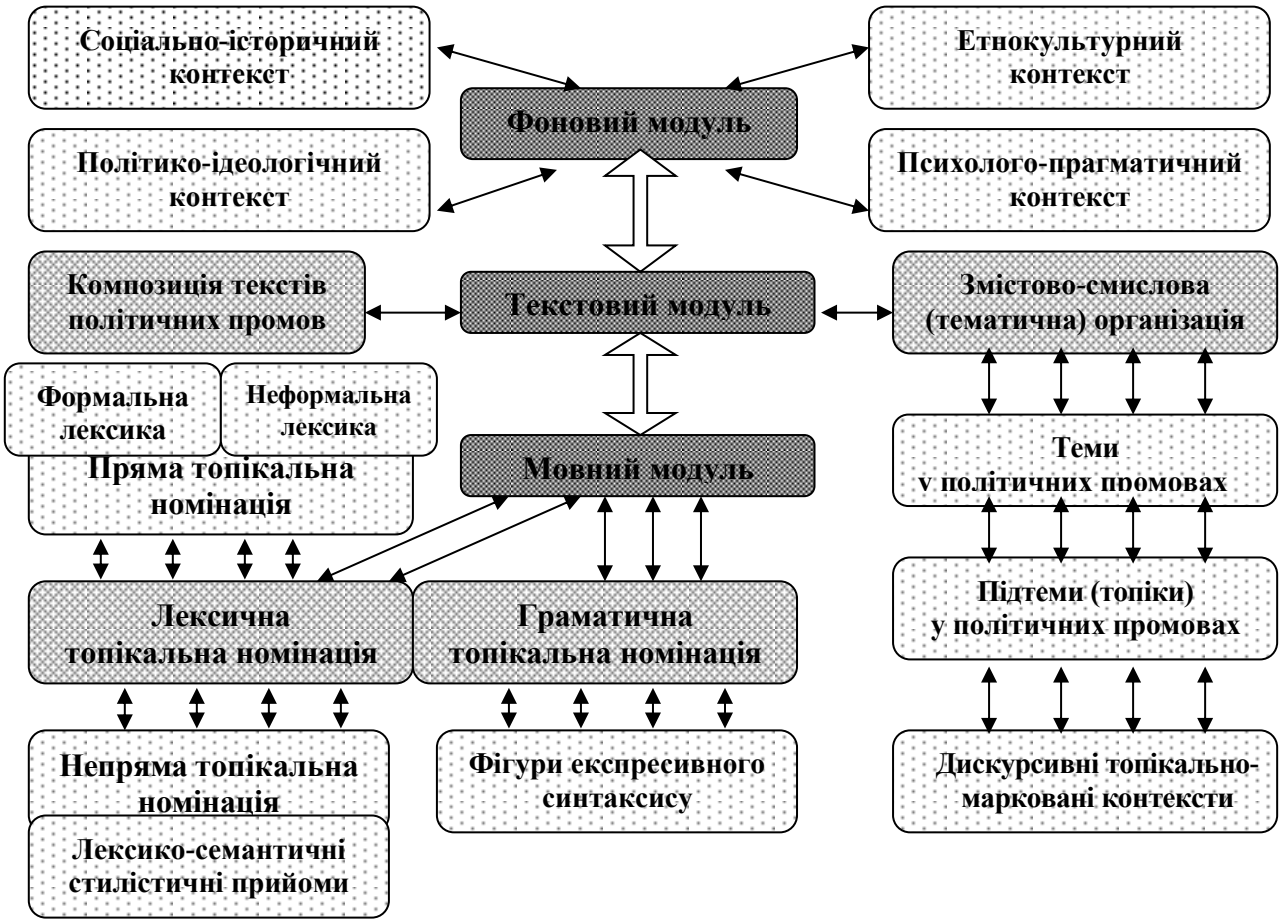

Рис. 2. Лінгвокогнітивна модель формування іміджу президента Б. Обами

Модулі послідовно пов'язані між собою, оскільки процес формування іміджу президента Б. Обами базується не тільки на уособленій інформації, вилученій із кожного окремого модуля, а спирається на їх складну взаємодію. Тільки комплексність і синергетизм опису уможливлює з'ясування того, яким чином позиція адресанта (американського президента), котра зумовлена екстралінгвальними чинниками комунікативної ситуації, позначається, з одного боку, на композиції і змістово-смисловій організації його політичних промов, акцентуванні уваги саме на тих проблемах, а з іншого, – на вербальному аранжуванні ключової тематики промов як на лексичному, так і на синтаксичному рівнях, що спричиняє потенційний вплив, якого зазнають переконання й цінності адресата.

На комунікативному рівні імідж президента Б. Обами створюється в американському політичному дискурсі із застосуванням комунікативних стратегій і тактик – комунікативної ***стратегії самопрезентації***, яка реалізована тактикою ототожнення з американським народом і тактикою демонстрації сили, і комунікативної ***стратегії презентації***, яка реалізована тактикою дискредитації опонента, тактикою позитивної презентації співвітчизника і тактикою прогнозування позитивного майбутнього.

Наприклад, тактика прогнозування позитивного майбутнього реалізується прямою топікально-маркованою номінацією з позитивним семантичним навантаженням, непрямою топікально-маркованою номінацією (антитезою) і фігурами експресивного синтаксису (повторами і паралельними конструкціями) у ДТМК, у яких розвиваються підтеми «світле мирне майбутнє», «патріотизм», «демократія» і «економічний устрій». Так, паралельна конструкція *our own future is* привертає увагу до лексем *safer* та *brighter* із позитивним семантичним навантаженням: *We have done so because we know that* ***our own future is safer, our own future is brighter****, if more of mankind can live with the bright light of freedom and dignity* [2011, March 28, R]. У цьому випадку Б. Обама акцентує свою увагу на поняттях *freedom* і *dignity* як запоруці безпечного та світлого майбутнього.

Створення іміджу президента Б. Обами **на когнітивному рівні** зумовлено дією когнітивних механізмів консонансу, дисонансу і максимізації релевантності, які спрацьовують у когнітивному середовищі адресата під впливом цілеспрямовано застосованих у політичних промовах президента Б. Обами вербальних засобів, скерованих спеціально обраними комунікативними стратегіями і тактиками здійснення впливу на свідомість адресата.

Механізм консонансу виявився найбільш ефективним при формуванні ***змістових атрибутів іміджу*** Б. Обами – понятєвих складників іміджу, що відображають у свідомості адресата основні якості чи характеристики адресанта. Репліки у промовах президента Б. Обами викликають різного роду емоції в аудиторії. Про типи емоцій адресата на коментарі Б. Обами ми дізнаємось за допомогою трьох маркерів: сміху (*laughter*), оплесків (*applause*) і схвальних вигуків (*hooah*!), що визначають типи схвалення публіки і котрі свідчать про те, що Б. Обама вгадав із підходом до аудиторії та обрав висловлювання консонансного характеру, які відповідають очікуванням, думкам і бажанням реципієнта [Фестінгер 1999]. Прикладом контексту, у якому стилістичні прийоми наростання та повтору спричиняють дію когнітивного механізму консонансу, про що свідчать схвальні вигуки '*hooah*!' в аудиторії, слугує наступний: *And because of you, I know that once more, we will prevail. So thank you. God bless you, and God bless the United States of America*. (Hooah!) [2010, December 03, R].

Етапи формування іміджу президента Б. Обами, зокрема змістових атрибутів його іміджу, унаочнює **комунікативно-когнітивна модель** (рис. 3).

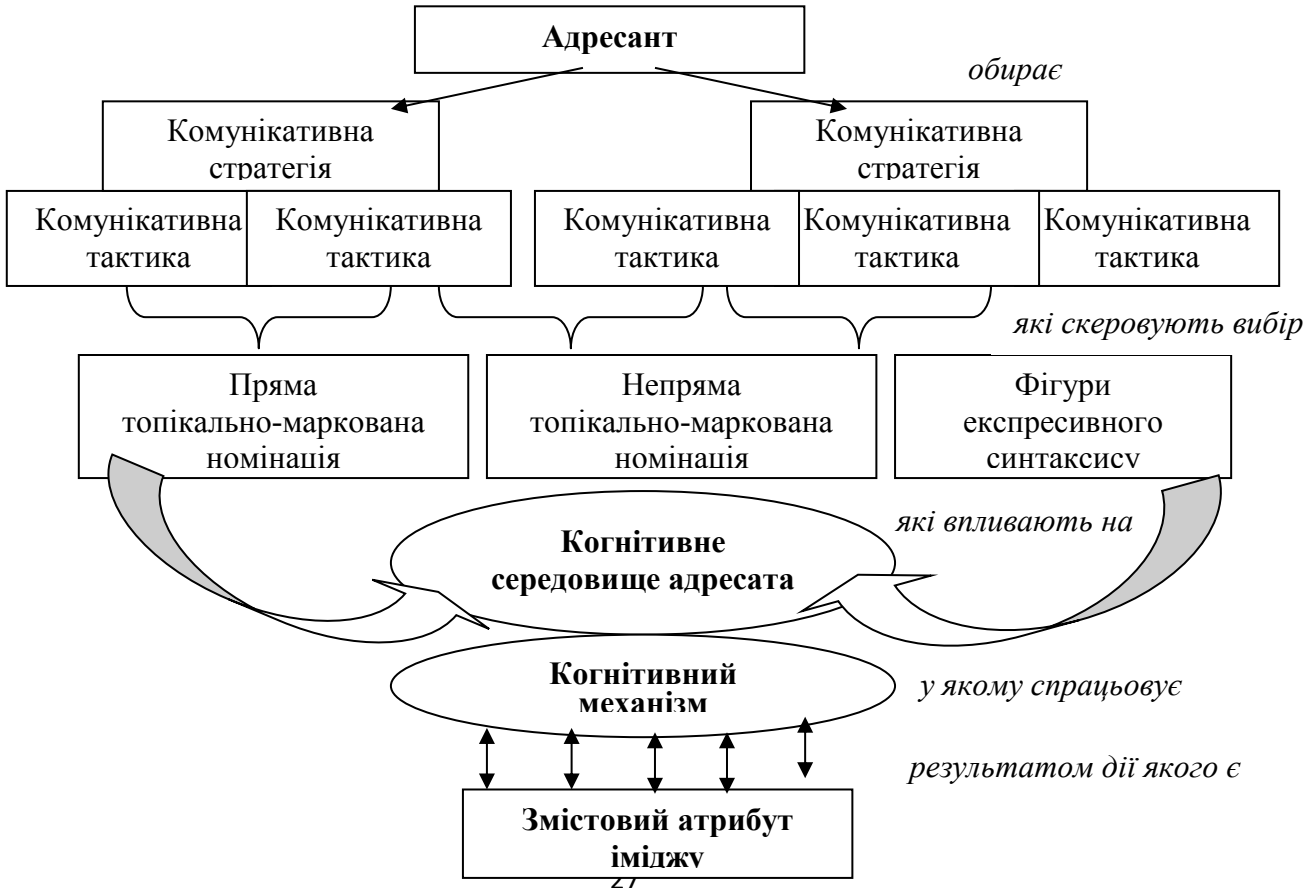

Рис. 3. Комунікативно-когнітивна модель виявлення змістових атрибутів іміджу

У моделі унаочнено, що адресант (президент Б. Обама) обирає комунікативну стратегію (презентації або самопрезентації) і відповідну тактику (ототожнення з американським народом, демонстрації сили, дискредитації опонента, позитивної презентації співвітчизника або прогнозування позитивного майбутнього), які скеровують вибір вербальних засобів (прямої і непрямої топікально-маркованої номінації і фігур експресивного синтаксису), які, своєю чергою, впливають на когнітивне середовище адресата (американського виборця), у якому спрацьовує когнітивний механізм (консонансу, дисонансу або максимізації релевантності), результатом дії якого є формування у свідомості адресата змістових атрибутів іміджу адресанта (президента Б. Обами).

Когнітивний механізм консонансу став підґрунтям для виявлення 13 змістових атрибутів американського президента Б. Обами у 684 контекстних актуалізаціях, що становить 65 % від загальної кількості 1047 ДТМК. Серед них: «жартівник», «звичайний громадянин», «борець за демократію», «прагматичний політичний лідер», «гостинний господар», «патріот», «високоморальний політичний лідер», «оптиміст», «далекоглядний політичний лідер», «захисник», «впливовий політичний лідер», «рішучий політичний лідер», «миротворець». Застосування методів і прийомів *когнітивно-прагматичного* і *комунікативно-когнітивного* аналізів надало можливість виявити 16 змістових атрибутів іміджу президента Б. Обами, сукупність яких формує його імідж.

За кількістю контекстних актуалізацій у політичних промовах Б. Обами **ключовими атрибутами його іміджу** визначено п'ять: «борець за демократію», «рішучий політичний лідер», «патріот», «впливовий політичний лідер» і «далекоглядний політичний лідер». Ключові змістові атрибути іміджу президента Б. Обами є результатом дії різних когнітивних механізмів. Так, у результаті дії двох механізмів – консонансу і дисонансу – сформувалися такі змістові атрибути іміджу Б. Обами, як: «борець за демократію», «рішучий політичний лідер», «впливовий політичний лідер»; консонансу і максимізації релевантності – «патріот», а тільки консонансу – «далекоглядний політичний лідер». Цілеспрямоване формування у свідомості адресата саме таких рис американського президента характеризує стратегію іміджмейкінгу Б. Обами, метою якої є створення у свідомості адресата образу «ідеального політичного лідера».

У результаті проведеного дослідження встановлено, що визначення лінгвокогнітивних і комунікативно-когнгітивних стратегій формування іміджу «ідеального політичного лідера», яким постає Барак Обама у його політичних промовах, потребує застосування методологічного арсеналу трьох наукових напрямів – дискурсивного, лінгвокогнітивного і комунікативно-когнітивного.

Перспективним видається застосування методики комплексного аналізу, яка інтегрує низку дискурсивних, лінгвокогнітивних і комунікативно-когнітивних операцій і процедур, спрямованих на осмислення особливостей реалізації домінантних атрибутів іміджу, і передбачає поетапну обробку інформації, актуалізованої у тексті, у дослідженні ефективних імідж-технологій, завдяки яким політичні лідери зарубіжних країн стають справжніми улюбленцями аудиторії.

Література

Арабаджиєв Д. Ю. Політичний міф як фактор розвитку сучасної політичної свідомості : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.03 "Політична культура та ідеологія" / Д. Ю. Арабаджиєв. — К., 2006. — 19 с.

Барна Н. В. Сучасні імідж-технології у вимірах естетичного аналізу [Електронний ресурс] : дис. … канд. філос. наук : 09.00.08 / Наталія Віталіївна Барна. — Луганськ, 2008. — 192 с. — Режим доступу : http://disser.com.ua/content/344862.html.

Бебик В. М. Політичний маркетинг і менеджмент / В. М. Бебик. — К. : МАУП, 1996. — 144 с.

Вознесенська О. Л. Бестіарні образи ідеальних політиків в уявленні молоді / О. Л. Вознесенська // Соціально-психологічний вимір демократичних перетворень в Україні. — К. : Український центр політичного менеджменту, 2003. — 230 с.

Вылегжанин Д. А. Введение в политическую имиджелогию / Д. А. Вылегжанин. — М. : Флинта : МПСИ, 2008. — 136 с.

Гордон Д. Постулаты речевого общения / Д. Гордон, Дж. Лакофф // Новое в зарубежной лингвистике. Лингвистическая прагматика. — М., 1985. — Вып. 16. — С. 276–302.

Горіна О. В. Когнітивно-комунікативні характеристики американського електорального дискурсу республіканців : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 "Германські мови" / О. В. Горіна. — Х., 2008. — 23 с.

Грайс Г. П. Логика и речевое общение / Г. П. Грайс // Новое в зарубежной лингвистике. — М. : Прогресс, 1985. — Вып. 16. — С. 217—237.

Денисюк С. Г. Імідж політичного лідера в контексті розвитку української політичної культури: особливості формування та механізми реалізації : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.03 / Світлана Георгіївна Денисюк. — К., 2006. — 209 с.
Доценко Е. Л. Психология манипуляции. Феномены, механизмы и защита / Е. Л. Доценко. — М. : Наука, 1997. — 334 с.
Зубрицька Л. Й. Міф як феномен сучасної політики: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : 23.00.01 "Теорія та історія політичної науки" / Л. Й. Зубрицька. — К., 2005. — 18 с.
Иссерс О. С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / О. С. Иссерс. — Омск. : Изд-во Омск. гос. ун-та, 1999. — 284 с.
Конецкая В. П. Социология коммуникации / В. П. Конецкая. — М. : Междунар. ун-т бизнеса и упр., 1997. — 304 с.
Корнієнко В. О. Імідж політичного лідера : проблеми формування та практичної реалізації : монографія / В. О. Корнієнко, С. Г. Денисюк. — Вінниця: УНІВЕРСУМ-Вінниця 2009. — 144 с.
Кошелюк М. Е. Технологии политических выборов / М. Е. Кошелюк. — СПб : Изд. дом "Питер", 2004. — 239 с.
Кубрякова Е. С. Части речи с когнитивной точки зрения / Е. С. Кубрякова. — М. : Ин-т языкознания РАН, 1997. — 327 с.
Морозова О. І. Лінгвальні аспекти неправди як когнітивно-комунікативного утворення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук : спец. 10.02.04 "Германські мови" / О. І. Морозова. — К., 2008. — 32 с.
Мороховский А. Н. Стилистика английского языка / А. Н. Мороховский, О. П. Воробьева, Н. И. Лихошерст, З. В. Тимошенко. — К. : "Высшая школа", 1984. — 248 с.
Почепцов Г. Г. (мол.) Теорія комунікації / Почепцов Г. Г. (мол.). — К. : Наукова думка, 1996. — 175 с.
Степанов Ю. С. Константы : Словарь русской культуры / Ю. С. Степанов. — М. : Академический проект, 2004. — 3-е изд. — С. 42—67.
Фестингер Л. Теория когнитивного диссонанса / Леон Фестингер ; [пер. с англ. А. Анистратенко, И. Знаешева]. — СПб. : Ювента, 1999. — 318 с.
Хомуленко Т. Б. Теоретичні та практичні аспекти дослідження іміджу : монографія / Т. Б. Хомуленко, Ю. Г. Падафет, О. В. Скоригіна. — Х. : ВД "ІНЖЕК", 2005. — 272 с.
Шевченко І. С. Когнітивно-комунікативна парадигма і аналіз дискурсу / І. С. Шевченко (ред.) // Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен. — Харків : Константа, 2005. — С. 9—20, 105—117.
Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса / Е. И. Шейгал. — М. : Гнозис, 2004. — 326 с.
Шепель В. М. Имиджелогия : секреты личного обаяния / В. М. Шепель. — М. : Линка-ПРЕСС, 1997. — 168 с.
Andersen C. The Obama Phenomenon. A Comparative Rhetorical Analysis / Christian Andersen. — Copenhagen Business School, 2008 [Electronic reference]. — Access mode :http://studenttheses.cbs.dk/bitstream/handle/10417/284/christian_andersen.pdf?sequence=1.
Bara B. G. Cognitive Pragmatics : The Mental Processes of Communication / Bruno G. Bara ; [trans. by John Douthwaite]. — Cambridge : MIT Press, 2010. — 296 p.
Blakemore D. Discourse and Relevance Theory / Diane Blakemore ; [ed. by Deborah Schiffrin, Deborah Tannen, Heidi E. Hamilton] // The Handbook of Discourse Analysis. — Malden (MA) : Blackwell Publishing, 2006. — P. 100—118. — (Blackwell Handbooks in Linguistics).
Chafe W. Loci of Diversity and Convergence in Thought and Language / Wallace Chafe // Explorations in Linguistic Relativity ; [ed. by Martin Pütz and Marjolijn H. Verspoor]. — Amsterdam / Philadelphia : John Benjamins, 2000. — P. 101—123.
Charteris-Black J. Politicians and Rhetoric / Jonathan Charteris-Black. — N. Y. : Black New York, 2005. — 235p.
Cottam M. Introduction to Political Psychology / Martha Cottam, Beth Dietz-Uhler, Elena M. Mastors, Thomas Preston. — N.Y. : Psychology Press, 2010. — 404 p.
Dijk T. A. van The Study of Discourse / Teun A. van Dijk // Discourse As Structure and Process. — L. : Sage Publications, 1997. — P. 1—35.
Fauconnier G. The Way We Think : Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities / Gilles Fauconnier, Mark Turner. — N. Y. : Basic Books, 2003. — 464 p.
Goffman E. Forms of Talk / Erving Goffman // Conduct and communication. — University of Pennsylvania Press, 1981. — 344 p.
Habermas J. The Theory of Communicative Action : Reasons and Realization of Society / Jurgen Habermas ; [trans. by Thomas McCarthy]. — Boston : Beacon Press, 1984. — Vol. 1. — 465 p.
Leech G. Principles of Pragmatics / Geoffrey Leech. — L. : Longman, 1983. — 250 p.
Lippmann W. Public Opinion / Walter Lippmann. — N.Y., 1922. — P. 206—207.
Schiffrin D. Approaches to Discourse / Deborah Schiffrin — Oxford : Blackwell, 1994. — 470 p.
Schudson M. Sending a Political Message : Lessons from the American 1790s / Michael Schudson // Media, Culture and Society. — Vol. 19, no. 3. — L., 1997. — P. 311—330.
Sperber D. Relevance : Communication and Cognition / Dan Sperber, Deirdre Wilson. — Oxford : Blackwell, 1995. — 326 p.
Turner M. An Image-Schematic Constraint on Metaphor / Mark Turner // Conceptualizations and Mental Processing in Language / [ed. by Richard A. Geiger, Brygida Rudzka-Ostyn]. — Berlin : Walter de Gruyter, 1993. — P. 291—306.
Wilson D. Relevance Theory / Deirde Wilson, Dan Sperber // The Handbook of Pragmatics / [ed. by Laurence R. Horn, Gregory Ward]. — Maiden (MA): Blackwell Publishing, 2006. — P. 607—632.

Джерела ілюстративного матеріалу

2010, Nov 19, R — Remarks by the President on the NATO Summit and the New START Treaty, Lisbon, Portugal, Feria Internacional de Lisboa, Lisbon, Portugal, November 19, 2010 [Electronic reference]. — Access mode : http://www.whitehouse.gov/the-press-office/2010/11/19/remarks-president-nato-summit-and-new-start-treaty
2010, Dec 03, R — Remarks by the President to the Troops at Bagram Air Base, Bagram Air Base, December 03, 2010 [Electronic reference]. — Access mode : http://www.whitehouse.gov/the-press-office/2010/12/03/remarks-president-troops-bagram-air-base
2011, Mar 28, R — Remarks by the President in Address to the Nation on Libya, National Defense University, Washington, D.C., March 28, 2011 [Electronic reference]. — Access mode : http://www.whitehouse.gov/the-press-office/2011/03/28/remarks-president-address-nation-libya
2011, May 30, R — Remarks by the President at a Memorial Day Service, Washington, D.C., May 30, 2011 [Electronic reference]. — Access mode : http://www.whitehouse.gov/the-press-office/2011/05/30/remarks-president-memorial-day-service

2011, Nov 16, R — After Dinner Remarks by President Obama at Parliamentary Dinner, Parliament House, Canberra, Australia, November 16, 2011 [Electronic reference]. – Access mode : http://www.whitehouse.gov/the-press-office/2011/11/16/after-dinner remarks-president-obama-parliamentry-dinner**.**

УДК 81'37(811.111)

СТРЕЛЬЧЕНКО К. С.
(Київський університет імені Бориса Грінченка)

ЕМОЦІОГЕННИЙ ПОТЕНЦІАЛ ВЕРБАЛІЗОВАНОГО СЦЕНАРІЮ «РОЗВ'ЯЗУВАННЯ ТАЄМНИЦІ» (НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНОЇ АНГЛОМОВНОЇ ПРОЗИ)

У статті аналізуються способи мовної репрезентації емоцій та розглядається їхній вплив на перебіг сценарію РОЗВ'ЯЗУВАННЯ ТАЄМНИЦІ. Досліджуються функції конкретних емоцій на різних етапах розслідування й робиться висновок про профілювання у вербальному представленні їхньої ролі як причини зміни дій суб'єкта або як наслідку оцінки ситуації. Визначається конструктивний вплив позитивних емоцій та здатність негативних емоцій блокувати вирішення таємниці суб'єктом.
Ключові слова: сценарій РОЗВ'ЯЗУВАННЯ ТАЄМНИЦІ, емоція, компоненти емоції, базові емоції, вербалізація емоцій, позитивні й негативні емоції.

Стрельченко К. С. Эмоциогенный потенциал вербализированного сценария РАСКРЫТИЕ ТАЙНЫ (на материале современной англоязычной прозы). В статье анализируются способы языковой репрезентации эмоций и рассматривается их влияние на протекание сценария РАСКРЫТИЕ ТАЙНЫ. Исследуются функции конкретных эмоций на разных этапах расследования и делаются выводы о профилировании в вербальном представлении роли эмоций как причины изменения действий субъекта или как следствия оценки ситуации. Определяется конструктивное влияние положительных эмоций и способность отрицательных эмоций блокировать решение тайны субъектом.
Ключевые слова: сценарий РАСКРЫТИЕ ТАЙНЫ, эмоция, компоненты эмоции, базовые эмоции, вербализация эмоций, положительные и отрицательные эмоции.

Strelchenko K. S. Emotiogenic potential of the verbalized scenario SOLVING A MYSTERY (a study of modern English fiction). The article sets out to explore the role of emotions in the unfolding of the scenario SOLVING A MYSTERY on the basis of their verbal representations in the English fiction of the 20th – 21st centuries. Drawing on research in psychology, a definition of an emotion as a complex phenomenon is provided along with a review of its components (including the cognitive component, action readiness, feelings, physiological change, and motor expression). Manifestation of emotions can occur as expression and thematization, with the latter embracing naming the emotion, describing it or outlining the emotional antecedent and the situational circumstances. Verbal labelling of emotions varies in specificity, ranging from superordinate through basic to subordinate level terms. Description of an emotion can highlight one of its components, serving as a metonymic representation of the experience as a whole. Outlining the circumstances both reflects the state of a person and points to the element that has led to it. The analysis of the research data demonstrates the pervasiveness of affects throughout the unfolding of the scenario in question. Textual representations of emotions can highlight their role as a cause modifying the course of events, which is achieved by giving prominence to the action readiness aspect of the relevant emotion. This is typical of interest (whose effect consists in kindling the subject's desire to embark on the search and persevere with it) and fear or anxiety, forcing the individual to terminate the investigation and concentrate on self-preservation. In the portrayal of emotions as consequences (such as joy, pride, relief, and guilt) the appraisal component comes to the fore, as the state of affairs is judged with respect to the person's goals and evaluated as (un)conducive to them. The overall impact of positive emotions is to increase cognitive resources and widen behavioural repertoires whereas negative affects inhibit the individual's ability to act, thus blocking the unfolding of the scenario.
Key words: scenario SOLVING A MYSTERY, emotion, emotion components, basic emotions, verbalization of emotions, positive and negative emotions.

Антропоцентрична орієнтованість сучасного мовознавства зумовлює звернення до внутрішнього світу людини, у якому поєднуються раціональне та емоційно-чуттєве начала. За таких умов набуває значимості вивчення міжособистісного та міжкультурного аспектів вираження емоцій, що становить емотивну/експресивну функцію мови [Jakobson 1960, с. 354; Crystal 2005, с. 463]. Водночас, зважаючи на сутність емоцій як адаптивного психобіологічного механізму [Scherer 2009], **актуальним** є аналіз мовних даних задля реконструкції значення емоційних процесів у побудові чи модифікації структур знань.

Метою цієї статі є аналіз функції емоцій у перебігу сценарію ПРИХОВУВАННЯ ТАЄМНИЦІ. Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань**: розгляд сутності та складу емоцій; узагальнення способів мовного представлення емоцій; визначення ролі дискретних емоцій у розгортанні сценарію ПРИХОВУВАННЯ ТАЄМНИЦІ, а також встановлення його модифікацій у контексті сукупної дії кількох емоцій.

Об'єктом є вербалізовані емоції суб'єкта сценарію ПРИХОВУВАННЯ ТАЄМНИЦІ, а **предмет** становлять лінгвокогнітивні особливості вербальних репрезентацій емоцій, актуалізованих при розгортанні цього сценарію.

Матеріалом дослідження слугувала англомовна художня проза XX–XXI століть.

У психології *емоція* визначається як «епізод взаємопов'язаних синхронізованих змін у станах усіх чи більшості з п'яти підсистем організму у відповідь на оцінку зовнішньої чи внутрішньої події-стимулу відносно основних потреб організму» [Scherer 2005, с. 697]. Емоції розглядаються як багатокомпонентні явища [Frijda&Scherer 2009, с. 142]: **когнітивний складник** становить інтерпретацію емоціогенної події чи стимулу та наступні зміни сприйнятих образів чи переконань [Guerrerro et al. 1998, с. 6–7]; **готовність до дії** мотивує змінити чи підтримувати відношення зі світом, собою чи предметом мисленнєвої діяльності та охоплює ставлення до предмета, готовність реалізувати це ставлення чи відсутність дії [Frijda 2009, с. 1]; **почуття** маркує емоцію у вимірі задоволення/біль, **фізіологічні зміни** включають зростання чи зниження рівня збудження та інші фізіологічні симптоми [Guerrerro et al. 1998, с. 7], **моторне вираження** забезпечується голосом та виразом обличчя [Scherer 2005, с. 698]. Вказані компоненти співвідносяться з такими функціями емоцій: оцінка об'єктів та подій, підготовка та спрямованість дії (мотивація), керування внутрішнім станом та взаємодією між організмом і середовищем, регулювання системи, вираження реакцій та поведінкових намірів [Scherer 2005, с. 698]. Зважаючи на системні характеристики емоцій, присутність одного з компонентів недостатня для ідентифікації емоційного переживання [Guerrerro et al. 1998, с. 7; Shiota&Kalat 2012, с. 5]: його компоненти є інтерактивними за своєю суттю та можуть впливати (посилювати чи послаблювати) один на одного [Izard 1977, с. 102].

Представлення емоцій може відбуватися через їхнє вираження (expression) або тематизацію (thematization) [Fiehler 2002, с. 86]. Вираження емоцій охоплює всі види поведінки (у тому числі мимовільні фізіологічні реакції) у контексті комунікативної взаємодії, що усвідомлюються мовцем і сприймаються та інтерпретуються співрозмовником як пов'язані з емоціями; у мовному вимірі пов'язане передусім з інтонацією [Fiehler 2002, с. 87] та вигуками [Kovecses 2004, с. 2–3]. Тематизація (вербалізація як предмета розмови) може відбуватися за допомогою 1) номінації емоцій; 2) їхнього опису та 3) вказівки на ситуативні умови чи інші події, пов'язані з емоційним переживанням [Fiehler 2002, с. 87]. Номінації емоцій, що характеризуються у формальному аспекті різною частиномовною приналежністю, різняться також семантично за ступенем узагальненості (за Е. Рош [Rosch 1988, с. 314]: одиниці суперординантного рівня, такі як *emotion/feeling*, базового та субординантного рівня – приклади (1) – (3)).

(1) *"In doing so," said Dr. Mortimer, who had begun to show signs of some strong* ***emotion****, "I am telling that which I have not confided to anyone"* [Doyle 1998, с. 1008].

(2) *It was partly* ***fear*** *and partly illness that clouded my judgment, since whatever cold or chill I'd caught wasn't going away* [Tartt 2013, с. 967].

(3) *The atoms in my head were spinning apart; the sparkle of the bump had already begun to turn,* ***apprehension and disquiet*** *moving in subtly like dark air before a thunderstorm* [Tartt 2013, с. 769].

Інвентар базових номінацій емоцій (як і власне базових емоцій) варіює в працях різних дослідників, включаючи такі стани: гнів, страх, сум, радість, огида, сором, вина (*anger, fear, sadness, joy, disgust, shame, guilt*) [Scherer 1994, с. 25]; такий перелік може також конституюватися прикметниковими характеристиками емоційних станів: *happy, angry, sad, interested, pleased, relaxed, worried, affectionate, afraid, content, excited, bored, confident, amused, loving, disappointed, satisfied* [Cowie et al. 1999, с. 112].

Опис може відбуватися через профілювання одного чи кількох компонентів емоцій, що метонімічно заміщує назву стану, який переживає особа. Так, ідіоматичне позначення страху мотивується суб'єктивним осмисленням викликаної ним фізіологічної реакції:

(4) *“I see you've found him,” said someone behind me, and at the sound of his voice* ***my blood ran cold*** [Bradley 2009, с. 177].

Індикатором переживань слугує також вказівка на акціональний складник емоції, що може представлятися не лише як готовність до дії (яка може не реалізуватися – (5)), а і як послідовність вчинків у відповідь на емоціогенний стимул (6).

(5) *Fancy that! I thought. Recognition at last! I* ***could have hugged the man****, but I didn’t. He’d have been mortified, and so – but only later, of course – would I* [Bradley 2011a, с. 197].

(6) *As I* ***stood rooted to the spot****, he reached into the back of the van and dragged out a couple of heavy objects. ... My immediate reaction was to* ***shrink back*** *–* ***to step away from the glass*** *–* ***but I found that I could not****. Some remote part of my mind had already spotted a detail that was only now leaking slowly into my consciousness, and I’m afraid I let out a gasp* [Bradley 2011a, с. 136–137].

Експресивний компонент як метонімічний виразник емоції набуває значимості при описі мовленнєвої поведінки. Так, дієслова *to bellow / to roar* позначають інтонаційні характеристики висловлення (передусім гучність), ідентифікуючи при цьому почуття гніву: *to bellow – to shout (something) unrestrainedly, as in anger or pain; to roar – to utter (something) with a loud deep cry, as in anger or triumph* [Collins]:

(7) *He had closed his right hand to make a fist and was hitting the desk with it, and he was* ***bellowing****. He was* ***roaring something*** *in a language that was probably the one he had used as a boy in Montenegro, the one that he and Marko Vukcic had sometimes talked* [Stout 1989, с. 2].

Ситуативний контекст може загалом слугувати відображенням емоційного стану людини. Також дескрипція окремих його елементів може імплікувати емоційні переживання в присутніх (прикметник *uncanny* визначає постать як загадкову чи дивну, водночас вказуючи на хвилювання чи зачудування нею):

(9) *There was something uncanny about that very small figure, perched like a goblin beside the goblin stove; and the sense that its round head had held such a universe of wild unreason and imaginative injustice* [Chesterton 2008, с. 690].

Опис емоцій та ситуації може поєднуватися для всебічного представлення стану особи. У наступному фрагменті антецедент емоції (*the wild horse and the fallen rider*) сигналізує інтенсивність викликаного ним переживання. Також важливим є просторове розташування присутніх – перебування в натовпі (*along with the rest of the bistro crowd*), яке метафорично позначає соціальну приналежність, контрастує з перспективою відчуження, що є вирішальним емоціогенним фактором. Деталізація переживання Олів’є (останнє не називається однозначно, але може бути позначеним як єдність емоцій страху, відчаю та вини) охоплює висвітлення фізіологічної реакції (*his skin crawled*), готовність до дії (куди входить і вокальна експресія), а також когнітивну складову – оцінку безвихідності ситуації.

(10) *Olivier watched the wild horse and the fallen rider along with the rest of the bistro crowd. His skin crawled and he longed to break out, to scream and push his way out of the crowd. And to run away. Run, run, run. Until he dropped. Because, unlike them, he knew what it meant. Instead he stood and watched as though he was still one of them. But Olivier knew now he never would be again* [Penny 2009, с. 146].

Аналіз ілюстративного матеріалу свідчить, що емоціогенні контексти можуть виникати на всіх етапах розгортання сценарію РОЗВ’ЯЗУВАННЯ ТАЄМНИЦІ. При цьому емоція може представлятися як *причина*, що сприяє, перешкоджає чи модифікує діяльність суб’єкта або ж як *результат* – у такому випадку емоційна реакція відображає передусім оцінку особою існуючої ситуації, власних дій чи спричиненого стану справ.

Серед ***позитивних емоцій***, що визначаються конструктивним впливом на когнітивно-психологічні характеристики та розширюють поведінковий репертуар [Fredrickson&Cohn 2008, с. 782–783], першочергова роль належить ***інтересові***, який породжує бажання досліджувати, сприймати нову інформацію та досвід [Fredrickson&Cohn 2008, с. 782] і може ставати вирішальним мотивом, що спонукає розпочати пошук (11). З іншого боку, ствердження відсутності інтересу рівнозначне відмові займатися розслідуванням – (12).

(11) *Holmes leaned forward in his chair, his interest piqued. "What is it that's been stolen, Mr. Dupry?" "Nothing," Dupry answered. "Not yet, at any rate. I'm looking to you to make sure that remains the case." Holmes uncrossed his legs, his hands on the armrests of his chair. "I'll admit that you have me intrigued. Please continue"* [Baxter et al. 2009, с. 250].

(12) *"Mr. Cramer." The mountain of yellow pajamas moved. "I repeat. I am not interested, not involved, and not curious"* [Stout 1993, с. 58].

Інтерес як основний мотиваційний чинник може поєднуватися з іншими каузативними факторами як раціонально-логічного, так і морально-етичного порядку:

(13) *In this case, it is not merely* ***curiosity*** *that moves me to inquire. I have a distinct and genuine* ***need to know all the facts*** [Peters 2008, с. 329].

(14) *"Well, Mr. Holmes, from the moment that I understood that there was something about that suite of rooms which I was not to know, I was all on fire to go over them. It was not mere* ***curiosity****, though I have my share of that. It was more a* ***feeling of duty*** *– a feeling that some good might come from my penetrating to this place* [Doyle 1998, с. 474].

Початок пошуку може викликати ряд позитивних емоцій, спрямованих на майбутнє – ***захоплення*** (15), ***надії*** (16) – та пов'язаних з очікуваннями особи щодо здійснення розслідування або досягнення поставленої мети.

(15) *I felt it begin – a warm, delirious flush of excitement rippling giddily through my veins. A harbinger of adventure and discovery, of mysteries solved and treasure restored to an admiring world? More likely a harbinger of certifiable lunacy* [Peters 2008, с. 24].

(16) *Father Brown suddenly sprang erect, so that his chair fell over flat behind him. He was deathly pale, yet he seemed fired with a hope; his eyes shone. "That's it!" he cried in a clear voice. "That's the way to begin…"* [Chesterton 2008, с. 164].

Власне процес розв'язування таємниці також виступає об'єктом емоційного реагування: актуальний стан речей, де суб'єкт має здатність діяти чи реалізовувати свій когнітивний потенціал, може ставати джерелом почуття ***радості***:

(17) *"Yes, we should have a full day to-day," he remarked, and he rubbed his hands with the* ***joy of action****. "The nets are all in place, and the drag is about to begin. We'll know before the day is out whether we have caught our big, lean-jawed pike, or whether he has got through the meshes"* [Doyle 1998, с. 1122].

(18) *Twice already in his career had Holmes helped him to attain success, his own sole reward being the* ***intellectual joy of the problem*** [Doyle 1998, с. 1158].

Типовими ***негативними емоціями***, що супроводжують розгортання аналізованого сценарію, є ***страх*** та ***хвилювання***. Особливість останнього полягає в дифузності стимулу (на відміну від страху), а також орієнтації на майбутнє (потенційну небезпеку) [Reevy 2011, с. 83]. Невизначеність причини мотивує вибір поведінкових стратегій уникнення (19), обмежуючи можливості здійснення пошуку.

(19) *His voice had risen and he paused, gaze flicking off to one side. His anxiety was infectious and I felt myself glancing around as he had, wanting to keep my voice low so our conversation couldn't be overheard* [Grafton 1986, с. 9].

Подібно до хвилювання, ***страх*** мотивує особу змінити або відмовитися від запланованих дій, перешкоджаючи розслідуванню. Ця емоція звужує обсяг сприйняття та уваги, змушуючи сконцентруватися на джерелі загрози та можливості втечі від нього [Izard et al. 2000, с. 19]. Акціональним компонентом страху, що спричиняється усвідомленням конкретної небезпеки, є готовність дистанціюватися від неї для самозбереження.

Оскільки емоції характеризуються здатністю утворювати комплекси, в яких кожна з них може модифікувати інші, активація інтересу поряд зі страхом розширює наявні варіанти поведінки [Izard et al. 2000, с. 19]: усвідомлення пріоритетності знаходження відповіді порівняно з прагненням власної безпеки блокує бажання залишити місце подій – (20).

(20) *I was* ***frightened*** *of the house, of the man, of the woman, of the servants, even of the child. They were all horrible to me. If I could only bring you down all would be well. Of course I*

might have fled from the house, but my curiosity was almost as strong as my fears [Doyle 1998, с. 476].

Гнів може викликатися почуттям обмеження як у фізичному, так і у психічному плані: перешкодами, правилами та вказівками чи особистою нездатністю досягти бажаної мети [Izard 1977, с. 329–339]. Так, розуміння неможливості отримати відповідь, яка є дуже необхідною, стає причиною готовності до агресивної поведінки:

(21) *For some inexplicable reason, I wanted to seize her and shake the answer out of her. This was a kind of* ***anger*** *I had never known before* [Bradley 2011a, с. 185].

Оцінка прийнятності способів отримання інформації може викликати соціальні емоції – такі як ***вина*** чи ***сором***, що, змушуючи суб'єкта обґрунтовувати власні дії, не обов'язково ведуть до зміни тактики:

(22) *I feel a tiny* ***rush of guilt*** *over using someone's grief to get answers. I reassure myself it's for the greater good* [Ryan 2010, с. 93].

Несподіваність чи незвичайність стимулу є причиною емоції ***здивування***. При цьому залежно від узгодженості стимулу з уявленнями про ситуацію та фоновими знаннями, виокремлюється здивування через неочікуваність антецедента та здивування через невідповідність очікуванням (24) (unexpected/misexpected surprise [Ekman&Friesen 2003, 34]).

(24) *"There's something cold about this work. I hesitate to say evil..." Gamache* ***cocked his head in surprise****. Evil wasn't a word he heard often outside a sermon. Brutal, malevolent, cruel, yes. Horror, even; investigators sometimes talked about the horror of a crime. But never evil* [Penny 2009, с. 178].

Здивування через неочікуваність стимулу в наступному прикладі виражається за допомогою опису погляду, виразу обличчя, постави. Несподіваність та нерозуміння сутності побаченого тимчасово блокує здатність дослідити й співвіднести його з будь-якими відомими фактами:

(25) *The Chief frowned and gazed around the small cabin. After a minute he grew very quiet, very still. Except for his eyes, which darted here and there. Beauvoir approached. "What is it?" The Chief didn't answer. The room grew hushed. He moved his eyes around the cabin again, not really believing what he saw. So great was his* ***surprise*** *he closed his eyes then opened them again. "What is it?" Beauvoir repeated* [Penny 2009, с. 153].

Як нейтральна емоція, здивування характеризується короткою тривалістю, зазвичай поступаючись місцем іншій емоцій, за якою і визначається валентність почуття (позитивне чи негативне) [Ekman&Friesen 2003, 34–36]. Так, опис руху, типового для здивування (*my head whipped up*), поряд з номінацією страху та притаманних йому фізіологічних реакцій, вказує на оцінку ситуації як небезпечної, причому саме страх, що виступає домінантною емоцією, визначає подальші дії особи:

(26) *The key rattled in the lock and* ***my head whipped up****.* ***Fear shot through me*** *like a jolt of electricity and my heart started thudding so hard it made my whole neck pulse. My single advantage was that I knew about them before they knew about me* [Grafton 1985, с. 197].

Результатом успішного завершення сценарію можуть ставати емоції **радості** (26), **задоволення** (27).

(26) *As he spoke, I looked round desperately for something – anything! – to seize upon. And suddenly I saw it! I almost* ***whooped with joy****. My heart welled up inside me and I could hardly keep from laughing as I spoke* [Bradley 2011b, с. 112].

(27) *And I suddenly saw it all, saw it spread out before me at my feet the way one must see from the top of a mountain. The way Harriet must have— The way an eagle sees his prey. I hugged myself with* ***pleasure*** [Bradley 2009, с. 58–59].

Емоція **гордості** також вказує на позитивну оцінку результату пошуку, проте в цьому випадку у фокусі перебуває не досягнутий стан справ, а суб'єкт, що спричинив такий результат:

(28) *Although I had first formulated this chain of events – or, at least, certain of its links – hours ago, it was only now, when I was at last forced to be alone with Flavia de Luce, that I was*

able to fit together all the pieces. Flavia, I'm ***proud of you****! Marie-Anne Paulze Lavoisier would be proud of you too* [Bradley 2009, с. 194].

Полегкість є наслідком ретроспективного аналізу ситуації, що була антецедентом негативної емоції (страху, хвилювання):

(29) *All were staring at him thunderstruck and still, except Father Brown, who heaved a huge sigh as of* ***relief*** *and fingered the little phial in his pocket. "Thank God!" he muttered; "that's much more probable. The poison belongs to this robber-chief, of course. He carries it so that he may never be captured, like Cato"* [Chesterton 2008, с. 220].

Отже, емоції як складні багатокомпонентні явища, притаманні вищій нервовій діяльності людини, супроводжують усі етапи розв'язування таємниці та співвідносяться з відповідними когнітивними операціями. При вербалізації може висвітлюватися їхнє значення як причини модифікації сценарію через увагу до акціонального компоненту (що є характерним для інтересу, страху, хвилювання), або ж як наслідку, що відображає оцінку антецедента емоції відносно цілей особи та представлений в ілюстративному матеріалі вербалізаціями почуттів радості, задоволення, гордості й полегкості. Роль позитивних емоцій може бути узагальнено визначена як стимулювання суб'єкта до здійснення пошуку, тоді як негативні блокують розгортання сценарію. **Перспективою подальших досліджень** є визначення ролі емоцій у перебігу інших сценаріїв взаємодії особи з таємницею.

Література

Collins English Dictionary [electronic resource]. – Available from: http://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/.

Crystal D. How Language Works. How Babies Babble, Words Change Meaning and Languages Live or Die / David Crystal. – New York : Penguin Group, 2005. – 512 p.

Ekman P. Unmasking the Face. A Guide to Recognizing Emotions from Facial Clues / Paul Ekman, Wallace V. Friesen. – Cambridge : Malor books, 2003. – 212 p.

Fiehler R. How to Do Emotions with Words: Emotionality in Conversations / Reinhard Fiehler // The Verbal Communication of Emotions. Interdisciplinary Perspectives / [edited by Susan R. Fussell]. – Mahwah : Lawrence Erlbaum Associates, 2002. – P. 79–106.

Fredrickson B. L. Positive Emotions / Barbara L. Fredrickson, Michael A. Cohn // Handbook of Emotions / [edited by Michael Lewis, Jeannette M. Haviland-Jones, Lisa Feldman Barrett]. – New York: The Guilford Press, 2008. – P. 777–797.

Frijda N. H. Action Readiness / Nico H. Frijda // Oxford Companion to Emotion and the Affective Sciences / [edited by D. Sander, K. R. Scherer]. – Oxford : Oxford University Press, 2009. – P. 1.

Frijda N. H. Emotion Definition (Psychological Perspectives) / Nico H. Frijda, K. R. Scherer // Oxford Companion to Emotion and the Affective Sciences / [edited by D. Sander, K. R. Scherer]. – Oxford : Oxford University Press, 2009. – P. 142–143.

Guerrerro L. K. Communication and Emotion: Basic Concepts and Approaches / Laura K. Guerrero, Peter A. Andersen, Melanie R. Trost // Handbook of Communication and Emotion: Research, Theory, Applications, and Contexts / [edited by Peter A. Andersen, Laura K. Guerrero]. – San Diego : Academic Press, 1998. – P. 3–27.

Izard C. A. Human Emotions / Carroll E. Izard. – New York : Springer Science+Business Media, 1977. – 495 p.

Izard C. A. Self-Organization of Discrete Emotions, Emotion Patterns, and Emotion-Cognition Relations / Carroll E. Izard, Brian P. Ackerman, Kristen M. Schoff, Sarah E. Fine // Emotion, Development, and Self-Organization. Dynamic Systems Approaches to Emotional Development / [edited by Marc D. Lewis, Isabela Granic]. – Cambridge : Cambridge University Press, 2000. – P. 15–36.

Jakobson R. Closing Statement: Linguistics and Poetics / Roman Jakobson // Style in Language / [edited by Thomas A. Sebeok]. – Cambridge : The M.I.T. Press, 1960. – P. 350–378.

Kovecses Z. Metaphor and Emotion. Language, Culture, and Body in Human Feeling / Zoltan Kovecses. – Cambridge : Cambridge University Press, 2004. – 223 p.

Reevy G. M. Encyclopedia of Emotion / Gretchen M. Reevy [with the assistance of Yvette Malamud Ozer, Yuri Ito]. – Santa Barbara : Greenwood, 2011. – 675 p.

Rosch E. Principles of Categorization / Eleanor Rosch // Readings in Cognitive Science. A Perspective from Psychology and Artificial Intelligence / [edited by Allan Collins, Edward E. Smith]. – San Mateo : Morgan Kaufmann Publishers, 1988. – P. 312–322.

Scherer K. R. Emotions are Emergent Processes: They Require a Dynamic Computational Architecture / Klaus R. Scherer // Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences. – 2009. – No. 364. – P. 3459–3474.

Scherer K. R. Toward a Concept of "Modal Emotions" / Klaus R. Scherer // The Nature of Emotion. Fundamental Questions / [edited by Paul Ekman, Richard J. Davidson]. – New York ; Oxford : Oxford University Press, 1994. – P. 25–31.

Scherer K. R. What are emotions? And how can they be measured? / Klaus R. Scherer // Social Science Information. – 2005. – Vol. 44, No. 4. – P. 695–729.

Shiota M. N. Emotion / Michelle N. Shiota, James W. Kalat. – Belmont : Wadsworth, Cengage Learning, 2012. – 454 p.

What a Neural Net Needs to Know about Emotion Words / R. Cowie, E. Douglas-Cowie, B. Apolloni, J. Taylor [et al.] // Computational Intelligence and Applications / [edited by N. Mastorakis]. – New York : World Scientific Engineering Society Press, 1999. – P. 109–114.

Джерела ілюстративного матеріалу

Bradley A. A Red Herring without Mustard / Alan Bradley. – New York : Delacorte Press, 2011. – 240 p.

Bradley A. The Sweetness at the Bottom of the Pie / Alan Bradley. – New York : Delacorte Press, 2009. – 222 p.

Bradley A. The Weed That Strings the Hangman's Bag / Alan Bradley. – New York : Delacorte Press, 2011. – 172 p.
Chesterton G. K. The Complete Father Brown / Gilbert Keith Chesterton. – London : Penguin Books Ltd, 2008. – 846 p.
Doyle A. C. The Complete Sherlock Holmes [Electronic resource] / Arthur Conan Doyle. – Camden House, 1998. – Available from: http://ignisart.com/camdenhouse/canon/index.html.
Grafton S. B is for Burglar / Sue Grafton. – New York : Henry Holt and Co., 1985. – 230 p.
Grafton S. C is for Corpse [electronic resource] / Sue Grafton. – 1986. – Available from: http://hnovels.com/c-is-for-corpse/page-1-1026611.html
Penny L. The Brutal Telling / Louise Penny. – New York : Minotaur Books, 2009. – 319 p.
Peters E. Trojan Gold. A Vicky Bliss Mystery / Elizabeth Peters. – New York : HarperCollins e-books, 2008. – 365 p.
Ryan H. P. Drive Time / Hank Phillippi Ryan. – Toronto : MIRA, 2010. – 352 p.
Stout R. Plot it yourself / Rex Stout. – New York : Bantam Books, 1989. – 123 p.
Stout R. Trouble in Triplicate / Rex Stout. – New York : Bantam Books, 1993. – 146 p.
Tartt D. The Goldfinch / Donna Tartt. – New York ; Boston; London : Little, Brown and Company, 2013. – 1075 p.
The Improbable Adventures of Sherlock Holmes / [Baxter S., Burgess A., Gaiman N. et al] ; ed. by J. J. Adams. – San Francisco : Night Shade Books, 2009. – 325 p.

УДК: 811.111:81'42

ШЕВЧУК О. В.
(*Запорізький національний університет*)

ПАСИВНІ КОНСТРУКЦІЇ В СТРУКТУРІ ПРОПОЗИЦІЇ ВИСЛОВЛЮВАННЯ

У статті розглядається функціонування пасивних конструкцій в структурі пропозиції висловлювання. Позамовна ситуація відображається семантичною конструкцією або конфігурацією, яку часто називають пропозицією. Пропозиція виступає як початковий спосіб впорядкування інформації, яка підлягає інтерпретації за допомогою висловлювання.
Ключові слова:пасивні конструкції, пропозиція, висловлення, протагоніст, антагоніст, позамовна дійсність.

Шевчук О.В. Пассивные конструкции в структуре пропозиции высказывания. В статье рассматривается функционирование пассивных конструкций в структуре пропозиции высказывания. Внеязыковая ситуация отображается семантической конструкцией или конфигурацией, которую часто называют пропозицией. Пропозиция выступает как начальный способ упорядочения информации, которая подлежит интерпретации с помощью высказывания.
Ключевые слова: пассивные конструкции, пропозиция, высказывание, протагонист, антагонист, внеязыковая действительность.

Shevchuk O.V. The Passive Constructions in the Utterance Proposition Structure. The functioning of the passive constructions in the utterance proposition structure is regarded in the article. Non-linguistic situation is expressed by the semantic construction or the configuration which is often defined as the proposition. This proposition is interpreted as the primary way of the information arrangement that is to be rendered by means of an utterance. The analysis of modern English demonstrates the certain peculiarities of the Passive Voice in the utterance propositions in the speech. They are the following: the impossibility of the construction usage in the Active Voice; the doer of the action is responsible for the utterance meaning; the absence of the direct order with the personal pronouns; the recipient's attention is concentrated on the information but not the doer of the action; the sentence meaning is kept without the non-personal pronouns usage (one, someone, they); the carefulness demonstration while reminding the few facts which are to be likely untrue.
The proposition structure of the utterance includes the following structure elements: the power elements, the implying of the power, the power balance and result. The antagonist and the protagonist refer to the power elements of the utterance which contradict each other. The protagonist is the central communication figure while the antagonist is the person or the essence, the object or the phenomena that is the opposite this central figure and prevents from the doing of the action. The protagonist and the antagonist interact in the utterance. A sentence as an constructive sign is correlated to the extra lingual real or imaginable situation as well as its own denotative meaning. It distinguishes any fragment of reality and presents this section of reality as the separated and whole unity at the same time. Extralingual situation is reflected by means of the semantic construction or configuration. Its nucleus is the semanteme which is the characteristic of its features.
Key words: the passive constructions, the proposition, the utterance, the protagonist, the antagonist, extra lingual reality,

Розглядаючи категорію пасивного стану дієслова в англійській мові з точки зору когнітивної прагматики можна сказати, що пасивні конструкції слугують складовою частиною пропозиції висловлювання або самостійно виступають в якості даної пропозиції в процесі мовлення. Даючи визначення терміну «пропозиція висловлювання» слід почати з сутності поняття «речення» в позамовній дійсності.

Об'єктом дослідження є пасивні конструкції в пропозиції висловлювання як лінгвістичне явище. **Предметом** аналізу є фактори, які впливають на вживання конструкції в пропозиції висловлювання та речення у якості конструктивного знаку, який співвідноситься з позамовною реальною або випадковою ситуацією.

Матеріалом дослідження слугують художні тексти британських та американських авторів другої половини XX ст.

Речення як конструктивний знак співвідноситься з позамовною реальною чи вигаданою ситуацією як зі своїм денотатом. Воно виокремлює той чи інший її фрагмент і представляє цей пласт дійсності як розчленовану і разом з тим цілісну єдність. Пов'язані в рамках ситуації різними відносинами предмети (у найширшому сенсі слова, тобто люди і тварини, предмети природи і артефакти тощо) кваліфікуються як учасники (партиципанти) ситуації. У ситуації з одним із партиципантів його характеризує певна властивість [Сусов 2006, с.145]. Відносини і властивості предметів (предметних учасників ситуації) – це і є ті ознаки, вираженню яких служать речення взагалі і в пасивному стані як такому.

Позамовна ситуація відображається семантичною конструкцією, або конфігурацією. Її ядром служить семантема, та ознака, що відображається, тобто відношення або властивість. Актанти кваліфікуються залежно від ролі, яку грають в описуваних ситуаціях їх предметні учасники. Їм приписуються семантичні ролі агентивів (виробника дії), об'єктива (об'єкта дії), інструменту і т.д. Семантичну конфігурацію часто називають пропозицією. В принципі пропозиція, чи семантична конфігурація, не лінійна, тобто складові її семантеми не випливають один за одним [Сусов 2006, с.146]. Предикат пропозиції головує над своїми актантами.

Пропозиція виступає як початковий спосіб «впорядкування» інформації, яка підлягає передачі за допомогою висловлювання. Пропозиція є те, що позначається елементарною синтаксичною конструкцією. Проаналізувавши особливості англійської мови стало можливим визначити конкретні умови вживання пасивного стану дієслів в пропозиціях висловлювання в мовленні:

а) конструкцію в активному стані вжити неможливо. Для цього може існувати ряд причин:

1) діяч невідомий / є очевидним: *He was born in 1992. Tea will be made available after the meal.*

2) діючою особою є люди взагалі: *The origin of the Universe will probably never be explained. Rome was not built in a day;*

3) діяч речення виражений однією фразою: *Helen was surprised by all the messages of sympathy that she received;*

б) безособовість змісту висловлювання:

1) той, що говорить, не переймає на себе відповідальність за зміст висловлювання: *We cannot possibly complete this work overnight* (проблема полягає в нас, ми не в змозі впоратися з роботою) [Сусов 2006, с.146]. *This work cannot possibly be completed overnight* (проблема полягає в роботі, її занадто багато, а не в нас);

2) бажання уникнути прямого наказу (з вживанням особових займенників ТИ / ВИ) в різних розпорядженнях: *You must give in your application before the end of the week* (наказ,прямий тиск на співрозмовника); *All applications must be given in before the end of the week* (тиск на співрозмовника завуальовано);

в) увага того, хто сприймає речення, концентрується на інформації (а не на суб'єкті дії): *Our roof was damaged in last night's storm* (нас турбує стан даху, а не те, хто / що її зіпсував);

г) суть речення зберігається без використання безособових займенників типу one, someone, they. *The form has to be signed . Shoes repaired*;

д) прояв обережності при згадці деяких фактів, в достовірності яких ми не впевнені [Тазетдинова 2012, с. 220]: *He was a spy in World War II. He is said that he was a spy in World War II.*

Конвенціональне відображення пасивних форм у свідомості мовця співвідноситься з тим, як він реагує на навколишнє середовище, яку інформацію він вважає головною, а яку - другорядною при вираженні своїх думок, що проявляється у вигляді тема-рематичного членування речення. В реченні активного стану діяч знаходиться на початку речення і є його підметом. В реченні пасивного стану результат дії знаходиться на початку речення і є його підметом також, але при цьому відбувається зміна акцентів співвідношення елементів

комунікації. Як наслідок, відбувається зміна фігури та фона в пропозиції речення [Тазетдинова 2012, с. 221]. Таким чином, різноманітні когнітивні процеси проявляються в мові під час вибору активної чи пасивної конструкції яка, в свою чергу, впливає на формування структури пропозиції висовлення.

Пропозиції для всіх або майже всіх речень пасивного стану однакові. На думку Л.Талмі, будь-яка пропозиція висловлення базується на двох елементах які взаємодіють між собою [Richards 1996, p.98]. Дані елементи володіють так званою «Силою» яка спонукає їх до взаємодії, результат якої залежить від векторів спрямування Сили. Структура пропозиції висловлення, якщо розглядати її з позиції теорії Динаміки Сили Л.Талмі, яскраво відображає відносини, які встановлюються між елементами пропозиції висловлювання, а точніше між їх силовими характеристиками, або елементом і його властивостями.

Структура пропозиції висловлення включає в себе такі структурні елементи, як силові елементи, прикладання сили, баланс сил та результат. До силових елементів відноситься антагоніст та протагоніст висловлення, які протистоять один одному [Deese 1995, p. 103]. Протагоніст є центральною фігурою комунікації, а антагоніст – це людина або сутність, предмет чи явище, яке протистоїть центральній фігурі, заважаючи їй виконати дію. Наприклад: *The window cannot open* (Протагоністом в даному висловленні виступає вікно, а антагоністом – та Сила, яка заважає йому відчинитися). Протагоніст і антагоніст взаємно доповнюють один одного.

Що стосується прикладання сили, вона може бути спрямована за двома векторами: вектором дії і вектором спокою. Тобто діюча сила висловлення може призводити до дій протагоніста/антагоніста, спонукати до реакцій, зміни стану, тощо, або навпаки – змушувати об'єкт чи особу залишатися в стані спокою або нерухомості [Bernard 1999, p.22]. Антагоніст і протагоніст мають первинний напрям сили, або ця сила може бути спрямована на певну дію, як це відбувається в прикладі *The window cannot open,* де сила вікна спрямована на його відкриття. Спрямування сили на підтримання стану спокою можна побачити на такому прикладі: *The cruel war against the enemies was being waged by the forces in tribal areas* .сили ворогів у даному випадку знаходяться в стані спокою.

Наступним компонентом структури пропозиції висловлення є баланс сил. Для того, щоб сили знаходилися в рівновазі одна з одною, необхідною є їх чітка поляризація і розподіл на більш сильні і більш слабкі. Даний фактор є значимим через те, що в природі, так само як і в мові, дві сили не можуть бути рівними, тому що це призведе до рівноваги балансу сил і висловлення набуде нейтрального характеру з точки зору Теорії Динаміки Сили [Richards 1996, p.99], як це відбувається в прикладі *The window cannot open,* де чітке протистояння сильних і слабких сил відсутнє. Що стосується другого прикладу, то в ньому чітко прослідковується розподіл сил: антагоніст виступає на позиції більш сильної сили тому що впливає на протагоніста і веде проти нього війну («*war against the enemies»).* Такий розподіл сил є типовим для структури пропозиції висловлення.

Останнім і найважливішим фактором пропозиції висловдення є результат, до якого призводить дія тих чи інших сил на протагоніста чи антагоніста висловлення. Результат може бути виражений виконанням певної дії або залишенням у стані первинного спокою. Спрямування сили і баланс сил прямо впливають на результат, який може бути графічно представлений у вигляді прямої між протагоністом і антагоністом висловлення. Якщо результат – дія, на даній прямій вона буде виражена у вигляді направленої стрілки, якщо стан спокою – нерухомої точки [Кубрякова 2004, с.124]. Що стосується першого прикладу, то результатом тут виявилося залишення вікна в стані спокою тому що сила, яка заважала йому відчинитися, виявилася набагато сильнішою. В другому ж прикладі результатом є дія, тому що війна проти ворога викликала супротив з боку останнього і призвела до дії у відповідь з його боку.

Значення пасивних конструкцій для передачі сутності пропозиції висловлення можна розглянути на прикладі фрази, яку виголосив персонаж п'єси С. Моема: *It's loving that's important, not being loved.* В даному випадку він полягає в тому, що важливіше самому

випробувати почуття любові, ніж знати (розуміти), що хтось інший відчуває його до тебе. Те ж саме значення можна прослідкувати на прикладі: *He liked neither reading aloud nor being read aloud to* – герою надає перевагу самостійному сприйманню перед тим, щоб хтось інший читав йому книгу [Кубрякова 2004, с.123]. Вже з цих прикладів стає ясно, що в формі пасивного стану діяч (а, отже, і скоєне їм дію) лише мислиться, дія привноситься, породжується кимось або чимось ззовні, а форма пасивного стану репрезентує як ця здійснена або здійснювана кимось дія відображена. По суті це навіть не сама дія (сама дія репрезентується активом), а лише співвіднесеність з дією, виконаною або тією, що виконується.

Велика кількість науковців, що займаються дослідженням категорії пасивного стану в англійській мові, виділяють такі типи пасивних конструкцій, які до нього входять:

а) класичні пасивні конструкції (*The book was written*);

б) пасивні конструкції з активним значенням (*He was born in 1992*);

в) каузативні конструкції у формі пасивного стану (*I had my bed repaired*);

г) ергативні конструкції (*The song records well*).

Найбільш спірним питанням є каузативні конструкції через те, що багато вчених не відносять їх до категорії пасивного стану. Підметом в таких конструкціях прийнято вважати причину виконання того чи іншого процесу, тобто його каузатора. Він є активним діячем наряду з об'єктом на який спрямована дія – прямим доповненням [Bernard 1999, p.43]. Але доказом приналежності каузальних конструкцій до пасиву є той факт, що в результаті виконаної діїї вона виявляється спрямованою на каузатора з боку об'єкта даного процесу, не дивлячись на те, що саме каузатор цю дію і спровокував.

Таким чином можна зробити висновок, що каузальні конструкціїї на ряду з іншими видами пасивних конструкції належать до даної категорії і відображають роботу динамічних сил в структурі пропозиції висловлювання. При використанні каузальних конструкції структура пропозиції висловлювання ускладнюється через те, що дія включає в себе два етапи [Richards 1996, p. 104]: на початковому етапі протагоніст спонукає антагоніста до виконання тіє чи іншої дії, а на другому етапі антагоніст безпосередньо виконує дію, до якої його спонукали, діє на протагоніста, який перебуває у стані спокою *(He's having his hair cut*).

Отже, побудова пропозиції висловлювання дає можливість достовірно відобразити позамовну ситуацію або реалію в процесі мовлення за допомогою пасивних конструкцій. Існує п'ять основних умов вживання категорії пасивного стану в англійській мові і всі вони впливають на структурну побудову пропозиції висловлювання, що включає в себе силові елементи, прикладання сили, баланс сил та результат. Дані елементи допомагають мовцю осмислити реалії дійсності, відносини між об'єктами, їх характеристики, тощо, що сприяє більш усвідомленому розумінню дійсності і мотивує вибір пасивних конструкцій з центральних та периферійних зон категорії. Таким чином, категорія пасивного стану дієслова в англійській мові слугує інструментарієм когнітивної прагматики в процесі побудови висловлення що достовірно відповідає реаліям позамовної дійсності а також намірам та цілям, які переслідує мовець в процесі комунікації.

Література

Кубрякова Е.С. Об установках когнитивной науки и актуальных проблемах когнитивной лингвистики / Е.С. Кубрякова // Вопросы когнитивной лингвистики. – 2004. – №1. – С. 6-17.

Сусов И.П. Введение в языкознание / И.П. Сусов. – М. : Восток – Запад, 2006. – 382 с.

Тазетдинова Р.Р. Прагматика пассивных конструкций в английском языке / Р.Р. Тазетдинова // Вестник Московского государственного лингвистического университета . – 2012. – № 639. – С. 220-229

Bernard P.S. An Introduction to Applicative Universal Grammar / P.S. Bernard – Rowan : Rowan University, 1999. – 64 p.

Deese J. The structure of association in language and thought / J. Deese. – Baltimore : The John Hopkins Press, 1995. – 505 p.

Richards, J.C. Functional English Grammar / J.C. Richards / – Cambridge : Cambridge University Press, 1996 – 296 p.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЛІНГВІСТИКИ ТЕКСТУ ТА ДИСКУРСОЛОГІЇ

УДК 811’111

АНОХІНА Т. О.
(Київський національний лінгвістичний університет)

ФОРМАНТИ ЛАКУНАРНОСТІ В МОВІ, МОВЛЕННІ ТА В МОВЛЕННЄВІЙ ПОВЕДІНЦІ

У статті осмислюється проблема лакунарності в мові, мовленні та мовленнєвій поведінці. Розглядаються питання нульового омовлення, семантичної лакунарності, форманти нульових поверхневих та глибинних структур. Лакунарність має процесуальні ознаки, що спрацьовують у явищах інконгруентності, амбівалентності, енігматичності, редукції, спрощення, хезитації, умовчання. Лакунарність спрацьовує в усіх одиницях мови. Лакуни – це утворення, що мають поверхневу та глибинну структуру: поверхнева структура є невізуальованою, відсутньою або нерозпізнаною, глибинна структура лакун є змістовною, змінною та складною для тлумачення.
Ключові слова: лакуна, мова, мовлення, мовленнєва поведінка, форманти, синкрета.

АНОХІНА Т. А. Форманты лакунарности в языке, речи и речевой деятельности. В статье осмысливается проблема лакунарности в языке, речи и речевом поведении. Рассматриваются вопросы нулевого оязыковления, форманты нулевых поверхностных и глубинных структур. Лакунарность срабатывает в явлениях инконгруэнтности, амбивалентности, энигматичности, редукции, хезитации, умолчания. Лакунарность срабатывает на всех уровнях языка. Лакуны – это образования, имеющие поверхностную и глубинную структуры: поверхностная является невизуализированной, отсутствующей или непрочитанной, глубинная структура лакун является содержательной, переменной и сложной для толкования.
Ключевые слова: лакуна, язык, речь, речевое поведение, форманты, синкрета.

ANOKHINA T. O. Lacunar formants in language, speech and speech behavior. The paper deals with lacunarity problem in language, speech and speech behavior. The questions of zero articulation, semantic lacunarity and zero exteriorization are being described in the English discourse. Lacunarity formants work with the reduction, simplification, communicative silence, hesitation, non-verbal representation. Lexical gaps arise due to different lexical, lexico-semantic designs of languages and cultures. Semantic void of nominative and communication units has increasingly attracted the attention of linguists engaged in research of incoherence, ambivalence, enigmatic phenomena. Lacunas consist of surface and deep structures: surface structures are neither visual nor readable, deep structures of the gaps are substantial, variable and difficult to interpret. The basic method is ontognosiological − complex and syncretic. The object is lacunarity, its formants in different endozones of the English language. The topicality is objectivized by growing interest of linguists in this country and abroad. Lacunarity is indebted to the process of cognition, cognized and noncognized phenomena. The choice of the complex ontognociological approach is relevant to the nature of referents. Lacunar items come into being not only because of problem of nothingness. There work archaic lacunas: words fall into disuse. Some concepts aren’t available neither. Some words are prohibited by the taboo. Some words may be extra, prolific in the context. There work linguistic shock and attention span. Let alone silence, hesitation, pause at that). Formants of lacunas work in language, speech and speech behaviour. The lacunarity problem has not been deeply indentified yet.
Perspectively they need objectivity in the scientific picture of the world.
Keywords: gap, language, speech, speech behavior, formants, syncreta.

Об’єктом дослідження є лакунарність в англомовному дискурсі, **предметом** – ідентифікація формантів зазначеного явища. **Мета та завдання** дослідження полягають в осмисленні формантів лакунарності в мові, мовленні та в мовленнєвій поведінці. Актуальність теми об’єктивується інтенсивним інтересом сучасних лінгвістів до моделювання парадигми лакунології, розпізнаванню відсутніх структур, текстових пустот, нелексикалізованих концептів (Бикова Г. В., Домброван Т. І., Єнікєєва С. М., Піхтовнікова Л. С., Приходько А. М., Швачко С. О.). **Новизна** теми мотивується інтересом вчених до забутих слів, лінгворем та культурем. Валоративним постає питання таксономії лакун, девіації лінгвістичних знаків, їх пробудження від латентного та енігматичного буття. **Матеріалом аналізу** є автентичні релевантні вибірки з лексикографічних джерел, а також – результати пошуків вітчизняних і зарубіжних вчених стосовно відповідних проблем.

Лакунарність корелює з непізнаністю, з категорією НІЩО, невізуальованими концептами [Приходько 2008]. У лінгвістичній картині світу лакуни – це нульові денотати, сигніфікати, що не мають вербального оформлення та не фіксуються в словниках; лакуни –

це десемантизація феноменів, архаїзми. Лакуни передаються описово, розтлумачуючись багатослівно, делакунізуються за допомогою іншої мови. Лакуни, як нерозтлумачені знаки, мають непрозоре прочитання акронімів. Нерозтлумачені смисли екстеріоризуються їх глибинним рівнем. Лакунарність позначається низкою термінів, що розкривають глобальну структуру досліджуваного об'єкта. Якщо ззовні термін *лакуна* – це *пустота, діра, ніщо*, арх. *озеро*, то його внутрішня семантика позначається адгерентними метазнаками на кшталт *імліцитності, відсутності, негації, заперечення, перерванності, незрозумілості, віртуальності, невизначеності, випадковості, затекстевості, енігматичності, загадковості*. Відчувається синкретична сила слова *лакуна*, яке увібрало в себе етимонні витоки. Пор. англ. *Lake (прецедентне значення) → lack (секондарне/вторинне значення) → lacuna (термін пост-секондарного сиквелярного значення* (від англ. *sequel*).

Лакунарність – комплексне, ризоматичне явище, що спрацьовує в модусах мови, мовлення та мовленнєвої поведінки [Домброван 2012; Єнікєєва 2006; Піхтовнікова 2012]. Лакунарні форманти спрацьовують у руслі редукції, спрощення, ущільнення, бленду, компресії, у результаті чого виникають девіативні одиниці (повнозначні та службові). Лакунарність у поверхневій структурі позначається знаками питання (форманти питальності), хезитацією, умовчанням, прагматичною паузацією або формантами пост-модерністського тексту. Непрочитані лакуни є змістовними, мають різне семантичне навантаження. У цьому випадку лакунарність детермінується конситуаціями, які є ключем до незрозумілих, прихованих, нерозтлумачених образів, когнітивних концептів та семантичних пустот на позначення віртуальних величин типу *лакунарний задум, лакунарна лінія, лакунарний висновок, лакунарний натяк*. Лакуни англомовного дискурсу притаманні граматичному роду, нульовому закінченню, нульовим морфемам, які кодовані за внутрішньомовними законами [Домброван 2012]. Деякі лінгвореми та культуреми з інших мов не запозичуються транслятологією з огляду на їх непотрібність та надлишковість у новій мовній системі. У перекладацькій практиці актуальною є проблема розпізнання лакун – їх осмислення, семантизації, омовлення. Делакунізація денотатів імпліцитних зон (порожніх клітин) відноситься до перспективних векторів ендозони міжмовної і міжкультурної комунікації. Імпліцитність, як семантична лакуна, не реєструється в словниках. Латентна інформація маркується поверхневими індикаторами типу англ. *In a nutshell, summing it up, i.e. that is;* укр. *Не знаю, як сказати, тобто, коротше, послухай* і т.д.

Екстеріоризатори лакун представлені вербальними і невербальними засобами, конситуаціями [Анохіна, Швачко 2015; Солощук 2006]. Поява лакун об'єктивується дією соціальних, лінгвальних чинників, законами економії. Традиційними є еліптичні структури, з одного боку, та абревіатурні акроніми – з іншого. Пор.: англ. *USA ← Uncle S Am; fruice ← fruit and juice; as ← all so; alone ← all but one.* Імплікація спрацьовує на глибинному рівні, при домислювані латентного, прихованого сенсу. Пор.: укр. *Що робити?; Що скаже Мар'я Олексіївна?; А судді хто ?;* англ. *To be or not to be; What will Mrs Grundy say ?; Will you come into my parlour? said the spider to the fly.* Делакунізації інформативних пустот сприяють не лише мегатекст, але також і малий синтаксис. У виразах типу англ. *Bus station, station bus* сема локальності маркується лінійною послідовністю, сукцесивно. Семантичні лакуни на вертикальному зрізі вимагають специфічної параметризації, посилання на когнітивний досвід, комплексну екстеріоризацію. Латентні смисли породжуються внутрішньотекстовими чинниками; дієвими є ефект умовчання, незакінченої пропозиції та авторські інтенції. Імплікатури свідчать про емоційно-психічний стан комунікантів (англ. *Attention span, linguistic shock*) [Анохіна, Швачко 2015, с. 3].

Адгерентними, суміжними представляються поняття перерваної мови, умовчання, які генеруються різними факторами. Імплікація, як категорія мовленнєвої лакунарності, розпізнається за допомогою дискурсивного аналізу, процесів експлікації та елімінації [Безугла 1999, с. 3]. Лакуни, як структури з латентною семантикою, інформатемами «в квадраті», осмислюються комплексно, за допомогою відповідного прагматико-семантичного підходу до цих семіотичних знаків [Самохіна 2008; Швачко 2011]. До мовленнєвої ендозони

відноситься лакуна мовчання, силенціальний ефект. Лакунарність, як категорія відсутності, має в науковій парадигмі низку метазнаків: *культуреми, еліпсис, риторичне питання, згортання, фрази замовчування, гендерна спустошеність, імпліцитність, ксеноніми, лакуна пам'яті, лакуна слова, етнографічна лакуна, невербаліка, графічна інконгруентність.*

Слова і мови не зникають безслідно. Вони живуть в історіях, в сагах, зоряному сяйві міфологем [Сомов 1996, с. 3-4]. Деякі етюди з їхнього життя перетворюються в інформаційні лакуни; їх делакунізація приносить дослідникам евристичну насолоду, воскресіння історичної пам'яті, а також допомагає осмислити проблеми сучасного і майбутнього. Міжмовні та міжкультурні лакуни ідентифікуються в дослідженнях вчених на базі автентичних джерел в процесі воскресіння «діасинхронічних етюдів» [Анохіна, Швачко 2015, с. 3]. Моделювання патернів лакунарності, її гетерогенної представленості препарує відновлення забутих віх становлення мовних систем і їх підсистем, об'єктивує їх існування в різних концептосферах [Приходько 2008]. Лакунарний статус проявляється при вивченні семантичної девіації синонімів, антонімів, омонімів, а також в пошуках забутих етимологічних вкраплень. Валоративний матеріал надають фразеологічні одиниці. Пор. англ.: *to fish in the air,* укр. *переливати з пустого в порожнє;* англ. *to mark with a T / позначати злодія по ініціальній букві лексеми thief;* англ. *a fair weather friend,* укр. *ненадійний друг.*

Семантична девіація – це вічний двигун, за допомогою якого забуте перетворюється в неогенне. Лакунарність в наукових дослідженнях інтродуктивно представлена як міжмовна категорія. Зауваження про внутрішньомовні лакунарні групи носять характер попереднього роздуму. На часі лакунарність омовлюється оціночними атрибутами, при цьому не завжди позитивно, з відтінком жалю щодо імплікованого денотата. Пор. укр.: *Лакуна розуму, гумору, здоров'я, знання, щирості, слів, думок, уваги, турботи, любові, друзів, щастя, веселощів.*

Відсутність в англійській мові денотатів, прогалин, пропусків маркується за допомогою афіксів *fearless, hopeless, unimportant, unnecessary, handless*, частиномовно (іменники *nonsense, unhappiness, lacuna, gap, nothingness, denial;* займенники *no, none, nobody, nothing;* прикметники *empty, blank, untrue, missing;* дієслова *to negate, to omit, to forget, to fail, to lack, to undo;* прислівники *never, negatively, unhappily* та синтаксичні форманти *unless, until, neither ... nor*).

У фразеологічному контексті кількісні слова напряму семантизують статус фразеологізмів, стійких словосполучень з нестійким значенням вихідної лакунізованої форми. У групі фразеологізмів виокремлюються зокрема блоки з числівниками, які використовуються для декоративного шарму та алюзивних образів типу *Nine worthies* «відомі люди»; *seven wonders* «чудеса світу»; *a cat has nine* lives «живучий»; *as cross as (two) dogs over a (one)* stone «злий, як собака»; *as like as (two)* peas «схожий». У несерйозних ситуаціях кількісні слова використовуються в якості атрактора жартів: *If you take three from seven, what difference does it make? – That's what I say;* укр.: *скільки коштує це кольє? – 10 тисяч. – Чорт! А це? – Два чорта.* В англійській мові виокремлюється група канонізованих кліше з формантами негації: *Whether or no «in either case»; no more «not any more»; no sooner than «as soon as»; no problem «OK»; no go «no use»; You do not mind – No, I do not; no great skill «little skill»; no end of joy «much joy»; no smoking «prohibition»; endless trouble «much ado».*

Серед граматичних засобів заперечення вагоме місце займають дієслова дійсного, умовного й імперативного способу. Пор. англ.: *If wishes were horses, the beggars would ride horses; You must have misunderstood; You just could not trust people; Do not you be making a joke of it , John, 'cos it's not funny; If you destroy it, you'll be setting scientific development back for years ; They could just be friends neither of them believed; But do not be long; If they leave till next spring, it'll be twice as bad; But you do not have to help.* У синтаксичному дизайні негативні конструкції актуалізуються у всіх блоках висловлень, у статусі підмета, присудка, доповнення, означення та обставини типу ... *There were unrevealed elements; My intention has*

never been to do a hatched job ; No donation could be made...; It was not of her religious convictions. She's not upset; She never let him forget; George Kelly detested spirits.

У нашому експерименті проблема відсутності була досліджена на матеріалі 1100 прикладів, серед яких корпуси дієслів омовлюються у 323 позиціях, прикметників – 235, прислівників – 176, часток – 106, займенників – 76, іменників – 42, сполучників – 42. Найчастіше негація, лакуна семантизуються формами дієслів у ролі присудка на позначення стану або дії. Таким чином вербальні маркери негації реалізуються в блоках присудка (5 частин дослідженого матеріалу), означення (2 частини), обставини (1,5 частини), підмета (1 частина), доповнення (0,5 частини). Номінально лакуни представлені монолексемними і полілексемними одиницями (вільні та фразеологічні словосполучення), співвідношення яких в нашому експерименті становить 9:1. Фразеологічні одиниці становлять 1/10 корпусу словосполучень. Мононегативність у досліджуваному емпіричному матеріалі є провідною – 9/10 частин. Синтаксичні форманти негації задіяні в складних конструкціях типу англ.: *Grace would not sit before the picture unless my mother held her; I'm afraid I mortified her without meaning it; Whatever you discussing it can wait until tomorrow; No, unless they are hiding.* Окремі слова містять внутрішньолексемне заперечення. Особливо потенційними є *small words* та синтаксичні форманти заперечення (службові слова, прийменники, сполучники). Пор. англ.: *I feared lest I should be late; And you refused, Joe, you keep me off my feet; Why is it that you reject love and* tenderness*; to get on – to get out; to fall in love – to fall out of love; all day round service, but now; I neither turn away no to*.

Семантична інконгруентність, алогічність актуалізуються в стилістичних прийомах оксиморону, зевгми типу англ. *Smallest city, crowded loneliness, crying silence, sweet sorrow; to lose one's heart and necklace; She lost her heart and necklace; she put on the kettle and the smile* on her face *; he drank his tea with sugar and wife.*

Вислови несерйозного наповнення [Зацний 2008] використовуються як непрактичні, алогічні сентенції, яким притаманний ефект незвичної сполучуваності. Пор. англ .: *Nothing can mend a broken heart. – Except* re-pairing; *What is the meaning of the word matrimony? – It's not a word, it's a sentence*; укр: *Собака розумніший баби, на господаря не гавкає; Без грошей не може бути леді*; *Вірні слова не витончені; Красиві слова не заслуговують довіри; Добро не красномовне; Красномовний не може бути добрим; Знаючий доводить, що доводить не знає*; *When I am good I am very, very good; When I am bad I am better; Woman is at once the serpent, the apple and bellyache;* укр.: *Старість не радість, а молодість гидота; Гроші не пахнуть, тому що їх відмивають; Хто встиг, того й з'їли; Краще переспати, ніж недоїсти; Баба з возу – і вовки ситі; На чужий коровай – де сядеш, там і злізеш; Мовчання – єдина річ із золота, що не визнається жінками*. Лакунарність маркується в стилістичних прийомах антитези, протиставлення типу англ. *I love not man the less, but nature more.* Тут семантизується шкалярна лакуна любові до людини. Латентна інконгруентність алегорично виражається на поетичних просторах семами «бути» :: «не бути», «там» :: «тут», «мати місце» :: «не мати місце». Наприклад, англ. *Someone loves and someone cares, someone sings and someone hears, someone comes and someone goes.* Вирази типу «в нікуди» не є порожніми, вони є інгерентними складовими комічної культури. Пор. англ. *The more we know – the more we forget, the more we forget – the less we know. What is the use of study?* Семантизація безглуздості типу англ. *Neither here nor there* є прозорою, яка здійснюється на тлі змістовних (сусідніх або дистантних) інформативних одиниць мови. Пор.: англ. *To miss a mile, to build castles in the air, to hitch a wagon to the star, to make an elephant out of the mole.*

У домені паремій виокремлюється цілий ряд одиниць, які корелюють з силенціальною лакуною [Пихтовникова 2012, Овсянко 2016]. Пор. англ.: *Little said – better done; great talkers are little doers; much ado about nothing; speech is silver – silence is gold; first think say;* укр . *краще мовчи, коли нема чого сказати; більше справи менше слів.* Сема відсутності чогось, наявність порожнечі актуалізується в прислів'ях типу укр. *бідному женитися – нічка мала* (лакуна часу), *п'яному – море по коліно* (лакуна тверезості), *старість – не радість* (лакуна молодості).

Тема лакунарності використовується у дидактичному просторі, у пошуках відповідей на поставлені питання, при створенні комічних дискурсів, в іграх, вікторинах. Завдання цих дискурсів націлені на розвиток творчих успіхів адресатів, створення адекватного стилю, релаксації, креативного шарму. Пор. укр. *Яка річка складається з префікса і числівника? – Прип'ять; Яке місто літає? – Орел; Який півострів скаржиться на свій розмір? – Ямал; Які займенники «чисті», а які «небезпечні»? – Відповідно: ви, ми, ти; я, ми.* Цікавою видається етимологізація слова *quiz.* Написані навмання чотири літери *q, u, i, z* на стінах Лондона викликали подив у перехожих, які перепитували: «Що це таке?». Це питання семантизує на часі значення *quiz «вікторина», «запитальник».*

Невербальні маркери відсутності референтів (певних станів або дій) носять інтрасеміотичний та інтерсеміотичний ситуативний характер. Прагматичний ухил досліджень в науковій картині світу стимулює лінгвістів до осмислення природи мови, що охоплює вербальні та невербальні засоби спілкування в руслі згоди / незгоди, присутності / відсутності, проблеми Щось / Ніщо. Тут особливе місце належить комунікативному мовчанню (силенціальному ефекту). Мовчання само не говорить, його тлумачить ситуація. Образ мовчання / тиші омовлюється, зокрема, списком метафоричних номінацій, стилістичними прийомами та частиномовними одиницями. Пор. англ.: *Silence anatomy, furious silence, murderous silence, silencing of silence, a gift of speechless, burst with speechlessness*. Значимість образу тиші / мовчання на векторах Щось / Ніщо семантизується у визначеннях, тлумаченнях афоризмів. Пор. укр.: *Тиша – найстрашніший і найсильніший звук всесвіту в її швидкому бігу* (К. Лифар); *Тиша – це найкраще з усього, що чув* (Б. Пастернак).

Наявність у мові та мовленні поліаспектностих лакун об'єктивує мотивацію дослідження релевантних питань, їх матеріалізацію та ідентифікацію. Лакуни мають відношення до вербального та невербального спілкування, які не рівноцінно представлені в теорії комунікації. Теоретично вагомими залишаються проблеми фіксації й експлікації непрозорості, невідповідності як в рамках загального соціуму, так і за його межами. Актуальними є питання статусу культурологічних та мовознавчих лакун. Створення граматик ситуативних маркерів антропоцентричної поведінки було б цінним доповненням до традиційних граматик, базою семіотики невербальної поведінки на інтра- та інтерлінгвальних векторах. Прагматичний аспект лакунології корелює з проблемами інконгруентності образів світу, соціоетнічної поведінки носіїв різномовних дискурсів, а також – міжкультурної та міжмовної діяльності. Лакунарність корелює з діадами пізнання :: непізнання, відсутності :: присутності.

Пріоритетними в сучасній лінгвістиці є питання контактування й взаємодії соціумів, перспективними – дослідження категорії відсутності, негації, еліпсу, імплікації, силенціального ефекту з метою ідентифікації різних векторів комунікативного спілкування.

Література

Анохіна Т.О., *Швачко* С.О. Статус лакуни в парадигмі метазнаків категорії НІЩО / Т.О. Анохіна. С.О. Швачко // Одеський лінгвістичний вісник № 6, том 1, 2015 – Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2015. – С. 3–6.

Безуглая Л.Р. К проблеме косвенных способов реализации речевого акта / Л.Р. Безуглая // Вісник ХДУ. – 1999. – Вип. 424. – С. 3–7.

Белова А.Д. Лингвистические аспекты аргументации / А.Д. Белова. – К. : Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка, 1997. – 307 с.

Быкова Г.В. Феноменология лексической лакурности укркого языка / Г.В. Быкова. – Благовещенск, 1998. – 107 с.

Домброван Т.І. Аплікативний потенціал синергетичної парадигми в лінгвістиці / Т.І. Домброван // Studia Philologica (Філологічні студії) : зб. наук. праць / ред. колегія: І. Р. Буніятова, Л. І. Бєлєхова, О. Є. Бондарева [та ін.]. − Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2012. − Вип. 1. − С. 79−84.

Єнікєєва С.М. Системність і розвиток словотвору сучасної англійської мови : монографія / С.М. Єнікєєва. – Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2006. – 303 с.

Зацний Ю.А. Інновації в словниковому складі англійської мови XXI століття:англо-український словник. / Ю.А. Зацний, А.В. Янков// Словник. – Вінниця : Нова Книга, 2008. − 360 с.

Овсянко О.Л. Модифікації англомовних прислів'їв на просторах публіцистичного дискурсу / О.Л. Овсянко // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки. Серія «Філологічні науки». – 2016. − № 6 (331). – С. 57−63.

Пихтовникова Л.С. Лингвосинергетика: основы и очерк направлений: монография / Л.С. Пихтовникова. − Х. : ХНУ имени В.Н. Каразина, 2012. − 180 с.

Приходько А.М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики /А.М. Приходько. – Запоріжжя : Прем'єр, 2008. – 332 с.
Самохина В.А. Современная англоязычная шутка: монография / В.А. Самохина. – Х. : ХНУ имени В.Н. Каразина, 2008. – 356 с.
Солощук Л.В. Вербальні і невербальні компоненти комунікації в англомовному дискурсі: монографія / Л.В. Солощук. – Х. : Константа, 2006. – 300 с.
Сомов В.П. Словарь забытых слов / В.П. Сомов. – М. : Гуманит : Владос, 1996. – 764 с.
Швачко С.О. Статус лакунарності у мові та мовленні / С.О. Швачко // Зб. наук. праць «Знак – свідомість – знання» / голов. ред. В.І. Теркулов. – Горлівка : ГДПІІМ, 2011. – Вип. 1. – С. 40–45.

УДК: 821.111:82-31:7.041.5

ГОЛУБ Ю. І., ТРУХАЧОВА М. В.
(Запорізький національний університет)

ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОРТРЕТНИХ ОПИСІВ У РОМАНАХ ДЖЕЙН ОСТЕН

У статті розглядаються лінгвостилістичні засоби створення портретних описів у творах англійської письменниці Джейн Остен. Портрети аналізуються з точки зору їх типологічних характеристик та мовних особливостей. Виявляються головні та допоміжні стилістичні прийоми створення портретів персонажів.
Ключові слова: портрет персонажа, художній образ, лінгвостилістичні засоби, особливості портретизації.

Голуб Ю.И., Трухачева М.В. Лингвостилистические особенности портретных описаний в романах Джейн Остен.
В статье рассматриваются лингвостилистические средства создания портретных описаний в произведениях английской писательницы Джейн Остен. Портреты анализируются с точки зрения их типологических характеристик и языковых особенностей. Выявляются основные и вспомогательные стилистические приемы создания портретов персонажей.
Ключевые слова: портрет персонажа, художественный образ, лингвостилистические средства, особенности портретизации.

Golub Yu.I., Trukhacheva M.V. Linguostylistic peculiarities of portrait descriptions in the novels by Jane Austen. The article describes linguo-stylistic means of creation of portrait descriptions in the literary works by an English novelist Jane Austen. Literary portraits are taken from such well-known novels as "Pride and Prejudice" and "Emma". Portrait characterization includes description of outward appearance (a person's physique, physiognomy, gestures and movements of different parts of a person's body, gait and manner of walking, general and specific posture, carriage, voice and manner of speaking), psychological portrayal and typical behaviour of a character (personal qualities and features of character, feelings and emotions, drives and motives, mood, intellectual processes, outlook, knowledge, intuition, imagination, conscience), things that belong to characters and are important for them. The article provides the results of the analysis of literary portraits from the point of view of their typological characteristics (dresscentric, colourcentric, charactercentric) and peculiarities of the language. Examination of principal and secondary means of portraiture of characters in the novels by Jane Austen led us to the conclusion that she is a master of characterization. Portrait descriptions in the novels "Pride and Prejudice" and "Emma" are created with the help of such stylistic devices and expressive means as epithet, hyperbole, irony, metaphor, simile, antithesis, parallel constructions, repetitions of different types. Individual stylistic manner of Jane Austen is determined by creative search of imaginative models of expression and their textual representation. Interaction of stylistic devices of different levels provides vividness and clarity of portrait descriptions, enables their impact on the reader. The results of the research activity have practical applications in such courses as philological textual interpretation of a work of fiction, stylistics, text and discourse studies.
Key words: portrait of a character, fictional image, linguo-stylistic means, peculiarities of portraiture.

Одним із важливих ключів до розуміння глибинного змісту художнього твору є його художні образи. Невід'ємною частиною образу виступає портрет, оскільки зображення зовнішності героя, його внутрішнього стану, його думок і почуттів дозволяє читачам не тільки уявити конкретного персонажа, а й зрозуміти риси його характеру, побачити його індивідуальність. Відтак, портрет починає вивчатися, як окремий жанр художнього дискурсу. Його типологія, функції, словесно-художні засоби створення висвітлюються у роботах багатьох дослідників (В. Вовк, Є. Ґончарова, Л. Єфімова, К. Кусько, О. Малєтіна, О. Потапова, В. Сімонок, В. Шаховський, О. Ясінецька та інші).

Мета нашого дослідженні полягає у вивченні специфіки портретної характеристики персонажа художнього твору, у виявленні моделей і мовностилістичних засобів її репрезентації у романах Джейн Остен. **Об'єктом** дослідження виступають тексти портретних описів, відібрані з романів Джейн Остен «Гордість і упередження» та «Емма». Портретні описи було проаналізовано з точки зору їх типологічних характеристик, лексичних

особливостей та стилістичних прийомів, за допомогою яких їх було створено. Все вищезазначене формує **предмет** дослідження, результати проведення якого відображено у представленій статті.

Портрет – це зображення зовнішнього у людині та того внутрішнього, що проявляється зовні і стає видимим [Ґончарова 1984, с. 15]. В широкому значенні поняття портрет персонажа досліджується в лінгвістиці через ряд аспектів: опис зовнішності (обличчя, фігури, одягу); опис кінетичних характеристик (жестів, міміки, рухів); опис мовлення (тембру голосу, манери говоріння); опис рис характеру, інтелекту, динаміки думок, почуттів, вчинків та переживань; опис предметів, що оточують персонажа, а також опис його соціального стану [Селезнева 2001]. Портрет надає персонажеві конкретності, створює видиме відчуття, дає змогу читачеві «уявити» героя як живу, реальну особу з особливими інтонаціями голосу, своєрідними рисами обличчя, стилем одягу, тощо.

Дж. Остен розпочинає опис більшості героїв з портрета-штриха, який поступово збільшується і доповнюється до масштабів дескриптивного портрету. Визначне місце у романі займає портрет-оцінка, на який вказують слова, що мають емоційно-оцінне забарвлення – кращий, гірший, добрий, красивий: *[Mr. Bingley] was quite young, wonderfully handsome, extremely agreeable*…[Austen 1961, с. 28]. У даному прикладі бачимо позитивну оцінку зовнішності та характеру одного з персонажів.

Важливу роль у прозі Дж. Остен також грають характероцентричні портрети, які включають в себе опис психологічних особливостей та соціальних характеристик персонажа [Малетина 2006, с. 123]: *[Mr. Woodhouse] was a nervous man, easily depressed; fond of everybody that he was used to, and hating to part with them; hating change of every kind* [Austen 1964, с. 7]. У наведеному прикладі знаходимо вказівки на особистісні характеристики містера Вудхауза – знервованість, схильність до депресій, нелюбов до змін.

В описі соціальних характеристик знаходять своє відображення соціальний стан, вік, освіта, професія. Дані характеристики грають вирішальну роль у романі: *[Mr. Martin] is only four-and-twenty. That is too young to settle* [Austen 1964, с. 25]. *He will be a completely gross, vulgar farmer, totally inattentive to appearances, and thinking of nothing but profit and loss* [Austen 1964, с. 28]. У наведеному описі судження про персонажа формується на основі його віку та роду занять.

Крім того, Дж. Остен широко використовує мовний портрет як засіб характеристики персонажа. «Це індивідуальний та водночас типологічний спосіб передачі мовлення персонажа, зображення у ньому характеру героя у безперервному розвитку, його світобачення, ідеологічних позицій, політичного рівня» [Кусько 1980, с. 28]. Це підтверджує мовний портрет містера Елтона: *"I have no hesitation in saying," replied Mr. Elton, though hesitating a good deal while he spoke; "I have no hesitation in saying—at least if my friend feels at all as I do—I have not the smallest doubt that, could he see his little effusion honoured as I see it…he would consider it as the proudest moment of his life"* [Austen 1964, с. 68-69]. Така мовленнєва поведінка характеризує його як людину горду, пихату та марнославну.

У романах «Емма» та «Гордість і упередження» виділяється ряд характерних особливостей портретизації на лексичному, синтаксичному та стилістичному рівнях. У даних романах доволі яскраво змальовуються типові та індивідуальні риси персонажа, для чого авторка використовує узагальнюючу або індивідуалізуючу лексику [Гончарова 1984, с. 15]:

1. *Mr. Bingley was good-looking and gentlemanlike…* [Austen 1961, с. 19]

2. *[She was] short, plump, and fair, with a fine bloom, blue eyes, light hair, regular features, and a look of great sweetness…*[Austen 1964, с. 19]

Перший приклад відповідає узагальненому образу позитивного персонажа, а другий – індивідуальним характеристикам, що роблять образ більш цікавим та життєвим.

Варто зазначити, що для загального опису зовнішності чоловіків і жінок вживається різна лексика. Чоловіків характеризують прикметники *good-looking, pleasant* та *handsome*, а жінок – прикметники *pretty, beautiful, attractive*, а також прикметник *handsome*, тобто модальність «красивий» передається словами *handsome / beautiful,* незалежно від статі.

Наприклад: *And he, the very **handsomest** man that ever was…how **beautiful** we thought he looked!* [Austen 1964, с. 63]. *Can you imagine anything nearer perfect **beauty** than Emma… Considering how very **handsome** she is, she appears to be little occupied with it* [Austen 1964, с. 33].

Якщо звернутися до тлумачного словника англійської мови, ми знайдемо одну із дефініцій прикметника «*handsome»*: A woman who is handsome has an attractive, smart appearance, especially with features that are large and regular rather than small and delicate and that are considered to show strength of character [*Collins COBUILD English language dictionary* 1978, с. 678]. У такому значенні прикметник «*handsome»* вживається у портретних описах, вибраних з проаналізованих романів. Наприклад: *Lady Catherine was a tall, large woman, with strongly-marked features, which might once have been **handsome*** [Austen 1961, с. 172]. У наведеному прикладі риси, що натякають на колишню красу жінки, не тендітні, а виразні, і вони мають свого роду чоловічий характер.

Для індивідуалізуючого опису представників різних статей також використовується різна лексика. Наприклад, опис очей жінок поєднується з прикметниками *fine / beautiful / bright / creative / friendly*, а чоловіків – з прикметниками *satirical / critical*, але частіше наводиться без атрибутивів.

Визначною рисою романів Дж. Остен є створення глибоких художніх образів завдяки використанню різнорівневих стилістичних прийомів: лексичних, синтаксичних, лексико-синтаксичних. На лексичному рівні найпоширенішим засобом портретної характеристики є епітет. Даний прийом епізодично зустрічається у колороцентричних та туалетоцентричних портретних описах: *Her eyes, a deep grey, with dark eye-lashes and eyebrows* [Austen 1964, с. 132]. *[She was] very nicely dressed, indeed; a remarkably elegant gown* [Austen 1964, с. 214]. В описах зовнішності, на ряду з епітетами, широко використовується лексика на позначення предметів одягу, аксесуарів та тканин, наприклад: *petticoat, dress, gown, suit, shoes, stockings, parasol, bonnet, veil, shawl, trimming, lace, satin.*

Епітет широко використовується для опису як зовнішніх, так і внутрішніх рис персонажів. Наприклад: *She really looked almost wild. Her hair, so untidy, so blowsy!* [Austen 1961, с. 53]. У даному епізодичному портреті ми бачимо, як через епітети Елізабет Бенет постає як дика, неохайна, нечепурна дівчина. Проте, це в більшому ступені характеризує особу, яка описала героїню таким чином. Інша героїня Дж. Остен – Емма – надає свою самохарактеристику через епітети, називаючи себе *"fanciful, troublesome creature"* [Austen 1961, с. 9], що також свідчить про її гострий розум.

Певні епітети проходять лейтмотивом в описі персонажа крізь весь твір. Для Гарієт – це *"**soft blue eyes**"*: *Soft is the very word for her eye – of all epithets, the justest that could be given* [Austen 1961, с. 60]. Для Елізабет однією з таких характеристик стали очі – *"**fine eyes**"*, для містера Дарсі характер – *"**bad temper**"*. Відмінною особливістю портретних описів Джейн Остен є використання ланцюжків епітетів. Наприклад: *Mr. Elton is good-humoured, cheerful, obliging, and gentle* [Austen 1964, с. 28]. Для досягнення підсилюючого ефекту, епітети іноді вживаються в паралельних конструкціях та повторах: *Miss Jane Fairfax is a very pretty sort of young lady, a very pretty and a very well-behaved young lady indeed* [Austen 1961, с. 136].

Наступним за частотою вживання стилістичним прийомом у творах Дж. Остен є гіпербола. Однією з функцій даного прийому є виділення визначних рис персонажів та створення драматичного ефекту. Наприклад, про містера Дарсі казали: *He was the proudest, most disagreeable man in the world* [Austen 1961, с. 38], що є суб'єктивним перебільшенням, враховуючи факт, що ставлення до нього змінюється в кінці твору. Що стосується Емми, вона, навпаки, зображується ідеальною істотою: *Can you imagine any thing nearer perfect beauty than Emma? I have not a fault to find with her person… Where shall we see a better daughter, or a kinder sister, or a truer friend?* [Austen 1964, с. 33].

В іншому прикладі Елізабет пише місіс Гардінер про свої заручини з містером Дарсі: *I am the happiest creature in the world. Perhaps other people have said so before, but not one with such justice* [Austen 1961, с. 373]. Це характеризує героїню як емоційну людину, для якої стосунки відіграють важливу роль. У розмові з Емою місіс Елтон каже: *I do not think I can*

live without something of a musical society [Austen 1964, с. 219]. Таке твердження є перебільшенням, тому що від відсутності музики не помирають, проте воно вказує на смаки та інтереси персонажа. Інша героїня Дж. Остен, міс Бінглі каже містеру Дарсі: *When I have a house of my own, I shall be miserable if I have not an excellent library* [Austen 1961, с. 72]. Ми розуміємо, що наявність або відсутність бібліотеки у будинку не є життєво необхідною умовою для щастя. У даному випадку, героїня просто хоче зацікавити свого співрозмовника і показати йому, що вона начитана, освічена, інтелігентна людина.

Ще одним стилістичним прийомом, властивим прозі Дж. Остен, є іронія. Вербальна іронія характеризує персонажів з різних, а іноді і протилежних боків. Одним з найбільших шанувальників іронії в творах Дж. Остен був містер Бенет. Наприклад: *I have not the pleasure of understanding you…Of what are you talking?* [Austen 1961, с. 126] *I have a high respect for your nerves. They are my old friends. I have heard you mention them with consideration these last twenty years at least* [Austen 1961, с. 25] Обидва звертання адресовані дружині персонажа і характеризують його самого, як людину уїдливу, кмітливу, нетерплячу та гостру на язик.

Інший ефект створює іронія самої авторки, направлена на її героїв. Наприклад: *Mr. Collins was not a sensible man, and the deficiency of Nature had been but little assisted by education or society…* [Austen 1961, с. 85] Дж. Остен використовує евфемізм, кажучи, що містер Колінз був не дуже обдарованим, проте відчувається, що даний персонаж був простим та мало обізнаним чоловіком.

У портретних описах Джейн Остен також зустрічається іронія ситуації. Наприклад, спочатку містер Дарсі каже, що Елізабет недостатньо гарна для нього: *She is tolerable, but not handsome enough to tempt me* [Austen 1961, с. 31]. Проте, незабаром, щось у його ставленні до Елізабет змінюється, а разом з цим, змінюється і її портрет: *No sooner had he made it clear to himself and his friends that she hardly had a good feature in her face, than he began to find it was rendered uncommonly intelligent by the beautiful expression of her dark eyes. To this discovery succeeded some others equally mortifying* [Austen 1961, с. 42].

Нечасті, але влучні метафори також допомагають створити живі, багатовимірні портрети. Дж. Остен каже про одну зі своїх героїнь: *Emma shall be an angel* [Austen 1964, с. 33]. Непряме порівняння з янголом вказує на красу, гарний характер і відсутність вад у героїні. В іншому прикладі про містера Дарсі говориться: *Darcy had never been so bewitched by any woman as he was by her* [Austen 1961, с. 69]. Дана метафора показує, що кохання було для цього героя раптовим, непроханим почуттям, яке він не міг раціонально пояснити.

Дж. Остен також використовує порівняння як засіб художньої образності. Наприклад, Елізабет порівнює своє серце з пір'ям: *...if you lament over him much longer, my heart will be as light as a feather* [Austen 1961, с. 228] Таке порівняння вказує на її легкість, безтурботність. Містер Дарсі каже: *I have been used to consider poetry as the food of love* [Austen 1961, с. 62] Він називає поезію живильною силою для кохання, що розкриває його з романтичного боку. Про містера Черчіля говориться: *He argued like a young man very much bent on dancing* [Austen 1964, с. 157]. Порівняння з танцівником свідчить про його гарячий темперамент.

Ще одним стилістичним засобом, властивим творчості Дж. Остен, є антитеза. Наприклад: *Mr. Darcy soon drew the attention of the room by his fine, tall person, handsome features, noble mien … till his manners gave a disgust which turned the tide of his popularity; for he was discovered to be proud;… and not all his large estate in Derbyshire could then save him from having a most forbidding, disagreeable countenance* [Austen 1961, с. 30]. Опис побудовано на протиставленні, за допомоги якого досягається ефект обманутого очікування, бо чоловік, наділений цілим рядом чеснот, не стає загальним улюбленцем через одну єдину ваду – поганий характер, тому його зовнішність описується як приємна і відштовхуюча одночасно.

Вищенаведені лінгвостилістичні засоби існують в контексті не відокремлено, а вступають у складні взаємозв'язки, вибудовуються в єдиний художній образ, тим самим породжуючи в уяві читача нові асоціації. Вибір авторкою окремих стилістичних прийомів відіграє чималу роль у створенні певного образу героїв; при цьому вони фігурують в описі зовнішності, характеру, поведінки, мовлення персонажів.

Отже, отримані в ході дослідження результати дозволяють зробити **висновок** про те, що відмінною рисою творів Дж. Остен є створення глибоких художніх образів, при цьому одним із найвиразніших елементів у структурі художнього образу є його портрет. У процесі створення портретних характеристик авторка вдало використовує різнорівневі стилістичні засоби: лексичні, синтаксичні, лексико-синтаксичні. До найбільш частотних стилістичних прийомів відносяться: епітет, гіпербола та іронія. Допоміжними прийомами у портретистиці авторки виступають метафори, порівняння, антитези, паралельні конструкції та повтори.

Перспективним видається дослідження портретних описів у романах Джейн Остен з точки зору текстової ізотопії.

Література

Гончарова Е. А. Пути лингвистического выражения категорий автор – персонаж / Е. А. Гончарова. – Томск : Изд-во Томского ун-та, 1984. – 149 с.

Кусько Е. Я. Проблемы языка современной художественной литературы : Несобственно-прямая речь в литературе ГДР / Е. Я. Кусько. – Львов : Вища школа, 1980. – 207 с.

Малетина О. А. Типология портрета в художественном дискурсе / О. А. Малетина // Межкультурная коммуникация. – Сер. 2: Языкознание. – 2006. – № 6. – С. 122–125.

Селезнева С. Ю. Языковые средства и когнитивные модели описания внешности персонажей в англоязычной художественной прозе: автореф. дис. канд. филол. наук: 10.02.04 / С. Ю. Селезнева [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.dissercat.com/content/yazykovye-sredstva-i-kognitivnye-modeli-opisaniya-vneshnosti-personazhei-v-angloyazychnoi-kh

Austen J. Emma / J. Austen. – New York: A Signet Classic, 1964. – 396 p.

Austen J. Pride and prejudice / J. Austen. – Moscow: Foreign Languages Publishing House, 1961. – 387 p.

УДК: 821.111:82-31

ЗАПОЛЬСЬКИХ С. П., ШЕВКУН А. В.
(Запорізький національний університет)

КОНЦЕПТ “WOMAN” В АНГЛІЙСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ А. С. БАЙЄТТ “POSSESSION”)

Дана стаття висвітлює особливості еволюції лінгвокультурного концепту «woman» в англійській літературі на матеріалі роману А.С.Байєтт "Possession". Розглянуто етимологію мегаконцепту «woman», визначено його ядерну зону – мезоконцепти «female», «servant», «wife», взаємодію та розвиток яких простежено у текстовій концептосфері роману. У результаті дослідження визначено їхні основні характеристики: бінарність, асоціативність, ієрархічність.
Ключові слова: мегаконцепт «woman», мезоконцепт, текстовий концепт, концептосфера.

Запольских С. П., Шевкун А. В. Концепт "woman" в английской литературе (на материале романа А. С. Байетт "Possession"). Статья освещает особенности эволюции лингвокультурного концепта «woman» в английской литературе на материале романа А.С.Байетт "Possession". Рассмотрена этимология мегаконцепта «woman», определена его ядерная зона – мезоконцепты «female», «servant», «wife», взаимоотношения и развитие которых мы проследили в текстовой концептосфере романа. В результате исследования определены их основные характеристики: бинарность, ассоциативность, иерархичность.
Ключевые слова: мегаконцепт «woman», мезоконцепт, текстовый концепт, концептосфера.

Zapolskykh S.P., Shevkun A. The concept “woman” in English literature (based on the novel by A. S. Byatt “Possession”). The article focuses on the evolutional features of the lingual and cultural concept “woman” in English literature in the novel by A.S.Byatt “Possession”. The etymology of the megaconcept “woman” and its nuclear zone are defined – mesoconcepts «female», «servant», «wife», interactions and development of which were tracked in the conceptosphere of the novel. As a result, their main features such as binary, associative, hierarchical nature are distinguished. Our aim is to provide a comprehensive analysis of the textual megaconcept “woman” in the novel by A.S.Byatt “Possession”. The results obtained demonstrate the interaction of such inner mesoconcepts as «female», «servant», «wife», which reveals their binary, associative, hierarchical nature. Each of the mesoconcepts pointed out has a set of interactive components which exist in the state of continuous development.

Functional method is used to provide the procedure of our research. The analysis is performed on three levels: hyper-textual, textual and hypotextual. Hypotextual level involve phonetic, graphic and lexical and semantic contexts; textual level can be manifested in compositional, characterological, chronotopic (time and place) contexts; hypertextual level involve the context of genre and style tradition, the context of the author’s creative activity and international genre and style context.

The interaction of the conceptual components is manifested by means of characterological context on textual level: the women in the novel represent the mesoconcepts under consideration being the embodiment of these three images. As a result, we point out such traits of the concepts as their binary, associative and hierarchical nature, which are represented on each level of our analysis. We can also conclude that the traits revealed are not stable, they are shown in the state of their development, which can be seen as a complex continuous process with several stages to be investigated separately.
Key words: megaconcept “woman”, mesoconcept, textual concept, conceptosphere.

Для сучасної лінгвістики ідея антропоцентричності мови є ключовою. З позиції цієї парадигми, людина пізнає світ через пізнання себе, своєї теоретичної та предметної діяльності. У XX столітті дослідниками починає широко використовуватись термін «концепт» (від латинського «conceptum» - задум, ідея, поняття). Поняття концепту має досить широке тлумачення залежно від наукової галузі, у якій воно вживається. Проблемою займалися такі лінгвісти та літературознавці як С. А. Аскольдов, Н. Ю. Шведова, Р. І. Павільоніс, Ю. С. Степанов, Н. Хомський, Т. А. ван Дейк, І. А. Тарасова та ін. У когнітивній лінгвістиці концепт розглядається як «оперативная содержательная единица памяти, ментального лексикона, концептуальной системы языка и мозга (lingua mentalis), всей картины мира, отраженной в человеческой психике» [Кубрякова Е.С. et al. 1996, с. 90]. Зазначається також, що це відомості про те, що індивід знає, припускає, думає та уявляє про об'єкти світу. Концепти розглядаються в лінгвокультурних, лінгвопсихологічних та лінгвокогнітивних аспектах. Розмежовують загальнонародні, групові, індивідуально-авторські, марковані національно, текстові, авторські, культурні, соціокультурні, художні концепти. Все розмаїття концептів можна звести до двох груп: *концепти в словниковому складі мови* і *концепти в текстовій концептосфері*.

Актуальність роботи полягає у провідній ролі когнітивних аспектів дослідження у сучасній лінгвістиці, з одного боку, а, з іншого, недостатньою кількістю робіт присвячених аналізу саме ***текстових концептів***. Вслід за такими дослідниками, як І. В. Арнольд, В. В. Степанова, Н. Є. Суліменко, Л. Н. Чуріліна, ми визначаємо текстовий концепт як «фрагмент картины мира, репрезентированной в рамках некоторого текста как замкнутой системы», а концептосферу тексту як «совокупность всех концептов, репрезентированных в тексте» [Чуріліна 2002, с.12].

Метою роботи є визначення особливостей еволюції лінгвокультурного концепту «woman» в англомовній літературі на матеріалі роману. **Об'єктом дослідження** виступає мегаконцепт «woman», **предметом** – лінгвальні засоби втілення англомовного мегаконцепту «woman» в англійській літературі в його історичній динаміці.

Стосовно англійської літератури та культури, еволюцію обраного нами концепту можна простежити історично. Як відомо, вікторіанська епоха вважається чи не найбільш яскравою та значущою в англійській історії. Для прозаїків та поетів доби постмодернізму вона являється ідеалом, джерелом натхнення та зберігає невичерпний матеріал системи образів та сюжетів. Цікаву думку на рахунок цього висловив В. Каннінгем: «Прошлое – это классика. А потому прошлое вторгается в современное литературное сознание в виде некоей недосягаемой мощи, вызывающей одновременно и зависть, и сожаление» [Каннингем 1995, с.227-233]. Саме вікторіанська епоха закріпила у літературі канонічний образ жінки та взірець її поведінки, значною мірою завдяки щедрому спадку Ч. Діккенса. Проблема полягає у ставленні сучасних літературознавців до досить стереотипної та однопланової характеристики жіночих образів, адже з плином часу жіноче авторство почало відвойовувати позиції на літературному поприщі та створило більш сильний та багатогранний тип героїні. Епоха постмодернізму передбачає філософське переосмислення минулого, а тому, ми вважаємо, і літературних образів. Поруч з такими геніальними прозаїками як П. Акройд, Дж. Фаулз, М. Еміс та Й. Макьюен справедливо займає місце Антонія С'юзен Байєтт, яка у своїх романах та оповіданнях майстерно маніпулює класичними текстами світової літератури, надаючи їм нового змісту. Її творчість присвячена питанню ролі жінки у чоловічому світі, отож для дослідження концепту «woman» в англійській літературі ми обрали саме її роман «Possession» (1990), у якому представлені дві сюжетні лінії: любовні історії героїв сучасності та вікторіанської епохи. Розглядаючи основні жіночі образи твору, ми ставимо перед собою **завдання** простежити еволюцію концепту.

Перш ніж перейти безпосередньо до аналізу героїнь роману, пропонуємо визначити основні поняття, які об'єднує концепт «woman». Слово походить від староанглійського *wimman, wiman*, тобто видозміненого *wifman*, яке до VIII ст. означало прислугу жіночої статі - "woman, female servant" [Online Etymology Dictionary]. Також спостерігається комбінація *wif*

"woman" (wife) + *man* "human being". Тобто, поняття було створено за потреби мовленнєво відрізняти особу жіночої статі від чоловіка, що підтверджує ресурс The Century Dictionary: «It is notable that it was thought necessary to join *wif*, a neuter noun, representing a female person, to *man*, a masc. noun representing either a male or female person, to form a word denoting a female person exclusively» [The Century Dictionary, p. 6960]. Використання слова у сенсі «дружина» - що на сьогоднішній день зустрічається більшою мірою в діалектах – у джерелах утверджується у XV ст. Цікаво, що симпатії англійських та американських письменників до слова *woman* досить неоднозначні. Це, наприклад, підтверджують слова англійського економіста та соціолога Гаррієт Мартіно: «This noble word [women], spirit-stirring as it passes over English ears, is in America banished, and 'ladies' and 'females' substituted: the one to English taste mawkish and vulgar; the other indistinctive and gross» [Limbird J. 1837, p.398].

Отже, ми визначили що концепт «woman» складають поняття «жінка» («female»), «служниця» («servant»), «дружина» («wife»). Згідно з класифікацією О. М. Кагановської [Кагановська О.М. 2003], ці поняття являються ***мезоконцептами*** – ядерною зоною ***мегаконцепту*** «woman». Даний мегаконцепт також може називатися домінантою, а мезоконцепти – «фоном» [Болотнова 2004, с.10-12].

У романі «Possession» ми виділили чотирьох найбільш яскравих, на нашу думку, героїнь: Крістабель Ла Мотт, Мод Бейлі, Бланш Перстчет та Еллен Падуб. Кожна з них більшою чи меншою мірою втілює три мезоконцепти, що підтверджується аналізом їхньої поведінки та мовлення протягом твору. Ці мезоконцепти характеризуються *бінарністю, асоціативністю, ієрархічністю*. Почнемо з Еллен Падуб, яка, на нашу думку, є найбільш близьким до вимог вікторіанського суспільства образом. М'яка, доброчесна, скромна та пасивна жінка, яка була радше другом, аніж дружиною, котру пристрасно кохали. Роками вона зберігала таємницю подружньої зради свого чоловіка, ніколи не піднімала цю тему та не проявляла спротиву, ставлячи інтереси Падуба вище своїх психологічних переживань: *«When he returns, I must be quick and lively. It must be so»* [Byatt A.S. 1990, p.252]. Подружнє життя асоціюється у Еллен з покірністю та служінням: *«The eagerness, the terrible love, with which she had made it up to him, his abstinence, making him a thousand small comforts, cakes and tidbits. She became his* ***slave.*** *Quivering at every word. He had accepted her love. She had loved him for it»*[Byatt A.S. 1990, p.499]. У той же час, її підсвідомість демонструє затяте бажання самовираження як особистості, втілюючись в образі шахової фігури королеви, про що жінка пише у щоденнику: *«…but [I] was unreasonably agitated and desirous above all of moving my Queen freely across the diagonals. It is odd, when I think of it, that in chess the* ***female*** *may make the large runs and cross freely in all ways – in life it is much otherwise»* [Byatt A.S. 1990, с.248].

Наступним образом є Бланш Перстчет, ще один персонаж вікторіанської епохи. Як жінка, вона зробила спробу реалізувати свій творчий потенціал, чого не вдалося втілити попередній героїні: *«Miss Blanche Glover, like Christabel, had artistic ambitions, and painted large canvases in oil, none of which have survived, as well as carving the skillful and mysterious wooden gravings which illustrate Christabel's delightful, if slightly disquieting,* Tales for Innocents, *and* Tales Told in November, *and her religious lyrics,* Orisons. *It is believed to be Miss Glover who first encouraged Christabel to embark on the grandiose and obscure epic poem,* The Fairy Melusina, *are telling of the old tale of the magical half-woman, half-snake»* [Byatt A.S. 1990, p.42]. Слід зауважити, що в дану епоху жіночі амбіції у будь-якій сфері, особливо мистецькій, не сприймалися серйозно та вважалися вкрай зухвалими. Бланш обрала шлях, який спровокував суспільство відвернутися від неї. Як і те, що вона ніколи не була дружиною в традиційному понятті слова, адже перебувала у стосунках з Крістабель: *«I have tried, initially with MISS LAMOTTE, and also alone in this little house, to live according to certain beliefs about the possibility, for independent single women, of living useful and fully human lives, in each other's company, and without recourse to help from the outside world, or men. We believed it was possible to live frugally, charitably, philosophically, artistically, and in harmony with each other and Nature»* [Byatt A.S. 1990, p.333]. Міс Перстчет також повстає проти мотиву

служіння, посилаючись на почуття власної гордості: *«I would rather not live than be a slave»* [ibid]. Крах ідеалів та тиск з боку суспільства призвели до трагічної загибелі жінки.

Більш стійкою у боротьбі з суспільними упередженнями проявила себе поетеса Крістабель Ла Мотт – напевне, найяскравіша та найзагадковіша героїня роману. Її прототипами стали Емілі Дікінсон та Крістіна Россетті. Сама А.С.Байєтт говорить, що їй потрібен був лютий жіночий голос. *«I read and reread Emily Dickinson, whose harsher and more sceptical voice I found more exciting than Christina Rossetti's meekness»* [Byatt A. S. 1995]. Дійсно, вірші Емілі Дікінсон не мають аналогів у сучасній їй поезії. Її вважали ексцентричною, творчість поетеси довгий час піддавалася жорсткій критиці та переписувалася редакторами, підганялася під поетичні норми того часу. Але сьогодні Емілі Дікінсон вважається однією з найвидатніших поетес американської літератури.

Крістабель – сміливa жінка з сильним характером, розкута та близька до природи. Протягом роману поетеса неодноразово порівнюється з морською феєю, чарівницею, русалкою. Якщо заглибитися у міфологічну основу образу, стає зрозумілим, що А. С. Байєтт вдається до язичницьких образів не випадково. Звернімося до щоденника Сабіни де Керкоз, родички поетеси. Дівчина розмірковує над образом Дауди, про яку писала Крістабель, та його сприйняттям: *«Why should desire and the senses be so terrifying in women? Who is this author, to say that these are the fears of man, by which he means the whole human race? He makes us witches, outcasts, sorcières, monsters...»* [Byatt A.S. 1990, p. 379]. Ці рядки, на нашу думку, тільки підтверджують схожість, адже пристрасть і вихор почуттів виділяють персонажа Крістабель та надають їй якоїсь особливої сили.

Як і Бланш, зважаючи на волелюбність та самобутність, жінці не притаманний мотив служіння. Це виявляється у тому стилі життя, який вона для себе обрала. Бланш та Крістабель називали свій дім «Віфанія» та подібно до сестер Лазаря, Марфи та Марії, які жили у Віфанії, вирішили трудитися та жити згідно з євангельськими заповідями. Поетеса так трактує вибір назви у листі до Падуба: *«Of this our Bethany cottage – which was named for a reason… to us Females, it was a place wherein we neither served nor were served… We formed a Project – my dear Companion and myself – to make ourselves a Bethany where the work of all kinds was carried on in the Spirit of Love and His Laws… It was a chosen way of life – in which, you must believe, I have been wondrously happy – and not alone in being so»* [Byatt A.S. 1990, p.204]. На жаль, краху ідеалів зазнали обидві героїні.

Не судилося Крістабель проявити себе і у ролі дружини, не судилося виховати свою доньку. Роман з відомим поетом Генрі Рендольфом Падубом закінчився болючим розривом. Жінки та чоловіки цієї епохи не могли відкрито проявляти свої почуття, тим паче Падуб був публічною персоною, об'єктом пильних досліджень літературознавців. Як джентльмен, він піклувався про репутацію своєї дружини та не міг поставити її під удар. Зрештою, обидва знали, чим все скінчиться.

Останній, вже сучасний персонаж твору – Мод Бейлі, нащадок вищеназваних поетів-коханців. Жінка перейняла деякі сильні риси характеру Крістабель, але відрізняється більшою стриманістю, про що говорить цікава деталь, на перший погляд незначна: Мод завжди з'являється з тугою зачіскою *(«Pale hair in fine braids was wound round and round her head, startling white in this light that took the colour out of things and only caught gleams and glancing»* [Byatt A.S. 1990, p. 282]), на відміну від простоволосої Крістабель *(«She marched indomitably over the moor… with the wind ruffling the pale hair»* [Byatt A.S. 1990, p. 310]). Автори перекладу роману на російську мову вважають, що Мод менш розкута, менш вільна, адже фразеологізм «to let one's hair down» означає «дати волю почуттям» («He [Roland] wanted to loosen the tightness and *let the hair go. He felt a kind of sympathetic pain on his own skull-skin, so dragged and ruthlessly hair-pinned was hers»* [Byatt A.S. 1990, p. 282]).

Весь свій час Мод приділяє кар'єрі та дослідницькій діяльності. Як вже згадувалося раніше, вона холодна та скута, рішуче тримається подалі від стосунків. Колишній коханець Мод наводить таку характеристику героїні: *«She thicks men's blood with cold»* [Byatt A. S. 1990, p.39]. Отже, про роль дружини не йде мови. Лише під кінець роману Мод і

Роланд Мітчелл зближуються, але цим стосункам ще доведеться пройти перевірку часом, адже героїня наприкінці останнього розділу виражає усталену думку з приводу кохання*: «Oh, love is terrible, it is a* ***wrecker****»* [Byatt A. S. 1990, p.550]. Не знаходимо в тексті і мотиву служіння, хоча присвята життя роботі певною мірою може ним вважатися.

Отже, за допомогою функціонального методу нами був проведений різносторонній аналіз текстового мегаконцепту «woman» та природи мезоконцептів «female», «servant», «wife». Розглянувши лише чотирьох жіночих персонажів роману, можемо зробити висновок, що взаємодія концептуальних елементів проявляється засобами характерологічного контексту на текстовому рівні. У результаті нами виявлено, що такі риси мезоконцептів як бінарність, асоціативність та ієрархічність не є статичними, а показані у процесі розвитку, що у подальшому можна досліджувати окремо як складний безперервний багатоетапний процес.

Література

Кагановська О.М. Текстові концепти художньої прози: когнітивна та комунікативна динаміка (на матеріалі французької романістики середини XX сторіччя): дисертація д- ра філол. наук: 10.02.05 / Київський національний лінгвістичний ун-т. - К., 2003.

Болотнова Н.С. Когнитивное направление в лингвистическом исследовании художественного текста // Поэтическая картина мира: слово и концепт в лирике Серебряного века : материалы VII Всероссийского научно-практического семинара. Томск, 2004.

Каннингем В. Английская литература в конце тысячелетия / В. Каннингем // Иностранная литература. – 1995. – № 10. – С. 227-233.

Краткий словарь когнитивных терминов / Под общей редакцией Е.С. Кубряковой / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Л. Г. Лузина, Ю. Г. Панкрац. — Издательство Московского государственного университета Москва, 1996. — 245 с.— С. 90.

Чурилина Л.Н. Лексическая структура художественного текста: принципы антропоцентрического исследования. – СПб : Изд-во РГПУ им. А.И.Герцена, 2002.

Byatt A. S. In the grip of Possession / A. S. Byatt // The Independent (London). 1995. Feb.2 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.independent.co.uk/arts-entertainment/in-the-grip-of-possession-1571141.html

Byatt A.S. Possession. Vintage. A Romance / A. S. Byatt // New York: Vintage International, 1990. – 557 p.

Limbird J. The Mirror of Literature, Amusement, and Instruction / J.Limbird // London: printed and published by J.Limbird, 143, Strand (Near Somerset House), 1837.

Online Etymology Dictionary [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.etymonline.com/

The Century Dicrionary [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.global-language.com/century/

УДК 811.11’276’367.7

КОЛІСНИЧЕНКО Т. В.
(Чернівецький національний університет)

СЕМАНТИЧНА СПОЛУЧУВАНІСТЬ ІНТЕНСИФІКАТОРІВ ТА НОМІНАЦІЙ “SETTLEMENT” У ТУРИСТИЧНОМУ РЕКЛАМНОМУ ДИСКУРСІ

Стаття присвячена дослідженню типів сполучуваності інтенсифікаторів номінацій “settlement” у рекламному туристичному дискурсі англійської мови. Мета – *визначити роль* інтенсифікаторів *як засобу впливу на споживача туристичних послуг.* Інтенсифікатори у рекламному туристичному дискурсі спрямовані на вирізнення додаткових компонентів лексеми “settlement”, що посилює ілокутивну силу висловлювання та сприяє виконанню основної функції даного типу дискурсу.
Ключові слова: інтенсифікатор, компонент, лексема, дискурс, семантичне значення, сполучуваність.

Колисниченко Т. В. Семантическая сочетаемость интенсификаторов номинаций “settlement” в рекламном туристическом дискурсе. Статья посвящена рассмотрению типов сочетаемости интенсификаторов с номинациями “settlement” в рекламном туристическом дискурсе английского языка. Цель работы – определить роль интенсификаторов как приема влияния на потребителей туристических услуг. Интенсификаторы в рекламном туристическом дискурсе направлены на актуализацию дополнительных компонентов в лексеме “settlement”, что усиливает иллокутивную силу высказывания и способствует выполнению основной функции исследуемого типа дискурса.
Ключевые слова: интенсификатор, компонент, лексема, дискурс, семантическое значение, сочетаемость.

Kolisnychenko T. V. Semantic combinability of the intensifiers with the nominations “settlement” in the tourism advertizing discourse. The tourism discourse has taken a considerable place in the discourse typology with its participants in a myriad of communicative situations and the language used as a particular type focused on the fulfilling multiple functions. The intensifiers used in tourism aim at the adding additional positive components into the neutrally semantic “settlement” nominations in the English advertisement and tourism discourse are under the study. The topicality of the paper is motivated by the necessity of the analysis of the functional semantics of “settlement” nominations intensifiers in advertisement and tourism discourse. Some theoretical notions of advertisement and tourism discourse interpretation are presented in the article. The aim of the investigation is to prove that intensifiers add additional positive components into the semantics and interpretation of the lexemes they combine with. One of the

major features of the advertisement and tourism discourse is its vocabulary that along with collage forms the “positive picture” in the recipient’s consciousness. Intensifiers are used in advertisement and tourism discourse to highlight the described object. Intensifiers viewed as semantically insignificant words where emotional meaning dominates over semantic one. The qualitative analysis of the intensifiers of the “settlement” nominations in advertisement and tourism discourse registered the components with high and low usage frequency that allows in future to analyze the lexical-grammatical and lexical-semantic combinability of the intensifiers in discourse. The results of the analysis are presented in the paper. So, lexical intensifiers are focused on the strengthening the lexeme meaning they combine with in discourse and partly lose own semantic meaning. Intensifiers in right and left hand positions in advertisement and tourism discourse aim at the adding the additional positive components into the semantically neutral lexemes that in the discourse intensifies the perception by the participants and allows to fulfill the main function of the discourse.
Key words: intensifier, component, lexeme, discourse, semantic meaning, combinability.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв’язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Туристична індустрія постійно розширює напрями своєї діяльності, нарощує свою динаміку, диверсифікує набір послуг з метою просування туристичних послуг на ринку. Основним інструментом впливу на споживачів є рекламний туристичний дискурс (РТД), який не міг залишитись поза увагою філологів.

Туристичні фірми використовують рекламу як засіб впливу на потенційних клієнтів, які роблять свої висновки на основі представленого текстового та візуального матеріалу, а також «народної» реклами. Інтенсифікатори використовують у рекламному туристичному дискурсі для підсилення меліоративного компоненту [Benzinger 1971].

Актуальність дослідження зумовлена поглибленням вивчення лінгво-когнітивного аспекту професійного дискурсу типу «Мовець (професіонал) → Споживач (непрофесіонал)», в якій роль мовця полягає, за допомогою професійного дискурсу, у впливі на споживача з кінцевою метою «придбання» пропонованих туристичних послуг, а також відсутністю системного аналізу інтенсифікаторів в англомовному туристичному рекламному дискурсі, що важливо для розширення його позитивного потенціалу та впливу на сприйняття рекламного продукту споживачем.

У фокусі дослідження – семантична сполучуваність інтенсифікаторів з номінаціями “settlement” у туристичному рекламному дискурсі.

Об’єкт дослідження – інтенсифікатори номінацій “settlement” у структурі туристичного рекламного дискурсу, чия взаємодія з номінаціями “settlement” актуалізує їхній меліоративний компонент. **Предмет** дослідження – лексико-семантичні та функціонально-семантичні взаємовідношення інтенсифікаторів і номінацій “settlement” у РТД.

Мета даної статті – визначити роль інтенсифікаторів у сполученні з номінаціями “settlement” в англомовному туристичному рекламному дискурсі як прийому впливу на поведінку споживача туристичних послуг. Цей процес можна представити наступною формулою: «Продуцент → Туристичний рекламний дискурс → Реципієнт /Споживач → Дія Споживача». Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні завдання: виокремити компоненти лексичного значення номінації “settlement”; визначити семантичну сполучуваність інтенсифікатора і номінації; встановити зміни у структурі значення номінації; показати взаємодію пейоративного компоненту значення номінації та ілокутивної сили туристичного рекламного дискурсу.

Критичний огляд літератури, концептуальних рамок, гіпотез і т. ін. Туристичному рекламному дискурсу у сфері туризму присвятили свої роботи вітчизняні Н. Маршалл (2002), Н. О. Тюленева (2008), С. О. Погодаєва (2008), О. А. Кручек (2010), О. І. Панченко (2011), Л. Д. Божко (2012), В. А. Мітягіна (2012), Л. Ю. Говорунова (2013), Н. В. Філатова (2014) та зарубіжні науковці I. Ling (2008), R. W. Hallett (2010), J. Kaplan-Weinger (2010), C. Thurlow (2010), A. Jaworski (2010).

РТД притаманні специфічні комплекси характеристик за наступними параметрами: 1) учасники: туроператор ↔ клієнт; 2) місце: офіс, вулиця, Інтернет тощо; 3) ціль: отримання доходу ↔ отримання послуг; 4) ключовий концепт: подорож (пор. Л. М. Гончарова (2008); Н. О. Тюленева (2008), О. П. Каребина (2008), Н. В. Філатова (2014)).

Як зазначає Ф. Шнайдер, у процесі аналізу лексем рекламного туристичного тексту не можна не помітити, що в них закодовано широкий спектр значень та можливих

інтерпретацій. Декодування значення топікальних лексем суто індивідуальне [Schneider 2011, с. 10-16], тому туристичні агенції, коли пропонують свої послуги, намагаються вплинути на поведінку споживача рекламного продукту для отримання в подальшому як фінансової вигоди, так і позитивного відгуку про роботу компанії, що, відповідно, і виступає додатковою безкоштовною рекламою, отже, спрацьовує схема: «комерційна реклама, яка породжує «народну» рекламу».

Рекламний туристичний дискурс в основному представлено рекламними буклетами, які, за визначенням ван Льюена, можна розглядати як «комунікативні акти» [Leeuwen 2004, с. 7-19]. Буклети – «мультимодальні мікроподії, в яких всі знаки поєднуються для досягнення комунікативної мети» [Leeuwen 2004, с. 8]. Контекстуальні фактори у фізичному просторі наряду з дизайном та оформленням документу, в якому представлені тексти, впливають на подальшу дію споживача [Ling 2008]. На сприйняття туристичного дискурсу в буклетах впливає також «візуальний дискурс», тобто колаж, який за розумінням Дж. Голд виступає візуальним висновком різних елементів пропонованої подорожі [Gold 1994, 22], подача якого інтенсифікується текстовими фрагментами.

Однією із головних характеристик РТД можна вважати «вузькофахову лексику» [Маршалл 2002, с. 137–142], наприклад, такі дескриптивні слова або інтенсифікатори як *colourful, fascinating* або *vibrant* наряду з колажем вимальовують «позитивну картину» у свідомості туристів:

1. *Cheshire is the* ***perfect place to relax*** *and unwind with its* ***gently rolling countryside****, Michelin starred restaurants and exotic spa hotels.* ***A county of real contrasts****, from its industrial heritage and historic buildings, to its* ***quant market towns****.* ***The beautiful landscape*** *will inspire you to explore, it offers a wealth of outdoor pursuits, such as walking, riding, and cycling* [26].

У прикладі 1, ядерні компоненти NP (noun phrase) виражені іменниками *place, county, landscape, market towns, countryside*, об'єднані спільним компонентом значення *settlement.* У фразі вони сполучуються з інтенсифікаторами типу *perfect, real contrasts, gently rolling, quant, beautiful*, які разом актуалізують компонент "cozy" (*giving a feeling of comfort, warmth, and relaxation*), а фрази типу *to relax, inspire, to explore, offers a wealth*, на нашу думку, підсилюють створюваний образ у реципієнта.

Е. Бензігнер (1971), В. В. Безрукова (2004), Н. А. Тюленева (2008), Т. Стольц, К. Строх, А. Урдзе (2011) та ін. присвятили свої дослідження вивченню інтенсифікаторів у дискурсі та їх вплив на реципієнтів.

О. Й. Шейгал пише, що ,,інтенсифікатори – це слова-посилювачі, семантика яких орієнтована на передачу значення інтенсивності", при чому дані одиниці слугують лише для посилення ознаки, вираженої іншими лексемами [Шейгал 1981, с. 5]. Його думку поділяє також І. Ю. Моісеєва, яка зазначає, що інтенсифікатори виступають мовними засобами, які слугують для посилення вислову або його частини [Моисеева]. В той час як інтенсифікатори, за словами Н. Б. Шипунової, є семантично неповнозначними словами, в яких емоційне значення переважає над семантичним [Шипунова 1990, с. 156].

У свою чергу В. В. Михайленко наголошує, що інтенсифікатори виступають ключовим маркетинговим інструментарієм у сфері туризму, де потенційні споживачі приймають свої рішення на основі ментальних образів пропонованого об'єкту [8] та зауважує, що реципієнти формують свою ,,картину сприйняття" на основі імплікованих компонентів значення у рекламному туристичному дискурсі [Mykhaylenko].

У нашій роботі ми дотримуємось думки Ю. Д. Апресяна, який під інтенсифікатором розуміє слово або словосполучення для позначення ступеня якості або стану, інтенсивності дії або процесу, тощо. До інтенсифікаторів відносяться синтаксично та семантично активні мовні одиниці зі значенням надмірного, більшого або меншого ступеня ознаки [Апресян 2009, с. 502].

Методологія дослідження. Для розв'язання поставлених завдань використано аналіз сполучуваності для вивчення зв'язків інтенсифікаторів з компонентами лексеми "settlement" у туристичному рекламному дискурсі, а також дискурс-аналіз у складі функціональної

методики дослідження, який націлено на розкриття дискурсотвірної функції інтенсифікаторів.

Результати дослідження та обговорення. Лексичні інтенсифікатори сфокусовані на посилення значення лексеми, з якою вони сполучуються у дискурсі та, в певній мірі, втрачають власне семантичне значення.

Для досягнення поставленої мети нами, на першому етапі, проаналізовано позиції інтенсифікаторів номінацій "settlement" у дискурсі. Рекламний туристичний дискурс представлений рекламними брошурами сайту www.theukexperience.com [26] загальним обсягом 84 282 слововживань, з яких отримано 279 слововживань, що становлять лексико-семантичне поле "settlement".

У ході аналізу визначено, що інтенсифікатори можуть займати як лівобічні (153 слововживання – 54,8%), так і правобічні (17 слововживань – 6,1%) позиції, а також бути відсутніми (109 слововживань – 39,1%), що пропонує реципієнту самостійно підбирати потрібні дескриптивні елементи.

На другому етапі проаналізовано сполучуваність інтенсифікаторів у правобічній позиції. У РТД зареєстровано лише 17 слововживань, в яких інтенсифікатори сполучуються у правобічній позиції з лексемами "settlement". Представимо отримані результати у вигляді дистрибутивних формул: Lexeme + Pr + Adj + Adj + N, Lexeme + Pr + Adj + N, Lexeme + Adj + N, Lexeme + V_{inf}, де Pr – прийменник, Adj – прикметник, N – іменник у функції додатка, V_{inf} – інфінітив.

2. Area + Pr + Adj + Adj + N: *A beautiful corner of Cumbria in the Lake District, Eden … –* ***an area of outstanding natural beauty*** [26].

3. County + Pr + Adj + N: *A county of* ***real contrasts****, from its industrial heritage and historic buildings, to its quant market towns* [26].

Високу частоту вживання становлять сполучуваності типу Lexeme + V_{inf} та Adj + Lexeme + V_{inf} у РТД (11 слововживань – 13,5%):

4. Place + V_{inf}: *When looking for* ***a place to stay****, visitors will be spoilt for choice in Historic Carlisle* [26].

5. Adj + Lexeme + V_{inf}: *By far and away the most* ***iconic place to visit*** *is the incredible Blackpool Tower* [26].

У правобічній позиції інтенсифікатори, див. приклади 4–5, можуть бути представлені інфінітивами, які значно посилюють ілокутивну силу висловлювання.

У лівобічній позиції відмічено одно-, дво- та трикомпонентні сполучуваності компонентів лексеми "settlement" з інтенсифікаторами, які виражені прикметниками.

Однокомпонентні сполучуваності представлені формулами Adj + Lexeme (98 слововживань – 35,1% від загальної кількості проаналізованих лексем у РТД).

6. Adj + Spot: *Another* ***coastal spot*** *worthy of mention is the well loved Morecambe Bay…* [26].

Двокомпонентні структури з інтенсифікаторами становлять частоту вживання в 49 слововживань (17,6%) і представлені формулами Adj + Adj + Lexeme:

7. Adj + Adj + Hamlet: *Western Lakeland is an area of fabulous contrast, home to Ravenglass,* ***a quiet coastal hamlet*** *within the Lake District National Park* [26].

Трикомпонентні сполучуваності з інтенсифікаторами становлять частоту вживання в 3 слововживання (1,1%) та представлені формулами Adj + Adj + Adj + Lexeme:

8. Adj + Adj + Adj + Town: *Visitors to Norfolk will fall in love with* ***the elegant old Victorian town*** *of Hunstanton with its nostalgic air of days gone by* [26].

9. Adj + Adj + Adj + Destination: *A classic British seaside town, Worthing is the* ***perfect family holiday destination*** [26].

Зареєстровано 19 слововживань (6,8%), в яких інтенсифікатори сполучуються з лексемами "settlement" в лівобічний та правобічний позиціях: Adj + Lexeme + V_{inf} (11 слововживань), Adj + Adj + Adj + Lexeme + Pr + N (1 слововживання), Adj + Lexeme + Pr +

Adj + N (4 слововживання), Adj + Lexeme + Pr + N (1 слововживання), Adj + Lexeme + Pr + Adj + Adj + N (2 слововживання):

10. Adj + Adj + Adj + Location + Pr + N: ***Keswick is a very popular location for tourists**, a pretty market town, with a wide choice of attractions, shops and restaurants* [26].

11. Adj + Adj + Place + V_{inf}: *It's a **wonderfully peaceful place to rest**, and you will almost forget you are in the heart of the city* [26].

12. Adj + Scenery + V_{inf}: *One of the most picturesque parts of Cumbria, the Western Lake District provides visitors with a host of attractions and **stunning scenery to explore*** [26].

Інтенсифікатори, виражені прикметниками, в рекламному туристичному дискурсі посилюють меліоративний компонент лексеми "settlement". У прикладах 11-12 інтенсифікатори, виражені прикметниками та інфінітивами, сполучуються з лексемами "settlement" в лівобічний та правобічний позиціях та транспонують пейоративний компонент у меліоративний компонент лексеми, з якими вони сполучуються у дискурсі, а самі інтенсифікатори відіграють домінантну роль у висловлюванні.

Крім посилення семантичного значення лексеми "settlement", інтенсифікатори актуалізують меліоративний компонент значення лексем "settlement". Так, у прикладі 10 назва *Keswick* означає «ферма, де виготовляють сир» [Mills 2011, p. 267], а в рекламному туристичному дискурсі зазначений компонент є результатом сполучуваності з інтенсифікаторами *very popular, pretty*, що створює позитивний образ у свідомості споживачів.

Початково компоненти значення лексеми "settlement" є нейтральними за своєю семантикою, проте, у рекламному туристичному дискурсі інтенсифікатори актуалізують додаткові позитивні компоненти у семантиці досліджуваних лексем.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Як свідчить дефініційний аналіз лексеми "settlement", початково її значення могло мати негативний компонент, далі у топонімічній системі він нейтралізується, у рекламному туристичному дискурсі інтенсифікатори завдяки своєї сполучуваності з номінаціями "settlement" актуалізують у них додатковий меліоративний компонент, що сприяє виконанню основної функції зазначеного дискурсу. Відповідно, інтенсифікатори знижують пейоративний компонент у семантиці лексеми "settlement".

Перспектива подальшого дослідження полягає у встановленні класу лексичних інтенсифікаторів у туристичному рекламному дискурсі як основного засобу впливу на дію реципієнтів, а також визначенні переходу пейоративного компоненту в меліоративний компонент значення номінації "settlement" у рекламному туристичному дискурсі.

Література

Апресян Ю. Д. Исследования по семантике и лексикографии. Т. І. : Парадигматика / Ю. Д. Апресян. – М. : Языки славянских культур, 2009. – 568 с.

Безрукова В. В. Интенсификация и интенсификаторы в языке и речи (На материале английского языка) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / В. В. Безрукова. – Воронеж : Воронеж. гос. ун-т, 2004. – 23с.

Божко Л. Д. Генезис та еволюція наукового туристського дискурсу / Л. Д. Божко // Вісник Харківської державної академії культури. – 2012. – Вип. 37. – С. 56–66.

Говорунова Л. Ю. Отзыв туриста как новый речевой жанр туристического Интернет-дискурса / Л. Ю. Говорунова // Вестник Челябинского государственного университета. – 2013. – № 1 (292). Филология. Искусствоведение. Вып. 73. – С. 198–203.

Гончарова Л.М. Туристская реклама в СМИ: позитивно настраивающие тактики // Язык средств массовой информации как объект междисциплинарного исследования: Материалы II Междунар. науч. конф. – М., 2008. – С. 339-343.

Каребина О. П. Особенности текста предметной области «Туризм» : Семантическая организация его лингвистических и паралингвистических феноменов / О. П. Каребина. – Саарбрюккен : Lap lambert Academic Publishing, 2011. – 96 с.

Кручек О. А. Туризмологія: процес формування теорії туризму / О. А. Кручек // Наукові записки Київського університету туризму, економіки і права. Серія: філософські науки. – 2010. – Випуск 8. – С. 139–166.

Маршалл Н. Лексические инновации в сфере туристической рекламы / Н. Маршалл // Язык, коммуникация и социальная среда. – Вып.2. – Воронеж: ВГТУ, 2002. – С. 137–142.

Митягина В.А. Глобальные и этнокультурные характеристики туристического дискурса в Интернете // Интернет-коммуникация как новая речевая формация. – М.: Флинта: Наука, 2012. – С. 271–290.

Моисеева И. Ю. Интенсификаторы в английском языке: функционально-стилистический и грамматический аспекты / И. Ю.Моисеева, В. Ф. Ремизова. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа к ресурсу : http : // www.science-education.ru/ ru/article/view?id= 18342. – Название с экрана (дата обращения: 03.02.2016).

Панченко Е. И. Отзыв туриста как новый вид текста / Е. И. Панченко. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : http://movoznavstvo. com.ua/download/ pdf/2011_2/ article/21.pdf (дата звернення 13.01.2016). – Назва з екрана.
Погодаева С. А. Языковые средства аргументации во французском туристическом дискурсе : автореф. дис.… канд. филол. наук : 10.02.05 / С. А. Погодаева. – Иркутск, 2008. – 19 с.
Тюленева Н. А. Лингвокогнитивные стратегии позиционирования и продвижения туристических услуг в российской и англо-американской рекламе: автореф. дис. … канд. филол. наук : 10.02.20 / Н. А. Тюленева. – Екатеринбург, 2008. – 23 с.
Филатова Н. В. Дискурс сферы туризма в прагматическом и лингвистическом аспектах : автореф. дис.… канд. филол. наук : 10.02.01 / Н. В. Филатова. – М. : МГЛУ, 2014. – 24 с.
Шейгал Е. И. Интенсивность как компонент семантики слова в современном английском языке: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Е. И. Шейгал. – М., 1981. – 26 с.
Шипунова Н. Б. К проблеме семантического значения интенсификаторов / Н. Б. Шипунова// Логико-семантическая структура текста: межвуз. сб. науч. тр. – М., 1990. – С. 151–157.
Benzinger E. M. Intensifiers in Current English / E.M. Benzinger [Electronic resource]. – Online access : https ://archive.org / details/ intensifiersincu00benz. – Title from title screen (viewed on August 14, 2016).
Gold J. R. Locating the message: place promotion as image communication / J. R. Gold // Place Promotion: the Use of Publicity and Marketing to Sell Towns and Regions (J. R. Gold, S. V. Ward (eds)). – Chichester: Wiley, 1994. – Pp. 19 – 37.
Hallett R. W. Official Tourism Websites: A Discourse Analysis Perspective / R. W. Hallett, J. Kaplan-Weinger. – Bristol : Channel View Publications, 2010. – 129 p.
Leeuwen van, T. Ten Reasons Why Linguists Should Pay Attention To Visual Communication / T. Leeuwen van // Discourse and Technology: Multimodal Discourse Analysis. – Washington, D. C. : Georgetown University Press, 2004. – Pp. 7–19.
Ling Ip. Analyzing Tourism Discourse: A Case Study of a Hong Kong Travel Brochure / I. Ling // LCOM Papers 1 (2008). – [Electronic resource]. – Online access : http : // www.english. hku.hk/LCOM%20paper/LCOM%20papers%20new,%20rev/ 2008% 20vol1/1%20Tourism%20 Discourse.pdf. – Title from title screen (viewed on August 13, 2016).
Mills D. A Dictionary of British Place-Names / D. Mills. – NY: OUP, 2011. – 576 p.
Mykhaylenko V. V. On Correlation of Explicature and Implicature in Advertizing Discourse / V. V. Mykhaylenko [Electronic resource]. – Online access : http://www.sworld.com.ua/ index. php/ru/philosophy-and-philology-315/linguistics-and-foreign-languages-in-the-world-today-315/ 26198-315-008. – Title from title screen (viewed on August 21, 2016).
Schneider F. Visual Political Communication in Popular Chinese Television Series / F. Schneider. – Leiden: Brill, 2012. – 295 p.
Stolz T. Total Reduplication: The Areal Linguistics of a Potential Universal / T. Stolz, C. Stroh, A. Urdze. – Berlin : Walter De Gruyter Incorporated, 2011. – 620 p.
The UK Experience [Electronic resource]. – Online access : http : //www.theukexperience.com. – Title from title screen (viewed on August 10, 2016).
Thurlow C. Tourism Discourse: The Language of Global Mobility / C. Thurlow, A. Jaworski. – Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2010. – 282 p.

УДК 811.111’42’276.3

МАРЧИШИНА А. А.
(*Кам’янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка*)

ОСОБИСТІСНА/СОЦІАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ: ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ, ТЕКСТОВИЙ ВИМІР

У статті розглядаються особистісна й соціальна ідентичності з позицій соціолінгвістики й лінгвогендерології. Представлені підходи у трактуванні ідентичності зазначають роль природжених і набутих рис у процесі ідентифікації. Гендерний аспект ідентичності є втіленням соціального й культурного усвідомлення особою власної біологічної статі, що у постмодерністських художній текстах набуває вербального вираження.
Ключові слова: особистісна ідентичність, соціальна ідентичність, гендерна ідентичність, текст.

Марчишина А. А. Личностная/социальная идентичность : гендерный аспект, текстовое измерение. В статье рассматривается личностная и социальная идентичности с позиций социолингвистики и лингвогендерологии. Представленные подходы трактовки идентичности указывают на роль врожденных и приобретенных черт в процессе идентификации. Гендерный аспект идентичности воплощает социальное и культурное осознание личностью собственного биологического пола, что в постмодернистских художественных текстах приобретает вербальное выражение.
Ключевые слова: личностная идентичность, социальная идентичность, гендерная идентичность, текст.

Marchyshyna A. A. Personality/social identity : gender aspect, text dimension. There exists a scholarly tradition to investigate identity both as an individual and social phenomenon. Therefore personality and social identities are viewed upon as a correlation between self-perception and its realization in social and cultural context. Identity is treated as a system of elements the scope and prevalence of which enable its division into varieties, types, models and regulate human activity in society. Personality and individual identities are most often analyzed in the domains of psychology, sociology, physiology and linguistics. Formation of personal identity begins in early childhood and continues till adulthood being affected by social framework thus defacing natural features. The process of self-perception is dynamic and subject to changes throughout which a person acquires individual features, copes with social adaptation and chooses gender priorities. The contemporary understanding of gender identity interprets it as a complex interaction of different elements, the result of purposeful activity of an individual based on his/her experience. Social identity is the result of identity evolution due to which individuals tried to integrate their personal sameness into the larger group or community they belonged to. Unlike personality identity, social identity is more dynamic, changeable, it does not provide the feeling

of continuity and depends on shifting of social moods, stereotypes, its boundaries are obscure and diffusive. Realization of gender identity within social framework in every historic period is different and presupposes adaptation of individual gender perception to social standards. Postmodern worldview releases gender constraints traditionally conditioned by biological sex and reveals plurality of gender identity realization. In the postmodernist world, a person creates his/her social identity in accordance with the conscious priorities designation, due to the targeting patterns and without relinquishing personal unique individuality. Postmodernist fiction embodies the contemporary approaches to gender identity description involving verbal means in textual gender identification.
Key words: personality identity, social identity, gender identity, text.

У зарубіжній та вітчизняній науковій думці склалася традиція досліджувати ідентичність як індивідуальний і соціальний феномен. Тому особистісна й соціальна ідентичності розглядаються як співвідношення самосвідомості та її реалізації у суспільно-культурному контексті. Незважаючи на складну структуру гендерної ідентичності, аналіз цього феномену, на думку багатьох дослідників, дозволяє констатувати його певну системність та об'єднання різноаспектних елементів у своєрідну єдність (Є. Г. Сєченова, Т. В. Данильченко, З. Бауман, О. І. Горошко та ін.). Вчені вважають, що кожен із найрізноманітніших проявів ідентичності, які класифікуються як види, підвиди, різновиди, типи, кластери, моделі тощо регулює діяльність людини як члена спільноти, виконуючи роль системотвірного елемента [Горошко 2009].

Мета статті – з'ясувати ознаки особистісної й соціальної ідентичностей та їх вербального втілення в текстах англомовної постмодерністської прози.

Завдання: здійснити огляд теоретичних джерел та узагальнити погляди дослідників на проблему ідентичності в соціо-психологічній та лінгво-культурологічній царинах; встановити особливості особистісної й соціальної ідентичностей як складноструктурованих феноменів; розглянути особистісну/соціальну ідентичності у гендерному ракурсі; схарактеризувати функціонування особистісної/соціальної гендерних ідентичностей у постмодерністському художньому тексті.

Об'єктом дослідження є особистісна й соціальна ідентичність, **предметом** – гендерний аспект вияву особистісної й соціальної ідентичності у постмодерністській прозі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасна наукова думка пропонує широкий спектр видів ідентичності та критерії їх виокремлення. До уваги береться ступінь індивідуалізованості аспекту «Я», його особисті та соціальні якості, усвідомлені та неусвідомлені ним ознаки, міра входження в соціальну групу чи відсторонення від неї, рольові позиції в цій групі тощо. Огляд джерел соціального, соціологічного, психологічного й фізіологічного спрямування дозволив констатувати той факт, що найбільш частотними є виділення двох основних різновидів ідентичності: особистісної (особистої, персональної, індивідуальної, власної) та соціальної (групової, колективної).

Особистісна ідентичність притаманна індивіду як самовизначення, self-definition (З. Бауман), як Я-ідентичність (Ю. Хабермас), «Я-концепція» (Х. Теджфел, Дж. Тернер). Еволюціонування особистісної ідентичності із філософської парадигми прослідковується із тези Ж.-П. Сартра про людину як про істоту, яка творить сама себе; постулату Г. Шпета про духовне самовизначення людини; роздумів Бруно Шульца про «стихію єства»; твердження В. Стуса про «самособоюнаповнення». Конструювальну сутність індивідуальної ідентичності визнає З. Бауман. На його думку, «ідентичність має радше бути винайдена, ніж відкрита» (invented rather than discovered) [Bauman 2010, с. 15], і формування ідентичності починається з народження, упродовж дорослішання й ототожнення себе із такими аспектами ідентифікації, як нація, держава, інші соціальні рамки (frameworks) та інституції, що іноді зводять нанівець «природжені» (natural) ознаки ідентичності. Процес розвитку самосвідомості – безупинний, зміна особистісної ідентичності передбачає переміщення акцентів у ціннісному спектрі, набуття нових характеристик та втрату старих, розвиток соціально-культурної адаптації та саморегуляції, що допомагає індивідові утверджуватися як особі з певними гендерними пріоритетами у певному соціальному статусі.

Гендерний підхід у тлумаченні особистісної ідентичності полягає в усвідомленні її структури як складного біологічного, соціального й психологічного феномену, що розвивається в конкретних соціальних умовах, тому категоріальний зміст гендерної

ідентичності у психології – це «елемент загальної культури Я-концепції особистості в рамках буттєвого підходу» [Ожигова 2006, с. 9]. Іншими словами, представники сучасної психологічної науки більше не розглядають гендерну ідентичність як процес соціального конструювання біологічних компонентів, а як складну взаємодію фізіологічних («організмічних» – Л. М. Ожигова), психологічних і соціальних факторів, смислотвірним інструментом якої є усвідомлена, цілеспрямована діяльність самої людини, опосередкована її власним досвідом. Динамічність самоусвідомлення під впливом соціокультурних факторів констатує і Ж. Липовецький, на думку якого ідентичність у постмодернізмі – це «рухомий ситуативний аспект особистості» [Липовецкий 2003, с. 11]. Гендерна ідентичність вважається видом особистої, підвидом індивідуальної та різновидом ідентичності в цілому [Матузкова 2014, с. 14].

Гендерна особистісна ідентичність у тексті може формулюватися як самим персонажем прямою мовою: "*I just want to be normal, and normal is being a girl. I'm tired of not being myself, I'm tired of being confused. I just want to be a girl. I have no future as a man*" [Peters, с. 6] (юнак-трансгендер висловлює усвідомлений вибір власної ідентичності), так і іншими дійовими особами: *It must be horrible to be in the wrong body, to have this dual identity. I knew he suffered. <…> It wasn't my fault I got the body he wanted* [Evelyn] (сестра юнака-трансгендера помічає братове невдоволення власною біологічною статтю). Художні твори епохи постмодернізму репрезентують зміну суспільної моралі й виводять на поверхню проблематику плюральності гендерної ідентичності, що разюче відрізняється від усталених соціокультурних стереотипів і створює певний прецедент. Однак культура покликана створювати той контекст, з яким співвідноситься індивідуальне вирішення [Козловски 1997, с. 86]. В іншому випадку, особистість трансформує культуру, продукуючи нові знання, і в такий спосіб ідентифікує себе: «Ідентичність зберігається і утримується лише в перетвореннях, метаморфозах індивідуального Я» [там само, с. 88].

Отже, з постмодерністських світоглядних позицій, особистість набуває ширших можливостей реалізувати той тип гендерної ідентичності, який є результатом її індивідуального досвіду, що охоплює не тільки пасивне засвоєння певних суспільних норм і стереотипів гендерної ролі, а творче перетворення, наслідок усвідомленого вибору, адаптацію біологічних, вроджених ознак і властивостей до набутих індивідуальних потреб в умовах соціокультурного середовища.

Формування *соціальної ідентичності* є наслідком еволюції феномену ідентичності, відповідно до якої окремі індивіди у соціально-історичній розмаїтості прагнули інтегрувати власну неповторну самість у більш численні об'єднання з опорою на спільні категоріальні ознаки [Зубенко 2005]. Згідно з З. Бауманом, як тільки індивід намагається розширити рамки «природних» ознак ідентичності (стать, етнос, нація) й виявляє особистісні риси, він/вона шукає "a 'we' " – однодумців, індивідів зі схожими ознаками, щоб відчути себе в безпеці й не маргіналізуватися [Bauman 2010, с. 24]. Соціальна ідентичність дає впевненість, відчуття приналежності до групи (за З. Бауманом – togetherness), однак, на відміну від особистісної ідентичності, соціальна ідентичність швидше змінюється і не дає такого відчуття безперервності, як індивідуальна. Зміна соціальної ідентичності, її перехід в іншу, трансформація її складників є менш стресовим процесом для індивіда, ніж корегування особистісної ідентичності.

У теорії символічного інтеракціонізму Дж. Міда ідентичність розуміється як здатність людини сприймати свою поведінку і життя загалом як зв'язне, єдине ціле [Mead 1946], тому розмежування між самодетермінацією й соціальною детермінацією відбувається через виділення таких аспектів ідентичності, як *I* та *me*. При цьому *I* представляє людину, яка здатна реагувати на соціальне оточення своїм неповторним, індивідуальним способом, а *me* описує людину як таку, чиї вчинки зумовлені соціально заданими настановами і звичками. Пояснення, інтерпретація поведінки кожного індивіда повинна враховувати ці обидва аспекти, що у своїй відмінності становлять синергетивну єдність ідентичності.

Виділення І. Гоффманом *соціальної, особистісної* та *Я-ідентичності* має на меті не тільки протиставити самоусвідомлення та його позиціонування у соціально-культурних умовах, але й розрізнити об'єктивні чинники формування особистісної ідентичності (біолого-еволюційні, тілесні, етнічні, релігійні тощо) та суб'єктивні ознаки ідентичності (усвідомлення власної неповторності, відчуття індивідом себе у кожній життєвій ситуації та особистісні висновки з неї, розуміння власної неперервності, своєрідності) – відповідно в особистісній та Я-ідентичності [Goffman 1963; Goffman 1964].

Діалектиці співвідношення індивідуального й колективного в ідентичності відводиться значне місце в теорії Е. Д. Сміта, згідно з якою саме поняття національної ідентичності має зрівноважувати ці два аспекти буття індивіда [Сміт 2004, с. 24]. Таке злиття неможливе без залучення чуттєвого наповнення розуміння ідентичності, емоційного складника ідентифікації. Лише переживання, що відчуваються особою, можуть переходити з індивідуальних у загальні, спільнотні, й навпаки.

Ідентифікування себе як носія соціальної ідентичності допомагає захиститися від стресових впливів за допомогою усвідомлення приналежності до групи. Однак докорінні зрушення в сучасній цивілізації руйнують традиційні форми ідентичності, роблячи їх несталими, рухливими, розмиваючи їхні межі й сприяючи утворенню нових, гібридних різновидів ідентичності. Трансформація соціальних типів ідентичності призводить до того, що людина потрапляє в досить складну ситуацію: індивід із сформованою особистісною ідентичністю змушений переглядати власні обов'язки й моделі поведінки відповідно до того, як видозмінюється соціальна ідентичність, з якою він/вона ототожнює себе.

Отже, з одного боку, процес ідентифікації ускладнюється внаслідок розмивання меж інституціалізації в суспільстві, зміни способів впливу соціуму на становлення власної, особистісної самості. З іншого боку, посилюється роль особистості в утвердженні власного місця в соціальному оточенні, виробляється здатність гнучко реагувати на зміни, зберігаючи й розширюючи свою ідентичність [Зубенко 2005].

В умовах постмодерністських соціокультурних і парадигмальних трансформацій соціальна ідентичність актуалізується на засадах усвідомленого вибору особи, із збереженням цілісного «Я» в мінливому світі із швидкоплинними цінностями. Можна вважати сформованою соціальну ідентичність героїні роману Е. Оуклі, оскільки оповідач узагальнює перелічені риси (*young women are supposed to be*): *At twenty-two, Matilda Cressey had been all the things young women are supposed to be: vulnerable, naïve, trusting, thin, pretty, dependent, decorative, wilful, inconsistent, self-centred, filial, passionate, unassertive, curious, angry, daring, eager, afraid, drawn to babies and chocolate, and enormously keen to find a permanent solution to everything* [Oakley 1991, с. 14]. Проте навіть цей стереотипний образ кінця XX ст. відрізняється від культурних приписів щодо жіночої поведінки, що побутували у суспільстві початку століття.

Постмодерністський погляд на соціальну ідентичність висловлюється, зокрема, у дослідженні А. С. Зубенко, яка вбачає у ній комплексний суспільний феномен, форму соціального пізнання, результат опосередкованого досвіду, хоч зроблений у праці висновок неможливо вважати вичерпним: «стосовно особистісної ідентичності соціальна ідентичність розглядається як більш широке поняття» [Зубенко 2005, с. 8]. Певною мірою, соціальну ідентичність можна вважати гіперонімічним утворенням стосовно особистісної, за умови наявності комплексу ознак як у окремої особистості, так і в тієї соціальної групи, з якою вона/він себе ідентифікує.

Особливим видом соціальної ідентичності є гендерна ідентичність, яка репрезентує усвідомлення індивідом себе як представника певної статі, як виразника певних гендерних пріоритетів, як сповідувача таких цінностей, які є значущими для виконавця релевантної гендерної ролі. Гендерна ідентичність є наслідком гендерної соціалізації, у ході якої дитину виховують відповідно до загальноприйнятих у суспільстві уявлень про відповідність статі й соціальної ролі, зазвичай – згідно із панівними стереотипами про «чоловіче» й «жіноче».

Така система соціальних стандартів «гендерує» члена суспільства, формує самооцінку й окреслює межі особистісної гендерної ідентичності.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Особистісна ідентичність і соціальна ідентичність є взаємопов'язаними й взаємозалежними різновидами ідентичності, які визначають її системність. Гендерна ідентичність є результатом когнітивно-емоційного конструювання індивідом тотожності самому собі. Трансформація стереотипних образів гендерної ідентичності відображається у постмодерністській прозі й створює новітнє уявлення про плюралізацію гендерної сутності. Перспективним видається можливість розгляду різновидів гендерної ідентичності у міжпарадигмальному ракурсі, у різножанрових текстах та в ідіостильовій варіативності.

Література

Горошко Е. И. Коммуникативная виртуальная идентичность : гендерный анализ / Е. И. Горошко // Филологические заметки. – Пермь, Скопье, Любляна, Загреб. – 2009. – Перм. гос. ун-т, Вып. 7. – Ч. 2. – С. 93–105.

Зубенко А. С. Взаємодія особистісної та соціальної ідентичності (соціально-філософський аналіз) / А. С. Зубенко : автореф. … дис. канд. філос. наук 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії. – Харків, 2005. – 20 с.

Козловски П. Культура постмодерна : общественно-культурные последствия технического развития : пер. с нем. / Петер Козловски. – М. : Республика, 1997. – 240 с.

Липовецкий Ж. Третья женщина. Незыблемость и потрясение основ женственности / Жиль Липовецкий. – СПб. : Алетейя, 2003. – 495 с.

Матузкова О. П. Англійська ідентичність як лінгвокультурний феномен : когнітивно-дискурсивний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук : спец. 10.02.04 „Германські мови" / О. П. Матузкова. – Одеса, 2014. – 40 с.

Ожигова Л. Н. Гендерная иденитчность личности и смысловые механизмы ее реализации: автореф. дис. на соискание науч. степени докт. психол. наук : спец. 19.00.01 „Общая психология, психология личности, история психологии"/ Людмила Николаевна Ожигова. – Краснодар, 2006. – 47 с.

Сміт Е. Д. Націоналізм: теорія, ідеологія, історія / Ентоні Д. Сміт. – К. : К.І.С., 2004. – 170 с.

Bauman Z. Identity : Conversations with Benedetto Vecci / Zigmunt Bauman. – Cambridge : Polity Press, 2010. – 104 p.

Evelyn J. Mom, I need to be a girl / Just Evelyn. – Imperial Beach : Walter Trook Publishing, 1998. – 77 p. – Електронний ресурс. Режим доступу : http://www.transfigurations.co.uk/filestore/Mom_I_need_to_be_a_girl.pdf

Goffman E. Stigma : Notes on the management of spoiled identity / Erving Goffman. – Engleewood Cliffs : Prentice-Hall, 1963. – 147 p.

Goffman E. The neglected situation / Erving Goffman // American Anthropologist. – 1964. – V. 66. – N 5.– Part 2. – P. 133–136.

Mead G. H. Mind, self and Society / G. H. Mead. – Chicago: The University of Chicago Press, 1946. – 400 p.

Oakley A. Matilda's Mistake / Ann Oakley. – L. : Flamingo, 1991. – 167 p.

Peters J. A. Luna / Julie Ann Peters. – Електронний ресурс. Режим доступу : http://www.bestfreenovels.net/Young-adult/Luna/

УДК 811.112.2'38'42: 821.112.2

МУКАТАЄВА Я. В.

(Чорноморський національний університет ім. Петра Могили)

РІЗНОВИДИ ЧУЖОЇ МОВИ У РОМАНІ Й. В. ҐЕТЕ «СТРАЖДАННЯ ЮНОГО ВЕРТЕРА»

У статті розглядаються різновиди чужої мови в романі Й. В. Ґете «Страждання юного Вертера». Аналізуються форми репродукції авторського і чужого мовлення та їх стилістичні функціональності. Значну увагу зосереджено на аналізі індивідуального стилю автора.

Ключові слова: проблеми мовної репродукції, авторська мова, чужа мова, індивідуальний стиль автора

Мукатаева Я.В. Разновидности чужой речи в романе Й. В. Ґете «Страдания юного Вертера». Анализируются формы репродукции авторской и чужой речи и их стилистические функциональности. Особое внимание сосредоточено на анализе индивидуального стиля автора.

Ключевые слова: проблемы речевой репродукции, авторская речь, чужая речь, индивидуальный стиль автора

Mukataieva Ya.V. Varieties of foreign language are observed in the novel by J.W.Goethe "The sorrow of young Verter". The forms of reproduction of author's speech and foreign speech and their stylistic functionality are analyzed. Major amendment is focused on analysis of the individual style of the author.Varieties of foreign language in the novel by J.W.Goethe "The sorrow of young Verter". The author of the article emphasizes that in the novel there is a variety of stylistic functionality of the forms of reproduction of the author's and a foreign language. Attention is focused on the fact that in description of a foreign language the dialogical speech plays an important role. It is mentioned that an effective form of reproduction of the foreign language is an improper-direct speech which is an integral part of the author's style in the novel by J.W.Goethe "The sorrow of young Verter".

Improper-direct speech appears in the studied text by the way of psychologization and dramatization of events and actions of the main characters. An important role in this aspect plays an inner monologue. Conducted analysis of the varieties of foreign speech in the novel by J.W. Goethe gives the opportunity to claim that the choice of the form of broadcasting the language characteristics of the character due to the content of the work and the author's language strategies and individuality of linguistic style of J.W.Goethe suggests a variety of stylistic functionality of the forms of reproduction of the author's and foreign speech. Author's speech is represented in the novel both from the author and the narrator's sides. In the description of a foreign language dialogical speech plays an important role. An effective form of reproduction of the foreign speech in the novel is an improper-direct speech.
Key words: problems of speech reproduction, author's language, foreign language, individual style of author.

Потрапляючи у сферу стилістики, матеріал національної мови стає будівельною базою для оформлення динамічної структури образа автора, художніх образів і мовлення персонажів [Виноградов, с. 75]. Творчість письменника, його авторська особистість, його герої, теми, ідеї й образи втілені в його мові й тільки в ній і через неї можуть бути осмислені [Виноградов, с. 213].

Значний доробок у дослідження лінгвостилістичних проблем внесли українські та зарубіжні вчені, зокрема В. Виноградов [1980, 1963], Е. Різель [1958, 1960, 1975], Т. Сільман [1970, с. 4], Н. Шведова [1952, с. 112], Л. Піхтовнікова [1992, 2000], які дотримуються думки про те, що всі засоби художньої виразності, особливості стилю нерозривно пов'язані з ідеєю художнього твору, а тому вибір мовних засобів і їх з'єднання являють собою два боки одного процесу [Шведова, с.112]. Л. Піхтовнікова акцентує увагу на композиції тексту як лінгвостилістичному явищі [Піхтовнікова 1992; 2000]. Проблеми мовної репродукції висвітлені у роботах К. Кусько [1969, 1979, 1980, 1987]. Заслуговують уваги наукові дослідження невласне-прямої мови в сучасній художній літературі, аналіз лексичних ознак суб'єктного плану в авторській мові, типології невласне-прямої мови у сучасній німецькій літературі, характеристика мовних традицій і мовного новаторства в художній реалізації невласне-прямої мови в німецькій літературі» [Кусько 1987]. Усі ці дослідження містять всебічну, ґрунтовну інтерпретацію форм репродукції авторського і чужого мовлення на матеріалі автентичної німецької літератури.

Актуальною проблемою мови художньої літератури є вивчення оповідальної техніки, до якої слід віднести форми репродукції авторського і чужого мовлення, оскільки саме в них відображається індивідуальний стиль автора, ідейно-тематичний і соціальний аспекти творчості письменника. Вибір форми передачі мовної характеристики персонажа зумовлений змістом твору, а також авторськими завданнями [Ешаммбетова, 2006, с. 3-21].

Розмаїття стилістичної функціональності форм репродукції авторського і чужого мовлення в романі Й. В. Ґете свідчить про оповідальну майстерність автора, індивідуальність його мовного стилю та ідейно-тематичної спрямованості його творів. Й. В. Ґете надав роману «Страждання юного Вертера» особливого філософського сенсу, торкаючись проблем кохання, моральності та буття. *„Ich sage dir, mein Schatz, wenn meine Sinnen gar nicht mehr halten wollen, so liundert all den Tumult der Anblick eines solchen Geschöpfs, das in glücklicher Gelassenheit den engen Kreis seines Daseins hingeht*"[Goethe 1982, S. 22].

Конструкції з авторським мовленням є не тільки частиною стильової системи автора, але й найпоширенішою формою висловлення [Чумаков, 1977, с. 46]. Семантика таких конструкцій визначається місцем, функціональним різноманіттям структурних типів, різновидом і модифікацією компонентів. Авторське мовлення є частинами літературного твору, в яких автор звертається до читача або від себе, або через оповідача, а не за допомогою мовних характеристик введених персонажів» [Майская 1954, с. 12-15]. У романі Й. В. Ґете авторська мова представлена як від самого автора, який безпосередньо звертається до читача, так і через оповідача.

Слід зазначити, що авторська позиція характерна для усього тексту роману, розповідь ведеться від персонального, суб'єктивного оповідача у формі «я-розповіді», вона яскраво демонструє приклад авторського мовлення. Розповідь від першої особи дозволяє авторові зосередитися на самоаналізі найрізноманітніших почуттів юнака, який вступає в життя: його відношення до природи і мистецтва, розмірковування про соціальні проблеми і кохання. За всім цим

криється нервова, вразлива вдача, обдарована сильною фантазією, схильна до мрійливості і постійної тривожної гри думки і почуття. Автор свідомо не зображує процес «виховання» героя, для нього принципово важливою є неповторна індивідуальність та її складне духовне життя. Як вважав сам Ґете, його роман сприяв «внутрішньому розкріпаченню людини». Через призму почуттів Вертера автор яскраво змалював зовнішній світ, побут і звичаї тодішньої Німеччини. Він досягає цього, зокрема, складним поєднанням розповіді від першої особи і підтекстом, що створює, за словами Т. І. Сільман, «внутрішню дію».

У творі Й. В. Ґете одночасно виступає і як оповідач, і як головна дійова особа, що виражається у формі літературної мови: *„Die alberne Figur, die ich mache, wenn in Gesellschaft von ihr gesprochen wird, solltest du sehen*!“ [Goethe 1982, S 51].

Таким чином автор роману виражає свою власну, авторську точку зору, свою індивідуальність. Він розповідає про свої власні переживання і спостереження, зосереджуючи при цьому особливу увагу на подробицях, що наближує його до читача, який сприймає оточуюче середовище і дивиться на все очами головного героя роману Вертера.

Варто зазначити, що роману властиве розмаїття образів автора з точки зору наратології, оскільки окрім персонального, суб'єктивного оповідача в ньому присутній ще один тип оповідача – оповідач-герой, тобто автор, який говорить за героя у своєрідній, індивідуальні манері висловлювання, але з тенденцією до власної, авторської оцінки з емоційним забарвленням. Такий оповідний тип насичений так званою заміщеною чужою мовою, де інформація належить герою, а оцінка авторові. Отже, з цього виходить, що заміщена чужа мова є «двоголосою», «діалогізованою», тобто автор ніби веде невимушену розмову з читачем [Брандес, с. 260]:

„Ja, wohl bin ich nur ein Wanderer, ein Waller auf der Erde! Seid ihr denn mehr?; Wo ich hin will? Das laß dir im Vertrauen eröffnen“ [Goethe 1982, S 101].

Між авторською мовою, мовою оповідача й мовою персонажа існує тісний взаємозв’язок, образи оповідача й автора покривають (точніше перекривають) або заміняють один одного, вступаючи в різні відносини з образами персонажів» Виноградов 1961, с. 613]. У наукових працях, зокрема серед «класиків» стилістики тексту [Riesel 1975, Брандес 2004, Совінський 1973], існує думка, що авторська мова в епічному жанрі виконує найрізноманітніші функції: характеристика персонажа, опис історичних подій і цілої епохи, пейзажу, побуту [Совинский 1973, с. 153; Riesel, S. 288].

Так, наприклад, авторські відступи у романі дають характеристику місця дії, де відбуваються описані автором почуття героїв.

Werther ging in der Stube auf und ab, sie trat ins Klavier und fing eine Menuett an, sie wollte nicht fließen. Sie nahm sich zusammen und setzte sich gelassen an Werthhern, der seinen gewöhnlichen Platz auf dem Kanapee eingenommen hatte …”[Goethe1982,S.142].

Однак, як зазначає Б. Совінський, найпоширенішою функцією авторського мовлення є характеристика персонажів [Совинский 1973, с. 155]. Так, наприклад, у романі дається докладний опис зовнішності головних героїв твору – від характеристики зовнішнього вигляду до опису їх почуттів.

Важливу роль в зображенні чужої мови відіграє діалогічне мовлення. Співвідношення автор-персонаж є ключем до розуміння індивідуального стилю автора і, разом з тим, тих загальних рис, які об’єднують даний літературний напрямок. Аналіз мовних засобів передачі діалогічного мовлення в німецькій прозі періоду «Бурі і натиску» переплітається з дослідженням складної взаємодії авторського мовлення і мовлення персонажів і тих умов, під тиском яких ця взаємодія змінює свої форми.

Форми діалогічного мовлення в романі різноманітні: короткі репліки, складне переплетіння прямої, непрямої мови та мови автора, обмін розгорнутими монологами тощо. Спостерігаючи за діалогічним мовленням неважко помітити, що структура діалогів визначається їх змістом, тим внутрішнім завданням, яке вкладає в них автор. Діалог у романі Ґете виконує наступні функції: виражає світогляд автора, його філософську основу; дає характеристику дійових осіб; сприяє просуванню або гальмуванню дії; викликає

емоційне збудження у читача. При цьому діалог не спеціалізується на одній функції, найчастіше ці функції переплітаються. Діалог роману простий, лаконічний, репліки персонажів швидко змінюють одна одну, у тому випадку, коли мова йде про прості, звичайні справи або побутові сцени. Інша річ, якщо автор використовує мову героїв для філософських суперечок, для розкриття внутрішнього світу Вертера, його нестерпних пошуків. І що гострішим стає зміст розмови, що напруженішою ситуація, тим щільнішими стають репліки діалогу. Таким чином, діалоги Вертера є важливим стилістичним прийомом для розкриття задуму усього твору.

Продуктивною і ефективною формою репродукції чужої мови є невласне-пряма мова, вона виступає невід'ємною складовою стилю художньої літератури. Використання невласне-прямої мови як форми репродукції мови, літературно-художнього прийому в німецькій художній літературі, тісно пов'язано з корифеєм німецької класики Й. В. Ґете. У романі «Страждання юного Вертера» чітко простежується структурно-стилістична функціональність невласне-прямої мови, про що свідчить наступний уривок:

Alles, was sie Interessantes fühlte und dachte, war sie gewohnt mit ihm zu teilen…O, hätte sie ihn in dem Augenblick zum Bruder umwandeln könne! Wie glücklich wäre sie gewesen! Hätte sie ihn einer ihrer Freundinnen verheiraten dürfen, hätte sie…" [Goethe 1982, S. 141]

У наведеному прикладі спостерігається психологічне зображення ситуації з позиції героїні Лотти, таке яскраве художнє зображення свідчить про талант письменника, його вміння з великою авторською майстерністю зреалізувати невласне-пряму мову, де крім її прономінальних та синтаксичних ознак конститутивними ознаками цього виду мовної репродукції є темпоральні (кон'юнктивні) форми.

Слід зазначити, що Й. В. Ґете у романі звертався до невласне-прямої мови не тільки як до способу психологізації, а і як до способу драматизації зображуваних подій та вчинків головних героїв. В цьому аспекті як один із різновидів чужої мови важливу роль відіграє внутрішній монолог.

В сучасній німецькомовній художній прозі простежуються і по-новаторськи реалізуються традиції психологічної функціональності невласне-прямої мови. Ґетевські традиції у використанні невласне-прямої мови, яка є видом репродукції чужої мови, як засобу драматизації зображення подій мають місце у творах К. Вольф, Г. Канта.

Отже, проведений аналіз різновидів чужої мови в романі Й. В. Ґете дає можливість зробити такі висновки: вибір форми передачі мовної характеристики персонажа зумовлений змістом твору, а також авторськими мовленнєвими стратегіями; про індивідуальність мовного стилю Й. В. Ґете свідчить розмаїття стилістичної функціональності форм репродукції авторського і чужого мовлення; авторська мова представлена у романі як від самого автора, так і через оповідача; в зображенні чужої мови важливу роль відіграє діалогічне мовлення; ефективною формою репродукції чужої мови в романі є невласне-пряма мова.

Література

Брандес М. П. Стилистический анализ (на материале немецкого языка) / М. П. Брандес. – М. : Высшая школа. – 1971. – 190 с.

Виноградов В. В. О языке художественной прозы / В. В Виноградов // Избранные труды. – М.: Наука. – 1980. – 360 с.

Виноградов В.В. Проблема авторства и теория стилей. / В. В Виноградов // М.: Гослитиздат. – 1961. – 613 с.

Ешмамбетова З. Б. Співвідношення авторського мовлення й мовлення персонажа як лингвопоэтическая проблема (на матеріалі англійської мови) / З. Б. Ешмамбетова // Дис. ... канд. філологічних наук : 10.02.04.- Москва. – 2006.

Кусько Е.Я. Проблемы языка современной художественной литературы: Несобственно-прямая речь в литературе ГДР / Екатерина Яковлевна Кусько // – Львів: Вища школа. – 1980. – 207 с.

Кусько К.Я. Лексичні ознаки суб'єктного плану в авторській мові (на матеріалі німецькомовної художньої прози) / Катерина Яківна Кусько // Іноземна філологія. Вип. 63. – Львів: Вища школа. – 1981. – С. 76-82.

Кусько К.Я. Мовні традиції і мовне новаторство в художній реалізації невласне- прямої мови в німецькій літературі / Катерина Яківна Кусько // Іноземна філологія. Вип. 86. – Львів: Вища школа. – 1987. – С. 55-65.

Кусько К.Я. Типологія невласне-прямої мови у сучасній німецькій літературі / Катерина Яківна Кусько // Іноземна філологія. Вип. 81. – Львів, 1986. – С. 63-70.

Майская Е.Л. К вопросу о взаимодействии авторской речи и речи персонажей/ Е.Л. Майская // Иностранные языки в школе. – 1954. – с. 12-21.
Пихтовникова Л.С. Композиционно-стилистические особенности стихотворной басни (на материале неметких стихотворных басен 18 в.) / Л.С. Пихтовникова // дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 – К., 1992. – 338 с.
Сильман Т.И. Синтаксическая структура прозы Томаса Манна (Опыт лингво- стилистического анализа новеллы «Тристан») / Тамара Исаковна Сильман // Иностранный язык. – 1970. – №6. – С. 3-11.
Чумаков Г. М. Чужая речь как лингвистическая категория и проблемы грамматики, лексикологии, стилистики / Г. М.Чумаков // Автореф. дис. . докт.филол. наук. – Днепропетровск, 1977. – 46 с.
Шведова Н. Ю. К вопросу об общенародном и индивидуальном в языке писателя / Н. Ю. Шведова // Вопр. языкозн. – 1952. – С. 104-125.
Lerch E. Die stilistische Bedeutung des Imperfektums der Rede («style indirect libre») / E. Lerch // Germanisch-romanische Monatsschrift, 1914. – Bd. 6. – S. 470—489.
Lerch G. Die uneigentlich direkte Rede / G Lerch // Idealistische Neuphilologie. Festschrift für Karl Vossler zum 6. September 1922 / Hrsg. von Victor Klemperer und Eugen Lerch. Heidelberg, 1922. – S. 107—119.
Riesel E. Zur Analyse des sprachlichen Stoffes eines schöngeistigen Werkes. Sprachpflege / E. Riesel, // Deutsche Stilistik. – 1960. – H.1-2 – S. 9-40.
Riesel E., Schendels E. Deutsche Stilistik / E Riesel, E. Schendels // Moskau: Hochschule – 1975. – 315 S.
Goethe J. W. Die Leiden des jungen Werthers / J. W. Goethe // Verlag Frankfurt am Main. – 1982. – 230 S.

УДК 811.111’42:82(73)“19”-312.9

ПАВЛЮК Х. Т.
(*Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника*)

ПЕРЕСПІВНИЦЯ ЯК СИМВОЛ ПОВСТАННЯ У РОМАНІ-ДИСТОПІЇ СЬЮЗЕН КОЛЛІНЗ «CATCHING FIRE»

Стаття присвячена дослідженню символічного наповнення роману Сьюзен Коллінз *Catching Fire* з трилогії *The Hunger Games* у жанрі молодіжної дистопії. Ключовим символом у романі постає переспівниця. У статті з’ясовано особливості репрезентації художнього образу за допомогою символічної паралелі «переспівниця – повстання».
Ключові слова: символ, молодіжний роман, дистопія.

Павлюк Х. Т. Пересмешница как символ восстания в романе-дистопии Сьюзен Коллинз «Catching Fire». Статья посвящена исследованию символического наполнения романа Сьюзен Коллинз *Catching Fire* из трилогии *The Hunger Games* в жанре молодежной дистопии. Ключевым символом в романе предстает пересмешница. В статье выяснены особенности репрезентации художественного образа с помощью символической параллели «пересмешница – восстание».
Ключевые слова: символ, молодежный роман, дистопия.

Pavliuk Kh. T. Mockingjay as Fiction Symbol in Suzanne Collins’s young-adult dystopian novel «Catching Fire». The article deals with the investigation of the symbolic content of Suzanne Collins’s novel Catching Fire of the trilogy The Hunger Games in the young-adult dystopian genre. The young-adult dystopian genre is an interesting subject for discussions in the scientific circles, because it is relatively new and popular in the literature of the late XX - early XXI century. Modern literature is replenished by the works of this genre, which clearly presents all the nature of the fictional society and its dictatorial system that inspires people with fear.The practical part of the article is devoted to the reproduction of the symbolic parallels in the investigated novel, reconstruction of the author's hidden symbols. The problem of the symbol study is topical because of the universality of the concept. Verbal embodiment of the symbol in the work of art is the subject of many linguistic studies. In the novel the mockingjay appears as a key symbol. In the article the features of the fiction image representation by means of symbolic parallel “mockingjay – rebellion” are revealed. The conducted analysis shows the gradual deployment of the semantic content of a symbolic image of Mockingjay. Appearing first as a simple image on the brooch or on the walls, Mockingjay gets new meanings: from a fun reminder of the Hunger Games, the image of a bird becomes a conditional sign of the rebels, by which they communicate with each other, and inform that they are on cahoots. The image on the watch, in the shape of which is the arena of the Hunger Games, carries the additional meaning, it is a call to revolution. The symbolic meaning unfolds further, and at the end of the work a bird is identified with the main character Katniss, who becomes a symbolic character and represents rebellion.
Key words: symbol, young-adult novel, dystopia.

Проблема визначення символу є **актуальною** темою дискусій у галузі лінгвістики, філософії, психології, семіотики, естетики та інших наук. У наукових колах відсутнє єдине трактування символу, незважаючи на численні дослідженнями в цій сфері (праці О. П. Воробйової, В. В. Виноградова, Ю. М. Лотмана, В. А. Маслової, О. В. Шелестюк та ін.). Змістова складність символів сполучається в них з формальною простотою, зумовлюючи їхню особливу ємність та естетичність [Горчак 2009, с. 3]. Звернення до проблеми словесного втілення символу, зокрема в художньому творі, є на часі з огляду на тенденції сучасних лінгвістичних студій до розгляду особливостей реалізації індивідуально-

авторських смислів у художньому тексті, реконструкції авторської картини світу, відтворення лінгвоконцептосфери художнього твору.

Семіотика, оперуючи поняттям знаку, надає такі визначення символу:

- у формально-семіотичному і формально-логічному сенсі це: а) знак, породжений встановленням зв'язку між означуючим і означуваним (де означуюче роз'яснює значення означуваного) за умовною згодою і, таким чином, цей знак є єдністю матеріально вираженого означуючого і абстрактного означуваного на основі конвенційного, умовного зв'язку, або це б) графічний знак формально-мовного опису;

- у широкому семіотичному сенсі символ є таким знаком, який передбачає використання свого первинного змісту як форму іншого, більш абстрактного і загальнішого змісту, причому вторинне значення може виражати поняття, яке не має особливого мовного вираження, і об'єднується з первинним під загальним означуючим [EDS 1986].

Метою статті є виокремлення символічного наповнення роману сучасної американської письменниці Сьюзен Коллінз *Catching Fire,* написаного в жанрі молодіжної дистопії. Поставлена мета передбачає розв'язання таких **завдань:**

- з'ясувати сутність символу як багатозначного поняття;

- визначити символічні паралелі в романі;

- відтворити приховані авторські смисли, виражені за допомогою художнього образу переспівниці як ключового символу в досліджуваному романі.

Об'єктом нашого дослідження обрано художній простір сучасного молодіжного роману-дистопії Сьюзен Коллінз *Catching Fire*. **Предмет** дослідження – символічне наповнення роману.

Сучасна література поповнюється творами жанру роману-дистопії, які яскраво презентують усю сутність вигаданого суспільства та його диктаторську систему, що навіює у людей тільки жах. Цей жанр є цікавим предметом дискусій у наукових колах, оскільки є відносно новим і популярним у літературі кінця XX – початку XXI ст.

За словами відомого літературознавця Дж. Спаркс, дистопія репрезентує жорстоке, тоталітарне суспільство, де ніхто не ставить під сумнів, «що це – погане місце». Основною ознакою такого суспільства безсумнівно є страх [Sparks].

Матеріалом дослідження ми обрали роман-дистопію Сьюзен Коллінз *Catching Fire*. Дослідження присвячене символам повстання у творі. *Catching Fire* – це друга книга з трилогії *The Hunger Games (The Hunger Games, 2008; Catching Fire, 2009; Mockingjay, 2010),* що принесла неабияку славу письменниці у сучасній літературі, ставши бестселером.

Перш ніж перейти до докладного аналізу символів у досліджуваному романі, потрібно дати визначення символу та розглянути проблему його трактування, оскільки серед науковців ведуться дискусії на цю тему.

Відомий російський філолог і літературознавець С. Аверінцев визначає символ як образ, взятий в аспекті своєї знаковості і він є «знак, наділений всією органічністю міфу і невичерпною багатозначністю образу». Науковець стверджує, що «всякий символ є образ, ... але якщо категорія образу передбачає предметну тотожність самому собі, то категорія символу робить акцент на іншій стороні тієї ж суті – на розростанні образу за власні межі, на присутності певного змісту, інтимно злитого з образом, але йому не тотожного» [Аверинцев 1962-1978, с. 826-827]. Ю. Лотман вважає, що символ пов'язаний «з ідеєю деякого змісту, який служить планом вираження для іншого, як правило, культурно ціннішого змісту» [Лотман 1992, с. 191].

На думку О. Шелестюк, символи є складними знаками (іменами) з єдиним комплексом в плані вмісту, який створюється складанням і поєднанням значень (у мовному відношенні) або концептів (у змістовно-логічному відношенні). У символах діє принцип складання – поєднання понять (значень), який відповідає операції складання в логіці. Пряме значення в символі зберігає свою самостійність, його положення по відношенню до абстрактних символічних значень є рівноправним. Рівноправний статус прямого і переносного значень в символі пояснюється онтологічно [Шелестюк 1997, с. 125-128]. Образ (конкретне, одиничне

поняття) та ідея (загальне, абстрактне поняття) є у символічному зв'язку: вони взаємно виражають один одного. Абстрактна ідея закодована в конкретному змісті і виражає абстрактне через конкретне, але й конкретне кодується абстрактним, щоб показати його ідеальний, узагальнений сенс.

За словами О. Шелестюк, крім знаковості, можна виділити такі властивості символу як образність (іконічність), мотивованість, комплексність змісту символу і рівноправність значень у ньому, «іманентна» багатозначність і розпливчатість меж значень в символі, архетипність символу, його універсальність в окремо взятій культурі і перехрещення символів в культурах різних часів і народів, вбудованість символу в структуру міфології, літератури, мистецтва та інших семіотичних систем; крім того, вивчалося відношення символічного до мовної реальності і місце символу в мові та мовленні [Шелестюк 1997, с. 132-134].

Український літературознавець Р. Мних зауважує, що природа художнього символу передбачає співвіднесеність принаймні двох смислових центрів. Якщо один з них даний, то інший «заданий» автором у тексті твору. Отже, у художньому тексті «даність символу ґрунтується на образній природі художнього слова, відкритого для згаданої співвіднесеності не просто другому смислу, а множинності смислів» [Мних 2002, с. 21]. Таким чином, інтерпретація конкретної символічної парадигми передбачає вивчення та тлумачення як смислів, так і шляхів їхнього співвіднесення. Для дослідження символів у нашій статті ми будемо дотримуватися тлумачення символу за Р. Мнихом.

Головною героїнею молодіжного роману-дистопії Сьюзен Коллін *Catching Fire* є Катніс Евердін, котра погодилася взяти участь у Голодних іграх замість рідної сестри, чиє ім'я випало на жеребкуванні *(The Hunger Games).* У другій книзі *Catching Fire* Катніс постає вже переможницею Голодних ігор разом із Пітою Меларком, котрий завдяки дівчині вижив у цих іграх. Перемога принесла дівчині велику повагу зі сторони жителів усіх округів, у людей загорівся вогник надії щодо повстання проти Капітолія, навіть ходили чутки, що назріває Повстанський рух. Якщо у першій книзі усіх огортав страх, щоб піти проти влади Панему, то у другій книзі люди більш рішучіші і готові до боротьби не зважаючи на втрати близьких людей. Капітолій страшенно розлючений, оскільки Катніс пошила у дурні й підірвала авторитет президента Сноу, перехитрила його садистські Голодні ігри *(I outsmarted his sadistic Hunger Games, made the Capitol look foolish, and consequently undermined his control)* [Collins]. Проте не все так стало спокійно після ігор, а навпаки у повітрі панувала помста з боку Капітолія, була оголошена сімдесят п'ята річниця Голодних ігор, тобто вже третя Червона чверть. Президент Сноу вирішив покарати Катніс за витівку з ягодами, і тому як нагадування бунтівникам про те, що навіть найсильнішим із них не здолати влади Капітолія, під час Жнив обиратимуться трибути чоловічої та жіночої статі з переможців минулорічних Голодних ігор. Це означало, що дівчині не оминути участі у третій Червоній чверті.

На сімдесят п'ятій річниці Голодних ігор Катніс не зраджувала своєму образу, який отримала ще на попередніх іграх – дівчина у вогні, переспівниця, так її запам'ятали глядачі з того моменту, коли вона мала з собою брошку переспівниці як талісман. Переспівниця – це не просто співоча пташка, це схрещені сойкотун і пересмішник. Колись сойкотуни були генетично виведені Капітолієм, щоб стежити за повстанцями, оскільки птахи могли відтворювати звуки людської мови *(The jabberjays were muttations, genetically enhanced male birds created by the Capitol as weapons to spy on rebels in the districts.)*. Проте повстанці швидко здогадалися і вирішили використати птахів проти самого Капітолія. Вид був приречений на загибель, але зумів адаптуватися у дикій природі, передавши свій генетичний код і продовживши рід. Капітолій не зміг передбачити таку велику жагу до життя у маленької пташки, яка стала символом повстання *(**A mockingjay** is a creature the Capitol never intended to exist. They hadn't anticipated its will to live)* [Collins]. З того моменту зображення переспівниці зустрічається у всіх, хто виявляє будь-який вияв спротиву проти влади Капітолія та президента Сноу.

Автор звертає нашу увагу на той момент, коли Катніс зустріла у лісі Бонні і Твіл, жінок з Округу 8, котрі говорили про округи, які повстали *(most of the districts in Panem are in full-scale rebellion)* [Collins]. Жінки простягли дівчині маленький плаский шматочок хліба, в центрі якого красувалася переспівниця. Це означало, що Округ 8 повстав. Переспівниця стала символом повстання. За словами Бонні, пташка на хлібині означала, що вони на боці Катніс *("It means we're on your side." That's what Bonnie said.)*, що викликало у неї багато запитань: невже вона стала обличчям революції, а брошка з зображенням переспівниці – знаком опору? *(I have people on my side? What side? Am I unwittingly the face of the hoped-for rebellion? Has* ***the mockingjay*** *on my pin become* ***a symbol of resistance****?)* [Collins]. Крім того, зображення переспівниці, з'являється у кадрах, коли показують Будинок правосуддя з Округу 13, який давно знищили *(I see the smoldering remains of the Justice Building in District 13 and just catch the black-and-white underside of a mockingjay's wing as it flies across the upper right-hand corner.)* [Collins]. Звідси випливає, що Капітолій використовує старі кадри, бо не може показати що твориться насправді в нібито зруйнованому окрузі. Повстанці вірять в те, що людям вдалося вижити *("We think the people moved underground when everything on the surface was destroyed. We think they've managed to survive. And we think the Capitol leaves them alone because, before the Dark Days, District Thirteen's principal industry was nuclear development.")* [Collins], і вони всі прямують до Округу 13, щоб масштабно повстати проти влади Капітолію.

Сьюзен Коллінз зображує переспівницю символом повстання, вказуючи на те, що справжні бунтівники не помістять секретний символ на прикрасах, занадто їх важко знищити. Вони прикрашають ним хліб, який у разі чого можна просто ковтнути *(Real rebels don't put a secret symbol on something as durable as jewelry. They put it on a wafer of bread that can be eaten in a second if necessary.)* [Collins]. У Капітолії навіть не догадувалися, що переспівниця стала символом повстанців *(Effie doesn't know that my* ***mockingjay pin is now a symbol used by the rebels****)*, для більшості це було особливим нагадуванням про захопливі Голодні ігри *(In the Capitol, the mockingjay is still a fun reminder of an especially exciting Hunger Games)* [Collins]. Зображення переспівниці бачимо і на кулоні Піти Меларка, з яким він з'явився на арені. Такий жест додасть більше підтримки повстанцям, але не на жарт розлютить президента Сноу *(On the one hand, it should give a boost to the rebels in the district. On the other, it's hard to imagine President Snow will overlook it)* [Collins].

Яскравим прикладом супротиву є весільне плаття Катніс. Президент Сноу змусив Катніс одягти сукню, хоч весілля з Пітою Меларком так і не відбулося у зв'язку з сімдесят п'ятою річницею Голодних ігор. Цинна – стиліст Катніс –переробив плаття, яке надіслав Сноу, і перетворив Катніс на переспівницю *(Cinna has turned me into a mockingjay.)*. Це плаття вразило всіх під час виступу *(turning my bridal silk into mockingjay plumage)*, і Катніс навіть не приховувала того, що схожа на переспівницю *("A mockingjay, I think," I say, giving my wings a small flap. "It's the bird on the pin I wear as a token.")* [Collins]. Такі дії зі сторони Цинни були цілковитим проявом непокори, і підтвердженням того, що стиліст був на стороні повстанців. Це вкотре підтверджує те, що переспівниця, в образі якої постала Катніс, є символом повстання. Про опір з боку дистриктів відомо не лише серед місцевих жителів, але й у стінах Капітолія *(A shadow of recognition flickers across Caesar's face, and I can tell he knows that the* ***mockingjay isn't just my token. That it's come to symbolize so much more.*** *That what will be seen as a flashy costume change in the Capitol is resonating in an entirely different way throughout the districts.)* [Collins].

Письменниця пише про те, що серед тих, хто служить Капітолію, теж знайшлися «свої», котрі готові до повстання. Плутарх Гевенсбі – новий продюсер Голодних ігор – намагався натякнути Катніс, що він на її стороні, на стороні повстанців. На скляному циферблаті годинника Плутарха була зображена переспівниця, яку він показав Катніс *(Plutarch has run his thumb across the crystal face of the watch and for just a moment an image appears, glowing as if lit by candlelight. It's another mockingjay. Exactly like the pin on my dress.)* [Collins]. Ще тоді він намагався натякнути дівчині якою буде арена на Голодних іграх, тобто

у вигляді годинника. Він навіть сказав Катніс, що все починається о дванадцятій, ще тоді він усе знав і намагався дати підказку *("It starts at midnight," Plutarch said. And then my mockingjay lit up briefly and vanished.)* [Collins]. Обов'язком Плутарха було врятувати Катніс, адже переспівниця втілилася в образ Катніс, котра сама стала символічним персонажем – символом повстання і революції. Ніби повстанським гаслом звучать слова: «Поки живеш ти – живе революція!» *("We had to save you because* ***you're the mockingjay, Katniss,*** *" says Plutarch.* ***"While you live, the revolution lives")*** [Collins].

Аналізуючи роман, бачимо поступове розгортання смислового наповнення символічного образу переспівниці. З'являючись спочатку як просте зображення на брошці чи на стінах, переспівниця набуває все нових імплікованих смислів: так, з кумедного нагадування про Голодні Ігри (*a fun reminder*), зображення птаха стає умовним знаком повстанців, за допомогою якого вони повідомляють одне одному, що вони заодно. Зображення на годиннику, у формі якого виявляється арена Голодних Ігор, несе додатковий смисл – заклик до революції. Символічний зміст розгортається ще далі, й в кінці твору птаха ототожнюється з головною героїнею Катніс, яка стає символічним персонажем й сама уособлює повстання *(The bird, the pin, the song, the berries, the watch, the cracker, the dress that burst into flames.* ***I am the mockingjay****. The one that survived despite the Capitol's plans.* ***The symbol of the rebellion****)* [Collins].

Схематично символічну паралель «переспівниця – повстання» можна представити так (рис.1):

Переспівниця	**Повстання**
Істота, яка пристосувалася до дикої природи	Катніс (яка очолює повстання) вижила в складних і жорстоких умовах Голодних Ігор і стала переможницею
Істота, яка, з погляду знавців, не мала б існувати у природі	Катніс, з погляду Капітолію, повинна бути покарана за свої дії у Голодних іграх, будучи приреченою на загибель у третій Червоній чверті (сімдесят п'ята річниця Голодних Ігор)
Зображення переспівниці на хлібі	Хліб – їжа простих людей; хліб (як доказ змови) можна знищити (з'їсти)
Зображення переспівниці на годиннику	Годинник – арена Ігор, можлива арена повстання; зображення – підказка щодо форми проведення ігор; натяк, заклик до повстання, що переросте у революцію
Зображення крил птаха на стіні нібито зруйнованого дистрикту	Надія на те, що люди живі, і десь панує вільне життя без жорстокого контролю зі сторони влади Капітолію
Заміна плаття нареченої на пір'я переспівниці	Зміна ролі: наречена перетворюється на повстанця і очолює революцію; сам факт заміни символізує вияв непокори владі

Рис. 1. Символічна паралель «переспівниця – повстання»

Висновки. Символ в художньому тексті – це багатоплановий лінгвоконструкт, який окрім поверхневого первинного значення репрезентує багатоманітність прихованих авторських смислів. Проведений аналіз дозволив простежити символічну паралель «переспівниця – повстання», відтворити авторське смислове наповнення художнього образу дівчини-революціонерки в умовах тоталітарного суспільного устрою. **Перспективними**, на наш погляд, є подальші дослідження авторських художніх символів у романах жанру молодіжної дистопії, зокрема кореляції символу з метафорою й метонімією у лінгвокогнітивному ракурсі.

Література

Аверинцев С. С. Символ / С. С. Аверинцев // Краткая литературная энциклопедия в 9 т. / [гл. ред. А. А. Сурков]. – М. : Советская энциклопедия, 1962-1978. – Т. 6. – Присказка – «Советская Россия». – 1971. – С. 826-831.

Горчак Т. Ю. Словесний образ-символ в американській поезії XX століття: когнітивно-семіотичний аспект [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Горчак Т. Ю. – Київ. нац. лінгв. ун-т. – К., 2009. – 22 с.

Лотман Ю. М. Статьи по семиотике и топологии культуры / Ю. М. Лотман // Символ в системе культуры. - Таллинн, 1992. – С. 191-199.

Мних Р. Категория символа и библейская символика в поэзии XX века / Р. Мних. – Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Sklodowskiej, 2002. – 258 с.

Шелестюк Е. В. О лингвистическом исследовании символа / Е. В. Шелестюк // Вопросы языкознания. – № 4. – М.: «Наука», 1997. – с. 125-143.

Collins S. CatchingFire / S. Collins [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://royallib.com/read/Collins_Suzanne/CATCHING_FIRE.html#0

Sebeok T.A. Encyclopedic Dictionary of Semiotics. - Berlin, 1986 - 452c.

Sparks J. Utopian / Anti-Utopian / Dystopian Literature [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sjsu.edu/people/julie.sparks/

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНІ ТА ЕТНОЛІНГВІСТИЧНІ СТУДІЇ. ЗІСТАВНЕ ВИВЧЕННЯ МОВНИХ КАРТИН СВІТУ

УДК 81'22+37/821.111(73)

ВОЛКОВА С. В.
(*Херсонський державний університет*)

ВІД ЕТНОАРХЕТИПНОГО ОБРАЗУ *GREAT SPIRIT* ДО ЕТНОКУЛЬТУРНОГО ТИПАЖУ *UNSUBDUED*

У статті аналізуються механізми створення такого художнього образу, який слугує втіленням національного характеру, акумулює специфічні риси характеру, ментальності, свідомості етносу. Установлено, що художній образ, який постає етнокультурним типажем, проходить декілька ступенів формування: передконцептуальну, концептуальну і вербальну. Виявлено імплікативні ознаки етноархетипів, які є передконцептуальною іпостассю етнокультурного типажу "нескорений".
Ключові слова: художній образ, етнокультурний типаж, етноархетип, передконцептуальна іпостась, імплікативні ознаки

Волкова С.В. От этноархетипного образа Great Spirit к етнокультурному типажу Unsubdued. В статье анализируются механизмы создания такого художественного образа, который служит воплощением національного характера, аккумулирует специфические черты характера, ментальности, сознания этноса. Установлено, что художественный образ, являющийся этнокультурным типажом, проходит несколько стадий формирования: передконцептуальную, концептуальную и вербальну. Виявлено импликативные характеристики этноархетипов, которые служат передконцептуальной ипостасью этнокультурного типажа "непокоренный".

Volkova S.V. From ethnoarchetypical image Great Spirit till ethnocultural literary type Unsubdued. The article focuses on the mechanisms of forming literary image in contemporary Amerindian prosaic texts. Literary image embodies characteristic features of typical representative of Amerindian ethnos of XX – XXI centuries. The paper suggests linguocultural criteria of classifying literary image of central personage as ethnocultural typical literary image. Contextual analysis of Amerindian prosaic texts approves that ethnocultural typical literary image accumulates beliefs, values and worldview of those Amerindian youths, who coming from II World War found themselves between two worlds: native and modern American society. Cognitive and linguistic analysis highlights that such literary image undergoes three stages of its formation: preconceptual, conceptual and verbal. Preconceptual level of literary image formation as ethnocultural type is described by archetypal analysis of Amerindian myths and legends. Interpreting the type of images in Amerindian folklore texts allows explicating the implicative features of such ethnocultural archetypes as *Great Spirit*, Woman-Creator and Medicine. In contemporary Amerindian prosaic texts such implicative features are revealed in the descriptions of behaviors, deeds, actions, thoughts, and intentions of central personages. Thus mapping of motifs from Amerindian myths and legends into those from contemporary prosaic texts approves the idea that literary images in contemporary prosaic texts implement archetypal features of Great Spirit, who is the only Creator in the world, from folklore texts. Reference to the lexico-semantic analysis and on its basis semiotic analysis help to identify lexico-stylistic means of expressing typical characteristics of a central personage and refer him to the class of ethnocultural type. Such type should have the characteristic features of the only one, of some kind of the Messiah, who must change the world, the relationships in the world and attitude to the world, and he should have strict position of his beliefs as his mission is to live and work for the harmony and balance in the world. Such type of literary character is named '*unsubdued*'.

Постановка проблеми. На перетині міждисциплінарних зв'язків наук в останній чверті XX століття у межах структуралістського напряму виокремилася нова галузь сучасного мовознавства – етнопсихолінгвістика, яка вивчає національні особливості комунікації, що зумовлені специфікою мовних систем комунікантів, культурними відмінностями, характерними для культурно-національних спільнот, а також чинниками, пов'язаними з етнопсихологією формування і сприйняття мовлення [Красних 2002, с. 10].

Новою постала розробка в контексті психології поняття «особистість», особливий інтерес до процесу формування особистості, починаючи з раннього дитинства, використання фрейдівського та юнгівського вчення для пояснення кровних відносин у стародавніх народів.

У контексті психоаналізу поняття «типова особистість» перетворилося в головний категоріальний інструмент розкриття особливостей індивідуальної й соціальної культури. Якою постає типова особистість, такою є і культура в цілому. Типова особистість служить головним фактором вироблення національного характеру [Гачев 2983, с. 6].

На думку американських етнопсихологів, пізнавальна цінність поняття «типова особистість» настільки велика, що воно дає можливість прогнозувати, яким повинен бути тип культури там, де панує певний стиль основної особистості (це, зокрема, дає можливість

пророкувати, якою буде релігія, міфологія та інші «проективні системи») [Bierhorst 1985, с. 16-19; Campbell 1988, с. 37; Chandler 2007, с. 18].

Типова особистість пов'язана з одним із параметрів визначення етнічної ідентичності – психічного складу етносу як сукупності специфічних рис характеру, ментальності, свідомості. Цю ознаку етнічної культури обстоював ще російський філософ, філолог Г. Шпет, висловивши думку, що психологію народу потрібно досліджувати на підставі збагнення смислу обєктивних культурних явищ, у яких формуються типові суб'єктивні почуття народу. Згідно з його гумбольдтіанською концепцією, дух народу, тобто народний характер, символізує смисл і ідею народу [Шпет 2003, с. 124].

Зосередження уваги етнопсихологів на особистості (індивідуумі) як основному факторі, що формує культуру етносу, сприяло вивченню типу етнокультурної особистості, її мовлення і культури шляхом звернення до художніх текстів. Так, перед лінгвістами і літературознавцями поставали нові проблеми інтерпретації художніх текстів, акцентуючи інтерпретативну діяльність на переосмисленні мовленнєвої поведінки персонажів, виявленні способів і засобів вираження художніх особистостей наратора і персонажів прозового тексту, описі концептуальної картини світу, втіленої в художніх образах твору.

Через ключові концепти етнокультури у художньому прозовому тексті відображено і концептуально картинні аспекти свідомості автора-письменника. У такий спосіб відбувається «накладання» етнокультурних на індивідуальні (суб'єктивні). Тобто, досвід етносу, його мовно-культурна чи концептуальна картина накладається на свідомість особи, яка формується в атмосфері цієї культури. Як результат, спостерігається явище синтезу загального й індивідуального, етнокультурного й особистісного. Тому кожен художній текст через конкретного автора-письменника, відображає два плани: один – етнокультурний, другий – індивідуально-особистісний.

Ю.Д. Апресян зазначав: «Кожна природна мова відтворює певний спосіб сприйняття і організації концептуалізації світу. Притаманний мові спосіб концептуалізації дійсності (погляду на світ) є частково універсальним, частково національно-специфічним: носії різних мов сприймають світ дещо по-різному, що зумовлено особливостями кожної з мов» [Апресян 1995, с. 38–39].

Оскільки досліджувані нами художні прозові тексти американських письменників індіанського походження становлять синтез міфолорного, етнокультурного й індивідуально-авторського, то **метою** роботи є виявлення архетипних ознак художнього образу – етнокультурного типажу.

США – багатонаціональна країна з притаманним їй різноманіттям етносів, які в сукупності утворюють не просто «мозаїку культур», а досить певний етнокультурний ландшафт, представлений невичерпними історичними традиціями багатьох етносів, американдіанського зокрема. Виокремлення етнокультурних особливостей передбачено **завданням** дослідження, що постає в характеризації архетипних уявлень, вірувань і переконань, які становлять передконцептуальну основу художніх образів.

Об'єктом аналізу є художній образ – етнокультурний типаж, а **предметом** – етноархетипні ознаки художнього образу – етнокультурного типажу.

Розгляд архетипу як категорії підсвідомості в контексті різних науково-дослідницьких парадигм дає можливість виявити те особливе, що вносить кожен підхід в інтерпретацію поняття «архетип», сприяючи його специфікації і частковій універсалізації як метатеоретичної категорії культурології, що узагальнює і синтезує існуючі теорії. Концепцію архетипу збагатили засновник ритуально-міфологічного напряму Дж.Дж. Фрезер, історик релігії і міфології М. Еліаде, представники школи міфопоетики США Е. Фрай і М. Бодкін, неофрейдист Е. Фромм, структураліст К. Леві-Строс.

Систематизація поглядів К.Г. Юнга та його послідовників на природу архетипу як колективного позасвідомого дозволила окреслити коло архетипів і розподілити їх на психологічні, культурні й етнокультурні [Бєлєхова 2004, с. 291–303; Бєлєхова 2015, с. 3–9]. У світлі когнітивної лінгвістики психологічні архетипи вважаються результатом емоційного

досвіду людства [там само]. Вони є передконцептуальними структурами, довербальними концептуальними імплікаціями, певний набір яких утворює зміст того чи іншого художнього образу.

Культурний архетип, слідом за Л.І. Бєлєховою, розуміємо як свідомо опрацьований психологічний архетип у судженнях і оцінках індивідуумів [Бєлєхова 2015, с. 9]. Його зміст складається із концептуальних ознак, які виявляються шляхом співвіднесення з міфом, релігійним ученням, казкою і, в решті решт, з літературним твором. До культурних архетипів відносять архетипи Трійці, Божої Матері / Мадонни, Персони / Маски, Героя / Трікстера, Світового Дерева, Вічного Мандрівника, Світового Яйця, Мудрого Старця, Життя, Смерті, Розвитку, Метаморфози тощо [Бєлєхова 1999, с. 80–82]. Список культурних архетипів є відкритим. Його можна доповнити етнокультурними архетипами.

Етнокультурні архетипи постають константами національної духовності, що виражають і закріплюють основні властивості етносу як культурної цінності [Бєлєхова 2015, с. 9]. У кожній національній культурі домінують свої етнокультурні архетипи, які суттєвим образом визначають особливості світогляду, характеру художньої творчості й історичної долі народу. За К. Юнгом, актуалізація архетипу є кроком у минуле, поверненням до архаїчних якостей духовності [Юнг 1991, с. 108], однак посилення архетипного може бути і проекцією в майбутнє, оскільки етнокультурні архетипи виражають не тільки досвід минулого, але й майбутні мрії народу [Забіяко 1998, с. 39].

Архетипний аналіз текстів міфів, легенд і казок автохтонного населення США дозволив виявити **етноархетипні образи-символи** Сонця, Місяця, Гори, Пера, Орла, Змії: "*Way beyond the earth, a part of the Osage lived in the sky. They wanted to know where they came from, so they went to the* ***Sun****. He told them that they were his children*" (AIML, "Children of the Sun", p.119); "***Coyote*** *is a bad hunter who never kills anything. Once he watched* ***Eagle*** *hunting rabbits. […] Eagle couldn't stand any more pestering. Also, Coyote had asked him four times, and if someone asks four times, you better give him what he wants*" (AIML, "Coyote Steals the Sun and Moon", p. 141–142).

В основі етноархетипних символів індіанців США лежать **етноархетипи** Медіси (знання, мудрість), Жінки-творця, Великого Духу. Останній в етнокультурній картині світу американдіанців має як чоловіче (Великий Творець), так і жіноче начало (Велика Матір).

Етноархетип Великого Творця (Great Spirit) в текстах американдіанських міфів, легенд і казок виявляється в образах героїв, які мають амбівалентні характеристики. Творець в американдіанських текстах постає не тільки Духом, а й людиною, шаманом, знахарем (medicine man /woman), які обізнані в законах всесвіту, природи й землі: "*Glooscap yet lives, somewhere at the southern edge of the world.* ***Glooscap is a spirit, a medicine man, a sorcerer****. He can make men and women smile. He can do anything. Glooscap made all the animals, creating them to be peaceful and useful to human. Glooscap made everything as it should be*" (AIML, "Glooscap Fights the Water Monster", p. 181).

Американський дослідник П. Хартц, зазначав, що світосприйняття американдіанців визначається як політеїстичне або полідемонічне [Hartz 2009, с. 17] і виявляється в шані різних культів і вірі в різних творців залежно від належності до того чи іншого племені та його географічного розташування. Звідси, різноманітність образів-персонажів в автохтонних текстах, що маніфестують певний культ Творця: *Great Sun or Great Mystery* (у народів племені Ojibway), *Glooscap* (племена Algonquians), *Takuskanskan* (племена White River Sioux), *Kloskurbeh* (племена Penobscot), *Old One* (племена Okanogan).

Загальною рисою у світогляді представників різних племен постає віра в те, що всі речі мають дух (життя), і що з членів племені Творець обирає того, кому він відкриває таємні речі. Таких людей називають шаманами. Шаманство – одна із форм вияву анімістичного світогляду, що припускає можливість спілкування з духами [American Folklore 1996]. Шаманські дії включали використання барабанів (бубнів) і торохтілок (свистків), участь усіх присутніх на обряді й особливими ефектами (світовими, голосовими).

У текстах американдіанських міфів, легенд і казок культ шаманства втілено в образах помічників Творця (*Sweet Medicine, Great Medicine*), яких наділено чарівними властивостями (*medicine tipi, medicine man\woman*): "*Among the Cheyenne there were certain* ***medicine men*** *of extraordinary wisdom and superhuman powers. Sometimes they would come together and pup up a lodge. Sitting in a large circle, they chanted and went through curious rituals, after which each man rose and performed wonders before the crowd*" (AIML, "Arrow Boy", p. 29); "*There are* ***four*** *powerful men in our tribe*", *said Bull-by-Himself,* "*who have the* ***medicine*** *and the knowledge, but keep them from us*" (AIML, "The Sacred Weed", p. 64).

Переконання американдіанців в тому, що надприродні сили керують Всесвітом і поділяються на три рівні (небеса (мешкання духів), земля (мешкання людини) і підземний світ) [Allen 1998, с. 75], спричинило породження багатьох варіантів сюжетів про створення світу, людини, тварин, установлення законів співіснування всього живого на землі. Усі три рівні поєднуються Світовим Деревом (*Sacred Tree*), оскільки коріння дерева знаходяться в землі (світ померлих), дерево стоїть на земній поверхні (світ живих), стовбур тягнеться до неба (світ небесних духів) [Bopp 2004, с. 11].

Такі вірування американдіанців також знайшли втілення в автохтонних текстах в численних персонажних образах, де дерево, або гілочка (метонімічний образ дерева) стають чарівними помічниками інших героїв, допомагають їм здійснювати перехід з одного світу в інший з метою спасіння людства, забезпечують життєздатність людей і тварин, оскільки слугують матеріалом добування вогню: "*So the four medicine men, born of the same mother, smoked together. This was the first time that men had ever smoked, and they sang and prayed together as they did so. The brothers, who called* ***the sacred weed*** nawak'osis*, were meant to teach its use to the people. But nawak'osis made them powerful and wise and clear-minded, and they did not want to share it with others. They planted the sacred weed in a secret place that only they knew*" (AIML, "Sacred Weed", p. 63).

Різні племена мають свою культову тварину, в якій втілено імплікативні ознаки етноархетипу Великого Творця:

- Ведмідь – покровитель мисливців племені чіпва "*When Brother bear heard this, he thought. That's not my friend Little Rabbit. This is something else altogether*" (AIML, "How to Scare a Bear", p. 377);

- Орел – племені сіу "*So we are descended from the* ***eagle****. We are an* ***eagle nation****. That is good, something to be proud of, because the eagle is the wisest of birds. He is the Great Spirit's messanger; he is a great warrior. That is why we always wore the* ***eagle plume****, and still wear it. We are a great nation. It is I, Lame Deer, who said this*" (AIML, "How the Sioux Came to Be", p. 95);

- Жінка-Павук – Творець добробуту: "*The Grandmother Spider said, "Let me try!" First she made a thick-walled pot out of clay. Next she spun a web reaching all the way to the other side of the world. She was so small that none of the people there noticed her coming. Quickly Grandmother Spider snatched up the sun, put it in the bowl of clay, and scrambled back home along one of the strands of her web. Now her side of the world had light, and everyone rejoiced.* ***Spider Woman brought not only the sun to the Cherokee, but fire with it****. And besides that, she taught the Cherokee people the art of pottery making*" (AIML, "Grandmother Spider Steals the Sun", p. 155).

У назвах племен найбільш чітким виявився принцип "своє↔чуже", тому в текстах міфів, легенд і казок простежується чітка диференціація приналежності до роду і племені: "*Many lifetimes ago there lived two brave warriors. One was named Wanblee Gleshka,* ***Spotted Eagle****. The other was Kangi Sapa,* ***Black Crow****. They were friends but, as it happened, were also in love with the same girl, Zintkala Luta Win – Red Bird*" (AIML, "Spotted Eagle and Black Crow", p. 260).

У наведеному фрагменті легенди героями постають образи-символи орла и ворона. Їх ідентифікація створюється за рахунок додавання ознак, виражених прикметниками і дієприкметниками, як наприклад, *spotted* (плямистий), *black* (чорний), що є характерним для тварин Південної Дакоти.

В американдіанських міфах, легендах і казках віддзеркалено ту ціннісну, аксіологічну основу етнокультурної традиції, яку називаємо етнокультурними особливостями. В назвах, вилучених з аналізованих текстів, чітко простежується тенденція автохтонного населення США до самоідентичності.

До прикладу, легенда про коня, що танцює, складена народом племені сіу "Tatanka Iyotake's Dancing Horse" (Brule Sioux) : "*The ghost dance was peaceful, but the whites thought of it as the signal for a great Indian uprising. They asked the army for help, and in the end many unarmed ghost dancers, mostly women and children, were killed at Wounded Knee. We Indians think that the white people were afraid of the ghost dance because they had a bad conscience, having taken away half of the remaining Indian land just a few years before. People with bad consciences live in fear, and they hate most those whom they have wronged. This was with the ghost danc*e" (AIML, "Tatanka Iyotake's Dancing Horse", p. 267).

В образі коня, що танцює, в легенді експліковано ідею нескореності американдіанців, їхньої жаги до вільного життя. З огляду на це, в текстах міфів і легенд з'являються образи, які вербалізують межу між реальним та ірреальним світом, поєднують в собі те, що на перший погляд поєднати неможливо.

Образне мислення зумовлене властивою людині здатністю співвідносити предмети та явища навколишньої дійсності одне з одним, уявляти один предмет за допомогою іншого. Тому, в сучасній лінгвістиці розрізняють поняття «образ», «словесний образ», «художній образ».

У контексті нашого дослідження ми зосереджуємо увагу на художньому образі і ставимо за мету виявлення різноаспектних способів його формування в художньому прозовому тексті. Художній образ – більш широке поняття, ніж словесний образ, хоча останній виникає раніше [Бєлєхова 2004, с. 49], тому під художнім образом розуміють специфічну форму й спосіб відображення життя різними видами мистецтва: пластичними (скульптура, архітектура, живопис) й динамічними (художня література, поезія, кіно, театр) [Арутюнова 1990, с. 71; 374, с. 282; Ніколаєв 2011, с. 34−38].

Дослідження художніх образів американдіанських прозових текстів підтвердило факт, що сакральні, духовні, міфічні словесні образи американдіанських міфів, легенд і казок стають передконцептуальними структурами художніх типажних образів, їхніми етнокультурними матрицями.

У сучасних лінгвістичних дослідженнях є достатньо робіт, в яких з позиції лінгвоконцептології виокремлюються і описуються лінгвокультурні типажі – узагальнені образи представників конкретної культури, які легко піддаються упізнанню. Досліджено соціокультурні типажі «колекціонер», «шпана», «нехлюй» [Карасик 2010, с. 178, 193, 207], «французький буржуа» [Дмитрієва 2005, с. 75], «британський прем'єр-міністр» [Васильєва 2010, с. 4], «чиновник» [Щеглова 2010, с. 9], «дівчина-flapper» [Любімова 2013, с. 10].

Лінгвокультурні типажі можуть мати етнокультурну значущість, виражати цінності всього суспільства, висвітлюючи національно-культурну своєрідність етносу (такі етнокультурні типажі як, наприклад, американський ковбой, англійський аристократ), або соціокультурну значущість, характеризуючи певну соціальну групу, що протиставлена іншим представникам суспільства (соціокультурні типажі, до прикладу: футбольний фанат).

У контексті нашого дослідження зосереджуємо увагу на механізмах формування етнокультурного типажу. Етноархетипи (Великого Творця, Жінки-Творця, Медіси), які ми виявили в ході архетипного аналізу американдіанських міфів, легенд і казок, є ментальними образами, укоріненими в свідомості етносу. Етноархетипні образи є передконцептуальною основою художніх образів, які відносимо до етнокультурних типажів.

Етнокультурний типаж розглядаємо в таких аспектах: 1) як особистість, в якій акумульовано характерні риси представників етносу певного періоду в історії народу; 2) як смисловий шар концептуального простору художнього образу-персонажа, що може бути репрезентовано у вигляді фрейму-сценарію, описуючи який будемо користуватися методом фреймового аналізу.

Так, у роботі визначено етнокультурний типаж «нескорений». У концептуально-архетипний фрейм такого типажу вміщуються: людина-символ Тай-ме в романі-легенді “The Way to Rainy Mountain”, художник метис Сет в романі “Child from the Past”, молодий юнак Авель в романі-міфі “House Made of Dawn” Наварра Скотта Момадея, напівкровка Тайо в романі “Ceremony” Леслі Мармон Сілко і багато інших героїв творів американських письменників XX століття.

Образ бентежного юнака, індіанського ветерана Другої Світової війни, поставленого волею XX століття між двома світами – американським і індіанським – став втіленням багатьох схожих автохтонних характерів. Шлях «нескорених» в пошуку істини супроводжується низкою несподіванок і перешкод. Драма їхньої долі є відбитком шляху автохтонного населення США до «світанку» і пов’язана з ідеєю відродження духовної гідності, честі, етнокультурних традицій і цінностей, домінантними з яких залишаються любов до природи, установлення гармонії і балансу.

Яскравим зразком «нескореного» постає Авель, герой роману-міфу Скотта Момадея «Дім, зі світанку створений». Нестерпна ситуація духовного розпуття, в яку Скотт Момадей поставив головного персонажа роману, є не тільки достовірною, але й типовою для Америки тих часів. Цей факт підтверджується тим, що у Авеля був реальний прототип. Це – індіанець Айра Хейз, герой Другої Світової війни, який після повернення додому опинився в нових умовах існування, що було спричинено напливом альбіносів, які намагались нав’язати автохтонному населенню свої правила життя [Momaday 1996].

Етнокультурний типаж «нескорений» є узагальненим художнім образом представників молодого покоління американців XX століття. З одного боку, вони відчувають гостре тяжіння до збереження традицій своїх предків (носять довге волосся, розуміють цінність природи, обізнані в правилах мисливства і землеробства, шанують обряди й ритуали, вірять в дух землі і поважають його). З іншого боку, вони вимушені пристосовуватися до законів Нового Світу, суспільства, яке вважають для себе чужим і не знаходять необхідного місця в ньому.

У певний час вони почуваються загубленими серед двох світів – свого й іншого, що актуалізується в тексті метафорами: “*Now, here, the world was open at his back. He had lost his place. He had been long ago in the center, had known where he was, had lost his way, had wondered to the end of the earth, was even now reeling on* ***the edge of the void****. The sea reached and leaned, licked after him and withdrew,* ***failing off forever in the abyss****. And the fishes…*” (“House Made of Dawn”, p. 92).

У роздумах героя про своє місце в світі домінують негативні маркери його внутрішнього стану: край порожнечі (*the edge of the void*), безодня (*abyss*), чітко простежується межа між «вчора» (своїм світом) і «сьогодні» (іншим світом). Маркерами розмежування двох світів тут виступають: лексичні одиниці (*now, here, at his back*), зміна індикаторів часового простору (для свого світу, який залишився позаду вживається граматична форма минулого здійсненого часу – *had been long ago, had known where he was, had lost his way, had wondered*; для іншого світу, в якому він знаходився, коли опинився на роздоріжжі, граматична форма минулого тривалого часу – *was even now reeling*). Життя в іншому світі асоціюється з морем (стихія, що є чужою для жителів гірської місцевості), з безвихіддю, що лексикалізовано метафорою “*the edge of the void*” (край порожнечі), іменником *abyss* (безодня) і посилено дієприслівником *failing off forever* (той, що падає назавжди).

Головний персонаж завжди знаходиться в центрі подій. На початку і в фіналі твору він здійснює свій ритуальний біг, що символізує початок нового життя, місія, яку може виконувати тільки Великий Творець. Аналіз композиційно-мовленнєвих форм (опис портрету Авеля, його роздуми, внутрішні монологи, філософські міркування) в романі-міфі «Дім, зі світанку створений», дозволив виявити такі характеристики персонажного образу, як: єдиний, на кого покладена місія (*he was alone, he was at the centre of the world*), незламний

(*like a wooden Indian, like a rock*), упевнений (*sure and easy*), невгамовний (*he would do it again*).

Визначені риси характеру головного персонажу уможливлюють його ідентифікацію як етнокультурного типажу «нескорений» (*unsubdued*). Нескореність головного персонажу підкреслюється в тексті в різних описах, і особливо у фіналі, коли головний персонаж здійснює свій ритуальний біг: "*He was running and a cold sweat broke out upon him and his breath heaved with the pain of running, but he was* ***unsubdued****. His legs buckled and he fell in the snow, but he was* ***unsubdued*** *and got up and ran on. The rain fell around him in the snow and he saw his broken hands, how the rain made streaks upon them and dripped soot upon the snow. And he was* ***unsubdued****, got up and ran on*" ("House Made of Dawn", p. 185).

Попри всі негаразди, що символічно виражені описом його фізичного стану (*cold sweat broke out upon him, his breath heaved with the pain, His legs buckled*), кліматичних умов (*rain fell around him in the snow*), Авель знаходить в собі сили піднятися і бігти далі (*And he got up and ran on*). Він здійснює ритуальний біг задля нового життя, він біжить туди, де є дім, зі світанку створений.

У здійсненні місії Великого Творця, спрямованої на відтворення нового життя, Авеля підтримують слова народної пісні "*He was running, and under his breath he began to sing. There was no sound, and he had no voice; he had only the words of a song. And he went running on the rise of the song. House made of pollen, house made of dawn*" ("House Made of Dawn", p. 185). Слова чудотвірної пісні про дім, зі світанку створений, надають Авелю сил, підтримують його нескорений (unsubdued) характер і він здійснює свій біг заради щасливого майбутнього свого народу.

Словник Macmillan Dictionary дає визначення прикметника unsubdued (нескорений) як "unconquered, not vanquished" [Macmillan Dictionary 2002, с. 1429], тобто неспокійний, непереможний, і такі синоніми якомога краще підходять до описуваного етнокультурного типажу персонажного образу.

Такі образи постають незламними, упевненими у правильності прийнятих рішень і беруть на себе місію очищення своєї землі від тих, хто намагається установити нові закони і правила життя: "*For he would know what the white man was, and he would kill him if he could. A man kills such an enemy if he can*" ("Ceremony", p. 174).

До прикладу, Авель завжди перебуває в центрі подій: у пролозі роману і в його фіналі серед долини в резервації пуебло Авель віддає всі свої сили ритуальному бігові, щоб вирішити конфлікт між хаосом і порядком у Всесвіті: "*Abel was running. He was* ***alone*** *and* ***running***, ***hard*** *at first,* ***heavily****, but then* ***easily*** *and* ***well****. The road curved out in front of him and rose away in the distance. He could not see the town. The valley was gray with rain, and* ***snow*** *lay out upon the dunes. It was dawn. … He was running, running. He could see the horses in the fields and the crooked line of the river below.*

For a time the sun was whole beneath the cloud; then it rose into eclipse, and a dark and certain shadow came upon the land. And Abel was running. He was ***naked to the waist****, and his arms and shoulders had been marked with burnt wood and ashes. The road curved out and lay into the bank of rain beyond, and Abel was running. Against the winter sky and the long, light landscape of the valley at dawn, he seemed almost to be standing still,* ***very little and alone***" ("House Made of Dawn", Prologue).

Повтор лексичної одиниці ***alone***, що починає і замикає візуалізоване коло цього ритуального бігу, є індикатором того, що герой не є одиноким, але єдиним, на кого покладена місія відродження нації, моральних устоїв, принципів, звичок тощо. Він є єдиним, хто не побоявся і почав цей ритуальний біг до гори, за якою настане світанок, що є символом зародження нового життя.

З одного боку, самотність героя в просторі бігу показує, що він є першою людиною, яка творить Всесвіт, він біжить на світанку, а світанок – символ зародження нового життя: "*Against the winter sky and the long, light landscape of the valley at dawn, he seemed almost to be standing still, very little and alone*". З іншого боку, його нерухомість на тлі рівнини додають

йому властивості міфологічного Світового Стовпа, що охудожнено предикативною конструкцією *he seemed almost to be standing still* (здавалося, що він стоїть на місці) і метафорою *naked to the waist* (непокритий, як стовбур дерева).

Висновки і перспективи дослідження. Проведення аналогій між мотивами і вчинками героїв американдіанських міфів та легенд і персонажами сучасних прозових текстів показав, що етноархетип Великого Творця постає передконцептуальною основою формування художніх образів як етнокультурних типажів. У статті визначено лінгвокультурні критерії, за якими персонажний образ віднесено до типового образу, що втілює ціннісні ознаки представників американдіанської молоді кінця XX століття. Доведено, що імплікативні ознаки етноархетипу Великий Творець виявляються в образі головного персонажа шляхом лінгвальних чинників семантико-граматичного, синтаксичного, семіотичного рівнів. Перспективою подальшого дослідження вбачаємо у визначенні лінгвокогнітивних особливостей семіозису художнього образу як етнокультурного типажу у когнітивно-семіотичному аспекті.

Література

Апресян Ю.Д. Избранные труды / Юрий Дереникович Апресян. — М. : Языки русской культуры, 1995. — Т. 2 : Интегральное описание языка и системная лексикография. — 766 с.

Арутюнова Н.Д. Образ, метафора, символ в контексте жизни и культуры / Н. Д. Арутюнова // Res Philologica. Филологические исследования : сб. ст. памяти академика Г. В. Степанова / [редкол : Н. Д. Арутюнова, Н. А. Жирмунская, Д. С. Лихачев]. — М. ; Л.: Наука, 1990. — С. 70—89.

Белехова Л.И. Образное пространство поэтического текста (на материале американской поэзии) / Л. И. Белехова // Науковий вісник Волинського державного університету. Філологічні науки (романо-германська філологія). — Луцьк : Вежа, 1999. — С. 80—82.

Бєлєхова Л.І. Словесний поетичний образ в американській поезії: лінгвокогнітивний аспект : [монографія] / Лариса Іванівна Бєлєхова. — М. : Звездопад, 2004. — 376 с.

Бєлєхова Л.І. Стереотипні словесні поетичні образи в американському поетичному дискурсі: комунікативно-прагматичний аспект / Л. І. Бєлєхова // Наукові записки. Серія : Філологічні науки : [зб. наук. пр.]. — Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2015. — Вип. 138. — С. 3—9.

Васильева Л.А. Лингвокультурный типаж "британский премьер-министр" (на материале современного английского языка) : дис. ... кандидата филол. наук : 10.02.04 / Васильева Людмила Анатольевна. — Нижний Новгород, 2010. — 149 с.

Гачев Г.Д. Развитие художественного образа в литературе : автореф. дис. на соискание науч. степени докт. филол. наук : спец. 10.01.08 "Теория литературы" / Г. Д. Гачев. — М. : МГУ, 1983. — 31с.

Дмитриева О.А. Лингвокультурный типаж "французский буржуа" / О. А. Дмитриева // Аксиологическая лингвистика : лингвокультурные типажи. — Волгоград : Парадигма, 2005. — С. 74—88.

Жаботинская С.А. Концептуальный анализ языка: фреймовые сети / С. А. Жаботинская // Мова : [наук.-теор. часопис із мовознавства]. — 2004. — № 9 : Проблеми прикладної лінгвістики — С. 81—92.

Забияко А.П. Архетипы культурные / А. П. Забияко // Культурология. XX век : [энциклопедия] / [гл. ред., сост. С. Я. Левит]. — СПб. : Университетская книга, 1998. — Т. 1. — С. 38—41.

Карасик В.И. Языковая кристаллизация смысла : [монография] / Владимир Ильич Карасик. — М.: Гнозис, 2010. — 351 с.

Красных В.В. Этнопсихолингвистика и лингвокультурология : [курс лекций] / Виктория Владимировна Красных. — М. : ИТДГК "Гнозис", 2002. — 284 с.

Любимова С.А. Семантико-когнітивні та прагматичні аспекти репрезентації лінгвокультурного типажу "дівчина-flapper" в американському дискурсі : дис. … кандидата філол. наук : 10.02.04 / Любимова Світлана Анатоліївна. — К. : КНЛУ, 2013. — 190 с.

Николаев А.И. Художественный образ как преображенная модель мира / А. И. Николаев // Основы литературоведения : [учеб. пособие для студ. філол. спец.] / А. И. Николаев. — Иваново : ЛИСТОС, 2011. — С. 34—38.

Шпет Г. Г. Внутренняя форма слова : ётюды и вариации на темы Гумбольдта / Густав Густавович Шпет. — [2-е изд.]. — М. : Едиториал УРСС, 2003. — 230 с.

Щеглова И.В. Лингвокультурный типаж "чиновник" (на материале русского языка) : дис. ... кандидата филологических наук : 10.02.19 / Щеглова Инна Владимировна. — Волгоград, 2010. — 170 с.

Юнг К.Г. Архетипы и символы / Карл Гюстав Юнг. — М. : Renaissance, 1991. — 306 с.

Allen P.G. Off the reservation: reflections on boundary-busting, border-crossing loose canons / Paula Gunn Allen. — N. Y. : Beacon press, 1998. — 254 p.

American Folklore : An Encyclopedia / [ed. Jan Harold Brunvand]. — N. Y. and London, 1996. — 775 p.

Bierhorst J. The Mythology of North America / John Bierhorst. — New York : Anchor Books, 1985. — 135 p.

Bopp J. The Sacred Tree / Judie Bopp. — USA : Lotus Press, 2004. — 82 p.

Campbell J. The Inner Reaches of Outer Space: Metaphor as Myth and as Religion / Joseph Campbell. — N. Y. : Harper and Row Publishers, 1988. — 286 p.

Chandler D. Semiotics : The Basics / Daniel Chandler. — [2-nd ed.]. — L. — N. Y. : Library of Congress, 2007. — 293 p.

Erdoes R. American Indian Myths and Legends / Richard Erdoes, Alfonso Ortiz. — N. Y. : Random House, 1984. — 521 p.

Hartz P.R. Native American Religions / Paula R. Hartz. — N. Y. : Okla, 2009. — 144 p.

Macmillan English Dictionary. — Oxford : Macmillan Publishers Limited, 2002. — 1675 p.

Momaday N. S. Interview / Navar Scott Momaday. — Sun Valley : Idaho, 1996.

Momaday N.S. House Made of Dawn / Navar Scott Momaday. — N. Y. : Harper and Row Publishers, 1998. — 198 p.

Silko L. M. Ceremony / Leslie Marmon Silko. — N. Y. : Penguin Books, 1986. — 243 p.

УДК: 81’27:329.79:316.47(73)

ЮНАЦЬКА А. Б.
(*Запорізький національний університет*)

ҐЕНДЕРНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЛАТИНОАМЕРИКАНСЬКОЇ ЖІНКИ В СУЧАСНІЙ КУЛЬТУРІ США: ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена проблемі ґендерної ідентичності жінок-іммігранток із Латинської Америки у США. Автор розглядає модель «деконструкції» ґендерного (жіночого) національного характеру *(marianismo)* на тлі асиміляції у приймаючій культурі, а також лінгвальні та мовленнєві маркери зміненої ідентичності. У дослідженні наголошується, що в результаті асиміляції діти іммігрантів або зберігають аутентичну ґендерну етику або набувають латиноамериканської феміністської естетики, що відбиває концепцію «жіночого повноваження».
Ключові слова: «деконструкція» ідентичності, ґендерні ролі, жіночий національний характер, фемінінність, зіткнення культур, маскулінність, етнічний стереотип.

Юнацкая А.Б. Гендерная идентичность латиноамериканской женщины в современной культуре США: лингвокультурологический аспект. Статья посвящена проблеме гендерной идентичности женщин-иммигранток из Латинской Америки в США. Автор рассматривает модель «деконструкции» гендерного (женского) национального характера *(marianismo)* на фоне ассимиляции в принимающей культуре, а также лингвальные и речевые маркеры эволюции идентичности. В исследовании подчёркивается, что в результате ассимиляции дети иммигрантов либо сохраняют аутентичную гендерную этику, либо приобретают латиноамериканскую феминистическую эстетику, отражающую концепцию расширения прав и возможностей женщин.
Ключевые слова: «деконструкция» идентичности, гендерные роли, женский национальный характер, фемининность, столкновение культур, маскулинность, этнический стереотип.

Yunatskaya A. Gender Identity of Latin American Women in the Modern U.S. Culture: Linguistic and Cultural Approach. The proposed research paper addresses the problem of intercultural Latina(o) identity transition in the course of integration into the American society which is investigated through the prism of interrelation of gender roles and linguistic patterns in written and oral discourse. As the given paper addresses the Hispanic gender identity, the author gives an insight into the deconstruction of the female gender national character or *marianismo* through assimilation in the American culture. The linguistic and discursive examples of identity switch are negotiated in the article. It is emphasized that children of first-generation immigrants in the U.S. while adjusting to the mainstream culture either retain their heritage gender ethic or attain Latina feminist aesthetics and reflect the concept of women's empowerment. At the core of the research is an exploration of transition of authentic Latina(o) identity into a dual or the mainstream American identity with regard to different gender roles in patriarchal societies and the American pro-feminist values. The paper particularly addresses first-generation immigration from Latin America, immigrants’ biculturalism and bilingualism, and how these factors shape their cultural identity.
The author explores the relationship between language and culture, and aims to contribute to international conversations about immigration, cultural identity, and assimilation. It is stated that self-identification may be different from the identification of the *mainstream society.* The assumption is that women’s empowerment and identity deconstruction of the *dual culture* citizens in majority of cases are accompanied by successful *public individuality*, while *private individuality* may be infringed.
It is intended to study the evolution of the Hispanic gender national character through the prism of biculturalism and bilingualism, using the data from fictional and non-fictional works of Latina/o immigrant writers. While the verbalized negative social attitudes are represented by the semantic derogation of vocabulary borrowed from Spanish, often Hispanic authors incorporate Spanish into their English writing and create playful linguistic hybrids of Spanish and English.
Key words: identity deconstruction, gender roles, marianismo, femininity, clash of cultures, masculinity, ethnic prejudice.

Нерозривний зв’язок між ґендерними проблемами, загальнокультурними нормами та цінностями обумовлює ***актуальність*** гендерних досліджень (*gender-sensitive research*) у лінгвістиці, лінгвокультурології, соціолінгвістиці та інших галузях знань. Міжкультурні дослідження з огляду на гендерний аспект на матеріалі взаємодії культур США є плідними, оскільки кросс-культурні контакти є наслідком культурного різноманіття у країні. Ґендерний компонент цієї взаємодії становить інтерес, на наш погляд, з точки зору формування ідентичності іммігранта першого покоління, а саме адаптації, збереження або «деконструювання» аутентичності національного характеру у процесі асиміляції у США.

Представлена стаття розглядає еволюцію ідентичності жінок, що є іммігрантами першого покоління з Латинської Америки до США. Ґендерний національний характер іспаномовних народів досліджували з точки зору полярності жіночого та чоловічого національних характерів, а також з боку впливу ґендерних та культурних цінностей на успішність у навчанні іммігрантів із Латинської Америки в США [Englander 2012]. Крізь призму ґендера дослідники вивчали проблеми співвідношення акультурації в приймаючій культурі та схильності до агресії або злочинності [Stevens 1965, Guilbaut 1992, Brooks 1997].

З огляду на поняття *marianismo* і *machismo* досліджувалися питання сімейних цінностей, розподілу домашніх обов'язків, проблеми домашнього насилля [Alvarez 2007; Kulis 2003; Mayo 1996; Galanti 2003].

Соціокультурний та лінгвістичній аспекти асиміляції та стереотипізації з огляду на певні *зовнішні ознаки* суб'єкта імміграції не слугували спеціальним предметом дослідження. Крім того, недослідженим залишається «деконструкція» аутентичності культурно-гендерної ідентичності іммігрантів з Латинської Америки в США в процесі інтеграції в американське суспільство. Дана стаття, в якості **об'єкта** розглядає жіночий національний характер іммігранта з Латинської Америки. **Предметом** дослідження є мовні та мовленнєві паттерни, що виступають індикаторами еволюції ідентичності.

Метою статті є виявлення ролі етнічних та расових зовнішніх ознак при асиміляції та «ксеностереотипізації» суб'єкта імміграції (зокрема, жінки), а також специфіка та характер еволюції жіночого національного характеру у іммігрантів з Латинської Америки, враховуючи мовні та мовленнєві індикатори «деконструкції» аутентичності. Для реалізації поставленої мети визначено наступні **завдання**:

- висвітлити проблему латиноамериканської імміграції у США;
- надати визначення національним ґендерним характерам – *marianismo* та *machismo*; виявити переосмислення гендерних ролей у співвідношенні до перегляду культурної та національної ідентичності;
- виявити особливості вживання іспаномовного компоненту (включаючи зміну семантики) в англомовних літературних творах письменників латиноамериканського походження.

Терміни "Latina(o)" та "Hispanic" вживаються у дослідженні як взаємозамінні, адже вони є офіційними етнонімами. Проте термін "Hispanic" був офіційно запропонований урядом США у 1970 році та є менш прийнятним ніж термін "Latina(o)", оскільки його фактично нав'язало бюро перепису населення, а також тому, що він є надто генералізованим і апелює до іспанської мови (іспаномовності), не наголошуючи на етнічному походженні або рідній країні іммігранта.

Термін "Latina(o)" походить з американського варіанту іспанської мови і був офіційно введений урядом США у 1990-ті роки. Під цим терміном розуміють жінку *(Latina)* або чоловіка *(Latino)* латиноамериканського походження. Хоча терміну "Latina(o)" в цьому дослідженні надається перевага, термін "Hispanics" вживається за необхідністю, з метою наголошення узагальнених уявлень та забобонів про спільноти іспаномовного походження. Описуючи безпосередньо вихідців з Мексики, Куби або Пуерто-Ріко, ми вживаємо конкретизовані етноніми (мексиканці, кубинці, пуерторіканці).

"Жіночий національний характер" іспаномовних жінок називають «*marianismo*», а "чоловічий національний характер" – «*machismo*». Відомо, що головною ґендерною особливістю іспаномовного суспільства є його патріархальність та сфокусованість на маскулінності [Юнацька 2007, с. 333]. У процесі асиміляції, прийняттю або відхиленню цих цінностей передує період переоцінювання цінностей рідної культури та їх порівняння з цінностями культури мейнстріму. Так, латиноамериканська іммігрантська культура *(home culture)* зіштовхується з американською культурою.

Вочевидь, що іммігранти будь-якого покоління, а також першого покоління, що приїхали у США у дитячому віці, схильні приймати цінності нової культури та нерідко радикально «деконструювати» свою культурну ідентичність. Розглянемо приклад Дж. О. Кофер (J. O. Cofer), іммігрантки першого покоління з Пуэрто-Рико в США, що приїхала до Сполучених Штатів зі своєю родиною чотирьохрічною дитиною та сьогодні є успішною письменницею. Бажання асимілюватися у США виникло у Дж. О. Кофер, коли вона мешкала в латиноамериканському кварталі (*barrio*), у спеціальному будинку, призначеному для вихідців з Латинської Америки (*El Building*) [Cofer 1993, с. 179]. Родина жила відповідно до суворих консервативних норм пуерто-риканського суспільства: спілкувалися зазвичай

іспанською, продукти харчування купували у спеціальній крамничці для іспаномовних спільнот (*bodega*), залишалися католиками та кожну неділю відвідували церковну месу, дитина навчалася у католицькій школі і мала сповідувати католицтво (*strict Catholicism*) [Cofer 1995].

Проте одного дня, напередодні Різдва дітям повідомили, що вони більш не святкуватимуть день Трьох Королів, адже вони живуть тепер у США, а не у Пуерто-Ріко: "…*since we were in* ***Los Estados*** *now, we would get our presents on December 25 instead of* ***Los Reyes****, Three Kings, when gifts are exchanged in* ***Puerto Rico***" [Cofer 1993 a]. Так, вперше діти відчули зіткнення двох культур та початок процесу асиміляції.

Процес асиміляції тісно пов'язаний з фізичним сприйняттям людини мейнстрімом. Замість внутрішнього наповнення, інтелектуальних та духовних рис, люди схильні помічати щось «чуже», те, що відрізняє людину від більшості. У випадку з іммігрантами з Пуерто-Ріко у США, це в першу чергу, колір шкіри та іншомовний акцент. Фактично, за словами Віктора Ернандеса Круза (Victor Hernández Cruz), імміграція і є історією тіла *migration is the story of my body* [Cofer 1993 a]. Розповідаючи «історію про своє тіло», Дж. О. Кофер поділяє її на чотири частини: Skin, Color, Looks та Size. Оскільки родина письменниці іммігрувала до США, коли вона була маленькою дитиною, її внутрішнє і фізичне визрівання відбувалося водночас з процесом культурної асиміляції.

Компонент *Hispanic appearance* є одним з головних проблем, яких торкається Дж. О. Кофер. В Пуерто-Рико зовнішність іммігрантки повністю співпадала з латиноамериканським ідеалом краси. Її мати була також гарною привабливою жінкою за пуерто-ріканськими стандартами (*a stunning young woman by* ***Latino standards***) [Cofer 1993 a]. Джудіт згадує, що всюди, де вони з'являлися з матір'ю, її вважали красунею: *I remember going into a* ***bodega*** *for our groceries and being given candy by the proprietor for being* ***bonita****, pretty* [Cofer 1993 a].

Більш того, Джудіт вважалася білою на своїй батьківщині, але переїхавши до США, вже сприймалася як «смуглява» : *I was born a white girl in* ***Puerto Rico****, but became a* ***brown girl*** *when I came to live in the United States.* Її вважали високою в Пуерто-Ріко, а у США сприйняття її росту виявилося кардинально іншим: *My* ***Puerto Rican relatives*** *called me* ***tall****; at the* ***American schools****, some of my rougher classmates called me* ***Skinny Bones****, and* ***the Shrimp***...[Cofer 1993 a].

Зіткнення двох культур актуалізується у дискурсі Кофер шляхом вживання відповідних етнонімів, а також специфічної лексики (зокрема, іспанської), що має ідентифікувати за кольором шкіри (*Latina, Puerto Rican girl, blanca, person of color, paloma blanca, la gringa*), наприклад: *As a* ***Puerto Rican girl*** *born of "white" parents, I spent the first years of my life hearing people refer to me as* ***blanca****, white…. In America, I am a* ***person of color****, obviously* ***a Latina.*** *On the* ***Island*** *I have been called everything from a* ***paloma blanca****…. to* ***la gringa***...[Cofer 1993 a].

Для іммігрантки відчуття чужерідності не було приємним, у зв'язку з чим вона наголошує: *It was the mean brother who first referred to me as* "***colored***" ...[Cofer 1993 a].

Крім очевидного відчуження іммігранти зіштовхуються з відверто образливим ставленням євро-американців, що відбивається у пейорації мовлення. Кофер розповідає, як у дитинстві мріяла про ляльку, яку бачила у супермаркеті у Петерсоні, Нью Джерсі. Дитина спочатку не наважувалася навіть підійти до незвичайної ляльки, а коли вже торкнулася її, то господар крамниці відреагував наступним чином: *"Don't come in here unless you gonna buy something. You* ***PR kids*** *put your* ***dirty hands*** *on stuff. You* ***always look dirty****. But maybe* ***dirty brown*** *is your* ***natural color****"* ...[Cofer 1993 a]. Так, дискримінація за кольором шкіри (*color prejudice*) виявляється однією з найбільш розповсюджених та у мовленні вербалізується через образливу лексику та риторику, якій іммігрантка згодом намагається протистояти: *My skin, my size, and my appearance were* ***variables*** *– things that were judged according to my current self-image*……[Cofer 1993 a]..

Кофер наголошує на успішній інтеграції до американського суспільства, якої вона досягає в результаті своєї успішної публічної індивідуальності (public individuality), що цінується у США, тобто вона має змогу виявляти свої творчі та інтелектуальні здібності, які згодом цінують оточуючі. При цьому її зовнішність сприймається також, як незвична, хоча вже у дещо позитивно-забарвленому сенсі: *In college I suddenly became an* ***exotic*** *woman*….[Cofer 1993 a].

Інтерес становить той факт, що навіть після успішної «деконструкції» аутентичної ідентичності, культурна самоідентифікація та ідентифікація іншими людьми відрізняються. Для багатьох євро-американців, у стереотипізованій свідомості асимільована іммігрантка залишається *іншою* та *чужою*. Розглянемо наступний приклад: у старших класах середньої школи, Д. Кофер закохується у хлопця євро-американця і дуже радіє, коли усвідомлює взаємність почуттів. Хлопець запрошує Джуділ на побачення, а коли вона з ентузіазмом готується до побачення Тед (хлопець) телефонує їй аби попередити, що побачення не відбудеться. Справа в тому, що батько Теда поцікавився, з ким він іде на побачення і, коли виявилося, що з пуерторіканкою, він заборонив синові цю зустріч*: "****Ortiz****? That's* ***Spanish,*** *isn't it?" the father asked…. Ted's father had shaken his head. No. Ted would not be taking me out. Ted's father had known* ***Puerto Ricans*** *in the army. He had lived in New York City while studying architecture and had seen how the* ***spics*** *lived. Like* ***rats*** *……*[Cofer 1993 a]. Відверто дерогативна лексика (*spics rats*) підкреслює зневажливе ставлення білого американця до «латіна(ос)».

Слід зазначити, що існує так званий *media-****engendered image****,* тобто породжений медіа образ латиноамериканки. Засоби масової інформації також відіграють суттєву роль у закріпленні глузливого образу латиноамериканської жінки в американському менталітеті, а саме, як некваліфікованої, неосвіченої людини, що погано володіє англійською *(housemaid, counter girl, Hispanic maid, mispronouncing words)…*[Cofer 1993]. Механізми послаблення популярності цього образливого образу зосереджені, перш за все, в успішному оволодінні англійською мовою та отриманні високої кваліфікації (освіти).

Результати дослідження підтверджують, що асиміляція незмінно супроводжується зіткненням культур. У іммігрантів першого покоління аутентичність проходить процес адаптації до мейнстріму. Виявлено, що асиміляція може детермінувати «перегляд» ідентичності, а надалі її деконструювання. З метою досягнення успішної інтеграції у суспільство та в результаті цього перегляду «хіспанікс» нерідко деконструюють аутентичну ґендерну ідентичність, відмовляючись від «аутентичної етнічності» та генеруючи дискурс мейнстріму.

Реалізація рівноправності жінок та деконструкція ідентичності громадян-представників «подвійної культури» (*dual culture*) у більшості випадків означає успішність публічної ідентичності (public individuality) та певний утиск приватної ідентичності (private individuality). Суттєву роль в процесі асиміляції відіграють расові/зовнішні ознаки, позаяк вони безпосередньо пов'язані зі стереотипізацією і ускладнюють процес інтеграції.

Дерогативна лексика наділяє латиноамериканських жінок консервативними пейоративними штампами, апелюючи, зокрема, до зовнішності та некваліфікованості. Головним мотивом протесту проти упередженого ставлення до іммігранток є бажання вважатися американкою (*to belong*).

Іспаномовний компонент у мовленні англійською може вживатися не лише з метою пейорації риторики, а також для підкреслення належності до «подвійної культури», контрастного сприйняття та різних цінностей культур США та країн Латинської Америки. Фактично всі автори латиноамериканського походження інкорпорують іспаномовний компонент у власне мовлення англійською мовою. Іспанізми також вживаються з метою емоційного забарвлення та з акцентом на тому, що громадяни іспаномовного походження є невід'ємною частиною американської культури.

У **подальшому** доцільно розглянути ті екстралінґвальні чинники, що сприяють процесу інтеграції до американського суспільства, а також відповідні мовні та мовленнєві індикатори еволюції ідентичності.

Література

Юнацька А.Б. Диалог "англо-американской" и испаноязычных культур: гендерный аспект // Анна Борисівна Юнацька // Культура народов Причерноморья. – Симферополь: Науч.журн., 2007. – № 110. – Т. 2 – С. 333-336.

Alvarez, L. Derecho u obligacion?: Parents' and youths' understanding of parental legitimacy in a Mexican origin familial context. Hispanic Journal of Behavioral Sciences, 29(2), 2007. – pp.192-208.

Brooks A. Post-feminisms: Feminism, Cultural Theory and Cultural Form. London: Routledge, 1997. – 234 p.

Cofer O.J. Silent Dancing // Visions of America. – New York: Persea Books, 1993. – P. 179-186.

Cofer J.O. The Myth of the Latin Woman: Or I Just Met a Girl Named Maria *// Judith Ortiz Cofer* [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://www.academia.edu/8146983/Cofer_Judith_Ortiz_The_Myth_of_the_Latin_Woman_Or_I_Just_Met_a_Girl_Named_Maria_essay_1995.

Cofer J.O. The Story of My Body // *Judith Ortiz Cofer* [Електронний ресурс]. – Режим http://jackiewhiting.net/AmStudies/FinalExam/MyBody.pdf 1993a.

Englander K., Yanez Carmen, Barney Xochitl Doing Science within a Culture of Machismo and Marianismo // Karen Engkander, Carmen Yanez, Xochitl Barney // Journal of International Woman's Studies, Vol 13 #3. – 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до журн.: http://vc.bridgew.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1032&context=jiws.

Galanti, G. The Hispanic Family and Male-Female Relationships: An overview. Journal of Transcultural Nursing, 14 (3), 2003. – PP. 180-185.

Guilbault R. del C. Americanization is Tough on "Macho" // Encountering Cultures. Reading and Writing in a Changing World / ed. by R.Holeton, NJ: A Blair Press Book, 1992. – P. 34-36.

Kulis S., Marsiglia F.F., Hurdle D. Gender Identity, Ethnicity, Acculturation, and Drug Use Exploring Differences Among Adolescents in the Southwest // Journal of Community Psychology, Arizona State University: Wiley Periodicals, Inc., Vol.31, # 2, 1 - 22, 2003. – 22 p.

Mayo, Y.Q., & Resnick, R.P. The impact of Machismo on Hispanic women. Affilia,11 (3), 1996. – pp. 257-277

Stevens, E.P. Mexican Machismo: Politics and value orientations. Political Research Quarterly, 18, 1965. – pp. 848-857.

ФУНКЦІОНАЛЬНЕ ТА ЛІНГВОПРАГМАТИЧНЕ ВИВЧЕННЯ МОВНИХ ОДИНИЦЬ

УДК: 811.111:81’42(063)

ЗАПОЛЬСЬКИХ С. П., ЗАПОЛЬСЬКИХ А. Ю.
(Запорізький національний університет)

ЛІНГВОПРАГМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АНГЛОМОВНИХ ПУБЛІЧНИХ ПРОМОВ (НА МАТЕРІАЛАХ ДОПОВІДЕЙ КОНФЕРЕНЦІЇ *TECHNOLOGY ENTERTAINMENT DESIGN* TALKS (TED-TALKS)

У статті проаналізовано лінгвопрагматичні особливості англомовних публічних промов на матеріалі англомовних доповідей конференції TED talks. Виявлено лінгвопрагматичні характеристики популярних виступів англійською мовою у їхній кореляції з основними вимогами до TED промов.
Ключові слова: TED промови, лінгвопрагматичні особливості, лаконічна інформативність, емоційна персуазивність.

Запольских С. П., Запольских А. Ю. Лингвопрагматические особенности англоязычных публичных речей (на материале речей конференции TED). В статье проанализированы лингвопрагматические особенности англоязычных публичных выступлений конференции TED talks. Выявлено лингвопрагматические особенности популярных выступлений на английском языке в их корреляции с основными требованиями к TED речам.
Ключевые слова: TED выступления, лингвопрагматические особенности, лаконичная информативность, емоциональная персуазивность.

Zapolskykh S.P., Zapolskykh A. Y. Linguopragmatic characteristics of Public Speeches (the case study: TED talks reports in English). The article aims at analyzing linguopragmatic peculiarities of public speeches. The case study is the most popular TED talks in English selected from 2012 to 2016. As a result of the study linguopragmatic characteristics in the correlation of the main requirements to popular TED talks have been pointed out.
Our research has confirmed a positive correlation of lingual features of the top TED performances and the basic requirements for TED speeches. The study identifies several vocabulary groups contributing to realizing of laconic informative and emotional persuasive linguopragmatic characteristic, neutral vocabulary and terminology serve to transfer the informative content, emotive vocabulary is used with the aim of establishing contact with the audience. This fact agrees with the general TED requirements: to present the information in an exciting way to attract the attention of the listeners.
We have found out that among the essential characteristics of TED speeches as the following: the use of different types of stylistic devices to amuse and interest the audience. The authors realize that novelty and extraordinary manner of presentation contributes to their success. The speakers humor and irony to make the listeners pay attention to their performances and think positive. The authors of TED speeches present various stories about their experience trying to involve the audience into their performance. They use different types of questions, which promotes speech interactivity. Our research has a wide range of prospects: to analyze stylistic means and devices used in TED performances, classify and present their typology, state the correlation of stylistic devices used and the popularity of the talk, to study different kinds of comic means, state the translation techniques identify challenging issues in the aspect of translation.
Key words: TED talks, linguopragmatic characteristics, laconic informative, emotional persuasive features.

На сучасному етапі лінгвопрагматична проблематика досліджень набуває все більшої популярності. Лінгвопрагматику розуміють як взаємозв’язок між адресантом і адресатом, що відбувається через особливий знак, тобто текст. У лінгвопрагматиці за одиницю аналізу береться текст, оскільки вся структура речень зв’язного тексту виконує прагматичну функцію. Тлумачення висловлювання значною мірою залежить від фактора адресата [Бехта 2002, с.169]. Науковці вважають, що найповніше проблемне поле лінгвістичної прагматики було окреслено Н. Д. Арутюновою, яка визначає лінгвопрагматику як міжпредметну сферу досліджень, розділ науки про мову, що вивчає функціонування мовних знаків у мовленні, уживання мови мовцями в комунікативних ситуаціях з урахуванням тісної взаємодії комунікантів [Арутюнова 1990, с. 390].

На думку дослідників, найважливішими напрямками лінгвістичної прагматики слід уважати сфери, пов’язані з суб’єктом мовлення (ілокутивні сили, мовленнєві тактики, правила ведення діалогу, різноманітні установки, референцію мовця, прагматичні пресупозиції, емпатію тощо), адресатом мовлення (правила виведення непрямих смислів, перлокутивні ефекти, типи мовленнєвого реагування тощо), пов’язані із стосунками між учасниками спілкування (форми мовленнєвого спілкування, соціально-етикетний бік мовлення та ін.), а також пов’язані з ситуацією спілкування (інтерпретація дейктичних знаків, вплив мовленнєвої ситуації на тематику спілкування тощо) [Бацевич 2008, с. 32].

Огляд літератури показав, що основними фокусними аспектами відповідних наукових розвідок є специфіка складників комунікативного акту різноманітних матеріалів ЗМІ (рекламних текстів, політичних промов) [Кобозева 2000], публічні ж промови загальної соціальної тематики (такі як, наприклад, доповіді TED), попри їхню популярність, досі ще не стали об'єктом належної уваги науковців. При цьому можна стверджувати, що матеріали конференції TED є сприятливим полем для лінгвопрагматичного аналізу, який допоможе виявити умови адекватного добору й використання вербальних засобів з урахуванням структурних чинників з метою досягнення найбільш ефективного впливу на аудиторію.

Тому метою нашого дослідження є лінгвопрагматичний аналіз доповідей міжнародної конференції TED Talks з метою виявлення лінгвопрагматичної специфіки різних типів успішних виступів. Матеріалом є TED доповіді (TED - абревіатура від англ. словосполучення Technology Entertainment Design (Технології, Розваги, Проекти) англійською мовою, які є призерами конференцій (2012-2016 років), відібрані за принципом популярності переглядів.

Проаналізувавши TED-лекції, які слугували матеріалом цього дослідження, та враховуючи наші попередні напрацювання, ми виділили спільні риси найпопулярніших публічних виступів. Ми спробували визначити прагматичні характеристики, які є істотними для здобуття популярності промови на основі вимог, які висуваються до промов TED, прослідкувати, як ці риси втілюються у лінгвальні форми і як це корелює з відповідними вимогами. Основні вимоги до виступів викладені на сайті, але вони не є суворими, а виглядають як рекомендації, обмеження, які не варто порушувати. Враховуючи представлені вимоги, ми виділили відповідні лінгвопрагматичні характеристики промов TED.

Основною характеристикою виступів є *інформативна лаконічність*. Слід відмітити, що тривалість промов обмежена 18 хвилинами, що змушує автора промови зважувати кожне слово і намагатися не відходити від представлення основної думки. Ця характеристика виражається у тенденції до широкого використання *термінологічної лексики*, яка точно і однозначно визначає чітко окреслене поняття відповідної галузі науки, техніки, мистецтва, суспільного життя, і його співвідношення з іншими поняттями в межах спеціальної сфери.

Матеріал дослідження продемонстрував наявність таких груп термінологічної лексики: *біологічна і медична: genetics, synthetic biology, narrow-edged feet,: regenerative medicine, bionics, physicality, amputate, tissue damage, neural implants, frostbite, disability, specialized limbs, the paralyzed, rehabilitation, injury* [Herr 2014]*; genealogy, DNA, chromosome, mitochondria, species* [Jacobs 2014]*; stress, cardiovascular disease, skin cancer, HIV/AIDS, hormone* [McGonigal 2013]*; компьютерна: access, file format, network, screenshot, Web1.0, Web 2.0, Web 3.0, augmented reality, online, offline, data-driven, quantitative frameworks, index* [Schwerdtfeger 2013]*; фізична й електротехнічна: LED (light emitting diode), solar cell, magnifying glass, transmit data, energy harvesting device, receiver, li-fi (light fidelity)* [Haas 2015]*; high-voltage DC currents* [Gore 2016]*; лінгвістична: phonetics, dialect, analytic, synthetic, languages* [Mitra 2013]*, interference, alphabet, polyglot, intonation, tongue, stress, transcription. pun* [Efromovich 2014]*; юридична: appeal, judge, justice, legal action, complaint, contract, creditor, defendant, grand jury, jurisdiction* [Jacobs 2014]*; evidence, charge, verdict* [Gore 2016]*; філософська: analogy, principle, consequence, interrelation, conclusion, eternity, laws of nature, generational mission* [Gore 2016]*; екологічна: ecosystem, pollution, emissions, decomposition, biodegradable, climatologists, atmospheric scientists, renewables, non-renewables, planet resources* [Gore 2016]*; психологічна: self-awareness, social psychology, shyness, stress, relaxation response, behavior modification, Ego defense mechanisms* [McGonigal 2013].

Зазначена лексика є однозначною, точно називає поняття, риси, ознаки означуваного явища, не має синонімів (принаймні, у межах терміносистеми даної науки) і є стилістично нейтральною до тексту. Для більшості промов також характерною є також використання загальновживаної лексики, яка є стилістично нейтральною. Такий прийом забезпечує інформативну лаконічність повідомлення. Але ці позитивні риси зовсім не сприяють утриманню уваги і переконанню слухачів. Якщо створити сухе інформативне повідомлення, можна зекономити час, але навряд чи лекція має шанс стати популярною. Тому, наступну

прагматичну характеристику виступів можна визначити як *емоційну персуазивність*. Автори лекцій намагаються забезпечити увагу й захват аудиторії, що можливо тільки за умови певної емоційності. На думку науковців «ключовим елементом формату TED є безпосереднє, практично інтимне єднання людей. На сцені спікер (без перебільшень) стоїть, немов оголений. Найуспішніші виступи – ті, що дозволяють відчути цю людяність, емоції, мрії та фантазії» [Speaking at TED].

Наш аналіз успішних виступів показав, що тільки певні фрагменти виступу (часто менші за об'ємом) безпосередньо спрямовані на те, щоб передати інформацію, просунути ідеї автора. Частина фрагментів лекції спрямована на те, щоб надихати, розкрити особистість автора. Шанси переконати аудиторію суттєво збільшуються, коли лектор продемонструєте власний зв'язок із темою виступу, наповнює її індивідуальним сенсом, захопленістю та пристрастю. А це можливо лише тоді, коли доповідач знаходиться у піднесеному стані, оскільки харизматичний оратор випромінює радість від можливості поділитися досвідом і натхнення від розуміння того, що його ідеї будуть корисними слухачам. Лектори часто розповідають про цікаві випадки зі свого життя чи про те, що колись чули або читали, вони ілюструють свою розповідь, породжують нові ідеї, допомагають достукатися до свідомості та сердець людей. Гармонійною складовою промови часто стає історія про успіх людини, бренду чи компанії.

Саме це, на нашу думку, й зумовлює можливість виділення у промовах лексики, що безпосередньо слугує для розкриття тематики повідомлення, тобто тих лексем, які представляють проблему і використовуються для її вирішення, а також лексичних одиниць, які допомагають донести інформацію до слухача, і без яких повідомлення не створить того ефекту, на який розраховує автор. Такого результату учасник досягає за допомогою використання емоційної лексики, яка привертає увагу аудиторії.

Емоційна лексика стала предметом багатьох досліджень, у нашій роботі ми керуємось дефініцією відомого радянського мовознавця Є. М. Галкіної-Федорук, яка вважає, що емоційна лексика – це лексика, що виражає почуття і настрої людини, і значенням поділяється на лексику, яка називає почуття і виражає відношення до явищ дійсності, позитивну і негативну. Автор наголошує на тому факті, що емоційна лексика – це, передусім, декілька прошарків: слова, що виражають почуття, які переживає сам мовець чи інша особа; слова оцінки, що кваліфікують річ, предмет, явище або з позитивного, або з негативного боку [Галкина-Федорук 1954, с.136]. Емоційність у промовах може бути виражена словами, що називають різні почуття і ставлення до реальності – радість, гнів, горе, захоплення, огиду; виражають якісну оцінку предметів та явищ. Такі слова містять емоційний оцінний елемент у своєму лексичному значенні:

*This is the **beautifully lyrical** design work. So when I was feeling bad about myself, insecure, I would jack my height up* [Herr 2014];

*It's **ridiculous** but it's a really **good*** [Stevens 2013];

*And I have some **bad** news, but I have a lot more **good** news. I'm going to propose three questions and the answer to the first one necessarily involves a little **bad** news. But – hang on, because the answers to the second and third questions really are **very positive**. We see the cost coming down **dramatically.** More **good** news: energy storage, from batteries particularly, is now beginning to take off because the cost has been coming down very **dramatically** to solve the intermittency problem. We're going to **win** this. We are going **to prevail.** The exponential curve on solar is even steeper and **more dramatic*** [Gore 2016];

*This truly is a **scandal** of epic proportions hidden in plain sight* [Gooch 2014];

*During 41 years of teaching biology at Harvard, I watched **sadly** as bright students turned away from the possibility of a scientific career or even from taking non-required courses in science because they were **afraid of failure*** [Wilson 2012].

Позитивне емоційне забарвлення мають, наприклад, слова *happiness, joy, desire ,love, care, politeness, dear, tender, magic* [McGonigal 2013]. Сумний настрій навіюють своїм лексичним значенням слова *regret, sadness, divorce, departure* [Jacobs 2014]. Загальновідомо,

що негативні емоції викликають також лайливі слова й вульгаризми, зовсім не характерні для промов. Навпаки, спостерігаємо випадки використання евфемістичної політкоректної лексики, що замінює грубі слова і вислови, які можуть образити або роздратувати: *As a young man, I imagined a future world where technology so advanced could* ***rid the world*** *of* ***disability****, a world in which neural implants would allow* ***the visually impaired*** *to see* [Herr 2014].

Для того, щоб утримати увагу слухачів і акцентувати на значущості повідомлення у прикладах, які ілюструють його розповідь, автор використовує імена відомих персоналій: *Karl Marx, Gwyneth Paltrow, Barack Obama, Kevin Bacon, Albert Einstein, Mary Queen of Scots, Hillary Clinton, Paul McCartney, George H. W. Bush*, які також складають окрему групу, виконують важливу функцію і привертають увагу аудиторії. Слід також відмітити, що іменами персоналій автор доповнює інформативну складову повідомлення, використовуючи їх протягом всієї промови, пропорційно розташовує їх у своєму виступі.

Ще однією рисою популярних виступів, яка пов'язана з характеристикою емоційної персуазивності, є спосіб подачі інформації. Якщо інформація представлена у занадто офіційній формі, то це також не викликає належної реакції публіки. Усі проаналізовані доповіді призерів демонструють, що нотка несерйозності є невід'ємною складовою успіху. У рекомендаціях до підготовки до виступів сказано, що «не варто ставитися до себе та своєї теми надто суворо, нехай аудиторія посміється. Гумор руйнує захисний бар'єр, що робить слухачів більш чуттєвими до вашого повідомлення. Окрім цього, гумор викликає симпатію. Необов'язково бути коміком від народження, жарти чи кумедні цитати можна підготувати заздалегідь» [Speaking at TED]. Ми виявили, що кількість випадків, коли аудиторія реагувала сміхом на фрагмент промови, варіюється від двох до семи, реакція спричинена такими видами комічного як гумор (про серйозне говориться з посмішкою, доброзичливо висміюються недоліки) та іронія (коли за зовні позитивним висловлюванням ховається висміювання).

Таким чином, у результаті нашого дослідження виявлено певні лінгвопрагматичні особливості популярних виступів англійською мовою у їхній кореляції з основними вимогами до TED промов, а саме: підтверджена позитивна кореляція лінгвопрагматичних особливостей популярних виступів і основних вимог до TED промов. Дослідження показало наявність у виступах окремих типів лексики, що слугують для реалізації таких прагматичних характеристик як *інформативна лаконічність* та *емоційна персуазивність*. Серед невід'ємних характеристик промов наступні: використання термінологічної лексики, загальновживаної нейтральної лексики, емоційно забарвленої лексики, різних видів комічного, зокрема гумору та іронії, що привертає увагу слухачів і налаштовує їх на позитив.

Перспективи нашого дослідження полягають у можливості більш детального лексико-стилістичного аналізу промов, виявлення особливостей їхнього перекладу.

Література

Арутюнова Н. Д. Прагматика // Лингвистический энциклопедический словарь / Н. Д. Арутюнова. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – С. 389–390.

Бацевич Ф. С. Прагматичні перформативи: спроба обгрунтування / Ф. С. Бацевич // Мовознавство. – 2008. – № 1. – С. 31–34.

Бехта І. А. Текст в парадигматичній системі наукових лінгвістичних концепцій кінця XX – початку XXI століття: актуальні та віртуальні стратегії розвитку / І. А. Бехта // Дискурс іноземномовної комунікації. – ЛНУ ім. І.Франка. – 2002. – С.164-192.

Галкина-Федорук Е. М. Современный русский язык. Лексика (курс лекций) : [учеб. пособ. для высш.учеб. заведений] / Е. М. Галкина-Федорук. – М. : МГУ, 1954. – 204 с.

Кобозева И. М. Лингвопрагматический аспект анализа языка СМИ / И. М. Кобозева. – [Електронний ресурс]. – Режим доступа : http://evartist.narod.ru/ text12/08.htm.

Efromovich S. 5 techniques to speak any language Filmed at TED 2014 / S. Efromovich [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.youtube.com/watch?v=-WLHr1_EVtQ

Gooch Ch. My wish: To launch a new era of openness in business Filmed at TED 2014 / *Ch. Gooch* – [Електронний ресурс].– Режим доступу: http://www.ted.com/talks/charmian_gooch_my_wish_to_launch_a_new_era_of_openness_in_business

Gore Al. New thinking on the climate crisis Filmed TED 2016 / *Al. Gore*.– [Електронний ресурс].– Режим доступу: https://www.ted.com/talks/al_gore_the_case_for_optimism_on_climate_change

Haas H. Forget Wi-Fi. Meet the new Li-Fi Internet. Published on Dec 2, 2015 / H. Haas.- [Електронний ресурс].– Режим доступу: https://www.youtube.com/watch?v=iHWIZsIBj3Q

Herr H. New bionics let us run, climb and dance. Published on Mar 28, 2014 / H. Herr. – [Електронний ресурс].– Режим доступу: https://www.youtube.com/watch?v=CDsNZJTWw0w

Jacobs A. The world's largest family reunion ... we're all invited! Filmed at TED 2014 /*A. Jacobs.* - [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.ted.com/talks/aj_jacobs_the_world_s_largest_family_reunion_we_re_all_invited
JR: One year of turning the world inside out Filmed March 2012 at TED 2012 / *JR.* –[Електронний ресурс].– Режим доступу: http://www.ted.com/talks/jr_one_year_of_turning_the_world_inside_out
McGonigal K. How to make stress your friend. Filmed at TED 2013 / *K. McGonigal* [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.ted.com/talks/kelly_mcgonigal_how_to_make_stress_your_friend
Mitra S. Build a School in the Cloud Filmed February 2013 at TED 2013 / *S. Mitra.*– [Електронний ресурс].– Режим доступу: http://www.ted.com/talks/sugata_mitra_build_a_school_in_the_cloud/
Paes E: The 4 commandments of cities Filmed February 2012 at TED 2012 / *E. Paes.* – [Електронний ресурс].– Режим доступу: http://www.ted.com/talks/eduardo_paes_the_4_commandments_of_cities
Schwerdtfeger P. What is Web 2.0? What is Social Media? What comes next?? Published on Mar 17, 2013 / P. Schwerdtfeger. – [Електронний ресурс].– Режим доступу: https://www.youtube.com/watch?v=iStkxcK6_vY
Speaking at TED. – [Електронний ресурс].– Режим доступу: https://www.ted.com/about/conferences/speaking-at-ted
Stevens M. Why do we ask questions? Published on Dec 9, 2013 / M. Stevens. – [Електронний ресурс].– Режим доступу: https://www.youtube.com/[McGonigal[McGonigal 2013] 2013] watch?v=u9hauSrihYQ
Wilson E. Advice to young scientists Filmed April 2012 at TEDMED 2012 / *E. Wilson.* – [Електронний ресурс].– Режим доступу: http://www.ted.com/talks/e_o_wilson_advice_to_young_scientists

УДК 811.111–26’373.43

КЛИМЕНКО О. Л.
(Запорізький національний університет)

ЛІНГВОКРЕАТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ АВТОРСЬКИХ ІННОВАЦІЙ В ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ

У статті з’ясовано особливості формування, ідентифікації та інтерпретації інновацій, створених в художньому тексті в результаті індивідуально-авторської словотворчості на базі іншомовних слів, визначено їх роль в структурі та концептуальній системі літературного твору: у художньому дискурсі оказіональні слова виступають засобом реалізації цільової настанови автора, спрямованої на здійснення впливу на читача, є засобом вираження художньо-естетичного задуму автора, продуктом його лінгвокреативної діяльності.
Ключові слова: іншомовна лексика, авторська інновація, оказіоналізм, художній дискурс, словотворчість.

Клименко О. Л. Лингвокреативный потенциал авторских инноваций в художественном дискурсе. В статье выявлены особенности образования, идентификации и интерпретации инноваций, созданных в художественном тексте в результате индивидуально-авторского словотворчества на базе иностранных слов, определена их роль в структуре и концептуальной системе литературного произведения: в художественном дискурсе окказиональные слова выступают средством реализации целевой установки автора, направленной на оказание речевого воздействия на читателя, и являются средством выражения художественно-эстетического замысла автора, продуктом его лингвокреативной деятельности.
Ключевые слова: иностранная лексика, авторская инновация, окказионализм, художественный дискурс, словотворчество.

Klimenko O. Lingual Creativity of Author’s Innovations in Literary Discourse. Linguistic status of author’s innovations as nonce-units is determined by their speech character. The origin and functioning of nonce-words in fiction are stipulated by communicative needs: nominative and pragmatic, the latter being the dominant one. The article focuses on complex study of nonce-words formation on the basis of foreign units, their identification and interpretation in Modern English literature. Nonce-words revealing the creative potential of the author’s creative activity are analyzed as to their structural and functional aspects. The study distinguishes the main functions of nonce-words created on the basis of foreign units, used as a material for creative activity and individual author’s word-formation, and determines their role in the structural and conceptual system of literary work: the nonce-words serve as a means of realization of the author’s intention aimed at exercising influence on the reader, to satisfy stylistic and aesthetic purposes of the author, being the result of his creative activity.
Key words: foreign units, author’s innovation, nonce-word, literary discourse, individual word-formation.

Об’єктом лінгвокреативної діяльності мовної особистості, задовольняючи естетичні потреби авторів художніх творів, часто стає іншомовна лексика, яка відрізняється певними стилістичними ознаками та має додаткові фонові конотації. Згідно з авторською інтенцією іншомовна лексика використовується оказіонально і стає матеріалом для створення індивідуально-авторських інновацій. Коли іншомовні одиниці в результаті лінгвокреативної діяльності автора інтегруються до художньої системи твору для створення певного стилістичного ефекту, постає проблема їх ідентифікації у тексті та адекватної інтерпретації.

Метою даної статті є комплексний аналіз особливостей використання іншомовної лексики у створеній автором мові підлітків та визначенні способів її ідентифікації та інтерпретації в художньому дискурсі на матеріалі роману Е. Берджесса “The Clockwork Orange”. Об’єктом дослідження слугували лексичні одиниці російської мови, що в результаті лінгвокреативної діяльності автора художнього твору, написаного англійською мовою, стали

джерелом оказіональних новоутворень. Предметом безпосереднього аналізу є механізми формування авторських інновацій, створенних на базі іншомовної лексики та способи їх ідентифікації та інтерпретації в романі.

Слід відзначити, що причини запозичення іншомовної лексики до тканини художнього твору є суто внутрішньомовними – необхідність задовольнити потребу автора в створенні певного стилістичного ефекту за умови, що власномовні англійські еквіваленти є лише частковими, неповними, тобто не виражають необхідної конотації та всіх відтінків значення певних понять та явищ. Тобто іншомовна лексика в романі не замінює власномовні одиниці, а стає їх емоційно-забарвленими синонімами.

На думку дослідників, на шляху до повного засвоєння іншомовна лексика проходить три етапи: етап інновації або ж первісного використання слова в контексті мови-реципієнта; етап віртуалізму – слово поширюється серед невеликої кількості носіїв мови; етап неологізму – слово використовує більша частина носіїв мови-реципієнта. Але не всі слова в своєму розвитку досягають повного лексичного засвоєння. Розвиток слова може припинитися на будь-якому з трьох етапів засвоєння, в результаті чого з'являється: ефемеризм – інновація, яка з певних причин відкинута мовним колективом; спорадизм – віртуалізм, який не набуває поширення через рідковживаність позначеного ним об'єкту; епізодизм – неологізм, який виходить з ужитку у зв'язку з короткочасністю існування позначеного ним об'єкта [Голдованський 1983, с. 18 - 19].

Проаналізувавши особливості інтеграції лексичних одиниць російської мови до тканини англомовного художнього твору, ми встановили, що вони належать до ефемеризмів, тобто зупинили свій розвиток на етапі первісного використання у мові-реципієнті і вживаються лише в контексті даного художнього твору для створення необхідного стилістичного ефекту та досягнення певного художнього замислу автора, але не використовуються носіями англійської мови у позатекстовому мовному середовищі і тому потребують ідентифікації та адекватної інтерпретації.

Серед ознак, що можуть вказувати на іншомовне походження слова, Є. В. Слєпцова виділяє 4 критерії: графічний – написання слова, що вказує на непритаманну для мови-реципієнта послідовність букв та графічну структуру, нехарактерна сполучуваність букв та звуків; фонетичний – вимова слова, що відрізняється від фонетичних законів мови-реципієнта; морфологічний (складові частини слова) – слова з певною морфологічною будовою, з певними суфіксами та префіксами можна визначити як запозичені; невживаність – рідке вживання слова в повсякденному житті [Слепцова 2006, с. 68].

Зазвичай іншомовне слово в художньому тексті має більш ніж одну з вказаних ознак. В результаті аналізу механізмів творення інновацій на базі іншомовної лексики ми виявили, що основними способами запозичення іншомовної лексики в романі виступають транскрипція та транслітерація, але в більшості випадків автор порушує традиційні правила передачі звукового чи орфографічного оформлення слів російської мови на англійську (*Bog, bitva, britva, chai, dama, ded, droog, dva, gorlo, gruppa, knopka, kopat, koshka, kot, lapa, litso, maslo, mesto, molodoy, moloko, mozg, nachinat, noga, nosh, odin, okno, rot, sobirat*). Для задоволення стилістичних потреб автор часто передає іншомовні слова, не дотримуючись існуючих правил, змінюючи їхню графічну форму так, що інколи важко зрозуміти, чи є певна одиниця російського походження або належить до суто англійських сленгових одиниць. Однак у цій вдаваній безсистемності можна виділити певні закономірності:

- використовуються лише корені російських слів (*cheest, drat, sloochat, smot, skvat, osoosh, biblio, zammechat*), іноді додаються англійські афікси (*droogie, morder, rooker, goober, krovvy, nochy, domy*);

- подовжуються звуки за допомогою подвоєння голосних та приголосних (*bratty, bugatty, chasso, chelloveck, choodessny, collocol, gazetta, glazz, goloss, govoreet, interessovat, kartoffel, krovvy, neezhnies, plot, skorry, starry, sammy, zammechat*);

- у словах, де за правилами транслітерації голосні звуки [у] та [і] повинні передаватися відповідно англійськими буквами "u" та "i", використовуються буквосполучення "оо" та

“ee” (*brooko, eegra, eemya, gloopy, goober, gooly, groody, govoreet, jeezny, keeshkas, klootch, minoota, oobivat, ookadeet, oomny, oozhassny, peet, podooshka, poogly, pooshka, rasoodock, privodeet, scoteena, slooshy, spoogy, vareet, zasnoot, zvook*);

- прикметники, більшість з яких у російській мові мають закінчення «-ый», «-й», «-ой», приймають англійський афікс «-у» (*grahzny, grazzy, gloopy, bezoomny, dobby, nadmenny, oozhassny, vonny, bolnoy, cally, shooty, oomny, choodesny, polezny, droogy, skorry, sladky, bugatty, nochy, plushy, zooby*);

- деякі одиниці, що мають в англійському тексті афікс «-у», можуть також виявитися іменниками та дієсловами (*bratty, krovvy, nochy, domy, to gooly, jeezny, to viddy, to slooshy*);

- особливо складними для сприйняття і розуміння є слова, частина (часто початкова) яких відкидається, залишається лише скорочена (остання) частина *(veck – chello**veck**, cheena – zhensh**cheena**, bratchny – vnye**brachnyi,** nazz – **naz**ad);*

- інколи графічна чи звукова форма слова настільки змінюється, що його значення можливо зрозуміти тільки з контексту *(gulliver, oddy-knocky).*

Слід відзначити, що запозичені шляхом транскрипції та транслітерації безпосередньо із російської мови лексичні одиниці не замінили власних лексем англійської мови, а стали їх емоційно-забарвленими синонімами *(to see – to viddy, a laugh – a smeck, big – bolshy, a man – a chelloveck)*. Автор не просто запозичує іншомовні одиниці, а інтегрує їх до тканини художнього твору, адаптуючи до правил та норм англійської мови, використовує іншомовну лексику як основу для створення власних індивідуальних утворень *(a woman – a cheena (zhensh**cheena**), alone – oddy-knocky, a warder – a chasso (**chasso**voy)).*

Отже, можна стверджувати, що всі іншомовні одиниці зазнали відповідної графічної та фонетичної адаптації, більшість з них пристосувались і до граматичних законів англійської мови. На словотворчому рівні лексичної асиміляції було виділено приклади похідних слів, створених за існуючими в англійській мові словотворчими моделями на базі лексичних одиниць російського походження. На семантичному рівні більшість одиниць вибраного нами лексичного матеріалу була запозичена в своєму основному значенні, але деякі слова змінили власну семантику, що відобразилось у звуженні та розширенні значення, а також у переносах на метонімічній та метафоричній основі (більшість метафор представлена зооморфізмами, наприклад: «*lapa*» означає «руку людини», «*cluve*» – «людський ніс», «*forella*» від рос. «форель» – «жінку літнього віку», «*ptitsa*» – «жінку будь-якого віку»). Але адаптацію вибраного лексичного матеріалу можна розглядати лише на рівні даного тексту, тому що, хоча ці лексичні одиниці інтегровані до тканини художнього твору, вони не зустрічаються у позатекстовому англомовному середовищі, перебуваючи у статусі індивідуально-авторських інновацій.

У романі Е.Берджесса “The Clockwork Orange” іншомовна лексика лежить в основі створеної автором мови підлітків, яка в романі отримала назву «*nadsat*» – модифіковане закінчення російських числівників від «одинадцяти» до «дев’ятнадцяти». Така назва пояснюється тим, що носіями її в романі були підлітки *(nadtsatyje*) – «тінейджери» *(«teenagers»,* буквально «надцатирічні»; або скорочено – «тіни» – *«teens»*). Тобто лексичні одиниці російського походження, асимільовані за законами англійської мови, створюють своєрідну систему спілкування британських підлітків.

Використання автором вигаданої мови мало не тільки естетичну, але й досить прагматичну мету. Стенли Хайман писав, що Е. Берджесс знав про те, що сленг як лінгвістичне явище має змінну природу, і якщо він використає сленг молоді свого часу, то через кілька років він стане несучасним та немодним. Автору необхідно було, щоб мова його героїв була унікальною та залишалась би нестаріючою та незвичною, підкреслюючи байдужість молоді до суспільних норм й правил та незалежність молодіжної субкультури від решти суспільства [Hyman 2002, с. 2].

Розглядаючи особливості використання іншомовної лексики в романі Е. Берджесса “The Clockwork Orange”, можна виділити її основні риси як явища оказіонального: це лексика, характерна для усного мовлення; має емоційну забарвленість і яскраво виражену

експресивность; для такої лексики характерна обмежена зрозумілість, іронічність та грубуватість, концентрація навколо понять, що відображують не стільки соціальні цінності, скільки «антицінності». Деякі з цих рис – ненормативність, позасистемність, новизна та незвичність, належність до мовлення, прагматична направленість, висока експресивність, номінативна факультативність – дозволяють віднести ці одиниці до розряду стилістично маркованої лексики або лексики зниженого стилістичного тону.

Крім того, причини створення оказіональних одиниць (соціальна потреба неординарного найменування усього нового, тенденція до економії, уніфікації мовних засобів, використання номінацій з різною внутрішньою формою та етимологією, прагнення досягти максимальної емоційно-експресивної та стилістичної виразності слова [Косович 2006, с. 99]) збігаються із причинами, які наводять дослідники стилістично-зниженої лексики: прагнення мовця до конкретності та новизни; протест проти стандарту, внаслідок якого звичні традиційні номінації замінюються новими оригінальними та експресивними [Скребнев 2003, с.68].

На нашу думку, це явище цілком виправдане. Причиною вживання стилістично-маркованої лексики (часто із негативною оцінкою) є протест молоді проти узвичаєних норм, споконвічний конфлікт «батьки-діти», непорозуміння зі старшим поколінням, незадоволення дійсністю. Як відзначає К. Бейрахова, обмежена зрозумілість також сприяє використанню лексики стилістично-зниженого тону саме підлітками, які прагнуть до самовираження та невтручання з боку дорослих, а така лексика є засобом конспірації, умовною говіркою, зрозумілою лише для членів групи [Бейрахова 2001, с. 7]. Тому автор настільки змінює зовнішню форму слова, що інколи дуже складно відрізнити його від інших власне англійських лексем, особливо сленгізмів та жаргонізмів, які теж відрізняються незвичністю та оригінальністю форми та складу.

О. В. Ребрій підкреслює, що необхідною умовою введення створеної автором оказіональної одиниці в мовленнєвий ряд є можливість адекватно її інтерпретувати. У протилежному випадку виникає загроза «збою» комунікації. Засобом подолання цієї загрози, на думку дослідника, є експліцитна семантизація (пояснення) новоутворення [Ребрій 1997, с. 15]. Для пояснення незасвоєних іншомовних слів дослідники виділяють декілька способів семантизації – починаючи з введення у текст термінологічного визначення (дефініції) і закінчуючи звертанням до малоінформативних, але легко доступних та компактних аналогів та родових термінів [Кабакчи 1989, с. 17]. Серед експліцитно семантизованих іншомовних одиниць в романі Е.Берджесса “The Clockwork Orange” можна виділити декілька груп:

1. Іменники на позначення частин тіла:

...I had one in the shape of a spider, Pete had ***a rooker (a hand, that is)****, ...and poor old Dim had a very hound-and-horny one of a clown's* ***litso (face, that is)****...* [Burgess 1986, p. 2].

Then we wore waisty jackets without lapels but with these very big built-up ***shoulders ("pletchoes" we called them)*** [Burgess 1986, p. 2].

... then I cracked this veck who was sitting next to me and well away and burbling a horrorshow crack on the ***ooko or earhole****, but he didn't feel it...*[Burgess 1986, p. 4].

Dim had a real horrorshow length of oozy or chain round his waist, twice wound round, and he unwound this and began to swing it beautiful in the ***eyes or glazzies*** [Burgess 1986, p. 16].

Then I tooth-cleaned and clicked, cleaning out the old rot with my ***yahzick or tongue****...* [Burgess 1986, p. 32].

2. Іменники на позначення людини:

It was ***nadsats*** *mostly milking and coking and fillying around* ***(nadsats were what we used to call the teens)…*** [Burgess 1986, p. 27].

When we got outside of the Duke of New York we viddied a burbling old ***pyahnitsa or drunkie****, howling away at the filthy songs of his fathers...* [Burgess 1986, p. 13].

I was at the back of the Wing Chapel near where the ***warders or chassos*** *were standing with there rifles and their dirty bolshy blue brutal jowls...* [Burgess 1986, p. 77].

There was a foolish and boyish prank, my so-called friends persuading or rather forcing me to break into the house of an ***old ptitsa – lady, I mean*** [Burgess 1986, p.155].

3. Пояснення предметів матеріального світу (real-world items):

Dim had a real horrorshow length of ***oozy or chain*** *round his waist, twice wound round, and he unwound this and began to swing it beautiful in the eyes or glazzies* [Burgess 1986, p. 16].

"A cup of the old ***chai****, sir?* ***Tea, I mean****"* [Burgess 1986, p. 37].

"And what would you do," I said, "with the big big big ***deng or money*** *as you so highfaluting call it?"* [Burgess 1986, p. 52].

"I'll just get my ***platties,****"I said at the stair-floor,"****that is to say clothes****"* [Burgess 1986, p. 164].

4. Лексеми, пов'язані із Богом та релігією (оскільки питання порушення моралі та деградації людини займають центральне місце в романі):

My young hoodlum comes to the revelation of the need to get something done in life – to marry, to beget children, to keep the orange of the world turning in ***the rookers of Bog, or hands of God****, and perhaps even create something – music, say* [Burgess 1986, p. viii].

Then the lights started cracking like atomics… and you were just going to get introduced to old ***Bog or God*** *when it was all over* [Burgess 1986, p. 4].

…and he was govoreeting as ***a man of Bog****… So he knew what he talked of, being* ***a Godman*** [Burgess 1986, p. 41].

Серед способів ідентифікації елементів «*nadsat*» в романі слід також відзначити «операцію паралельного підключення» [Кабакчи 1989, с. 17], суть якої полягає в паралельному використанні двох чи більше номінацій. Це забезпечує точність номінації (і як наслідок ідентифікації, тобто впізнавання об'єкта реальної дійсності, позначеного даною одиницею). Тим більш чергування запозиченого слова із паралельним аналогом полегшує читачеві розуміння незнайомого слова. В романі Е. Берджесса "The Clockwork Orange" у більшості випадків паралельному підключенню підлягають прикметники:

We put our maskies on – new jobs these were, ***real horrorshow, wonderfully done really****…* [Burgess 1986, p. 9].

The ***starry old*** *baboochkas were still there...* [Burgess 1986, p. 11].

And then in the afterlunch I might perhaps itty off to the old skolliwoll and see what was vareeting in that great seat of ***gloopy useless*** *learning* [Burgess 1986, p.35].

And there was ***a bolshy big*** *article on Modern Youth by some very clever bald chelloveck* [Burgess 1986, p. 41].

"Stop, you ***grahzny disgusting*** *sods"* [Burgess 1986, p. 113].

О. В. Ребрій називає створені авторами художніх творів штучні мови «квазімовами», одиниці цих мовних систем – «квазілексемами», що часто тлумачаться у підстрочних примітках або у глосарії, який подається у творі окремо, щоб не порушувати цілісності тексту [Ребрій 2002, с. 536]. Але в романі "The Clockwork Orange" Е. Берджесс не склав глосарію «*nadsat*» і не вдавався до підстрочних коментарів, застосовуючи інший спосіб: читач безпосередньо вводиться до зображуваного світу, а квазілексеми не пояснюються спеціально, а інтерпретуються на основі контексту.

У більшості випадків найважливішу роль при сприйнятті оказіонального слова відіграє контекст – «мінімум мовленнєвих зусиль, необхідних для розуміння слова» [Косович 2006, с.101]. Проте навіть за відсутності повного контексту оказіональне слово піддається інтерпретації. Дослідник творчості Е. Берджесса Т. Далрімпл мав такий погляд на розуміння іншомовної лексики в романі: «Читач, навіть якщо він не знає російської мови, виявляє, що деякі значення є цілком зрозумілими з контексту» [Dalrymple 2003,с. 3]. Часто чинником, що сприяє адекватній інтерпретації у контексті, виступає атрибутивний елемент, який у реченні виконує функцію означення або порівняння:

…and there I was dancing about with ***my britva like I might be a barber*** *on board a ship on a very rough sea* [Burgess 1986, p. 16].

…with her was this chelloveck who was her moodge, youngish too with ***horn-rimmed otchkies on him****…* [Burgess 1986, p.21].

... there were two: "Honey Nose", sung by Ike Yard, and "Night After Day After Night", moaned by two horrible ***yarbleless like eunuchs*** *whose name I forget* [Burgess 1986, p.45].

...so you could tell there were plenty of ***mewing kots and koshkas*** *writhing about down there* [Burgess 1986, p.58].

...and there was a copy of "A Clockwork Orange", and on the back of the book, like on the spine, was ***the author's eemya – F. Alexander*** [Burgess 1986, p.158].

Інші слова стають зрозумілими лише після вторинного контексту: коли Алекс б'є ворога по *"gulliver"* це може бути будь-яка частина тіла, але коли ***"****a glass of beer is served with* ***a gulliver****"* стає зрозумілим, що *"gulliver*" – це *"head"*. (Хоча, звичайно, справа значно покращується для тих, хто знає російське слово *"golova"*). Наведемо ще декілька прикладів, коли значення лексичної одиниці стає зрозумілим саме завдяки ситуації, контексту:

And now Dr. Brodsky said, ***smiling all over his litso****...* [Burgess 1986, p.127].

O my brothers, I could have wept at his kindness, and I think he must have viddied the old ***tears in my glazzies****...* [Burgess 1986, p.154].

Можна вважати, що винайдений Е. Берджессом своєрідний «*nadsat*» є цілковито зрозумілим для читачів, які не володіють російською мовою. Вжиті автором засоби паралельного підключення, експліцитної семантизації та можливості інтерпретації значення в контексті сприяють розумінню іншомовної лексики в романі. Саме ці фактори дозволили Т. Далрімплу стверджувати, що «мова, яка є абсолютно новою та незрозумілою на початку книги, стає такою знайомою та доступною читачеві у кінці, що він забуває, що колись йому доводилось лише здогадуватись про її значення» [Dalrymple 2003, с. 5].

Таким чином, іншомовна лексика в художньому дискурсі може слугувати матеріалом для лінгвокреативної діяльності автора твору, задовольняючи певні естетичні потреби та створюючи особливий стилістичний ефект. Її використання зумовлене прагненням автора концептуалізувати в новій формі зміст, вже відомий в англомовному суспільстві, який традиційно реалізується в ньому за допомогою узуальних засобів. Дослідження особливостей творення та функціонування авторських інновацій в інших видах дискурсу може стати перспективою подальших наукових пошуків.

Література

Бейрахова К. Окказионализмы в книгах для детей и фантастике // English. –2001.- №23.–С.1-8.

Голдованський Я. А. Етапи розвитку слів іншомовного походження в лексичній системі мови-реципієнта (на матеріалі англіцизмів) // Іноземна філологія. – 1983. – Вип. 69. – С. 17 – 21.

Кабакчи В. В. Теория и практика внешнекультурной коммуникации // Коммуникативный и номинативный аспекты единиц языка. – Львов: Наука, 1989.–С.13–23.

Косович О. В. Оказіоналізми у французькому художньому мовленні // Нова філологія. – 2006.– Вип. 25.– С.98–103.

Ребрій О. В. Оказіоналізми в сучасній англійській мові (структурний та функціональний аналіз) – Автореф. дис.канд.філол.наук; 10.02.04 / Харківськ. держ. ун-т.–Харків,1997.–18с.

Ребрий О. В. Особенности перевода окказиональных элементов квазиязыков // Вчені записки ХГІ «Народна українська академія».– Харків: Око, 2002. - Т.8.–С.534–543.

Скребнев Ю. М. Основы стилистики английского языка.– М.:«Изд-во АСТ»», 2003.–221с.

Слепцова Е. В. Заимствования, их роль и место в системе современного немецкого языка // ИЯШ. – 2006. - №2. – С.67 – 71.

Янков А. В. Запозичення у новій соціально-політичній лексиці американського варіанта англійської мови // Іноземна філологія. - 1983. – Вип. 72. - С.43 – 50.

Bergess A. The Clockwork Orange. – New York and London: W.W. Norton and Company, 1986.–192p.

Dalrymple T. A prophetic and violent masterpiece. – http: // www.city-journal.org. – 2003. – 10 p.

Hyman S. E. Nadsat speak. – http: // www.soomka.com. - 2004. – 5 p.

УДК 81'373.422:811.112.2

РОМАНОВА Н. В.

(*Херсонский государственный университет*)

ЭМОТИВЫ В НЕМЕЦКОЯЗЫЧНОЙ ДРАМЕ XVIII ВЕКА: СЕМАНТИКО-ФУНКЦИОНАЛЬНЫЙ АСПЕКТ

В статье рассматриваются семантика и функции эмотивной лексики немецкого языка XVIII в. Установлены маркеры эмотивности диалогической речи, выделены основные и дифференциальные значения эмотивов, разграничены виды улыбок и смеха, определены негативный, позитивный и амбивалентный статусы смеха.

Ключевые слова: аффектив, экспресив, эмотив, эмоция, коннотатив, маркер, семантика, функция.

Романова Н. В. Емотиви в німецькомовній драмі XVIII століття: семантико-функціональний аспект. У статті розглядаються семантика і функції емотивної лексики німецької мови XVIII ст. Встановлено маркери емотивності діалогічного мовлення, виділено основні й диференціальні значення емотивів, розмежовано різновиди посмішок і сміху, визначено негативний, позитивний та амбівалентний статуси сміху.
Ключові слова: афектив, експресив, емотив, емоція, конотатив, маркер, семантика, функція.

Romanova N. V. Emotives in German plays of the 18th century: semantic and functional aspects. German literary language of the first part of the 18th century was not a weapon of a high art and an abstract scientific idea and bears features of burghers' provincialism and the so-called cup-and-saucer French language. Due to a literary revolution of Storm and Stress functions of German literary language were redefined, transvalued and extended in the second part of the 18th century. Works of young J. W. Goethe and F. Schiller contributed to uniting of literary language and everyday language, forming of a new style that combined elements of folk speech and archaisms of burghers' literature of the 16th century (H. Sax and M. Luther). Now German literary language is characterized with reality, emotional expressiveness and figurativeness. The most significant changes in the language development of the analyzed period are related to lexicon.

The article focuses on semantics and functions of emotives in German plays of the 18th century. Emotives are the result of objectification of human emotions in a language and a speech. Emotions are known as organizing and motivating human activity, serving to an adaptation in the out-side world, forming and supporting the sense of self-identification. The quality of emotional experience is qualified as positive and negative. Positive feelings are interpreted in this study as an emotion of interest, an emotion of joy, an emotion of astonishment, an emotion of embarrassment and an emotion of guilt; negative feelings are correlated with an emotion of sorrow, an emotion of anger, an emotion of contempt and an emotion of fear.

Three subgroups of emotives are distinguished: affectives, connotatives and expressives. Affectives express emotions, connotatives denominate emotions, and expressives intensify emotions. Semantics of emotives in the empiric material is equal to a variety of lexical-semantic variants of an emotive, including central and differentiated meanings. Types of smiles and laugh were distinguished, a negative, a positive and an ambivalent status of laugh was determined. It was deduced that semantic types of emotives depend on linguistic and stylistic contexts. In a linguistic context, semantics of an emotive is concretized and specified, and in a stylistic context, semantics of an emotive is extended and completed. It has been proved that semantics of emotives is an integral component in plays of the 18th century as a genre of literary texts. Due to semantics of emotives it is possible to reconstruct an emotive fragment of an ethnic linguistic view, retrace the tendencies of development of emotive semantics in chronology, distinguish homonymy and polysemy, determine hierarchical relations between a dictionary meaning and a textual meaning.
Key words: affective, connotative, marker, semantics, function, expressive, emotive, emotion.

В современной лингвистике особое внимание уделяется прагматическим, динамическим и семантическим явлениям языка в их связи с историей и культурой. Эмотивы являются одним из важнейших лексических средств объективации эмоций психической категории или художественной. В драме как жанре художественного текста семантика эмотивов отражает способ осмысления автором и персонажем реалий окружающего мира.

Цель статьи – определить семантику и функции эмотивной лексики немецкого языка XVIII века.

Для достижения поставленной цели необходимо решение следующих **задач:** 1) кратко охарактеризовать эпоху Просвещения в Германии; 2) проиллюстрировать основную классификацию эмотивов; 3) дифференцировать функции эмотивов в драме как жанре художественного текста; 4) смоделировать эмоциональное поведение персонажа; 5) систематизировать реестр эмоций и их оттенков; 6) проанализировать основные виды молчания; 7) выделить эмотивы-фавориты.

Объектом научного поиска служит лексика, обозначающая эмоции психической категории и функционирующая в немецкоязычной драме XVIII века.

Предмет анализа – лексико-семантическая характеристика эмотивов в немецкоязычной драме XVIII века.

Лексическую семантику трудно вместить в строгие рамки календаря. Правда, это не касается XVIII века – века Просвещения, Духовности, Свободы, Братства и Справедливости. В эту эпоху формируется немецкий национальный гений с его глубокой доминантой разума (труды Ф. Й. Галя, Г. В. Ф. Гегеля, И. Канта, Г. В. Лейбница, Ф. А. Месмера, Й. Г. Фихте); рождается движение Sturm und Drang 'Буря и натиск' (теория Й. Г. Гердера), критикуются старые социальные порядки (проповеди и поэзия Й. К. Лафатера), синтезируются культы христианских героев и немецкой древности (книги А. Вайсгаупта, Ф. Г. Клопштока), осознаётся историко-культурная миссия личности, народа и всего человечества (пьесы и научные труды Й. В. Гёте, Ф. Шиллера) [Роменець 2006, с. 639–768]. Перечисленные

особенности века неотъемлемы от эмоций, вид и тип которых определить без контекста и (предметной) ситуации не только сложно, но порой и невозможно, например:

Sie mußten bei dem Pfarrhause vorüber, da begab es sich, daß der Pfarrer mit seinem jüngsten Knaben, einem bildschönen goldlockigen Jungen von drei Jahren, in seiner Haustüre stand. Als ***der*** *nun die Frau mit dem schweren Holzkorb und dem Klein Zaches, der an ihrer Schürze baumelte, daherkommen sah, rief er ihr entgegen: "Guten Abend, Frau Liese, wie geht es Euch – Ihr habt ja eine gar zu schwere Bürde geladen, Ihr könnt ja kaum mehr fort, kommt her, ruht Euch ein wenig auf dieser Bank vor meiner Türe, meine Magd soll Euch einen frischen Trunk reichen!"* [Hoffmann 2002, с. 12] (выделенное здесь и дальше слово или словосочетание передаётся в оригинале курсивом. – Н. Р.).

С учётом того, что пастор обязан заботиться о душе своих прихожан, он переживает паттерн эмоций: эмоцию интереса *wie geht es Euch*, эмоцию печали *Ihr habt ja eine gar zu schwere Bürde geladen*, эмоцию гнева *Ihr könnt ja kaum mehr fort*, которые взаимодействуют между собою и мотивируют поведение служителя Бога *ruht Euch ein wenig auf dieser Bank vor meiner Türe, meine Magd soll Euch einen frischen Trunk reichen!* Нетрудно увидеть, что данные эмоции объективируются на уровне синтаксиса и знаков пунктуации. Что касается эмотивов-репрезентантов эмоций на лексическом уровне, то они реализуются эмотивными частицами *nun* и *ja (2),* придающими высказыванию оттенки нетерпения, недовольства и смягчения.

Различают три подгруппы эмотивов: аффективы, коннотативы и экспрессивы. Аффективы выражают эмоции, коннотативы называют эмоции, экспрессивы усиливают эмоции [Шаховский 2008, с. 24–25]. Согласно этой классификации, частицы *nun* и *ja* принадлежат к аффективам.

В структуре драмы как жанре текста эмотивы выполняют две основные функции: функцию идентификации эмотивности речи персонажа и функцию моделирования вербального и невербального эмоционального поведения персонажа.

При определении эмотивности речи персонажа исходим из того, что действующее лицо выражает свои эмоции без намерения изменить эмоциональное состояние другого действующего лица.

Моделирование вербального и невербального эмоционального поведения персонажа трактуем в нашем исследовании как процесс и одновременно результат создания автором произведения образца поступка героя, например:

MILLER ***warm***: *Brav, meine Luise – Freut mich, daß du so fleißig an deinen Schöpfer denkst. Bleib immer so, und sein Arm wird dich halten.*

LUISE: *O, ich bin eine schwere Sünderin, Vater – War er da, Mutter?* [Schiller 1975, с. 21].

В иллюстрации маркерами а) эмотивности речи выступают возвратный глагол *Freut mich* (коннотатив) и эмоциональное междометие *O* (аффектив); б) модели вербального эмоционального поведения – наречие *warm* 'тепло; горячо'. Наречие *warm* соответствует межрепликовой ремарке, указывающей не столько на этикет общения, сколько на манеру говорения. То есть отец должен разговаривать со своей дочерью сердечно, по-дружески, душевно [Wahrig 2012, с. 1049–1050].

Поскольку наречие *warm* актуализирует эмотивное значение, будем квалифицировать его как окказиональный эмотив, ориентированный на идеальное общение в рамках формулы «отец – дочь».

Эмотивы, участвующие в создании модели эмоционального поведения матери и дочери, объединяются в категорию кинесики и реализуют эмоцию страха:

FRAU ***fährt in die Höhe***: *Luise! Der Major! Er springt über die Planke! Wo verberg' ich mich doch?*

LUISE ***fängt an zu zittern***: *Bleib' Sie doch, Mutter!* [Schiller 1975, с. 23].

Эмоция страха ставит под угрозу спокойствие матери и дочери. Эмотивная речь испуганных женщин содержит аффективы в виде эмотивной частицы *doch (2)*. Семантика частицы *doch* указывает, с одной стороны, на паническое желание матери спрятаться от

жениха дочери, с другой, – выражает приказ дочери, которая не хочет оставаться с любимым наедине. Заметим, что активатором эмоции страха матери является её внешний вид:

FRAU: *Mein Gott! Wie seh' ich aus! Ich muß mich ja schämen. Ich darf nicht vor Seiner Gnaden so sehen lassen.* ***Ab*** [там же, с. 23].

Фрау Миллер, по-видимому, считает, что эмоцию страха можно преодолеть другой эмоцией – эмоцией стыда *mich schämen* (коннотатив) и правилами придворного этикета *darf nicht vor Seiner Gnaden so sehen lassen*, которые и обращают женщину в бегство *Ab*.

Вводные ремарки или сеттинги [Петрова 2011, с. 18], моделирующие невербальное эмоциональное поведение персонажей, предполагают деление по двум принципам: гендерному и психологическому:

VIERTE SZENE

Ferdinand von Walter. Luise.

Er fliegt auf sie zu – sie sinkt entfärbt und matt auf einen Sessel – er bleibt vor ihr stehn – sie sehen sich eine Zeitlang stillschweigend an. Pause [Schiller 1975, с. 23]

Согласно иллюстрированной ремарке, поведение мужчины – Фердинанда фон Вальтера – может быть экспрессивно *Er fliegt auf sie zu* и неэкспрессивно *er bleibt vor ihr stehn*, женщины – Луизы – только романтично *sie sinkt entfärbt und matt auf einen Sessel*. Романтизм включает в себя также обморочное состояние, игру с цветом кожи, проявление чувств:

FERDINAND: *Du bist blaß, Luise?* LUISE ***steht auf und fällt ihm um den Hals****: Es ist nichts, nichts. Du bist ja da. Es ist vorbei* [там же, с. 23].

Психологический принцип в анализируемом сеттинге прослеживается в сенсорном соревновании *sie sehen sich eine Zeitlang an*, происходящем на фоне прагматического молчания *stillschweigend* и *Pause*. Прагматическое молчание *stillschweigend* у каждого персонажа своё, оно субъективно и личностно, а прагматическое молчание *Pause* является общим, коллегиальным и объективным. В то же время не исключено употребление лексемы *Pause* в рамках субъективного и личностного прагматического молчания:

DRITTE SZENE

Ferdinand und Miller.

Beide gehen, ohne ein Wort zu reden, einige Pausen lang auf den entgegengesetzten Seiten des Zimmers auf und ab [там же, с. 102].

Из примера видно, что *Pausen* характеризуется количественными параметрами *Beide, einige, entgegengesetzten Seiten* и качественными признаками: самостоятельным движением *gehen* с чёткой траекторией *auf und ab*, продолжительностью движения *lang* и локальностью в пространстве *Zimmers*.

В ходе анализа материала было установлено, что прагматическое молчание *Pausen* актуализует эмоцию печали и её интенсивность:

MILLER ***bleibt endlich stehen und betrachtet den Major mit trauriger Miene***: *Lieber Baron, kann es Ihren Gram vielleicht mindern, wann ich Ihnen gestehe, daß ich Sie herzlich bedaure?*

FERDINAND: *Laß Er das gut sein, Miller.* ***Wieder einige Schritte****. Miller, ich weiß nur kaum noch, wie ich in Sein Haus kam – Was war die Veranlassung?* [там же, с. 102].

Маркерами эмоции печали в межрепликовой ремарке является словосочетание *mit trauriger Miene*, в эмотивной речи – существительное *Gram* (коннотатив), словосочетание *herzlich bedaure*, частицы *nur, kaum, noch* (аффективы).

Эмотивы используются в эмотивной речи персонажей для реализации эмоции удивления:

MILLER ***bestürzt*****:** *Was, beim großen Gott! Das klang nicht wie Silbergeld*! ***Er tritt zum Tisch und ruft mit Entsetzen****. Wie um aller Himmel willen, Baron? Baron? Wo sind Sie? Was treiben Sie, Baron? Das nenn' ich mir Zerstreuung!* ***Mit zusammengeschlagenen Händen****. Hier liegt ja – oder bin ich verhext, oder – Gott verdamm' mich! Da greif' ich ja das bare, gelbe, leibhafte Gottesgold – – Nein, Satanas! Du sollst mich nicht daran kriegen!* [там же, с. 105];

- эмоции гнева:

MILLER ***voll Zorn seine Frau vor den Hintern stoßend*:** *Weib!* [там же, с. 18]; MILLER ***grob*:** *Donner und Wetter! Da schauen Sie nur hin! – Gold!* [там же, с. 105]; FERDINAND ***im Ausdruck der unbändigsten Wut***: *Mörder und Mördervater! – Mit muß er, daß der Richter der Welt nur gegen den Schuldigen rase.* ***Will hinaus*** [там же, с. 114];

- эмоции отвращения:

FERDINAND ***drückt sie von sich*:** *Fort! Fort! Diese sanfte, schmelzende Augen weg! Ich erliege. Komm in deiner ungeheuren Furchtbarkeit, Schlange, spring an mir auf, Wurm – krame vor mir deine gräßliche Knoten aus, bäume deine Wirbel zum Himmel – So abscheulich als dich jemals der Abgrund sah – Nur keinen Engel mehr – Nur jetzt keinen Engel mehr – es ist zu spät – Ich muß dich zertreten wie eine Natter, oder verzweifeln – Erbarme dich!* [там же, с. 110–111];

- эмоции интереса:

FERDINAND ***ernster*:** *Sorge für deine unsterbliche Seele, Luise! – Hast du den Marschall geliebt? Du wirst nicht mehr aus diesem Zimmer gehen*. LUISE: *Fragen Sie, was Sie wollen. Ich antworte nichts mehr*. ***Sie setzt sich nieder*** [там же, с. 112];

- эмоции презрения:

ATTINGHAUSEN ***hat ihn lange mit den Augen gemustert*:** *Ja, leider bist du's. Leider ist die Heimat / Zur Fremde dir geworden! – Uli! Uli! / Ich kenne dich nicht mehr. In Seide prangst du, / Die Pfauenfeder trägst du stolz zur Schau / Und schlägst den Purpurmantel um die Schultern, / Den Landmann blickst du mit Verachtung an / Und schämst dich seiner traulichen Begrüßung* [там же, с. 144];

- эмоции вины:

TELL: *Unglücklicher! / Darfst du der Ehrsucht blut'ge Schuld vermengen / Mit der gerechten Notwehr eines Vaters? / Hast du der Kinder liebes Haupt verteidigt? / Des Herdes Heiligtum beschützt? das Schrecklichste, / Das Letzte von den Deinen abgewehrt?* [там же, с. 221].

Кроме указанных эмоций, выявлены оттенки их переживания, например, эмоция радости, может проявляться как улыбка и как смех. Имея врождённую и универсальную природу, улыбка эквивалентна движению губ или мимике удовлетворения, смех сопряжён с объективацией чувства комического. Разница между улыбкой и смехом – в силе возбуждения [Бродовська 2005, с. 182; Изард 2008, с. 170–172].

Нами зафиксировано разнообразие улыбок и смеха. Болезненную улыбку, например, вызывает ответ придворного секретаря *Im Spinnhaus.* 'В доме для душевнобольных' на вопрос дочери городского музыканта – *Wo ist meine Mutter?* 'Где моя мать?':

LUISE ***mit schmerzvollem Lächeln*:** *Jetzt ist es völlig! – Völlig, und jetzt wär' ich ja frei – Abgeschält von allen Pflichten – und Tränen – und Freuden. – Abgeschält von der Vorsicht. Ich brauch' sie ja nicht mehr –* ***Schreckliches Stillschweigen.*** *Haben Sie vielleicht noch eine Zeitung? Reden Sie immerhin. Jetzt kann ich alles hören* [Schiller 1975, с. 70];

- метафорическая улыбка – улыбка смерти – связана с озером:

FISCHERKNABE ***singt im Kahn (Melodie des Kuhreihens)*:** *Es lächelt der See, er ladet zum Bade, / Der Knabe schlief ein am grünen Gestade, / Da hört er ein Klingen, / Wie Flöten so süß, / Wie Stimmen der Engel / Im Paradies. / Und wie er erwacht in seliger Lust, / Da spülen die Wasser ihm um die Brust, / Und es ruft aus den Tiefen: / Lieb Knabe, bist m e i n ! / Ich locke den Schläfer, / Ich zieh' ihn hinein* [там же, с. 119] (здесь и дальше разреженный интервал соответствует оригиналу. – Н. Р.);

- спокойная улыбка объясняется смертью:

STAUFFACHER: *Er liegt nicht wie ein Toter – Seht, /die Feder / Auf seinen Lippen regt sich! / Ruhig ist / Sein Schlaf, und friedlich lächeln seine Züge* [там же, с. 191].

Итак, вид улыбки детерминирован ремарками или эмотивностью речи персонажа. Ремарки порождают негативные характеристики, эмотивность речи отображает хорошие и неопределённые переживания. Хорошие переживания вызваны эстетически: песней, раскрывающей красоту природы и чувств человека, неопределённые – социально-психологическим фактором: отсутствием глубины уз, связывающих соотечественников.

Несмотря на потерю земляка, люди не испытывают эмоции горя или печали, поскольку смерть для них – спокойный сон, т. е. временное физическое бездействие.

Смех отражает эмоционально-личностные черты мужских персонажей, их эмоциональную компетентность, лабильность или устойчивость. Эмоционально-личностные черты определяют поведение человека, эмоциональная компетентность информирует о способности индивида к регуляции и адаптации в социуме, эмоциональная лабильность вскрывает гамму человеческих эмоций и скорость реакции на изменение ситуаций и партнёров и, наконец, эмоциональная устойчивость указывает на степень чувствительности к эмоциональным активаторам и степень нарушения психических механизмов регуляции под влиянием эмоционального возбуждения [Кириленко 2007, с. 241, 239]. Ниже следуют примеры, демонстрирующие смех разного вида:

а) безумный:

MILLER ***lacht wütend*:** *Verläßt uns! Freilich! Warum nicht? – Sie gab ihm ja alles hin!* [Schiller 1975, с. 51]; WURM: *Über mich?* ***Er fängt gräßlich an zu lachen.*** *Lustig! Lustig! So weiß ich doch nun auch, auf was Art sich die Teufel danken. – Über mich, dummer Bösewicht? War es m e i n Sohn? War i c h dein Geliebter? – Über mich die Verantwortung? Ha! bei diesem Anblick, der alles Mark in meinen Gebeinen erkältet! Über mich soll sie kommen! – Jetzt will ich verloren sein, aber d u sollst es mit mir sein – Auf! Auf! Ruft Mord durch die Gassen! Weckt die Justiz auf! Gerichtsdiener, bindet mich! Führt mich von hinnen! Ich will Geheimnisse aufdecken, daß denen, die sie hören, die Haut schauern soll.* ***Will gehn*** [там же, с. 116];

б) ироничный:

PRÄSIDENT ***mit beißendem Lachen*:** *Nicht? Nun! ich meine nur – Jedes Handwerk hat, wie man sagt, seinen goldenen Boden – auch Sie, hoff' ich, wird Ihre Gunst nicht verschenkt haben – oder war's Ihr vielleicht mit dem bloßen Verschluß gedient? Wie?* [там же, с. 53];

в) энергетический:

PRÄSIDENT ***lacht lauter*:** *Eine lustige Zumutung! Der Vater soll die Hure des Sohns respektieren* [там же, с. 53]; WURM ***lacht überlaut:*** *Zum Herzog! LUISE: Ich weiß, worüber Sie lachen – aber ich will* ***ja*** *auch kein Erbarmen dort finden – Gott bewahre mich! – nur Ekel – Ekel* ***nur*** *an meinem Geschrei*. […] [там же, с. 72];

г) озлоблённый:

FERDINAND ***lacht erbittert*:** *Vater, Vater, Sie machen hier ein beißendes Pasquill auf die Gottheit, die sich so übel auf ihre Leute verstund und aus v o l l k o m m e n e n H e n k e r s k n e c h t e n s c h l e c h t e M i n i s t e r m a c h t e* [там же, с. 56];

д) злобный:

FERDINAND ***vor sich hin murmelnd*:** *Einem Schurken den Hals zu brechen.* ***Laut.*** *Marschall, dieser Brief muß Ihnen bei der Parade aus der Tasche gefallen sein – und ich* ***mit boshaftem Lachen*** *war zum Glück noch der Finder* [там же, с. 77];

е) комбинированный:

MILLER ***stürzt ihr freudetrunken an den Hals*:** *Das ist meine Tochter! Blick auf! Um einen Liebhaber bist du leichter, dafür hast du einen glücklichen Vater gemacht.* ***Unter Lachen und Weinen sie umarmend.*** *Kind! Kind! das ist den Tag meines Lebens nicht wert war! Gott weiß, wie ich schlechter Mann zu diesem Engel gekommen bin! – Meine Luise, mein Himmelreich! – O Gott! ich verstehe ja wenig vom Lieben, aber daß es eine Qual sein muß, aufzuhören – so was begreif' ich noch* [там же, с. 98];

ё) обиженный:

FERDINAND ***lacht beleidigend vor sich hin***: *Denn was kannst du für meine blöde Bescheidenheit?* [там же, с. 109].

Каждый из рассмотренных видов смеха имеет статус негативного, позитивного или амбивалентного. Негатив охватывает мыслительную деятельность подчинённых – городского музыканта Миллера, придворного секретаря Вурма, реакцию руководителя на ограниченность знаний у молоденьких женщин, эмоциональное состояние влюбленного. Позитивному смеху присущ объём психической энергии: чем громче смех, тем мощнее

поток психической энергии и насыщеннее эмоции [Бойко 2008, с. 10–23]. Амбивалентность смеха, сочетающая эмоцию радости и эмоцию страха, передаётся в социализированной форме. Предполагается, что амбивалентный смех – это реакция на новое и непонятное ощущение окружающей среды [там же, с. 19].

Во время экспликации улыбки и смеха эмотивность речи персонажей реализуется тремя видами эмотивов: аффективами (17): *ja (4), Lieb Knabe, Lustig! (2), doch, nun, Ha!, Nun!, nur (3), Gott bewahre mich!, zum Glück, O Gott!*, коннотативами (16): *Tränen, Freuden, seliger, Lust, Ruhig, lächeln, schauern, lustige, lachen, Ekel (2), beißendes, glücklichen, Lieben, Qual, Bescheidenheit* и экспрессивами (5): *Bösewicht, Mark in meinen Gebeinen erkältet!, Jedes Handwerk hat seinen goldenen Boden, übel, mein Himmelreich!* Преобладают аффективы, что свидетельствует об эмоциональном самопознании персонажей и их эмоциональной самооценке.

Частотность употребления отдельно взятого эмотива варьирует от одного до четырёх. Если индекс «4» показатель слова-фаворита, то частица *ja* имеет наибольший заряд индивидуально-ассоциативных значений. Пристрастие автора к указанной частице приводит к новым контекстуальным значениям: ирреальности свободы проявления эмоций, реальной нейтрализации моральных ограничений в обществе, свободе интимных отношений между влюблёнными и ограничению знаний взрослого мужчины – отца семейства – о множественности исходного чувства – любви.

Выводы. Эмотивы в немецкоязычной драме XVIII века обладают широкой, но не исчерпывающей семантикой и прагматическими функциями. Выделено условно три группы эмотивов: авторские, персонажные и комплексные. Комплексные эмотивы делятся на две подгруппы: авторско-персонажные и персонажно-авторские. Авторские эмотивы репрезентируют эмоции автора, персонажные – эмоции персонажей. Эмоции автора конституируются коннотативами и окказиональными коннотативами, эмоции персонажей – аффективами, коннотативами и экспрессивами. Результаты предложенной статьи помогут тем исследователям, которые будут заинтересованы в детальном лексико-семантическом анализе эмотивной лексики во всех многожанровых произведений, составляющих творческое наследие немецких классиков.

Перспективы дальнейших исследований. Изучение семантико-функциональной репрезентации эмотивов можно продолжить в немецкоязычной драме XX и XXI веков, её региональных вариантах – австрийском, швейцарском или трансильванском, тирольском, пенсильванском, поволжском.

Литература

Бойко В. В. Психоэнергетика / В. В. Бойко. – СПб. : Питер, 2008. – 416 с. – (Серия «Краткий справочник»).

Бродовська В. Й. Тлумачний словник психологічних термінів в українській мові / Бродовська В. Й., Патрик І. П., Яблонко В. Я. – К. : Професіонал, 2005. – 224 с.

Изард К. Э. Психология эмоций / К. Э. Изард ; пер. с англ. В. Мисник, А. Татлыбаева. – СПб. : Питер, 2008. – 464 с.

Кириленко Т. С. Психологія: емоційна сфера особистості: Навч. посібник / Т. С. Кириленко. – К. : Либідь, 2007. – 256 с.

Петрова Н. Ю. Сценические ремарки как маркеры идиостиля автора / Н. Ю. Петрова // Вестник Московского городского педагогического университета. Серия «Филология. Теория языка. Языковое образование» : [науч. журнал]. – М. : НИИЦ МГПУ, 2011. – № 2 (8). – С. 16–23.

Роменець В. А. Історія психології: XVII століття. Епоха Просвітництва: Навч. посібник / В. А. Роменець. – К. : Либідь, 2006. – 1000 с.

Шаховский В. И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка : Монография / В. И. Шаховский. – М. : Изд-во ЛКИ, 2008. – 208 с.

Hoffmann E. T. A. Klein Zaches genannt Zinnober. Гофман Э. Т. А. Крошка Цахес, по прозванию Циннобер / E. T. A. Hoffmann; пер. с нем. А. Морозова. – М. : Радуга, 2002. – 272 с.

Schiller F. Kabale und Liebe. Wilhelm Tell: Книга для чтения на нем. яз. на II–III курсах отд. нем. яз. пед. ин-тов / F. Schiller. – Л. : Просвещение, 1975. – 272 с.

WAHRIG. Wörterbuch der deutschen Sprache / [von R. Wahrig-Burfeind]. – München : dtv, 2012. – 1152 S.

РОЗВИТОК СЛОВНИКОВОГО СКЛАДУ ГЕРМАНСЬКИХ І РОМАНСЬКИХ МОВ

УДК 811.11

БУЯЛЬСЬКА Т. І.
(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИСЛОВЛЕНЬ З ІНТЕНЦІОНАЛЬНИМ ЗНАЧЕННЯМ ПІДТРИМКИ В МІЖСУБ'ЄКТНІЙ ІНТЕРАКЦІЇ

У статті представлено актомовленнєві особливості висловлень з інтенціональним значенням підтримки. Здійснено опис типів ілокуцій, властивих актомовленнєвій реалізації висловлень підтримки. Автор типологізує мовленнєві акти, які репрезентують досліджувані висловлення, відповідно до домінуючої ілокутивної мети з урахуванням властивих їм комунікативних категорій емотивності, оцінності, фатичності, етикетизованості та інформативності.
Ключові слова: інтенціональне значення,мовленнєвий акт,ілокутивний акт, ілокутивна сила.

Буяльская Т. И. Коммуникативно-прагматические особенности высказываний с интенциональным значением поддержки в межсубъектной интеракции. В статье представлены речеактовые особенности высказываний с интенциональным значением поддержки. Произведено описание типов иллокуций, свойственных речеактовой реализации высказываний поддержки. Автор типологизирует речевые акты, представляющие исследуемые высказывания, согласно доминирующей иллокутивной цели, принимая во внимание свойственные им коммуникативные категории эмотивности, оценочности, фатичности, этикетности и информативности.
Ключевые слова: интенциональное значение, речевой акт, иллокутивний акт, иллокутивная сила.

Buialska T. I. Communicative and Pragmatic Peculiarities of the Utterances with the Intentional Meaning of Support in Interpersonal Communication. The article reveals the peculiarities of the speech acts with the intentional meaning of support. The types of illocutions typical of the speech acts under investigation are described. The author of the article classifies the speech acts according to the dominant illocutionary aim, taking into consideration featuring emotive, assessing, phatic, ethic and informative communicative categories. The speech act of communicative support is defined as primarily indirect simple or complex multiillocutionary speech act featuring the peculiarities of macro-speech act with the general illocutionary aim to give a communicant moral support by performing influence on his psychologic and emotional state or behavior. It is proved that supportive expressions may be of initiative and reactive character. The article identifies the illocutionary force of the investigated utterances pointing at individual conditions of their speech realization. It is proved that the general illocutionary force of the supportive expressions is formed by the unity of informing the receiver, expressing personal attitudes and general acceptance of the recipient, performing influence on their emotional state or behaviour. The differentiating factor in the identification of the illocutionary type is the speaker's intention during the communicative interaction. Thus the author argues for the multiillocutionary nature of the speech acts of communicative support caused by two ways of junction of the speech act types' peculiarities: the syncretic unity of subordinate and dominant illocutions within a single speech act in particular context and the generalized type of the intentional communicative unit which integrates the peculiarities of different illocutionary types of speech acts.
Key words: intentional meaning, speech act, illocutionary act, illocutionary force.

Антропоцентрична парадигма сучасної лінгвістики залучає до кола наукових розвідок питання інтенціонального значення висловлень мовця у міжособистісній комунікативній взаємодії. Комунікативній інтенції надано основоположного значення у визначенні ілокутивного акту як мінімальної одиниці мовленнєвого спілкування. Тому *актуальним* залишається дослідження мовленнєвого вираження комунікативного наміру комунікантів. *Мета розвідки* полягає у встановленні актомовленнєвих особливостей висловлень з інтенціональним значенням підтримки. Досягнення визначеної мети передбачає виконання низки *завдань*: встановити ілокутивну мету мовленнєвих актів, які актуалізують висловлення підтримки; описати типи ілокуцій, властивих актомовленнєвій реалізації досліджуваних висловлень; визначити види мовленнєвих дій, репрезентуючих висловлення підтримки, за комунікативною категорією.

Інтенціональний аспект висловлень, використаних для здійснення мовленнєвого акту (*далі* МА), відображений у понятті ілокутивної мети – компоненту ілокутивної сили [Серль 1986, с. 152]. Ілокутивна мета МА підтримки інтегрується з ілокутивних цілей репрезентуючих його мовленнєвих дій схвалення, захисту, підбадьорення, втішання, заохочення, співчуття та полягає в узагальненому прагненні мовця надати моральну допомогу комуніканту шляхом впливу на його психоемотивний стан чи поведінку або їх корекцію. Перлокутивний ефект їх реалізації в комунікативному процесі позначений

позитивними змінами, відображеними у збалансуванні або підтримці психоемоційного стану об'єкта підтримки та корекції його поведінки. Висловлення підтримки підтверджують аргументи критики Дж. Серля щодо Остінівської класифікації змісту ілокуцій за перформативною властивістю дієслів [Остин 1986; Серль 1986]. Перформативні висловлення типу *I support you* зустрічаються вкрай рідко, а непрямі мовленнєві акти згоди з імпліцитним значенням підтримки у висловленні *I agree with you* та окремі етикетизовані форми прояву підтримки з перформативними конструкціями співчуття (*I sympathize with you*) та привітання (*I congratulate you*) можна співвіднести з бехабітивами – МА, пов'язаними з соціальними взаємовідносинами, які відображають реакцію мовця на поведінку людей та яким притаманне експліцитне вираження цього ставлення [Остин 1986, с. 126]. Неперформативні та неетикетизовані форми підтримки з ілокутивною силою підбадьорення, захисту, втішання, схвалення, згоди та співчуття, викликані інтенціональними значенням, не знаходять свого відображення у запропонованій класифікації.

Узагальнена ілокутивна сила висловлень підтримки сформована сукупністю інформування партнера по комунікації, вираженні власних оцінок та прихильного ставлення до реципієнта підтримки, здійсненні впливу на його психоемоційний стан чи поведінку. Диференціюючим фактором у встановленні типу ілокуції слугує саме намір мовця під час мовленнєвої дії. Тобто, досліджувані висловлення реалізуються в різнотипових ілокутивних актах залежно від конкретної ситуації спілкування через призму поліінтенціонального змісту комунікативної підтримки.

Варто наголосити, що висловлення підтримки як окремого виду мовленнєвих актів, не згадані у жодній з існуючих актомовленнєвих класифікацій, що викликане, на наш погляд, інтегруючою поліінтенціональною сутністю мовленнєвих актів підтримки. Натомість знаходимо лише окремі форми прояву досліджуваного явища: комплімент у експресивах О. М. Вольф [Вольф 1985, с. 166], привітання у бехабітивах Дж. Остіна [Остин 1986, с. 119], співчуття та привітання у експресивах Н. Р. Норіка [Norrick 1978, с. 179] і соціативах Н. А. Трофімової [Трофимова 2008, с. 22] та ін.

Так, репрезентатив як ілокутивний акт повідомлення інформації, що стосується продуцента або реципієнта підтримки, є типовим втіленням мікроінтенцій схвалення, згоди, втішання, співчуття, підбадьорення та захисту. Ілокутивні сили директивів (в умовах спонукання або заохочення реципієнта підтримки до дій) та комісивів (в актах обнадіювання) є характерними для реалізації мікроінтенції підбадьорення. Контактиви та соціативи виявляються домінантними ілокутивними силами мовленнєвих актів співчуття та втішання, за умов реалізації відповідних мікроінтенцій у етикетних, соціально-маркованих або таких, що вимагають кооперативної взаємодії, ситуаціях. Наведемо ілюстрації втілення мікроінтенцій у висловленнях підтримки з різною ілокутивною силою:

Chris (1): I'm gonna have to think about it. I've never really seen myself in the business world.

Chloe (2): So, what do you see for yourself, you know, in the future?

Chris (3): I don't know, really. I mean, I'm sure it's a great opportunity.

Chloe (4): ***I think it is****. ("Match Point" 2005; 00:17:49-00:18:12)*

Кріс сумнівається в отриманій пропозиції щодо роботи у бізнес-структурі батька Хлої (1). Для того щоб підтримати Кріса та додати рішучості прийняти пропозицію Хлої, за допомогою репрезентатива (4) *I think it is,* висловлює *згоду* з твердженням Кріса (3) про те, що для нього відкриваються великі можливості. Далі Хлої з метою додати рішучості Крісу повідомляє про схвальну думку колективу про нього (5) та висловлює комплімент його здібностям (6). Таким чином, у прикладі, описаному нижче, мікроінтенція *схвалення* у вигляді похвали та компліменту актуалізована МА з ілокутивною силою репрезентативу:

Chloe: ***Everybody likes you at work (5).*** *Papa says he's heard great things.* ***You're a very clever boy (6)****. ("Match Point" 2005; 00:26:10-00:26:20)*

Репрезентатив є характерною ілокутивною силою мовленнєвих актів, актуалізуючих реалізацію мікроінтенції *захисту*:

Woman: Charles was vile. He insisted on cracking jokes all the time when I was ill.

Man: ***He was just trying to cheer you.*** *("Four Weddings and a Funeral", 1997; 00:47:00)*

У відповідь на висловлений жінкою докір Чарльзу, співбесідник, за допомогою МА з ілокуцією інформування, констатує причину поведінки Чарльза, вбачаючи у ній позитивні мотиви. Присутній під час розмови Чарльз відчуває незручність через критику на його адресу, тому висловлення чоловіка *He was just trying to cheer you,* представлене репрезентативом, є актом опосередкованої підтримки Чарльзу.

В іншому прикладі мікроінтенція *співчуття* актуалізована МА з ілокутивою силою соціативу:

Man: And you are Miss…

Marnie: Missus…Minervini. Well, actually, I don't know if it's still missus because my husband died and I ...

Man: ***I'm sorry.*** *("The Meddler", 2015; 00:43:20-00:43:25)*

Під час знайомства з чоловіком Марні виявляється розгубленою з-приводу того, як слід до неї звертатися з огляду на те, що тепер вона вдова. Співбесідник у відповідь на повідомлену причину її розгубленості висловлює співчуття, оскільки цього вимагають правила етикетної поведінки.

Annie (1): I love you, Sam.

Sam (2): Are you listening to me? I love you too (gives a kiss on her cheek). ***Now get out there and… get them…philanthropic give.***

Annie (3): That was an uplifting lunch hour (smiles)<…>.

Sam: (4) <…> ***You don't have to keep it up all the time.*** *("Happythankyoumorepleаse", 2010; 00:48:20-00:48:47)*

Після душевної дружньої розмови про невдалі стосунки з чоловіками Ені дякує Сему за моральну допомогу, зізнаючись у товариській любові (1) та відчуває полегшення (3). Сем демонструє підтримку (2) директивом *Now get out there and… get them…philanthropic give* ("Забирайся звідси та даруй людям добро"), *підбадьорюючи* подругу за допомогою іронії та спонукаючи до позитивних емоцій. У завершенні діалогу Сем *втішає* подругу за допомогою репрезентативу (4) *You don't have to keep it up all the time*, висловлюючи думку, що бути завжди стриманою не є обов'язковим.

Володіння ознаками, характерними для різних ілокутивних класів, дає підстави для співвіднесення МА підтримки до категорії так званих "змішаних" [Боднарук 2015, с. 64]. Однак не тільки інтенціональна залежність висловлень підтримки спричиняє їх актомовленнєву неоднорідність. Слушним видається зауваження Н. І. Формановської, що будь-який тип МА може бути експресивним [Формановская 2005, с. 112]. Експресив як єдність емоційних та оцінних властивостей висловлення виявляється супровідною факультативною ілокуцією МА підтримки з різним інтенціонально-залежним значенням. Поряд з ситуативним контекстом ідентифікацію емоційно-оцінного компоненту уможливлюють просодичні величини (акцентуація та інтонаційне оформлення висловлення).

Присутність ілокутивної сили експресиву в МА підтримки забезпечена вираженням продуцентом підтримки: власного емоційного стану в актах підтримки зі значенням співчуття (*Oh, my God!; I'm (so) sorry; oh, man; Yeah, me too* etc.); негативної оцінки зовнішнього фактору, провокуючого пригнічений психоемотивний стан адресата або експлікація реактивної раціональної оцінки, нівелюючої його, в актах підтримки з пропозиційним значенням втішання (*It's OK; Don't worry; Never mind* etc.); емоційної або раціональної оцінки дій, поведінки, психоемотивного стану реципієнта підтримки в актах підтримки з пропозиційним змістом згоди (*Yeah, for sure! I agree; you're absolutely right* etc.) та захисту (*It's not your fault! You never wanted to lie* etc.); вираженням мовцем схвальної оцінки реалій, які стосуються реципієнта підтримки, та власних позитивних емоцій в МА підтримки зі значенням підбадьорення (*Come on! Keep up! You'll be great! It's going to be amazing!* etc.) та схвалення (*Wow! I am so proud of you! You are one of the greats!* etc.).

Загальна ілокутивна мета мовленнєвих актів підтримки (надати моральну допомогу комуніканту шляхом впливу на його психоемотивний стан чи поведінку) сформована єдністю ілокутивних цілей, кожна з яких виявляється першочерговою у співвіднесенні висловлень підтримки з інформативним, емотивним, оцінним, фатичним або етикетним актомовленнєвим типом: 1) повідомити інформацію, яка стосується продуцента або реципієнта підтримки **(інформативні МА)**; 2) висловити прихильне ставлення до реципієнта підтримки, до реалій ситуації та виразити власний емоційний стан **(емотивні МА**); 3) надати оцінку внутрішнім (психоемотивному стану чи поведінці реципієнта підтримки) і зовнішнім (фактору, провокуючому труднощі або пригнічений психоемотивний стан) чинникам ситуації **(оцінні МА)**; 4) дотриматись норм кооперативної комунікативної атмосфери (**фатичні МА**); 5) зберегти баланс соціально-мовленнєвого контакту **(етикетні МА).**

Інформативним МА комунікативної підтримки відповідають мовленнєві акти з пропозиційним змістом захисту (підтвердження, виправдання, відстоювання), згоди (дозволу, визнання), втішання, підбадьорення, які постають як повідомлення інформації. Вплив інформативних МА на психоемоційну сферу співбесідника забезпечується раціональним осмисленням повідомлення реципієнтом підтримки. Так, у розмові з дорослою донькою Еріка, розлучена з її батьком, втішає дочку, засмучену новиною про майбутнє весілля батька з молодою жінкою, яка лише на кілька років старша за неї:

Erica: What's wrong?

Daughter: (1) Had breakfast with Dad. He tells me he's getting married <...> She's two years older than me <...> and I'm really upset. <...> It's not like I think he's replacing me. I know he isn't.

Erica: (2) ***If he is replacing anyone, it's me, not you. And all the statistics say...divorced men always remarry. It's how they're built.*** *("Something's Gotta Give", 2003"; 1:17:30-1:17:40)*

Ілокутивна сила втішання, яка об'єднує елементи складної структури мовленнєвого акту підтримки (2), імпліцитно представлена ілокуцією інформування. Еріка наводить раціональні аргументи, апелюючи до статистики та знань про чоловічу психологію, щоб заспокоїти дочку та підтримати її у пригніченому емоційному стані.

Співвіднесення МА підтримки з категорією ***оцінних*** забезпечене наявністю оцінного компоненту в семантичній структурі власне комунікативної підтримки. Оцінне висловлення мовця об'єктивоване вихідним фактором оцінки: цільовими установками адресанта, уявленнями норми продуцентом підтримки або особистими смаками [337, с. 8-16]. Наведемо ілюстрації оцінних висловлень підтримки, викликаних різними факторами оцінки.

Henry: How are you, Joe? How's the business?

Joe: You mean the pyramid scheme? It all fell apart. We were banking on that money… It's killing me.

Henry: ***It's gonna be OK.***

Joe: Really? Is it? ("Henry's Crime", 2010; 1:08:31- 1:09:10)

Висловлення *It's gonna be OK* об'єктивує мікроінтенцію втішання, актуалізовану МА з ілокутивною метою виразити позитивну оцінку потенційному майбутньому стану речей в житті реципієнта підтримки. Вихідним фактором оцінки слугує цільова установка адресанта сформувати асоціативний зв'язок між потенційним майбутнім благополуччям та справою, яку далі пропонуватиме продуцент підтримки.

Nick: But seriously. Dee?

Dee: Huh?

Nick: (1) That other thing we were talking about before. ***(2) Come on. He can't just ignore you all night, stay glued to the TV*** *<...>.* ***(3) I wouldn't put up with that****. ("What Women Want", 2000; 1:06:30-1:06:56)*

Ніку відомі причини смутку колеги (1), тому він ініціює появу ситуації комунікативної підтримки. Негативна оцінка фактору, який викликає психоемоційний дисбаланс реципієнта підтримки, об'єктивована власними уявленнями продуцента підтримки про норми

взаємовідносин у стосунках між чоловіком та дружиною (2) та особистими преференціями у моделях розвитку таких стосунків (висловлення (3) імплікує власні смаки: *I wouldn't put up with that > I don't like when it happens like that*). Критика дій чоловіка та вираження особистого ставлення, не позбавленого емоційності, є у даному прикладі імпліцитною спробою підвищити самооцінку реципієнта підтримки та спонукати до дій, що можуть покращити психоемоційний стан жінки.

Референтність значення до кола оцінних конотацій викликана його зв'язком з емоційною сферою мовця [Searle 1969; Stevenson 1963; Арутюнова 1988]. Проте розмежування емотивного та оцінного типу мовленнєвих актів зумовлене різницею комунікативного наміру та, відповідно, очікуваного перлокутивного ефекту: ***емотивні мовленнєві акти*** реалізують різні способи безпосередньої маніфестації емоційних станів та емоційного ставлення, тоді як оцінні актуалізують співвіднесення мовцем психоемотивного стану, поведінки адресата чи ситуації з аксіологічною шкалою "добре/погано". Категорії оцінності, емотивності та експресивності тісно пов'язані. Попри тісний зв'язок категорій емотивності та оцінності з експресивністю, остання є додатковою, а не облігаторною характеристикою. Експресія пов'язана з емоційним вираженням висловлення, однак сама емоція не завжди експресивна. Попри те, що емоційна оцінка завжди експресивна, раціональна оцінка може бути (не)експресивною. Наведемо приклади реалізації оцінного та емотивного МА комунікативної підтримки без супровідної експресії.

Sarah: You know, ***it was really nice, what you did today****. ("Sweet November", 2001; 00:56:12)*

Мовець надає експліцитну позитивну оцінку діям реципієнта підтримки, реалізуючи оцінний мовленнєвий акт. Відсутність експресії пов'язана з особливостями ситуативного контексту, який не вимагає особливої виразності оцінки: Сара схвалює вчинок свого друга, який кілька годин назад допоміг маленькому хлопчику, позбавленого батьківського піклування, перемогти у перегонах корабликів. Неемоційна позитивна оцінка об'єктивована власними уявленнями мовця про норми сімейних взаємовідносин, адже чоловік діяв як батько. Раціональне осмислення жінкою ситуації позбавляє її висловлення експресії.

Відсутність експресивної виразності у емотивному МА ілюструє репліка Чеса, у якій чоловік повідомляє про смертельну хворобу свої подруги її коханому:

Chas: It's type of cancer. You shouldn't have to find out like this. ***I'm sorry,*** *Nelson. ("Sweet November", 2001; 1:30:20)*

У даному прикладі мовленнєвий акт підтримки з ілокутивною силою співчуття містить інформацію про емоційний стан мовця (смуток) та його ставлення до ситуації, що склалася (відчуття жалю). Однак аналізованому висловленню, позбавленому супроводу мовних засобів виразності та відповідного інтонаційного оформлення, не властиве експресивне навантаження.

У актомовленнєвій типології за ілокутивною силою оцінні та емотивні МА комунікативної підтримки співвідносять з класом експресивів. Умовою експресивності як факультативного супроводжуючого елементу МА комунікативної підтримки є підсилена виразність у маніфестації почуттів та психологічних установок стосовно репрезентованого пропозиційного змісту. Особлива виразність, притаманна експресивним висловленням, забезпечується не лише вербальними маркерами (підсилювальна лексика, риторичні запитання тощо), але й екстралінгвістичними (жести, міміка), просодичними засобами (емфатична інтонація, тон, тембр голосу, акцентуація та паузація) та компонентами ситуативного контексту. Так, наприклад, товариш Моллі, розуміючи хвилювання дівчини з приводу її першої роботи з квіткового оформлення свята, намагається підтримати подругу, експресивно виражаючи власне ставлення до результату:

Man: ***It looks amazing! You did a great job!***

Molly: I did, didn't ? ("Remember Sunday", 2013; 1:32:38)

Продуцент підтримки ініціює діалогічну взаємодію, що виправдане ситуативним контекстом – очевидним хвилюванням реципієнта підтримки. Висловлення чоловіка є

комбінацією вираження відчуття радості за успіх подруги та позитивної оцінки її роботи. Мовленнєвий акт підтримки з ілокутивною силою схвалення *(It looks amazing! You did a great job!)* набуває ознак експресивності у вираженні емоційного стану та оцінки завдяки емфатичним властивостям окличних речень та відповідного інтонаційного оформлення висловлення (високого пониження / High-Fall).

Експресивне висловлення комунікативної підтримки не завжди характеризується щирістю вираження емоцій та оцінок. Наприклад, попри те, що експресивне вираження притаманне реакції продуцента підтримки в подібній до описаної вище ситуації, пропозиційний зміст висловлення мовця не відповідає його істинним емоціям:

Jason: Christy just broke up with me. (Тільки що від мене пішла Крісті)

Jason's friend: ***Oh man!*** *Who is Christie? ("That Awkward Moment", 2014; 00:02:52-00:02:54)*

Нещирість співчуття, актуалізованого експресивним мовленнєвим актом *Oh man!*, засвідчено наступним рогативним мовленнєвим актом з ілокуцією запиту інформації (*Who is Christie?*). Така послідовність вказує на те, що висловлюючи співчуття, продуцент підтримки виконує лише очікувану від нього мовленнєву дію у стереотипній ситуації повідомлення неприємних для співбесідника новин. Таким чином, висловлення *Oh man!* є неформальною модифікацією етикетизованої формули *I'm sorry,* що, з іншого боку, наближає даний мовленнєвий акт до типу етикетних.

Етикетні мовленнєві акти пов'язані з соціально встановленими нормами ритуалізованої мовленнєвої поведінки в межах кооперативного спілкування [Формановская 2002, с. 117]. На відміну від емотивних та оцінних МА, для етикетних мовленнєвих актів експресивність не є типовою. До них належать етикетизовані форми привітання (наприклад, *congratulations; my congratulations; congrats*), що реалізують мікроінтенцію схвалення в ситуації комунікативної підтримки, та конвенціональні формули співчуття (наприклад, *my condolences; sorry* тощо). Так, перебуваючи на весіллі, одна з гостей висловлює вітання батькам молодих, імплікуючи згоду з наявністю причини для відчуття гордості, предмет якого зазвичай набуває позитивної оцінки. Таким чином, висловлення підтримки актуалізоване етикетизованим оцінним мовленнєвим актом, який імпліцитно реалізує мікроінтенцію схвалення:

Woman: ***You must be very proud****. ("Four Weddings and a Funeral", 1997; 00:12:50)*

Попри близкість етикетних та ***фатичних мовленнєвих актів*** у кооперативних принципах ввічливої інтеракції, доцільність їх розмежування зумовлена тим, що кооперативне фатичне спілкування не завжди відтворює ритуал етикетної мовленнєвої поведінки, а є контактовстановлюючим або контактопідтримуючим засобом безконфлікної, ввічливої інтеракції. Тобто, фатика не завжди тотожна етикету [Ларина 2009]. Фатична сфера функціонування мовлення полягає у встановленні та підтримці контакту шляхом задоволення норм кооперативної мовленнєвої поведінки [Трофимова 2008, с. 133]. Такими фатичними актами комунікативної підтримки є мовленнєві акти компліменту, формальної згоди, загальноприйняті висловлення втішання (наприклад, *don't worry, don't you worry, never mind, don't take it to heart, it's alright*) і підбадьорення (наприклад, *good luck, come on*), та всі висловлення, які у загальному можна описати формулюванням "необхідно так сказати, щоб не образити та підтримати безконфліктне спілкування". Емоційність та оцінність фатичних мовленнєвих актів залежить від комунікативного наміру мовця.

Фатичні мовленнєві акти відзначаються формальністю висловлень, скерованих прагненням продуцента бути ввічливим, а не співучасливим. Доведемо висловлені твердження на прикладі реалізації модифікацій типового вираження підтримки у вигляді виразу *it's going to be fine:*

I *Harry: Julian? Thank you...for everything.*

Doctor: ***You're gonna be okay****. ("Something's Gotta Give", 2003; 1:12:52-1:13:00)*

II *Adele: I shouldn't have tried to get so much. I should have asked for half.*

Hank: ***It's gonna be fine.*** *They are just being extra careful. ("Labor Day", 2014; 1:31:21-1:31:30)*

У першому прикладі реакцією на подяку Гаррі, розчуленого допомогою лікаря, є фатичне висловлення втішання, викликане потребою дотримання ввічливого спілкування. Фатичне *you're gonna be okay* позбавлене співучасливості мовця в проблемах адресата порівняно з тотожним висловленням *it's gonna be fine* у другому прикладі. Хенк, підліток, син Адель, намагається заспокоїти свою матір, схвильовану тим, що знімаючи готівкою велику суму з банківського рахунку, працівники банку можуть запідозрити їх у злочинних діях. Висловлення підтримки у другому прикладі представлене неекспресивним емотивним мовленним актом, оскільки продуцент підтримки імпліцитно виражає власне ставлення до зовнішнього фактору, провокуючого психоемотивний дисбаланс.

Наведені приклади свідчать про те, що у мовленні висловлення виконує більш ніж одну функцію, а визначення типу мовленнєвого акту підтримки за комунікативною категорією відбувається з урахуванням домінуючої ілокутивної мети у конкретній ситуації спілкування. Так, Кем підтримує свою дружину, яка вимушена навчатись в іншому місті, висловлюючи схвальну думку про її дії у розмові з батьками, яким не подобається факт того, що заради навчання Меггі залишає чоловіка самого з дітьми:

Cam: (1) ***I think it's admirable what Maggie' doing.***

His Father: (2) ***I agree, very commendable.*** *("Infinitely Polar Bear", 2014; 00:18:42-00:18:44)*

На перший погляд обидва висловлення реалізовано оцінними мовленнєвими актами підтримки з ілокуцією згоди у другому випадку. Реципієнтами підтримки у даному випадку є опосередковано присутня Меггі (1) та Кем (2), який, власне, й сам підтримує дружину. Висловлення *I think it's admirable what Maggie' doing* підпорядковане меті надати позитивну оцінку діям реципієнта підтримки у складний для неї час. Цим виправдана приналежність мовленнєвого акту, що його реалізує, до класу оцінних. Однак експліцитне вираження згоди та оцінки у висловленні (2) *I agree, very commendable* є насправді фатичним оцінним мовленнєвим актом, оскільки його домінуюча ілокутивна мета полягає не тільки у експліцитному схваленні реципієнта підтримки (1) *(very commendable)*, а дотриманні кооперативної форми спілкування у діалозі з Кемом (реципієнтом 2), підтримка якого з боку батька викликана необхідністю сприяння психоемотивного балансу з огляду на психічну хворобу Кема.

Таким чином, ***мовленнєвий акт комунікативної підтримки*** є переважно непрямою простою або складною поліілокутивною мовленнєвою дією з ознаками макромовленнєвого акту (у термінах Т. ван Дейка) з узагальненою ілокутивною метою надати моральну допомогу комуніканту шляхом впливу на його психоемотивний стан чи поведінку, представлена інформативним, емотивним, оцінним, фатичним або етикетним висловленням реактивного або ініціюючого характеру в супроводі / без супроводу експресивної форми вираження. Ілокутивна сила висловлень підтримки формується індивідуальними умовами реалізації відповідного мовленнєвого акту підтримки, інтегруючи ознаки інформативного, емотивного, оцінного, етикетного та фатичного МА у чистому вигляді або їх комбінаціях. Різна специфіка побудови мовленнєвих актів підтримки відповідно до обраного мовцем інтенціонального значення зумовлює перспективу виокремлення особливих моделей висловлень підтримки.

Література

Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений (Оценка, событие, факт) / Н. Д. Арутюнова– М. : Наука, 1988. – 341 с.

Боднарук Е. В. Классификация речевых актов с футуральной семантикой (на материале немецкого языка) / Е. В. Бондарук // Вестник С.-Петербургского университета. – Серия 9. Филология. Востоковедение. Журналистика. – 2015. – №2. – С. 62–75.

Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки / Е. М. Вольф. – М. : Наука, 1985. – 232 с.

Ларина Т. В. Категория вежливости и стиль коммуникации. Сопоставление английских и русских лингвокультурных традиций – М.: Рукописные памятники Древней Руси, 2009. – 507 с.

Остин Дж. Л. Слово как действие. Пер. с англ. А. А. Медниковой / Дж. Л. Остин // Новое в зарубежной лингвистике : Вып. 17. Теория речевых актов. – М. : Прогресс, 1986. – С. 22–129.

Серль Дж. Р. Классификация иллокутивных актов / Дж. Р. Серль // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 17 : Теория речевых актов. – М. : Прогресс, 1986. – С. 170–194.

Серль Дж. Р. Что такое речевой акт? / Дж. Р. Серль // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 17. Теория речевых актов. – М. : Прогресс, 1986. – С. 151–170.
Трофимова Н. А. Экспрессивные речевые акты в диалогическом дискурсе. Семантический, прагматический, грамматический анализ : Монография. – СПб.: Изд-во ВВМ, 2008. – 376 с.
Формановская Н. И. Эмоции, чувства, интенции, эксперессия в языковом и речевом выражении / Н. И. Формановская // Эмоции в языке и речи : Сборник научных статей / Под. ред. И. А. – М. : РГПУ, 2005. – С. 106 –116.
Norrick N. R. Expressive Illocutionary Acts / N. R. Norrick // Journal of Pragmatics. – 1978. – № 3. – P. 277–291.
Searle J. R. Speech Acts : an essay in the philosophy of language / J. R. Searle – Cambridge : Cambridge University Press, 1969. – 204 p.
Stevenson C. L. Facts and Values: Studies in Ethical Analysis / C. L. Stevenson. – New Haven: Yale University Press, 1963. – 244 p.

Список ілюстративних джерел

The Meddler [Video] / Directed by Lorene Scafaria. Starring: Susan Sarandon, Rose Byrne, J. K. Simmons – Stage 6 Films – 100 min. – Release Date: September 14, 2015. *Four Weddings and a Funeral* [Video] / Directed by Mike Newell. Starring: Hugh Grant, Andie MacDowell, Kristin Scott Thomas, Simon Callow – Polygram Filmed Entertainment, Channel Four Films – 117 min. – Release Date: January 20, 1994. *Match Point* [Video] / Directed by Woody Allen. Starring: Brian Cox, Matthew Goode, Scarlett Johansson, Emily Mortimer – BBC Films, Thema Production – 124 min. – Release Date: May 12, 2005. *Happythankyoumoreplease* [Video] / Directed by Josh Radnor. Starring: Malin Akerman, Tony Hale, Zoe Kazan, Kate Mara. –Tom Sawyer Entertainment. – 100 min. – Release Date: January 20, 2010. *Henry's Crime* [Video] / Directed by Malcolm Venville. Starring: Keanu Reeves, James Caan, Vera Farmiga – Company Films, Mimran Schur Pictures – 108 min. – Release Date: April, 26, 2011. *Something's Gotta Give* [Video] / Directed by Nancy Meyers. Starring: Jack Nicholson, Keanu Reeves, Diane Keaton – Columbia Pictures (USA), Warner Bros.(International) – 128 min. – Release Date: December 12, 2003. *Sweet November* [Video] / Directed by Pat O'Connor. Starring: Keanu Reeves, Charlize Theron – Bel Air Entertainment – 120 min. – Release Date: February16, 2001. *What Women Want* [Video] / Directed by Nancy Meyers. Starring: Mel Gibson, Helen Hunt, Marisa Tomei. – Icon Entertainment. – 127 min. – Release Date: December 15, 2000. *Remember Sunday* [Video] / Directed by Jeff Bleckner. Starring: Alexis Bledel, Zachary Levi, Merritt Wever, David Hoffman – Hallmark Hall of Fame – 96 min. – Release Date: April 21, 2013.
Labor Day [Video] / Directed by Jason Reitman. Starring: Kate Winslet, Josh Brolin, Gattlin Griffith – Paramount Pictures – 111 min. – Release Date: August 29, 2013. *Infinitely Polar Bear* [Video] / Directed by Maya Forbes. Starring: Mark Ruffalo, Zoe Saldana. – Paper Street Films. – 90 min. – Release Date: January 18, 2014.

УДК 811.111’374

МАТІЯШ І. М.
(Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника)

ЕВОЛЮЦІЯ ЛЕКСЕМИ “*WIFE*” У КОНТЕКСТІ БРИТАНСЬКОЇ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ

У статті розглянуто динаміку британської мовної картини світу на лексикографічному матеріалі Британії XVIII – XXI ст. Простежено використання лексеми **wife** у медіадискурсі Британії останніх чотирьох століть. Здійснюється аналіз трансформації семантичної структури лексеми **wife** і її національно-культурного змісту.
Ключові слова: лексикографія, лінгвокультурологія, мовна картина світу, семантична структура слова, лексема, семема, сема.

Матияш И.М. Эволюция лексемы “WIFE” в контексте британской языковой картины мира. В статье рассматривается динамика британской языковой картины мира на лексикографическом материале Британии XVIII – XXI веков. Прослежено использование лексемы **wife** в медиадискурсе Британии последних четырех веков. Осуществляется анализ трансформации семантической структуры лексемы **wife** и ее национально-культурного смысла.
Ключевые слова: лексикография, лингвокультурология, языковая картина мира, семантическая структура слова, лексема, семема, сема.

Matiyash I. The Evolution of the Lexeme “WIFE” in the Context of the British Linguistic World Image. The article presents the attempt to model the British linguistic world image of XVIII – XXI centuries applying ethnolingustic and linguistic-cultural surveys. The paper considers the transformation of the linguistic view of the world in the context of the analysis of the semantic structure modification of the lexeme **wife** using the lexicographical sources of Britain during the last four centuries. The definitions of the lexeme under study are schematically given in the chart in both the original language and in the Ukrainian translation. Using the systemic lexicographical analysis of the linguistic view of the world the attempt is made to connect national cultural features of the English language with social ethnic peculiarities of the native speakers. The point of view at the lexicographical products as the treasury of cultural and historical memory of the nation is given. The semantic structure of the word is considered through the tight connection with the hierarchy of ideas in the mental world model. The modifications of the lexeme structural components, the loss of the existing and the acquirement of new meanings and their shades are bound with both the language development and with the extralinguistic factors such as the development of the community, social, political and historical events. At the same time the attempt to analyze the usage of the lexeme **wife** in the British media is made. This media usage is compared with lexicographic definitions of the relevant period.
Keywords: linguistic culturology, ethnolinguistic, linguistic world image, semantic structure of the world, definition, lexical meaning, lexeme, sememe, seme.

Постановка наукової проблеми. Сучасна система лінгвістичних знань і уявлень знаходиться на стадії інтенсивних змін. Міняються аспекти і зміст традиційних мовознавчих

дисциплін, поглиблюється їх взаємовідносини із суміжними науками, формуються нові напрямки лінгвістичного пошуку і нові парадигми. Особливої ваги сьогодні набув погляд на мову як на своєрідний культурний код нації, а не лише як на засіб пізнання і комунікації. В цьому плані абсолютно закономірними є виникнення і розвиток наукових дисциплін, які вивчають взаємозв'язок мови і культури: лінгвокультурологія, лінгвофольклористика, діалектологія, етнолінгвістика тощо. Ці мовознавчі напрями досліджують різноманітні культурно-етнічні компоненти, вивчають роль і значення мовних особистостей, мовних стереотипів, намагаються розмежувати концептуальну та мовну картини світу. В запропонованій статті здійснюється спроба відстежити розвиток мовної картини світу британців з опорою на структурно-семантичні зміни лексеми ***wife***.

Аналіз досліджень і публікацій. Першими про активну і конструктивну властивість мови та її здатність впливати на формування культури, психології і творчості говорили В. фон Гумбольдт і Й. Гердер. Ідеї Гумбольдта знайшли своє продовження в працях Л. Вайсгербера, О. Потебні, Е. Сепіра, Б. Уорфа, К. Фосслера та ін. Впродовж останніх десятиліть питання мови і культури активно розробляли А. Вежбицька, Н. Аротюнова, В. Телія, О. Кубрякова, В. Маслова, О. Селіванова, В. Костомаров, В. Воробйов, М. Толстой та ін. Семантичну структуру слова детально розглядають В. Гак, С. Кацнельсон, Е. Кузнєцов, Ж. Соколовська, Д. Шмельов та ін.

Мета даного дослідження полягає у застосуванні екстралінгвістичних чинників під час аналізу і вивчення мовних явищ, а саме через ментально-структурну модель суспільства, а також у намаганні встановити взаємозв'язок між змінами словникового складу мови і змінами у соціумі. Аналіз еволюції лексеми ***wife*** дасть можливість поглянути на особливості модифікації аксіологічної, етнокультурної, ментальної, мовної та інших моделей світу британців впродовж трьох століть, що й ставимо собі за **завдання.**

Виклад основного матеріалу дослідження. Вважається, що вчення В. фон Гумбольдта та О. Потебні про внутрішню форму мови поклало початок лінгвокультурологічним та етнолінгвістичним розвідкам. Зокрема Гумбольдт писав, що засобами мови можна осягнути найвищі і найглибші сфери, всю багатоманітність світу [Гумбольдт 1984, с. 6]. З 1795 р. учений розробляє ідею «порівняльної антропології» – зіставлення різних людських спільнот з ціллю виявити специфіку їх духовної організації [Хроленко 2006, с. 8]. Але якщо кожна мова по-своєму відображає реальний світ, то, відповідно, мови відрізняються специфікою експлікації «картини світу», які визначають, в свою чергу, духовну і культурну своєрідність відповідних мовних колективів [Кузнецов 1987, с. 143]. Ці ідеї розвивають Е. Сепір та Б. Уорф, відомі своєю теорією лінгвістичного релятивізму [Сепир 1993], а також Л. Вайсгербер із його концепцією мови як проміжного світу, який знаходиться між об'єктивною дійсністю і свідомістю [Вайсгербер 2004]. Так чи інакше, дослідники вводять поняття мовної картини світу – представлення предметів, явищ, фактів ситуацій дійсності, ціннісних орієнтирів, життєвих стратегій і сценаріїв поведінки в мовних знаках, категоріях, явищах мовлення, що є результатом концептуальної репрезентації колективної свідомості народу. Мовна картина світу маніфестується етнопсихолінгвістичними й лінгвокультурологічними феноменами, які, в свою чергу, експлікують мовну картину світу та особливості етносвідомості, етнічної психології і культури, виявляють етнічні стереотипи, їхнє мовне втілення, а також використовуючи системно-лексикографічні спроби аналізу національно-специфічних наївних моделей світу [Селіванова 2010, с. 441-442].

Концептуально йдеться про слово, адже воно є однією із основних мовних одиниць. І якщо ми говоримо про національно-культурний колорит мови, то його варто шукати, перш за все, в лексиці, особливо в тих сферах, які прямо чи опосередковано пов'язані із соціально-етичними чи національно-культурними особливостями мови і навколишнього середовища носіїв мови [Кузнецов 1987, с. 149]. Найповніше і найточніше лексичний склад мови відображений у словниках. Г. Богатова стверджує, що сторінки словників та енциклопедій можуть показати, якими є чи були ідеали, авторитети, цінності. Словники, як підкреслює

лексикограф, мають більше значення для становлення нації, ніж революції; дослідження діахронічної лінгвістики і фундаментальні словники акумулюють історичну пам'ять народу [Богатова 1998, с. 118]. А. Хроленко вважає, що аплікація словникових статей під час лінгвокультурологічного та етнолінгвістичного аналізу дає надійний матеріал для теоретичних роздумів про інваріантне і специфічне в слові. Зіставлення можливе як на рівні окремих лексем, так і на рівні сукупності слів; воно стає операційною процедурою із високим ступенем надійності і доказовості [Хроленко 2006, с. 167]. Таким чином, спроба змоделювати мовну картину світу з допомогою словникових дефініцій може бути зреалізована у формі таблиці. Таблиця чи матриця, як засіб моделювання, дозволяє в межах охоплюваного простору уявити складне, багатопланове мовне явище – семантичну структуру слова зокрема, або лексико-семантичну систему як цілісне утворення [Мельник 1997, с. 66].

Головним матеріалом аналізу лексичного значення слугували наступні тлумачні словники: *A Dictionary of The English Language in which the Words are deduced from their Originals, explained in their Different Meanings* (1792), *A Dictionary of The English Language* (1828), *A New English Dictionary on Historical Principles Vol. X. Part II V – Z* (1928), *The Concise Oxford Dictionary of Current English* (1919), *Oxford English Dictionary Online*.

Не вдаючись у деталі, бачимо, що суттєвих змін у семантичній структурі лексеми ***wife*** не відбулось. Не спостерігаємо різкої динаміки значень, а лише незначні переходи основних сем, що пов'язуємо із важливим місцем у структурі соціальних і міжособистісних відносин, яке займає досліджувана лексема.

Так, у *A Dictionary of The English Language in which the Words are deduced from their Originals, explained in their Different Meanings* (1768, 1792) та *A Dictionary of The English Language* (1828) перше значення «*a woman that has a husband*» містить, на нашу думку, ядерну сему '*woman*' та диференційну '*married*'. Перша присутня у всіх дефініціях, які ми розглядаємо, із другою відбуваються незначні зміни – вона опускається на другу позицію у *The Concise Oxford Dictionary of Current English* (1919) та *A New English Dictionary on Historical Principles* (1928). Причину такої динаміки вбачаємо не у втраті актуальності значення, а у принципі побудови словникової статі згаданих лексикографічних джерел. На таку думку наштовхують позначки *rare* у словнику 1919 р. та *dial.* у словнику 1928 р., які знаходимо на перших позиціях. Вважаємо, що за основу взятий принцип історизму і хронології, тому основне значення лексеми ***wife*** «одружена жінка» подається наступним після «стара неосвічена жінка». Важливо, що на початку XXI ст. сема '*married*' знову займає перше місце у семантичній ієрархії і, таким чином, відображає поточну картину складових елементів шлюбу. Необхідно зазначити, що на початку XXI ст. у *Oxford Dictionaries* (*Online*) спостерігаємо зміну у змістовому наповненні першого тлумачення лексеми ***wife*** – як обов'язковий елемент подається слово *spouse*, яке не містить жодного гендерного забарвлення і позначає будь-якого члена подружжя. Натомість у дефініціях XVIII – XX ст. чітко зазначено, що досліджувана лексема вживається для позначення одруженої саме із чоловіком жінки, на що вказує сема '*man*'. Ця трансформація значення, ймовірно, відображає останні тенденції подружнього життя і популяризацію одностатевих стосунків. Можемо сказати, що в даному випадку словникове тлумачення виступає свого роду відбитком процесів, які відбуваються у суспільстві, і слугує індикатором змін не лише лексичних, але й позамовних, які тісно пов'язані і перебувають у взаємовпливі.

Друге значення у *Oxford Dictionaries* (*Online*) понятійно близьке до першого і також містить основні семи '*woman*' та '*married*', але відрізняється вузьким застосуванням, що зазначено у самій дефініції «*the wife of a person with a specified occupation*» та проілюстровано прикладами «*a clergy wife; full-time royal wife*».

Позиція під номером два у *A Dictionary of The English Language in which the Words are deduced from their Originals, explained in their Different Meanings* (1768, 1792) та *A Dictionary of The English Language* (1828) трактує досліджувану лексему як жінку нижчого класу. На початку XX ст. це значення переміщується на першу позицію, але отримує позначки *rare* та *dial.* і нове семантичне забарвлення завдяки семам '*old*' і '*uneducated*'. Причину такого

переходу було подано вище під час аналізу першого значення словників XVIII – XIX, XXI ст. На початку XXI ст. у *Oxford Dictionaries* (*Online*) це тлумачення опиняється на периферії семантичної структури лексеми ***wife***, оскільки займає останню позицію, а також позначки *archaic* та *dialect* наштовхують на думку про те, що застосування досліджуваної лексеми на позначення старої жінки без освіти втрачає актуальність і, можливо, у наступному словнику XXI ст. взагалі нівелюється.

Розгляд таблиці дефініцій досліджуваної лексеми у XVIII – XXI ст. показує, що на початку XX ст. у словнику *A New English Dictionary on Historical Principles* (1928) подана достатньо широка семантична структура. До словникової статті цього лексикографічного довідника включені усі випадки вживання лексеми ***wife***, які були відомі укладачам. Цей спосіб подачі пов'язуємо із головним критерієм *A New English Dictionary on Historical Principles* – історичним, який вказаний у його назві. Варто зазначити, що кожне тлумачення містить спеціальну позначку, яка обмежує його вживання (*euphem., obs., transf.*). Вважаємо їх наявність яскравим прикладом того, як семантична структура лексеми є своєрідним відображенням структури знань людини про об'єкт, який ця лексема позначає. Таким чином, бачимо, що певні елементи із структури поняття вербалізованого лексемою ***wife*** відходять на задній план (позначка *obs.*), інші обмежені випадками вживання (*euphem., transf.*) теж опиняються на прикінцевих позиціях і не отримують продовження.

Поступове зникнення ймовірно свідчить про відсіювання другорядних елементів і ознак, рафінування складових частин не лише лексеми, але й поняття, яке вона позначає. Оскільки основні семи '*woman*' та '*married*' в процесі еволюції значень не втратили своєї актуальності, а лексема ***wife*** не набула концептуально нових значень і не пройшла значних трансформацій, робимо висновок, що вона є однією із базових у британській мовній картині світу. Проаналізовані випадки використання лексеми ***wife*** у медіадискурсі Британії XVIII – XXI ст. показують, що семантичні компоненти, зафіксовані лексикографічними довідниками, наявні у газетних статтях. Так, дефініція кінця XVIII ст. «*a woman that has a husband*» цілком відображена у газетних публікаціях того часу:

*He was thrice married … he married his last **wife** at the age of 80, by whom he has left three children. (1798, Aberdeen Journal);*

*… His remains were committed to the Earth on Friday at four o'clock, and within two hours after the funeral, Mrs. Palmer, his **wife**, died also! (1799, Aberdeen Journal);*

*Prince William desires, that if any men killed, wounded, or missing, have **wives** or families, that their names may be sent to him, as he proposes giving to each **wife**, or family, of each man killed, One Guinea; and to the **wife**, or family, of each man, who either dies of his wounds, or is taken, the same sum. (1799, Hampshire Telegraph).*

Представлені цитати ілюструють реалізацію компонентів '*woman*' і '*married*', котрі у семантичній структурі досліджуваної лексеми трактуються нами як ядерні і обов'язкові. Важливим для нас є те, що словникове тлумачення повністю відображене у газетних публікаціях. Цей факт вказує на цілковиту кореляцію у сприйнятті поняття вербалізованого лексемою ***wife*** у медіадискурсі та у фіксації лексикографічними довідниками того часу.

Важливою ознакою досліджуваної лексеми є її часте вживання поряд із лексемою ***husband***. Наприклад,

*The following pathetic letter of a deserted **wife**, in America, to a faithless husband, seems deserving of being more generally known. (1807, Leeds Mercury);*

*… said Edward Burgees to his young and pretty, but somewhat willful and vain **wife**. … Feathers, flowers, and such finery, are, in my opinion, quite out of place on the **wife** of a man just commencing business. … the heart stricken **wife** strained every nerve to restore her doomed husband … (1850, Belfast News-Letter)*;

*… which was a petition by the husband … for a decree of nullity of a marriage on the ground that at the time and since the ceremony his **wife** was suffering from melancholia, and did not understand the nature of the contract. (1885, Cardiff Times).*

Така колокація ще раз підтверджує те, що мікросегмент значення ‘*married*’ виступає ідентифікуючим і основним. Присутність цього елемента як у словниковій дефініції, так і у газетних статтях XIX ст. вказує на незмінність і стабільність поняття, актуалізованого лексемою ***wife,*** у мовній картині світу Британців.

Протягом XX ст. тенденції, вказані вище, зберігаються. Лексема ***wife*** наповнена семами ‘*woman*’, ‘*married*’ і протиставляється кореляту ***husband***. Це ілюструють наступні приклади:

*A woman's confession, roughly scribbled on a piece of newspaper, that she and her brother had posed for years as husband and **wife**, but had not lived as man and **wife** ... my brother and I have not lived as man and **wife**. I kept house for him but I did wrong by deceiving the neighbours. They thought I was his **wife**, but I kept the secret. (1930, The Times)*;

*... in 1956 there was a small change in the relationship between the husband and **wife**. The **wife** became seriously alarmed and allowed it to become an obsession that the marriage was breaking up ... In 1958 the husband met Mrs. Smith and the **wife** unjustly accused him of an improper relationship with her. During the course of the **wife**'s religious devotions the idea came to her to take a whip to the husband in some kind of holy indignation. (1964, The Times)*;

*Under our present system fiscal legislation encourages a husband and **wife** to divorce in order that thereafter the husband can derive the taxation benefits that are available to him, if properly advised and drafted, of obtaining tax relief on payments that he makes for educating the children of that dissolved marriage. (1985, The Times).*

Необхідно зазначити, що досліджувана лексема часто зустрічається в поєднанні із лексемою ***marriage***. Це є беззаперечним доказом того, що виділена нами сема ‘*married*’ не змінює позиції і продовжує виступати у ролі ядерної в ієрархії сем.

Аналізуючи газетні статті початку XXI ст., змін у реалізації семантичних компонентів лексеми ***wife*** не виявлено. Зазначені вище мікросегменти присутні у медіадискурсі XXI ст. разом із вже традиційним текстовим оточенням досліджуваної лексеми ***husband*** та ***marriage***. Наприклад,

*Eight years ago my **wife** and I married, both of us for the second time. (2005, The Times)*;

*A husband admitted yesterday killing his **wife** and dismembering her body with a chainsaw but said that he had been driven to do so after suffering years of mental anguish and bullying. (2005, The Times)*;

*... the news that civil servants are advising MPs to abandon gender-specific usage of the terms “husband” and “**wife**” within marriage is certainly intriguing, possibly even ground-breaking. (2013, The Times)*;

*... I have recently acquired a property that my son, his **wife** and their two children have been renting off my ex-**wife**. My **wife** and I separated 13 years ago but only recently divorced, whereupon this three- bedroomed terrace transferred to me. (2013, The Times).*

Важливо вказати, що компоненти значення ‘*woman*’, ‘*old*’, ‘*humble*’, які у словниках подаються на периферії семантичної структури, не виявлені при розгляді статей у газетах. На нашу думку, факт того, що периферійні елементи не реалізуються у медіа дискурсі, свідчить про їх незначне місце в асоціативному ряді аналізованої лексеми та у сприйнятті членів мовної спільноти, що розглядається. Тому у мовній картині зафіксовано лише той фрагмент поняття, який функціонує у світогляді на певному часовому зрізі.

Співставивши дефініції лексеми ***wife*** у лексикографічних довідниках, які були проаналізовані вище, і її використання у газетних публікаціях Британії XVIII – XXI ст., бачимо, що динаміка головних компонентів значення не спостерігається. Ті семи, які у тлумаченнях висуваються на передній план, ‘*woman*’ і ‘*married*’, повністю реалізуються у контексті і не втрачають позиції ядерних. Відсутність їх динаміки пояснюється тим, що структура поняття, вербалізованого досліджуваною лексемою, є стійкою і стабільною, воно не зазнає змін у трактуванні з погляду культури чи історії. Тому у мовній картині світу закріплюється як константа, що знайшло відображення у лексичному значенні й у актуалізованих компонентах значеннях через газетні публікації.

Література

Богатова Г.А. Размышления после международного съезда русистов в Красноярске / Г.А. Богатова // ВЯ. – 1998. – № 3. – С. 115-121.

Вайсбергер Й.Л. Родной язык и формирование Духа / Вайсбергер Йоханн Лео. – М., 2004. – 232 с.

Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию / В. фон Гумбольдт. – М.: Прогресс, 1984. – 397 с.

Кузнецов А.М. Национально-культурное своеобразие слова / А.М. Кузнецов // Язык и культура: сборник обзоров / ред. Ф.М. Березин. – М.: АН СССР, 1987. – С. 141 – 163.

Мельник Я.Г. Субъективность как языковая категория / Я.Г. Мельник. – Ивано-Франковск, 1997. – 128 с.

Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія / О.О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2010. – 844 с.

Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологи / Э. Сепир; [пер. с англ.; под. ред. А.Е. Кибрика]. – М.: Наука, 1993. –656 с.

Хроленко А.Т. Основы лингвокультурологии: учеб. пособие / А.Т. Хроленко; под ред. В.Д. Бондалетова. – 3-е изд., испр. – М. : Флинта: Наука, 2006. – 184 с.

A New English Dictionary on Historical Principles. Vol. X. Part II. V – Z. [ed. by J.A.H. Murray, H. Bradley, W.A. Craigie, C.T. Onions]. – Oxford: The Clarendon Press, 1928. – 1202 p.

Johnson, S. A Dictionary of The English Language in which the Words are Deduced from their Originals, explained in their Different Meanings / Samuel Johnson. – Dublin: printed by W. G. Jones, 1768.

Johnson, S. A Dictionary of The English Language in which the Words are deduced from their Originals, explained in their Different Meanings / Samuel Johnson. – London, 1792.

Johnson, S. A Dictionary of The English Language / Samuel Johnson, John Walker. – London, 1828.

Oxford English Dictionary Online / [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.oed.com/?showLogin=false

The Concise Oxford Dictionary of Current English [ad. by H.W. Fowler, F.G. Fowler]. – Oxford : Clarendon Press, 1919. – 1064 p.

УДК 811.112.2’42„19/20“

ТУПАХІНА О. В.

(Запорізький національний університет)

СУБСТИТУЦІЯ ЯК МЕХАНІЗМ ЛІНГВІСТИЧНОГО ПРОТЕКЦІОНІЗМУ (НА МАТЕРІАЛІ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ КІНЦЯ XX – ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТТЯ)

У статті розглядається проблема утворення та поширення слів-субститутів в сучасній німецькій мові. Аналізується мовна політика щодо запозиченої лексики, а саме роль державної мови як чинника національної безпеки в умовах посилення процесів глобалізації. Встановлюються фактори, які ускладнюють подальшу узуалізацію конкуруючих з англоамериканізмами лексем.

Ключові слова: англоамериканізм, субституція, неологізм, запозичення, пуризм.

Тупахина О.В. Субституция как механизм лингвистического протекционизма (на материале немецкого языка концы XX – начала XXI века). В статье рассматривается проблема образования и распространения слов-субститутов в современном немецком языке. Анализируется языковая политика в области регулирования избыточных заимствований, а именно роль государственного языка как составляющей национальной безопасности в условиях интенсификации процессов глобализации. Устанавливаются факторы, которые усложняют дальнейшую узуализацию конкурирующих с англоамериканизмами лексем.

Ключевые слова: англоамериканизм, субституція, неологизм, заимствование, пуризм.

Tupakhina O.V. Substitution as a mechanism of linguistic protectionism (based on German language material at the turn of the XXI century). The article explores the problems of creation and dissemination of substitute words in modern German language meant to replace English-originated borrowings. Factors ensuring sustainable disposal, i.e. vocabulary incorporation, of either Anglo-Americanisms or corresponding German substitutes are being revealed. The modern trends of the borrowings’ integration into German language, such as the prevalence of English words, the borrowings’ penetration at various language strata, massive borrowings, are considered. Such consequences of globalization as Americanization, problems of language identity conservation, lookup for languages of international communication in the process of political, economic and cross–cultural dialogue are defined. Language policies regulating eexcessive borrowings, namely the role of the state language as a component of national security in the context of intensifying globalization, are being analyzed. Factors complicating further coming into use for lexical items competing with Anglo-Americanisms are being determined. Gradual domination of international English-originated borrowings in the German lexical system can be observed. The borrowings’ integration into derivative system of German language tends to be inclusive: the borrowings can bear connections either to German word-formative elements, to basic German morphemes or to another borrowing’s basis forming henceforth a hybrid lexical system. As opposed to the earlier stages of language evolution, at the turn of the XXI century borrowings are being widely implemented in all the areas and used by almost all native speakers.

Key words: Anglo-Americanism, substitution, neologism, borrowing, purism.

Позамовна детермінованість у збагаченні словникового складу мови провокує породження нових або перетворення вже існуючих концептів, що стимулює оновлення мовної картини світу, концептосфери мови, перекатигоризацію дійсності, адже зміна зовнішнього світу призводить до його переосмислення та інтерпретації. Рушійною силою

оновлення картини світу є процес запозичення, внаслідок дії якого відбувається освоєння мовною свідомістю найбільш значущих елементів іншої концептуальної картини світу та усунення, таким чином, концептуальних лакун.

Метою даного дослідження є аналіз сучасного стану розвитку німецької мови в умовах глобалізації. Реалізація цієї мети передбачає розв'язання наступних **завдань:**

1) встановлення впливу глобалізаційних процесів на мовну політику Німеччини, а також на формування мовної особистості;

2) визначення особливостей оновлення лексичного складу німецької мови кінця XX – початку XXI століття шляхом запозичення;

3) встановлення факторів, які ускладнюють подальшу узуалізацію слів-субститутів, конкуруючих з англоамериканізмами.

Об'єктом наукового аналізу є процес запозичення нової лексики як прояв кроскультурної комунікації. **Предметом** вивчення є слова-субститути, які виникли внаслідок політики лінгвістичного протекціонізму.

У своєму дослідженні виходимо із гіпотези, що білінґвальна інтерференція німецької та англійської мовних систем є детермінантом в утворенні неологізмів кінця XX – початку XXI століття, що пояснюється домінантною позицією США на міжнародній арені та широкомасштабним експортом продуктів сучасної американської культури. Англійська мова відіграє важливу роль в транснаціональному спілкуванні в епоху глобалізації та інтеграційних процесів у сучасному суспільстві.

Одним із наслідків глобалізації є утворення універсальної культури, ментальності, зближення національної ідентичності мовців, адже створення глобальної інформаційної інфраструктури формує транскультурність стандартів поведінки, потреб та уподобань соціуму. Як зазначає Л. Нагорна: «Розвиток комп'ютерних технологій, електронних баз даних, поєднання звуку та візуальних образів перетворили й мову, й знання у різновид товару. Глобальна інформатизація, з одного боку, тягне за собою уніфікацію масової свідомості, а з другого – розхитує національну ідентичність. Звужує простір національної ідентичності й інформаційний імпорт символів, образів, понять, не закорінених у національний ґрунт» [Нагорна 2005, с. 103].

Так, великий інтерес для дослідників становить мовна політика щодо запозиченої лексики, а саме роль державної мови як чинника національної безпеки в умовах посилення процесів глобалізації. У сучасних лінгвістичних студіях на позначення запозичення все частіше зустрічається термін *das Kontaktwort* замість звичних *die Entlehnung, das Lehnwort* або *das Fremdwort*. Це пояснюється пейоративною конотацією, яку, на думку німецьких мовознавців, має безпосередня складова останньої лексеми: *fremd – «nicht dem eigenem Land oder Volk angehörend»* [Duden 2002, с. 536]. У такий спосіб лінгвісти намагаються підкреслити, що німецька мова не знаходиться в опозиції до інших мов світу, не «позичає» в них лексичних одиниць для заповнення лакун. Єдиною причиною появи іншомовних слів у ній є контакти між державами та народами.

Незважаючи на, здавалося б, нарочито підкреслене рівноправ'я між мовами, у сучасній Німеччині панують пуристичні тенденції щодо засилля запозичень. Так, у 1997 р. за ініціативою професора кафедри соціальної статистики Вальтера Кремера було створене Товариство «Deutsche Sprache». Члени цієї організації виступають проти некритичного запозичення англіцизмів. Зважаючи на те, що їх діяльність не підтримується державними дотаціями, розраховувати доводиться лише на масовість такого протесту. Члени товариства розклеюють у молодіжних клубах плакати з написами: «Не називай мене *darling*! Називай мене *Liebling*!». У ранковій пресі, яка майорить англіцизмами, вони пишуть: «Говоріть зі мною німецькою!» – та відсилають її назад [Павлов 2000, с. 3]. Щороку за підтримкою цієї організації проводиться конкурс на кращого поета Німеччини, при цьому наголошується, що переможець отримає *Klapprechner*, а не *laptop* (саме так, на їхню думку, повинен називатися цей вид техніки).

З 1997 року Товариство щорічно присвоює звання «Фальсифікатор німецької мови» тому, хто засиллям запозиченої лексики у своїй промові унеможливив її сприйняття та розуміння. Зазвичай це звання отримують відомі в країні політики, бізнесмени, діячі культури. Присвоєння такого титулу завжди стає справжньою сенсацією в суспільстві. У 1999 році такий титул отримав Йоахім Лундевіг, керуючий німецькими залізницями. Він запропонував перейменувати на вокзалах *Auskunftbüro* в *ServicePoint, Fahrkartenschalter* в *Ticket Counter*, а *Bahnhofstoilette* в *Mc Clean*.

Велику активність також проявляє Центр філологічних досліджень «Stiftung Deutsche Sprache», заснований у 2001 р., та існуючий в його рамках проект «Aktion Lebendiges Deutsch». Результатом плідної діяльності лінгвістів Р. Погареля і М. Шредера стала публікація словника «The Dictionary of the Unnecessary Anglicisms» [Bartzsch, Pogarell 2004], в якому задокументовані «надлишкові» англіцизми в сучасній німецькій мові. Під керівництвом Г. Юнкера функціонує також онлайн-проект «Anglizismen-Index» - електронний словник англоамериканізмів.

На думку авторів електронної платформи «Anglizismen-Index», слід заміняти англоамериканізми німецькомовними відповідниками (словами-субститутами), а також уникати псевдоанглоамериканізмів, які мають зовсім інше семантичне навантаження в англійській мові. Під словом-субститутом розуміємо лексеми-замінники, які виникли у наслідок дії мовної політики, спрямованої на встановлення балансу між запозиченою та власне німецькою лексикою.

Всі наявні на платформі запозичення розподілено на три групи, згідно їхнього впливу або можливого впливу на словниковий склад німецької мови. «Доповнюючі» англоамериканізми – не асимільовані граматично та лексично слова, які розширюють план змісту, наприклад: *das Baby, der Boiler, der Clown, fair, das Interview, der Sport.* «Диференціюючі» утворення використовуються для позначення об'єктів дійсності, німецькомовна номінація яких відсутня або поки що відсутня. В рамках проекту пропонуються слова-субститути для заміни подібних лексем, наприклад: *die E-Post* замість *e-mail, das Prallkissen* замість *air bag, der Bahnsteig* замість *perron, der Hubschrauber* замість *helicopter.* На думку авторів, слід уникати «витісняючих» лексем, які становлять третю групу. Вони ускладнюють комунікацію та розвиток німецької мови, наприклад: *keeper (der Torwart), shop (der Laden), slow motion (die Zeitlupe), ticket (die Fahr-, Eintritts-, Theater-, Kino-, Flugkarte, der Strafzettel), all-inclusive (das Pauschalangebot), bad bank (die Auffangbank).*

Шляхом зіставлення деяких англамериканізмів і новоутворень-субститутів, запропонованих в «Anglizismen-Index», проілюструємо, як саме відбувається їх взаємодія. Лексема *touchscreen* використовується у німецькій мові на позначення екрану, торкаючись якого ми можемо керувати програмами (сенсорний екран). Паралельно з цим неологізмом функціонують лексеми *der Berührungsbildschirm, der Sensorbildschirm, der Tastbildschirm: E-Mail konnten plötzlich alle und per Finger auf dem* ***Touchscreen*** *ließen sich iPhones wie Android-Smartphones gleichermaßen bequem bedienen* (Der Spiegel, 28.09.2016).

За схожим принципом у якості слова-субституту до іменника *overkill* утворилась лексема на позначення засобів ураження надлишкової потужності *die Mehrfachvernichtungskapazität.* Однак, ці новоутворення не увійшли до узусу, що пояснюється інтернаціональним характером англоамериканізмів: *Eine Multiplikation der Wettkampfanzahl bedeutet eine Sättigung – und tendenziell einen Overkill* (Die Welt, 09.04.2014).

Причиною виникнення слова-субституту може бути більш чітка мотивація та семантична структура. Наприклад, у якості субституту для запозичення *airbag* авторами платформи «Anglizismen-Index» пропонується іменник *das Prallkissen* від нім. *prallen* – вдарятися, битися, *prall* – пружний (тобто пружна подушка, об яку вдаряються у разі виникнення аварії). В структурі новоутворення актуалізуються диференційні та функціональні семи. Подібну заміну автори пояснюють некоректним словом-оригіналом, адже подушка безпеки наповнюється не повітрям, а сумішшю нітрату калію і азиду натрію, в результаті взаємодії яких виділяється газ, вибух якого надуває подушку безпеки: *Der Citroën*

hingegen wirkt geradezu anschmiegsam, und tatsächlich sind an allen vier Seiten des Autos sogenannte Airbumper in der Karosserie integriert, mit Luft gefüllte ***Prallkissen****, die vor Einparkkratzern oder unvorsichtigen Nebenparkern schützen sollen* (Der Spiegel, 12.09.2013).

Англоамериканізм *das Coming-out* не зберіг первинну семантику «*Enthüllung, freiwilliges Bekenntnis*» та набув додаткових сем, які призвели до трансформації значення на «*das Öffentlichmachen der eigenen Homosexualität oder der eines anderen (ohne dessen Einverständnis*» [Herberg, Kinne, Steffens 2004, с. 245]. Запропоноване в якості заміни новоутворення *die Selbstenttarnung* не увійшло до узусу та функціонує лише епізодично: *Auch homosexuelle Schauspieler hätten es immer noch schwer in Hollywood, weil sie nach ihrem* ***Coming Out*** *nur noch Schwulen-Rollen angeboten bekämen* (Der Spiegel, 21.09.2016).

Відомий німецький журналіст Бастіан Зік, який веде колонку «Zwiebelfisch» (присвячену лінгвістичним проблемам) у виданні «Der Spiegel», іронічно відмічає, що німцям не варто боятися англіцизмів, оскільки рано чи пізно такі запозичення будуть онімечені. У своїй книзі «Happy Aua. Ein Bilderbuch aus dem Irrgarten der deutschen Sprache» він наводить низку прикладів, що підтверджують таку тенденцію у сучасній німецькій мові. Він зазначає, що неможливо пройти повз такі вивіски на вітринах магазинів, як: *«Von 20 bis 22 Happyauer!», «Taket easy», «Pik ab*» тощо. Автор наголошує: «Онімечення англійської мови більш не стримати! *Wie will feinelie owerkamm!»* [Sick 2009, с. 57].

Не слід, однак, забувати, що процес запозичення відбувається сьогодні за особливих умов, адже ми не маємо соціального фільтру, в якості якого раніше виступали школи, інтелігенція тощо. Інтеграція запозичення у XXI ст. відбувається безпосередньо через ЗМІ. Таким чином виникають агноніми – слова, якими всі користуються, але мало хто розуміє їх значення [Гримм 2003, с. 1].

Висновки. Одним із основних виявів глобалізації в мовноінформативному просторі є американізація. Паралельно з кількісним зростанням англомовних запозичень у німецькій мові кінця XX – початку XXI століття підвищується увага та інтерес громадськості до проблеми англоамериканізмів. Виникає потреба у відновленні балансу між запозиченими і власне німецькими лексемами. У Німеччині утворюються громадські організації, які виступають проти некритичного запозичення англіцизмів. На електроних платформах-словниках вони пропонують слова-субститути, які утворені за допомогою традиційних словотвірних способів та засобів німецької мови.

Однак, проведений аналіз мовного матеріалу довів, що німецькомовні слова-субститути не є конкурентоздатними у порівнянні з англомовними відповідниками. Вони функціонують у якості синонімічних дублетів, що пояснюється атрактивністю американського способу життя, інтернаціональним характером запозичень, а також занальною тенденцією до економії мовних засобів, адже з квантитативної точки зору заміна композиту німецької мови більш лаконічною формою англоамериканізма суттєво зменшує мовленнєво-моторні зусилля.

Перспективним напрямком подальших наукових розвідок убачаємо у аналізі прагматичного потенціалу новотворів у різних дискурсивних формаціях, а також у дослідженні особливостей асиміляції запозиченої лексики.

Література

Гримм Р. Спор о заимствованиях в немецком языке [Електронний ресурс] / Р. Гримм. – 15.02.2003. – Режим доступу: http://www.dw-world.de. – С. 1-2.

Нагорна Л. Політична мова і мовна політика / Л. Нагорна. – К.: Світогляд, 2005. – 315 с.

Павлов Г. Коррозия родного языка [Електронний ресурс] / Г. Павлов. – №13, 09.07.2000. – Режим доступу: http://www.relga.rsu.ru — С. 1 – 3.

Bartzsch R., Pogarell R. The Dictionary of the Unnecessary Anglicisms / Ed. by Rudolf Bartzsch, Reiner Pogarell. – Paderborn: The IFB Publishing Company, 2004. – 220 p.

Duden. Deutsches Universalwörterbuch. – Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Dudenverlag, 2002. – 1816 S.

Herberg D., Kinne M., Steffens D. Neuer Wortschatz: Neologismen der 90er Jahre im Deutschen / D. Herberg, M. Kinne, D. Steffens. – Berlin: Walter de Gruyter, 2004. — 351 S.

Junker G.H. Der Anglizismen-Index [Електронний ресурс] / G.H. Junker. – Режим доступу: http://www.vds-ev.de

Sick B. Happy Aua. Ein Bilderbuch aus dem Irrgarten der deutschen Sprache / B. Sick. – Köln: Kiepenheuer & Witsch, 2009. – 128 S.

ЛІНГВОФІЛОСОФІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

УДК 81-112.2

АЛЕКСЕЕВ А. Я.
(Национальный горный университет)

СЛОВООБРАЗОВАНИЕ И МОРФОНЕМИКА

Статья посвящена основным словообразовательным категориям, их тесной связи с морфонемикой, а также их роли в создании формы и значения деривата.
Ключевые слова: деривация, словообразовательная категория, формант, дериват, морфонемика.

Алексеев А.Я. Словотворення і мофонеміка. У статті розглядається місце і роль дериваційних категорій у створенні форми і значення дерівата у тесному зв'язку із морфонемікої.
Ключові слова: дериваційя, словотворча категорія,формант, дериват, морфонеміка.

Alekseev A.Ya. Word-building and morphophonemics. The article deals with the problem of derivational categories' place and role in the derivative word's form and meaning creation in close relation to morphophonemics. Some native linguists still seem to ignore the rules of morphology. As a rule, it results in the incorrect conclusions about the form and the meaning of one or another word-building affixes. Consequently, the authors postulate the fact that the language has some separate independent derivational formants. Such postulates are made about the cases which should be actually classified as overlapping, apocope/syncope or morph's dropping in the process of word formation. It means that such authors deny essential features of formatives interacting in the process of new word production, i.e. variative, synonymous, homonymous and polysemic relations existing between the productive basis, the word-building formant and the derivational model. From this perspective it is also impossible to explain the stylistic significance of the derivative word. The latter makes any investigation of cognitive processes in Derivatology the lame one, not meeting the tasks of modern Linguistics.
Key words: derivation, word-building category, formant, derivative word, morphophonemics.

Проблемы развития общественных отношений и всего того, что связано с бытием *homo sapiens*, особенно его языка, всегда занимали умы ученых всех эпох, всевозможных философских школ и литературных направлений. В итоге они служили, служат и будут служить крепким фундаментом для дальнейшего познания человека, его идеального мира и окружающей его материальной действительности. Существующая цикличность в развитии мироздания влечет за собой поступательное развитие общественного сознания и всех формирующих его сфер, включая речевую деятельность. Именно поэтому язык находится в постоянном движении, а изучение путей совершенствования и обогащения его лексического состава всегда было, есть и будет также актуальным. Ученых продолжают по-прежнему интересовать инновационные процессы, которые происходят в языке на каждом конкретном этапе его развития, всевозможные изменения и сдвиги в тех или иных его подсистемах или составляющих его различных лексических стратах. Так, наметилась тенденция к переосмыслению словообразовательного механизма языка в целом, к изучению роли когнитивных процессов в порождении нового слова, что имеет своей целью выявление когнитивно-дискурсивного механизма развития языковой картины конкретного этноса, к расширению охвата изучаемого языкового материала, изучению новых сфер функционирования языка и т.д. При этом современному исследователю не всегда удается воспользоваться богатейшим лингвистическим опытом своих предшественников, посвятивших себя разработке и решению теоретических и практических задач в той или иной сфере лингвистического знания, в том числе и области деривации.

Глубокое изучение словообразовательных процессов различных языков позволило, как известно, во второй половине прошлого столетия обосновать и выделить в самостоятельную лингвистическую дисциплину науку о словообразовании – дериватологию – с ее яркими отечественными и зарубежными представителями (М. Д. Степанова, Е. С. Кубрякова, Е. А. Земская, А. Н. Тихонов, И. С. Улуханов, Ф. Г. Олье, Л. Гильбер, Ж. Дюбуа, В. Фляйшер, Г. Марчанд (Маршан) и многие другие). Они разработали основные принципы теоретического и практического словообразовательного

анализа, не подменяющего собой основы традиционного морфологического анализа лексемы. В этой связи достаточно вспомнить 50-60 гг. прошлого века. Этот период советской лингвистики ознаменовался, кроме прочего, глубокой разработкой теории мельчайших смысловых единиц языка под влиянием работ крупнейшего французского лингвиста А. Мартине. Это привело к реанимации сложившейся еще в 19 в. междисциплинарной отрасли лингвистики – морфонологии, или морфонемики, одной из основных задач которой является осуществление, поддержание или усиление дифференциации форм на морфологическом уровне [ЛЭС 1990, 315], без которой невозможно объяснить наблюдающиеся в словообразовательной системе языка многочисленные «аномалии», особенно формально-семантические сдвиги в процессе рождения деривата. Именно И. А Бодуэн де Куртенэ как один из ее основоположников выдвинул идею о функциональном характере чередований в морфеме и их морфологической обусловленности. Однако встречающиеся (пока редко) исследования в области дериватологии предают забвению основные законы и принципы морфонемики, без учета которых невозможно представить цельность и достоверность как морфологического, так и словообразовательного анализа. Такие исследования грешат поверхностными умозрительными заключениями о форме и значении участвующих в словообразовательном акте мотивирующей основы, деривационного форманта и словообразовательной модели [Косович 2015].

Однако словообразование, как любая другая лингвистическая наука, имеет свою основную единицу изучения – дериват (или мотивированную, производную основу), в создании которой принимают участие мотивирующая (производящая) основа и словообразовательный формант, которые взаимодействуют между собой по определенной схеме (модели) в рамках того или иного словообразовательного типа для выражения конкретного словообразовательного значения [Алексеев 2006]. Таким образом, дериватология оперирует специфическими для нее категориями, без которых не может обойтись сколько-нибудь имеющий отношение к словообразованию этюд. На современном этапе развития лингвистики взаимодействие указанных словообразовательных категорий необходимо рассматривать (а не только декларировать!) через призму когнитивной парадигмы знания, давшую возможность изучать языковые единицы и сопровождающие их процессы на всех без исключения уровнях его структуры.

Отечественной романистике известны многочисленные исследования в области суффиксальной и префиксальной деривации, парасинтеза, словосложения, телескопии, аббревиации. Эти изыскания свидетельствуют, что, например, суффиксальное словопроизводство в современном французском языке успешно развивается на базе исконной и книжной основе (И. А.Цыбова), в научно-технической подсистеме (В. Г. Гак), в разговорной речи (А. Я. Алексеев), в художественной речи (С. В. Райлян), в поэзии (М. П. Румлянский). То, что эти способы образования лежат в основе инновационных процессов современного французского языка, свидетельствует и указанное исследование О. В. Косович. Богатый фактический материал онлайновых разножанровых изданий хорошо иллюстрирует роль и место каждого из указанного способов образования новых лексических единиц во французском языке, несмотря на весьма спорные отдельные моменты, которые касаются прежде всего анализируемых новообразований и их составляющих. Так, нежелание понимать, что суффиксы (как и префиксы) являются специфическими морфемами, и они как морфемы характеризуются всем спектром присущих им отношений не только в парадигматике, но и в синтагматике, приводит к многочисленным некорректным заключениям относительно их формы и значения.

Но при рассмотрении словообразовательного потенциала любого языка, особенно продуктивности/непродуктивности тех или иных суффиксов необходимо исходить, прежде всего, из четкого для себя понимания основных категорий и понятий словообразования как самостоятельной отрасли лингвистики (семантической структуры деривационной морфемы с присущей ей как знаку формой и содержанием и, соответственно, со свойственному ему вариативными, полисемическими, омонимическими, синонимическими отношениями в

словообразовательной системе языка; двупланности словообразовательной модели, характеризующейся в плане содержания общим словообразовательным значением для всех видов дериватов данного типа, а в плане выражения – общей структурой). Ведь недостаточно констатировать тот или иной суффикс в новообразовании, а необходимо уточнить его семантику, так как семантика производной основы опирается на семантику производящей основы и словообразовательного форманта, на значение словообразовательной модели (типа). Эти основные постулаты дериватологии нередко понимаются расплывчато, что влечет за собой довольно свободный и поверхностный анализ рассматриваемых способов образования новых лексических единиц. А ведь новообразование закрепляется в языке при наличии у него парадигматических отношений (П. А. Соболева), а его семантика – факт не только словаря, но и грамматики (Г. А. Золотова) и если это не забывать, тогда бы **ardeur, senteur** не выражали действие или результат действия (Коссович, с. 77). Можно также оспорить суждение автора о суффиксе **-itude** и его словообразующей активности. Некорректно, с моей точки зрения, рассматривать лексические единицы **branchitude, sincéritude, vertitude** и др. как объединение двух базових лексем для «створення слова-контаміната типа garce + attitude». С точки зрения синхронного словообразования во всех указанных единицах наличествует один словообразовательный шаг и нет никакой телескопии. И говорить здесь о «трех типах суффиксации» с **–itude** совсем некорректно: речь может идти только о вариативности (полисемии, омонимии) одной словообразовательной модели **N1 + -itude = N2**, и образования с этим суффиксом не могут «выходить за границы суффиксальной системы»: если **-itude** - это суффикс, то как можно дериваты с ним выносить за границы суффиксальной системы? (с. 85).

Не менее интересен подход автора и к суффиксам **–erie** и **-rie.** Утверждается, что «відіменникові інновації формуються с **–rie** від основи кореня (?) слова: так, **moquetterie** образовано по схеме **moquett e rie, parasolerie – parasol e rie**» и т. д. Здесь две некорректности: во-первых, есть только один суффикс **–erie**, во-вторых, указанные производные имеют корни соответственно **moq-** и **-sol-** и производящие основы **moquett-** и **parasol- .** В данном случае словообразовательный анализ подменяется морфологическим и не замечается наложение графемы **e** суффикса **–erie** на графему **e** производящей основы. Поэтому говорить о двух разных суффиксах в дериватах, образованных по одной и той же словообразовательной модели, забывая о наличии при словообразовательном акте процессов наложения, усечения, вариативности морфов взаимодействующих формативов не приходится. Немудрено в этой связи, что автор говорит то о суффиксе **–erie**, то о суффиксе **-rie** одного и того же деривата (ср. примеры с steakerie, tarterie и др. на с. 86-87).

Что касается суффиксации, то не могу не остановиться еще на одном спорном утверждении. Так, форманты **–tique**, **-itique, - atique** рассматриваются автором как усечение от **informatique**, где **- ique** передает значение «в связи с информатикой» (с. 98). Такое утверждение более чем странно, так как все отмеченные суффиксы не имеют никакой привязки к informatique, они являются вариантами одного и того же суффикса **-ique**, а асемантические прокладки (или интерфиксы) обусловлены морфологической спецификой производящих основ, их семантической валентностью наряду с валентностью форманта, а также самой словообразовательной моделью (то же наблюдается относительно серии «самостоятельных» суффиксов **-tion, -ition, -ation, -isation** и т.д.). Кстати, этот суффикс продуктивен не только фо французском языке, но и в русском. Ср.:

Le parquet n'a pas infomé le gouvernement de la **géolocalisation** de Sarcosy (Э. Вальс о поездке Саркози в Крым).

Россия не хочет, чтобы ситуация в Сирии **сомализировалась** (С. Лавров о разрастающемся конфликте в Сомали).

Происходит **цифрофизация** экономики (Телевидение).

Если в образовании неологизмов, например, на **–rie** (по автору) прототипом в **bouclerie** будет **boucle**, в **bouquetterie bouquet** и т.д., то напрашивается ряд вопросов: что такое прототип?, какой прообраз имеется ввиду?, почему в **bouquetterie** референтом

является **fleuriste**? (с. 88), где значение производящей основы и суффиксального форманта? значение самой модели? В дериватах **grotesque** и **gigantesque** значения качества (1) или количества (2) не привносятся суффиксом **-esque** (с. 107): соответствующие семы (значения) заложены в самих производящих основах, а в **livresque** нет никакого нарушения нормы – это прозрачная словообразовательная модель.

Некорректные исходные теоретические положения и забвение кардинальных постулатов дериватологии приводят и к некорректности определения статуса отдельных префиксов. Например, трудно согласиться с тем, что **auto-, bio-, euro-, eco-** являются основами в соответствующих многочисленных новообразованиях. На наш взгляд, эти комплексы уже давно стали префиксоидами, потому что каждый из них образует внушительную словообразовательную парадигму, в которой есть место и существительным, и прилагательным, и глаголам. Не менее интересным есть утверждение автора, (с. 117) что **euro-** может иметь усеченную форму **eur-** (но примера нет), что **euro-** «актуализирует оценочное значение неологизма, которое указывает на позитивные или негативные моменты, связанные с Евросоюзом» (с.118). Естественно полагать, что в дериватах с этим префиксоидом оценка содержится в семантике производящей основы или в значении самой модели, а не в **euro-**. Все это в итоге заставляет поставить вопрос: рассматривать ли дериваты с указанными комплексами как продукт аффиксальной деривации или как результат словосложения (если это основы, по мнению автора)? Если это – дериваты, тогда **auto-, bio-, euro-, eco-, cyber-** и т.д. – это префиксоиды, если это – словосложение – тогда они являются одной из мотивирующих основ мотивированного образования. Однако наличие с ними широкого спектра образований говорит о том, что это префиксоиды (ср. **mini-, maxi-**). И еще, разве функция **cyber-** в **cyberculture** и **cybernetique** одна и та же, что это - основа (как считает автор)? Да, в **cybernetique** это основа, а в **cyberculture** (и в других новообразованиях с **cyber-**) – это префиксоид.

Во многих отмеченных выше случаях полностью игнорируется одна из кардинальных особенностей словообразовательных отношений в языке – валентностные особенности производящих основ и формантов, нарушение которых всегда приводит к созданию ярких в стилистическом плане, «необычных» дериватов. Теория валентности с словообразовании была разработана в основополагающих трудах проф. М. Д. Степановой в середине прошлого столетия не без влияния известной теории актантов Л. Теньера в структуре языка. Другими словами, в словообразовании, также, как в лексике и синтаксисе, есть своя **норма,** игнорирование которой чревато неадекватной трактовкой роли и функции производного в тексте. Потому что нередко при образовании номинативной единицы происходит функциональное переразложение дифференцирующих сем: главное (например, отглагольный признак) становится второстепенным, а второстепенное (стилистическое значение) – главным. Сравним в этой связи отглагольные прилагательные **regardant** и **regardable** . Оба образуются от стилистически нейтрального глагола regarder, но несут в себе уже дополнительную нюансировку при передаче инвариантного значения – отглагольного признака. Так, **regardant** квалифицируется как фамильярное, так как его семантика концентрируется на выражении не нейтрального отглагольного признака **qui regarde**, а его фамильярно-разговорного оттенка **qui regarde de trop près** с уточнением сферы действия данного признака-качества **qui regarde de trop près à la dépense**. Именно этот фактор оказывает действенное влияние на семантику **regardant.**

Такую же интерференцию семантических признаков, только с еще большей активизацией стилистических сем, наблюдаем в **regardable** с сильной просторечной коннотацией. Ср.:

- Quand je t’ai connu, Eugénie, tu n’étais pas **regardable** en face. Comme le soleil t’étais, Eugénie (G.Chevallier, 143).

Оттенок **regardable** подчеркивается не только микро-, но и макро-контекстом, а ясность модели способствует его пониманию.

В заключение подчеркнем, что морфонемика, оперируя мельчайшими формально-дифференцирующими элементами (своего рода смыслоразличительными признаками алломорфов), играет не последнюю роль в понимании сути словообразовательных процессов, ведущих к формировании законченного по форме и целостного по содержанию деривационного продукта. Ее можно сравнить с системой капилляров, питающей весь языковой организм и создающей неиссякаемые предпосылки для его успешного функционирования в неразрывной связи с национальной спецификой языковой и когнитивной картины мира его носителей. Раскрытию этой специфики способствовал бы и концептуальный анализ соответствующих словообразовательных парадигм и словообразовательных гнезд, базирующийся на фреймовом подходе в целом, что в итоге помогло объективно (а не интуитивно!) выявить семантическое наполнение новообразования, включая его стилистику.

Литература

Алексеев А.Я. О некоторых тенденциях во французском словообразовании //Типологія мовних значень в діахронічному та зіставному аспектах. Донецк:ДонНУ.2006.-Вип.13.-С.5-11.

Алексеев А. Я. Сопоставительная стилистика [Текст]: учебное пособие/ А.Я. Алексеев. – Д.: НГУ, 2012. – 457с.

Большой энциклопедический словарь (БЭС) [Текст] / М.: Рипол классик, 2010. – 682с.

Коссович О.В. Інноваційні процеси в лексиці сучасної французької мови (на матеріалі онлайнових видань)»: Дис.... доктора філол. наук: спец. 10.02.05 / О.В. Косович. – Київ, 2016. -528 с.

*Chevallie*r G . Clochemerle / G. Chevallier. – Paris: PUF, 1934. - 434 p.

УДК 81'22-11:164.02

АНДРЕЙЧУК Н. І.

(*Львівський національний університет імені Івана Франка*)

ТЛУМАЧЕННЯ МОВНОГО ЗНАКА В ЗАГАЛЬНІЙ ТЕОРІЇ ЗНАКІВ Ч. С. ПІРСА: ФІЛОСОФСЬКЕ ПІДҐРУНТЯ

У статті розглядаються філософські засади тлумачення мовного знака в семіотичному проекті Ч. С .Пірса. Точкою відліку для розгляду прагматицизму Пірса обрано запропоновану ним систематизацію наук. Показано зв'язок фундаментальних категорій першості, другості та третьості, випрацюваних Ч. Пірсом у феноменології, з категоріями семіотики. Розглянуто вагомість цих категорій для розуміння ознак, що покладені в основу трьох класифікацій знаків. Уточнено розуміння символічної природи мовного знака.

Ключові слова:Ч. Пірс, систематизація наук, феноменологія, семіотика, категорія першисті / другості / третьості, трихотомія, знак, мовний знак.

Андрейчук Н.И. Толкование языкового знака в общей теории знаков Ч.С.Пирса: философская подоплека. В статье рассматривается философское обоснование истолкования языкового знака в семиотическом проекте Ч.С.Пирса. Точкой отсчета для рассмотрения прагматицизма Пирса избрано предложенную ним систематизацию наук. Показана связь основоположных категорий первичности, вторичности и третичности, разработанных Ч. Пирсом в его феноменологии, с категориями семиотики. Рассмотрено весомость этих категорий для понимания признаков, положенных в основу трех классификаций знаков. Уточнено понимание символической природы языкового знака.

Ключевые слова: Ч. Пирс, систематизация наук, феноменология, семиотика, категория первичности / вторичности / третичности, трихотомия, знак, языковой знак.

Andreichuk N. I. Lingual sign as treated in Ch. S Pierce's general theory of signs: philosophical foothold. This paper attempts to explore some potential contributions of Ch. S. Pierce's philosophical ideas to the development of his semiotic theory. The author tries to provide evidence that Pierce's semiotics was something more than a mere descriptive catalogue of signs in use and that he was looking for connections and generalizations. The starting point of the author's analysis is to indicate the place of semiotic in the scope of sciences. It is shown that Ch. Pierce applied the term „logic" to define the science of the necessary laws of thought that always takes place by means of signs, therefore he extends logic to embrace all the necessary principles of semeiotic. The analysis of the major line of argument in Peirce's works on the categories of Firstness, Secondness and Thirdness is provided and the meaning of his definitions is clarified. Basic ideas of Pierce's semeiotic or the general theory of signs are discussed and the connection of his three trichotomies of signs with the mentioned philosophical categories is substantiated. The generalized representation of sign relations in three different trichtomies of signs is suggested. Special attention is paid to the well-known – though not very well understood – division of signs into icons, indices, and symbols, since this particular trichotomy throws a very special light on Peirce's ideas of lingual sign. The symbolic sign is discussed in connection with the traditional problem of accounting for the generality of ideas or words. The author comes to the conclusion that though lingual signs are but one type of signs on Pierce's view, but it is of the essence of Peirce's theory that the nature of other sorts of signs must be taken into account for the proper understanding of lingual ones.

Key words:Ch.Pierce, systematization of sciences, phenomenology, category of Firstness / Secondness / Thirdness, trichotomy, sign, lingual sign

No problems are more complex or more fundamental to the concerns of man and civilization than those pertaining to the sign (Jacques Maritain).

Переважна більшість сучасних семіотичних студій опирається на загальну науку про знаки, накреслену американським філософом, логіком, математиком і натуралістом Чарльзом Сандерсом Пірсом (1839 – 1914). Пірс є одним із засновників американського прагматизму – єдиної доморослої американської філософії. Важливу роль у її становленні відіграли засідання так званого Метафізичного клубу, на які у 1871 – 1872 роках збиралися випускники Гарвардського університету, заможні жителі Бостона: Олівер Венделл Холмс (1809 – 1894), який мав стати, ймовірно, найвидатнішим юристом Сполучених Штатів; Чонсі Райт (1830 – 1875), видатний захисник дарвінізму й розробник теорії еволюції самосвідомості та психології адаптації людини з опорою на теорію Дарвіна; визнаний засновник прагматизму і психолог Вільям Джеймс (1842 – 1910) і Чарльз Сандерс Пірс. Філософські ідеї, які були випрацювані членами Метафізичного клубу, у 1872 році, отримали назву прагматизму. Філософів-прагматистів об'єднує прихильність до емпіризму та досвіду, який тлумачиться в контексті активної діяльності людини. У багатогранності напрямів прагматизму постать Ч. Пірса має особливу вагу. Намагаючись підкреслити відмінність своїх досліджень від популярних робіт В. Джеймса, який оперує терміном прагматизм (*pragmatism*), Ч. Пірс пропонує термін прагматицизм (*pragmaticism*). Він будує свою філософію з опорою на поняття досвіду людини і розглядає людину як центр пізнання світу.

Метою цієї статті є показати, як семіотична теорія Ч. Пірса та тлумачення ним мовного знака органічно випливає з його філософського прагматицизму. Для досягнення мети зосередимося на розв'язку таких з**авдань:** 1) розглянути систематизацію наук, запропоновану Ч. Пірсом, яка обрана точкою відліку для тлумачення його філософських поглядів; 2) показати тлумачення фундаментальних категорій першості, другості та третьості у феноменології Ч. Пірса; 3) розглянути вагомість цих категорій для розуміння ознак, що покладені в основу трьох класифікіцій знаків у загальній семіотичній теорії Ч. Пірса; 4) уточнити розуміння символічної природи мовного знака.

Систематизацію наук Ч. Пірс вперше представив 15 липня 1902 року у „Зверненні до Інституту Карнегі" [Pierce 1976]. Для Пірса наука – це термін, яким ми позначаємо організацію людського знання. Його класифікація [Pierce 1976, с.17] включає теоретичні науки й практичні науки чи мистецтва. До теоретичних наук він відносить дослідні (*Science of Research*) та оглядові науки чи синтетичну філософію (*Science of Review or Synthetic Philosophy*). Дослідні науки включають: I. Математику; II. Філософію, яку поділено на: 1) категорику, 2) нормативну науку (естетика, етика, логіка), 3) метафізику; III. Ідіоскопію чи спеціальну науку, яку поділено на: 1) психогнозію (*Psychognosy*) (включає науки, спрямовані на вивчення об'єктів, пов'язаних з людиною, як-от, психологія, лінгвістика, етнологія, історія, археологія тощо), 2) фізіогнозію (*Physiognosy*) (включає науки, пов'язані з вивченням об'єктів природи, як-от, фізика,хімія, біологія, астрономія тощо).

Перш ніж продовжувати аналіз систематизації наук, запропонованої Ч. Пірсом, слід сказати декілька слів про його етику термінології. Ч. Пірса нерідко критикують за його схильність до складних неологізмів. Це стосується і позначення наук. Є випадки, коли він створює термінологічні одиниці, які використовує лише один раз, наприклад *heurospude, taxospude* і *prattospude* позначають відповідно дослідні, оглядові та практичні науки [Waal 2013, с.13]. Назви окремих наук теж мають низку синонімів. Філософія чи перша філософія (*Philosophia Prima*) позначається як ценоскопія (*Cenoscopy*), категорика – як феноменологія чи фанероскопія (*Phaneroscopy*), а спекулятивна граматика – як стехеологія (*Stoicheiology*). Філософія включає феноменологію, нормативні науки та метафізику (Рис.1.). Семіотика є синонімом логіки і входить до групи нормативних наук (Рис.2.).

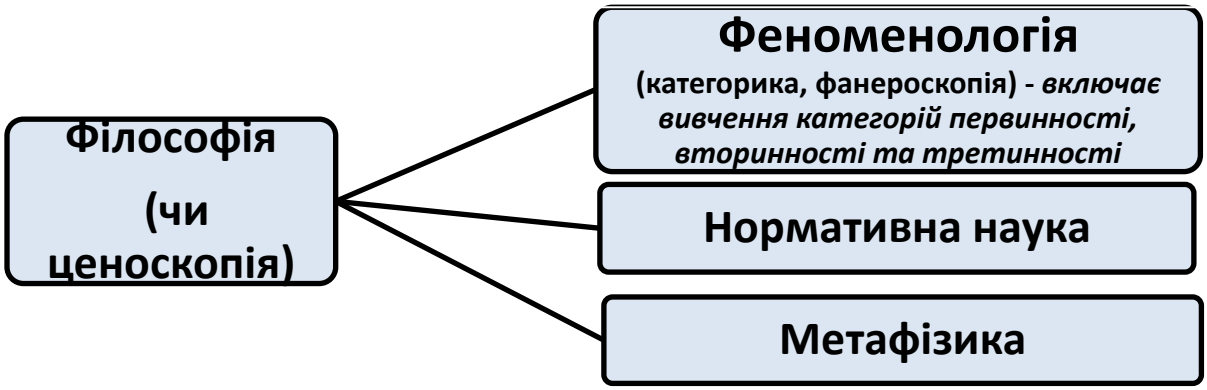

Рис.1.Підрозділи філософії у систематизації наук Ч. Пірса.

Рис.2.Підрозділи нормативної науки в систематизації наук Ч. Пірса.

Вивчення принципів семіотики Ч. Пірс вважає завданням логіки. У 1906 році у „Фанероскопії" він пише: „Я розширюю логіку таким чином, щоб вона охоплювала всі необхідні принципи семіотики і бачу логіку ікон і логіку індексів, а також логіку символів, і у цій останній я бачу три розділи: Стехеотику (чи Стехеологію) (*Stecheotic* (or *stoicheiology*), яку я раніше назвав Спекулятивною Граматикою, Критику, яку я раніше назвав Логікою, та Методевтику, яку я раніше назвав Спекулятивною Реторикою" (див. *Semeiotic* у The Commens Dictionary]) (Тут і далі цитуються матеріали з Commens Digital Companion to C. S. Peirce (режим доступу http://www.commens.org) у перекладі автора статті. Це один із найповніших електронних ресурсів наукової спадщини Ч. Пірса та пов'язаних із нею досліджень, який було розроблено на основі сайту Commens, створеного у Хельсінкі Матсом Бергманом та Самі Паавола, і Бразильської електронної енциклопедії Ч. Пірса, і запущено у 2014 році).

Структурування наук у Ч. Пірса ґрунтується на розумінні співвіднесення наук, запропонованому французьким філософом і соціологом Оґюстом Контом (1798 – 1857), який вважав, що принцип поділу наук повинен витікати з вивчення предметів, що класифікуються, і визначатися природними зв'язками, які між ними існують [Конт 2003]. Так само як О. Конт, Ч. Пірс опирався на переконання, що всі науки об'єднує глибокий внутрішній зв'язок, і єрархія наук не є приписом підпорядкування однієї науки іншій. Тут ідеться про те, що вища наука є пріоритетнішим типом упорядкування знання ніж

наступні тому, що формує загальні принципи, на яких засновані, і які реалізують наступні науки. Семіотика, як складова нормативної науки, підпорядковується загальним принципам феноменології. Основне завдання феноменології Ч. Пірс розуміє як „кінцевий аналіз усіх видів досвіду (*the ultimate analysis of all experiences*)" (див. *phenomenology* у [The Commens Dictionary]). Оскільки феноменологія є першою частиною філософії, то це твердження стосується філософії загалом. Друга частина філософії – нормативні науки – включає естетику, етику і семіотику (Рис.2.2). „Феномен", тобто досвід загалом, має три основні елементи, які є фундаментальними категоріями першості (*Firstness*), другості (*Secondness*) та третьості (*Thirdness*). Кожна з нормативних наук пов'язана з вивченням одного з елементів. Естетика розглядає першість у феноменах, тобто якісний аспект, етика – елемент другості, тобто аспект дії і реакції, а семіотика – третість, тобто аспект репрезентації (знакове відношення). Оскільки, як зазначалося, вища наука є пріоритетнішим типом упорядкування знання, ніж наступні, то етика, у певному сенсі, базується на результатах естетики, а семіотика – на результатах етики, а, отже, також естетики. Таким чином, предмет семіотики є предметом феноменології і філософії загалом. Очевидно з цієї причини Пірс називає філософію ценоскопічною (*coenoscopic*) наукою (від грецького *κοινός* – спільний, що поширюється на всіх, та *σκοπέω* – розглядати, досліджувати) і протиставляє її ідіоскопічним спеціальним наукам (у грецьк. мові перша частина слова *ἴδιος* – власний, особливий).

Випрацювані у феноменології категорії першості, другості та третьості стають основою фундаментальних категорій семіотики Ч. Пірса. Для позначення цих категорій українською мовою дослідники використовують різні терміни: 1) первинність, вторинність, третинність [Кремень 2005; Бочаров 2013; Капічіна 2010; Європейський словник філософій, том 3, с. 150]; 2) одиничність, подвійність, потрійність [Мінаков 2006]. Видається, що, оскільки у Ч. Пірса назви категорій утворені шляхом субстантивації порядкових числівників, то доречно відтворити їх українською мовою як першість, другість та третість (ці форма зустрічаються також у М. Мінакова [Мінаков 2006] паралельно зі згаданими вище одиничністю, подвійністю та потрійністю).

Ч. Пірс тлумачить першість як щось, чиє буття чи існування не залежить ні від чого іншого. Він пише: „Ідея абсолютного Першого (*the absolutely First*) повинна бути цілковито відокремлена від уявлення про чи відношення до чогось іншого;…Вона повинна бути присутня безпосередньо (*be present and immediate*), щоб не бути вторинною щодо представлення (*representation*). Вона має бути свіжа і нова, бо, якщо вона не нова, то є вторинною щодо попереднього стану. Вона має бути початком і першоджерелом, спонтанною і вільною; інакше вона буде вторинною щодо спричинювальної підстави…. Першість передує будь-якому синтезу чи будь-якій диференціації, вона не має цілісності і не має частин. Її не можна сформувати в думці: спроба сформувати твердження приведе до втрати характерної цнотливості; бо твердження завжди передбачає заперечення чогось іншого. Зупиніться, щоб подумати, і вона щезне! Таким був світ для Адама, коли він розплющив очі, коли він ще нічого не розрізняв і не усвідомлював власного існування…"(див. *firstness* у [The Commens Dictionary]). Отже, Ч. Пірс тлумачить першість як самобутність, яка не залежить від нічого іншого**,** модус буття, який може бути лише ймовірністю: „Модус буття червоність до того, як щось у світі було червоним, все ж був позитивною якісною ймовірністю**.** І червоність, навіть якщо вона втілена, є чимось позитивним і sui generis" [там само]. Першість приписується об'єктам, тобто ми вважаємо, що вони мають у собі здатності (*capacities*), які можуть вже бути актуалізовані, можуть ніколи не бути актуалізовані, чи можуть колись бути актуалізовані, хоча нам нічого не відомо про таку можливість поки вона не реалізована. Ч. Пірс навіть зазначає, що для позначення цього модусу буття можна було б використати слово *ймовірність*, але воно передбачає певне відношення до існуючого, а універсальна першість є буттям у собі, що не відноситься ні до чого іншого [там само]**.**

Другість не може існувати без першості: „вона зустрічає нас у таких фактах як Інший, Відношення, Примус, Наслідок, Залежність, Незалежність, Заперечення, Випадок, Реальність, Результат. Річ не може бути іншою, заперечною чи незалежною без першості, стосовно чи відносно якої вона буде іншою, заперечною чи незалежною ….Ми знаходимо другість у випадку, бо саме випадок є чимось, чиє існування полягає у нашому зіткненні з ним. Так само беззаперечний факт (*a hard fact*) є чимось, що є тут, і що я не можу зруйнувати думкою (*cannot think away*), але змушений визнати як об'єкт чи Другий окрім мене, що є суб'єктом чи Першим. І він дає матеріал для дії моєї волі"[див. *secondness* у [The Commens Dictionary]). Отже, якщо першість тлумачиться як якість, то категорія другості – як реакція.

Реальність є чимось грубим (*brute*), наче „тиснути плечем на двері і намагатися відчинити їх, долаючи невидимий, беззвучний і невідомий опір". При цьому виникає двобічне усвідомлення зусилля і опору, яке для Пірса є відчуттям реальності (*a pure sense of actuality*), модусом буття однієї речі, який полягає в бутті іншого об'єкта. Другий елемент безпосередньо переживається в нашому відчутті буття тут, відчутті теперішнього факту, тобто є досвідом реакції на нон-ego. Щось стає тим, чим його робить щось інше тут і зараз. Натискаючи плечем на двері, ми маємо відчуття опору і одночасно відчуття зусилля. Не може бути опору без зусилля, як не може бути зусилля без опору, отож, усвідомлення є двоїстим. Ми усвідомлюємо себе і не-себе. Це усвідомлення має два різновиди: дія, коли наша модифікація інших речей є виразнішою від їхньої реакції на нас, і сприйняття, коли їхній вплив на нас є значно сильнішим ніж наш на них. І ця ідея буття, яке формується іншим, і є опорою для думки, отримує назву другість.

Третість Пірс тлумачить як категорію посередництва, тобто модус буття того, що встановлює відношення Другого і Третього. Він пише: „Якщо універсум рухається від стану цілковитої випадковості до стану повної зумовленості законом, то слід припустити, що існує початкова, фундаментальна тенденція речей набувати певних властивостей, формувати звички. Це є Третій чи опосередковувальний елемент між випадком, який створює Перше та первинні події, і законом, який створює послідовності Других" [див. *thirdness* у [The Commens Dictionary]). Перше є суб'єктом впливу, Друге – об'єктом впливу, а Третє – дією, яка забезпечує вплив Першого на Друге. Третє залежить від двох перших, які воно опосередковує. Тлумачачи третість, Пірс наводить такий приклад: „якщо на двох гральних кубиках п'ять разів поспіль випадають шістки, то це лише однаковість. Немає жодних підстав для передбачення, що наступного разу знову випадуть шістки.

Якщо припущення має тенденцію до справдження, то слід вважати, що майбутні події мають тенденцію відповідати загальному правилу. Якщо номіналісти скажуть, що це загальне правило є лише словом чи декількома словами, то я відповім: „Ніхто ніколи не намагався заперечувати, що те, що є загальним, має природу загального знака, однак питання в тому, чи майбутні події будуть узгоджуватися з цим чи ні…[там само]. Для Пірса правило, з яким майбутні події мають тенденцію узгоджуватись, важливим елементом у перебігу цих подій. Цей модус буття, який полягає у тому факті, що майбутні факти Другості набудуть визначеного загального характеру, він називає третістю.

Отже, першість є якісна ймовірність, другість – модус буття, визначений першістю, а третість як елемент явища чи об'єкта думки є те, чим вона є внаслідок того, що надає якості майбутнім реакціям. Третє керує Другим і доносить інформацію до свідомості. Саме у третьості Ч. Пірс вбачає дію знака. В одному з листів до леді Велбі 1904 року він підсумовує тлумачення усіх трьох категорій таким чином: „Першість є модус буття того, що є таким, як воно є, чітко і безвідносно до будь-чого іншого. Другість є модус буття того, що є таким, як воно є, відносно другого, але безвідносно до будь-якого третього. Третість є модус буття того, що є таким, як воно є, у забезпеченні відношення другого і третього [Values in a Universe of Chance, 1958, c.383].

Далі у цьому ж листі він наводить низку виразних ілюстрацій своєї думки. Зокрема, пише: „Уявіть, що ви сидите вночі у кошику повітряної кулі високо над землею і насолоджуєтьесь абсолютним спокоєм і тишею. Зненацька вас вражає пронизливий свист

парового гудка, який триває деякий час. Враження тиші було першістю, якістю відчуття. Пронизливий свист не дозволяє думати про щось чи зробити щось і викликає лише страждання. Ще одна Першість. Але переривання тиші шумом було досвідом. Людина у бездіяльності ідентифікує себе з попереднім станом відчуття, і нове відчуття, яке з'являється незалежно від неї, є *не-я* (*the non-ego*). Людина має двоїсте усвідомлення: *я* (*ego*) і *не-я*. Усвідомлення дії нового відчуття, яке руйнує старе відчуття, є тим, що я називаю ***досвідом*** (тут і далі виділення Пірса). Загалом досвід є тим, що мене ***змусив*** думати перебіг життя" [Values in a Universe of Chance, 1958, с. 385]. Другість як дію однієї речі на іншу Пірс називає грубою дією (*brute action*), бо, коли в гру вступає закон, то ми вже маємо справу з третістю: „Коли камінь падає на землю, то його заставляє падати не закон тяжіння. Закон тяжіння – це той суддя, який може нескінченно проголошувати вирок, але допоки сильна рука закону, грубий шериф, не введе цей закон у дію, то вирок нічого не означає. Суддя може створити шерифа, якщо є потреба, він повинен його мати. Падіння каменя – справа каменя і землі. Це є випадок реакції. Отже, існування (*existence*) є модус буття того, що взаємодіє (*reacts*) з іншими речами [там само, с. 385].

Таким чином, категорії першості, другості та третьості у Ч. Пірса відповідають категоріям якості, відношення й репрезентації. Буття якості – це лише потенційне існування, „буття в можливості", бо існування в чистому вигляді є двоїсте і передбачає взаємодію з іншою річчю. Третя категорія є втіленням троїстості. Її сутність – репрезентація одного через інше. За свідченням самого Ч. Пірса та його біографів, описані вище категорії, „стали важливою складовою архітектоніки головного теоретичного спадку Пірса – його загальної теорії знаків" [Кірющенко 2008, с. 56 – 57].

Вивчення системи категорій у феноменології Пірса розгортається у спекулятивній граматиці (див. Рис.2.2.), яка вивчає природу фундаментальних феноменів мислення – знаків. Онтологічний принцип розрізнення першості, другості та третьості пояснює розрізнення знаків і класифікацію знаків у тернарній манері. Знаки мають знаконосій (*sign vehicle*), об'єкт та інтерпретанту (інтерпретувальна думка, що застосовує знак як відображення об'єкта). Зазначимо, що термін *interpretant*, запропонований Ч. Пірсом, українською мовою відтворюється по-різному. Низка українських перекладачів використовують іменник чоловічого роду: *інтерпретант* (О. Панич та З. Борисюк у перекладі статті „Знак" у [Європейський словник філософій 2013, т.3, С. 133 – 156]; М. Гірняк у перекладі книги У. Еко „Роль читача" [Еко 2004]; А. Карась у перекладі книги Дж. Ділі „Основи семіотики" [Ділі 2000]). Інші науковці та перекладачі, включаючи автора статті, надають перевагу формі жіночого роду: *інтерпретанта* [Андрейчук 2012].

Перше тлумачення знака Ч. Пірс дає у 1868 році. У ньому вказується, що знак має три відсилання (*references*): він є: 1) знаком для думки, яка його інтерпретує; 2) знаком для об'єкта, якому еквівалентна ця думка; 3) знаком у певному відношенні чи якості, яка встановлює його зв'язок з цим об'єктом (див. *sign* у [The commens Dictionary]). Відповідно у тернарній манері Пірс виокремлює три класифікації знаків. Початково він виділяє три трихотомії, а далі приходить до 10 основних класів знаків і постулює 10 основних трихотомій.

Перша трихотомія була розроблена на основі аналізу репрезентамена. Ч. Пірс поділив знаки на три типи: *qualisign* (ідея першості), *sinsign* (другість) і *legisign* (третість) відповідно до того, чи є знак лише властивістю, реальною екзистенцією (чимось, що існує реально), чи загальним законом. Існує декілька варіантів відтворення цих термінів українською мовою: транслітерація – „квалісайн, сінсайн, легісайн"; термінологічний переклад – „кваліфікатор, сингулятор, класифікатор"; описовий смисловий переклад – „якісний знак, одиничний знак, загальний знак (або знак-закон)" [Європейський словник філософій, т.3, с. 150]. У Ч. Пірса зустрічаються й інші терміни на позначення цієї класифікації: *tone, token, type*, а також *potisign* чи *mark, actisign, famisign*.

Кваліфікатор (якісний знак) – це знак-властивість. Він полягає у якості відчуття, отже, є першістю. Фактично, він не може виступати знаком, поки не отримає матеріального

втілення, але тоді він стає сингулятором. Сингулятор (одиничний знак) – це реальний предмет чи подія. Класифікатор – це знак-закон. Кожен умовний знак є класифікатором, який виражає не окремий об'єкт, а загальний тип, який за домовленістю буде мати значення. Але в конкретному висловлюванні слово є одиничним знаком, конкретним виявом якісного знака. Сингулятор є знак, який полягає у реакції/опорі, і є конкретною окремою річчю, реальним випадком чи фактом, отже є другістю. Оскільки сингулятори є виявами кваліфікаторів, то Пірс називає їх копіями. Наприклад, артикль *the* з'являється практично на кожній сторінці англомовного тексту від 15 до 25 разів. У всіх випадках це є один і той самий кваліфікатор, а кожне окреме вживання є копією. Класифікатор є знаком, який полягає в ідеї, нормі, законі чи звичці, і є репрезентативним відношенням, отже, є третістю. Всі класифікатори потребують сингуляторів для їхнього вираження і всі вони є символами.

Вважається, що лінгвістів цікавлять саме класифікатори (*types*) чи навіть виключно класифікатори. До прикладу, вважається, що словник освіченої людини становить 15 000 слів (до слова, у Шекспіра ця цифра сягала 30 000), а англійська абетка має 26 літер. Мова йде про класифікатори (*types*), бо цифри були б значно більшими, якби ми лічили сингулятори (*tokens*).

Друга трихотомія, яку сам Ч. Пірс вважав найфундаментальнішою, і яка отримала найбільше визнання у семіотиків, ґрунтується на аналізі співвідношення знака та його об'єкта. У цій класифікації перший тип знака – іконічний – відсилає до свого об'єкта завдяки подібності до нього. Цей тип знака залежить лише від відчуття (*depends on a simple feeling*). Ікона не пов'язана ані з ментальними асоціаціями, ані з реальним існуванням об'єкта. Це чистий образ (*pure image*), який не обов'язково візуальний, і який репрезентує свій об'єкт через власні властивості, які були б йому притаманні навіть у тому випадку, якби об'єкт не існував. До прикладу, скульптура кентавра є його репрезентаменом, форма якого є такою незалежно від того, чи існують кентаври. Іконічний знак, як і будь-який знак, інтерпретується як знак, бо має якість, яка робить його представником чогось, що може існувати і має цю якість. Наприклад, геометрична діаграма трикутника представляє трикутник, бо нагадує його. З погляду категорій досвіду ікона є репрезентаменом, репрезентативна якість якого є першість. Це означає, що якість, яку вона має qua річ, забезпечує її здатність бути репрезентаменом. Таким чином, будь-що може представляти будь-що (*is fit to be* a *Substitute),* якщо є подібним до нього, і породжує інтерпретанту через „асоціацію за подібністю" [див. *icon* у [The commens Dictionary]). З огляду на досвід, описаний у феноменології, іконічний знак втілює категорію першості.

Другий тип знака – покажчик (термін запропоновано у Європейському словнику Філософій [Європейський словник філософій, т.3, с. 150] – це індексальний знак, який „вказує на свій об'єкт не так завдяки подібності чи аналогії з ним…як тому, що він перебуває в динамічному (зокрема просторовому) зв'язку, з одного боку, з окремим об'єктом, а з іншого – також із чуттями чи пам'яттю особи, якій він слугує знаком" [див. *index* у [The Commens Dictionary]). Покажчики відрізняються від інших знаків трьома характеристиками: 1) вони не мають схожості зі своїми об'єктами; 2) вони відсилають до одиночних об'єктів чи одиночної сукупності об'єктів, чи одиночної повторюваності (*single continua*); 3) вони примусово скеровують увагу на об'єкти. Психологічно дія покажчиків залежить від асоціації за суміжністю, а не від асоціації за подібністю чи від розумових операцій. Якщо усунути об'єкт, то покажчик перестає бути знаком, але він не втратить знакової природи без інтерпретанти. До прикладу, кульовий отвір у шматку металу є знаком пострілу. Без пострілу, не було б отвору, але він є незалежно від того, чи хтось „приписує" цей отвір пострілові. [там само]. Отже, покажчик виражає „чисте" (*genuine*) відношення до об'єкта і втілює категорію другості.

Третій тип знака – символ – це „знак, встановлений як знак просто чи переважно тому, що його вживаємо і розуміємо на підставі природної чи умовної звички й незалежно від мотивів, які початково привели до обрання його знаком [див. *symbol* у [The Commens Dictionary]). Зв'язок символу з його об'єктом забезпечується дією інтерпретувальної

свідомості (*interpreting mind*) і він втрачає властивості знака без інтерпретанти. До символів Ч. Пірс відносить знаки природної мови: „Слова заміщають об'єкти і позначають якості, бо вони спонукають до породження у свідомості слухача відповідних знаків" [там само]. Символ втілює категорію третьості чи категорію репрезентації, і Пірс дає йому назву репрезентамена. Репрезентамен виконує свої функції незалежно від подібності чи аналогії з об'єктом і незалежно від жодного фактичного з'язку з ним, а лише і виключно завдяки тому, що він має інтерпретанту. Репрезентаменами є слово, речення, книга. Репрезентативна природа репрезентамена, його здатність до репрезентування полягає в бутті звички, схильності чи іншого ефективного загального правила, яке визначить його інтерпретанту.

Розглядаючи мовні знаки як символи, Пірс так тлумачить їхню природу: „Ми говоримо про написання чи вимовляння слова „чоловік" („man"), але це лише ***репліка*** **(**а ***replica*****)** (тут і далі виділення Пірса) чи втілення слова, яке вимовляється або записується. Саме слово не має існування (*existence*), хоча має реальне буття (*being*), яке ***полягає*** (***consisting*****)** у факті, що існуючі репліки ***будуть*** узгоджуватись з ним (***will*** *conform to it*). (виділення Пірса). Це є загальна форма послідовності трьох звуків чи репрезентаменів звуків, яка стає знаком лише завдяки фактові, що звичка чи набутий закон будуть причиною того, що репліки знака будуть інтерпретуватись як такі, що означають *чоловіка* чи *чоловіків*. Ані літери ані звуки жодним чином не нагадують чоловіка. Також слово не пов'язане з жодним чоловіком як покажчик. Якщо слово „чоловік" зустрічається сотні разів у книзі, яка надрукована величезним накладом, то всі ці мільйони трьох букв є втіленнями того самого слова – репліками символу" [там само].

Розглядаючи питання природи слова, Пірс неодноразово наголошує, що вона полягає у загальному правилі: три значки, які побачить особа, що володіє англійською мовою, вплинуть на її поведінку і думки відповідно до правила. Він також зазначає, що слово і його значення є загальними правилами, але з цих двох лише слово надає якості самим його реплікам. В іншому випадку „слово" і його „значення" не відрізняються, хіба що „значення" вживається в якомусь особливому смислі". Репрезентативна дієвість репрезентамена залежить від того, як він інтерпретується, а не від аналогії з якостями, які позначаються, чи від відношення до об'єкта.

У найширшому розуміння терміна знак у Ч.Пірса – це щось, що репрезентуючи об'єкт, обумовлює інтерпретацію, яка веде до визначення через неї того ж самого об'єкта. Якщо репрезентація відбувається за подібністю, то знак є іконою, якщо репрезентується реальний зв'язок з об'єктом, то – покажчиком, і , нарешті, якщо репрезентація відбувається лише завдяки створеному інтерпретаторами правилу то – символом .

У статті "Нові елементи" (New Elements (Kaina Stoicheia) [The Essential Pierce] Ч. Пірс пов'язує другу класифікацію (*ікона – індекс – символ*) з логічною структурою пізнання (*абдукція – дедукція – індукція*). Абдукція дає нам висхідні поняттєві репрезентації ікон; індукція є репрезентацією індексу; дедукція — репрезентацією символів. Для Пірса роль символу є визначальною: „символ є зародкова реальність, наділена здатністю виростати в кожну істину та в кожну ентелехію реальності". У філософії Аристотеля ентелехія – внутрішня мета руху, закладена в прихованому вигляді в кожному бутті до його здійснення; діяльний, формувальний початок. Ч. Пірс наголошує, що ми вперто не хочемо бачити очевидного, що не може бути реальності, яка не живе у символі (*has not the life of a symbol*)". Оскільки мовні знаки є символами, то не може бути реальності, яка не живе у мові.

Третя трихотомія Ч.С. Пірса пов'язана з природою інтерпретанти, яка може бути ремою (*rheme*), діцисайном (*dicisign*) чи діцент-сайном (*dicent sign*), що відповідає традиційній класифікації у логіці: термін, пропозиція й аргумент. Рема є знаком можливої якості і приписує певну властивість невизначеному об'єкту. Діцисайн є знак-судження, який приписує визначену властивість конкретному предмету чи події. А діцент-сайн є знак-висновок, який є ланцюжком діцисайнів, тобто логічним аргументом. У Ч. Пірса традиційна

класифікація дещо модифікована. Якщо у логіці термін – це просто назва класу, то рема – це будь-який знак, який не є ані істинним, ані хибним. Вона є знаком якісної можливості і показує вид можливого об'єкта. Діцисайн – це реально існуючий знак. Як і пропозиційний, він є інформаційним знаком і лише стверджує існування об'єкта. Діцент-сайн – це знак закону, який вказує на справедливість переходу від конкретних передумов до конкретних висновків і доказує істинність об'єкта. Отже, знову чітко прослідковується зв'язок виокремлених типів знаків з категоріями першості, другості та третьості.

Слід наголосити, що кожна з категорій, які є основою Пірсової семіотики, є двоїстою, тобто будується з огляду на певне відношення. Узагальнене представлення типів відношень у трихотоміях Ч.С. Пірса показано в Таблиці 1.

Таблиця 1.

Узагальнене представлення типів відношень знаків у трихотоміях Ч. Пірса

Категорія	**Відношення**		
	самого знака	знака та його об'єкта	знака та його інтерпретанти
Першість *Другість* *Третість*	*квалфікатор* *сингулятор* *класифікатор*	*ікона* *покажчик* *символ*	*рема* *діцисайн* *діцент-сайн*

Підсумовуючи зазначимо, що у семіотиці Ч. Пірса чітко розмежовується *знак* як загальне поняття всіх відношень означання, які виокремлюються відповідно до онтологічних категорій першості, другості та третьості, та *символ*, який є різновидом знака, що має „законний" характер і позначає універсальне та загальне. Проведений аналіз філософського підґрунтя тлумачення мовного знака як символу в загальній теорії знаків Ч.Пірса дозволяє зробити висновок, що його сутність з погляду цієї теорії можна зрозуміти лише з урахуванням природи інших типів знаків. Власне у розгляді співвідношення природи мовних та немовних символічних систем полягає перспектива подальших мовносеміотичних досліджень.

Література

Андрейчук Н. І. Інтерпретанта як людський чинник мовного семіозису / Н. І. Андрейчук // Мовознавство. – 2012. − №3. – С. 65 – 74.

Бочаров Д. Загальна теорія знаків Ч.С.Пірса та теорія доказів: точки перетину / Д.Бочаров // Філософія права і загальна теорія права. – 2013. – № 1. – С.293 – 299.

Ділі Д. Основи семіотики / Джон Ділі ; [пер. з англ. та наук. ред. Анатолій Карась]. – Львів : Арсенал, 2000. – 232 с.

Еко У. Роль читача. Дослідження з семіотики текстів / Умберто Еко [Пер.з англ. М.Гірняк]. – Львів: Літопис, 2004. – 384с.

Європейський словник філософій. Лексикон неперекладностей [під кер. Б.Кассен, К.Сігова; пер. з фр.]. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2013. – Т.3. – 328с.

Капічіна О.О. Феномен семіозису: історико-теоретичний аспект [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Vdakk/2010_3/3.pdf

Конт О. Дух позитивной философии (Слово о положительном мышлении) / О. Конт. – Ростов н/Д: Феникс, 2003. — 256 с.

Кирющенко В. Язык и знак в прагматизме / В. Кирющенко. — СПб. : Изд-во Европ. ун-та, 2008. – 199 с.

Кремень В.Г. Філософія: мислителі, ідеї, концепції: Підручник / В.Г.Кремень, В.В.Ільїн. – К.: Книга, 2005. – 528 с.

Мінаков М.А. Питання досвіду в філософії Ч.С.Пірса / М.А.Мінаков // Мультиверсум. Філософський альманах. – К.: Центр духовної культури. – 2006. – № 55. – Режим доступу: https://www.filosof.com.ua/Jornel/M_55/Minakov.htm

Peirce C.S. Application of C.S. Peirce to the Executive Committee of the Carnegie Institution // The New Elements of Mathematics by Charles S. Peirce (Carolyn Eisele, ed.). – The Hague: Mouton Publishers, 1976. – Vol. 4. – 13–73.

The Commens Dictionary: Peirce's Terms in His Own Words. New Edition [Ed. M. Bergman, S. Paavola]. – Electronic Recource. – Mode of access: http://www.commens.org/dictionary

The Essential Pierce. Selected Philosophical Writings (1893 – 1913) [Ed/ Pierce Edition Project]. – Bloomington: Indiana University Press,1998. – Vol.2. – P.300 – 324

Values in a Universe of Chance. Selected Writings of Chrles S.Pierce [Ed., intr. and notes by Philip P.Weiner]. – Stanford: Stanford University Press, 1958. – 449 p.

Waal Cornelis de. Pierce. A Guide for the Perplexed / Cornelis de Waal. – London: Bloomsbery, 2013. – 183p.

УДК: 81’42:81’22

КОЗЛОВА Т. О.
(Запорізький національний університет)

ПАРАМЕТР ІКОНІЧНОСТІ ЯК КООРДИНАЦІЙНА ХАРАКТЕРИСТИКА МОВНОГО ТИПУ

У статті представлено нетрадиційний підхід до класифікації мов. На відміну від загальновизнаних класифікацій, побудованих з урахуванням генетичного, ареального чи структурного критеріїв, а також соціальної (функціональної) типології мов, запропонований підхід ґрунтується на концепції мови як системно-знакового утворення. Висувається *гіпотеза* про те, що специфічна організація семіотичного простору за допомогою різних за рівнем абстрактності складників коду виявляється у кількісно репрезентативних групах мов, а отже, може вважатися координаційною характеристикою мовного типу. Продемонстровано, що в окремих групах мов існує тенденція до іконічного (ідеофонічного) кодування певних ділянок концептуальної картини світу.
Ключові слова: лінгвосеміотика, мовний тип, класифікація мов, ідеофонія, іконічний знак, картина світу.

Козлова Т. О. Параметр иконичности как координационная характеристика языкового типа. В статье представлен нетрадиционный подход к классификации языков. В отличие от общепризнанных классификаций, которые опираются на генетический, ареальный и структурный критерии, а также социальной (функциональной) типологии, в основу предлагаемого подхода положена концепция языка как знаковой системы. Выдвигается *гипотеза* о том, что специфическая организация семиотического пространства с помощью разных по уровню абстрактности составляющих кода релевантна для количественно репрезентативных групп языков и поэтому может считаться координационной характеристикой языкового типа. Продемонстрировано, что в одельных группах языков существует тенденция иконического (идеофоничнского) кодирования определенных сфер концептуальной картины мира.
Ключевые слова: лингвосемиотика, языковой тип, классификация языков, идеофония, иконический знак, картина мира.

Kozlova T.O. Iconicity as the Parameter Regulating the Shape of Language. The article considers the main approaches which are applied to compare and classify languages. It is worth mentioning that classification is different from comparison in that it is aimed to discover important similarities in the data. Meaningful resemblance among languages arises due to many different factors, or simply to chance. Observable shared features may provide the evidence of genetic ties. Common descent from a single ancestor allows to identify language families, subfamilies, groups, etc. In many other cases, linguistic relationship appears to be induced by contacts and convergence of languages found within the same geographical area. Apart from cultural diffusion, shared characteristics are attributed to universal tendencies leading to systematical occurrence of similar patterns in language structure although they may not be true for all languages. In addition, languages are defined by speakers’ social identity, attitudes, perceptions, and vitality. It is clear that we cannot ignore social perspective of typology based on the scope of functional types and changes of languages. Related to what and where languages are, and what they do, these approaches are rather wide. De facto genetic, areal, and structural descriptions of languages are restricted because language is more than a sum of utterances arranged and used according to a set of rules. Languages are cultural practices in the sense that they are systems of signs used by sign-makers to represent the world, establish connections with it, and enter the interactional space. The latter is shaped in such a way that some distinctions are likely to matter more than others and consequently require more transparent encoding. It is argued that it is possible to make typological generalizations based on the way languages code the information about the world. It is hypothesised that fondness of iconicity corresponds to the speakers’ orientation toward the world and their language. From a semiotic perspective, we can question if the abundance of iconicity (ideophony in particular) is related to genetic, areal, or structural characteristics of languages, and how it agrees with the dicourse practices of sign-makers. In other words, it is important to approach iconicity as the parameter regulating the shape of language.
Key words: semiotics of language, language type, classification of languages, ideophones, iconic sign, worldview.

Вступні зауваження. Проблеми лінгвістичної типології мають тривалу історію вивчення [див. Иванов 1954, с. 13-19]. В сучасному мовознавстві розроблено різні принципи та підходи до систематизації мов за генеалогічним, ареальним, (функціонально-) типологічним і соціолінгвістичним критеріями; встановлено спільні та відмінні риси між мовами, як залежні, так і незалежні від їх генетичної спорідненості або взаємовпливу. Попри важливі наукові доробки численні питання залишаються нерозв’язаними й значно ускладнюють побудування мовної таксономії. Ці проблеми пов’язані, наприклад, з реконструкцією спільної прамови для окремих (зокрема безписемних) мов; визначенням ролі дивергентних і конвергентних процесів у мовній еволюції; розбіжностями між географічною дисперсією мов та їх об’єднанням за походженням; неузгодженністю типологічних угруповань тощо.

Актуальність статті зумовлено активізацією міждисциплінарних досліджень в галузі мовної типології. Фокус уваги типологів спрямовано не тільки на універсальність та специфічність мовної структури, а й на такі виміри мовного різноманіття, як антропологічний, когнітивний, культурологічний. Саме поліпарадигмальність забезпечує

перехід від констатуючого рівня дослідження мовних типів до рівня сучасної наукової парадигми, який визначається принципами експланаторності, антропоцентризму, функціоналізму.

Мета статті*:** обґрунтувати доцільність семіотичного виміру класифікації мов. ***Основні завдання: розглянути існуючі підходи до класифікації мов, визначити їх переваги й обмеження; аргументувати наявність у певних групах мов тенденції до іконічного кодування конкретних ділянок концептуальної картини світу.

Об'єкт дослідження становить семіотичний простір, утворений вербальними знаками різного рівня абстрактності (індекс, ікона, символ). ***Предмет*** дослідження: актуальність іконічного коду на окремих ділянках картини світу, актуалізованої засобами мов різної будови, генетичної та ареальної спорідненості.

Висувається ***гіпотеза*** про специфічну організацію семіотичного простору за допомогою різних за рівнем абстрактності складників коду, що виявляється у кількісно репрезентативних групах мов, а отже, може вважатися координаційною характеристикою мовного типу.

1. Генетична й ареальна класифікації мов. Античні філософи не приділяли уваги систематизації мов, оскільки більше цікавилися властивостями рідної мови, ніж «варварської» (д.гр. βάρβαρος, лат. barbaros 'чужа мова, незрозуміла, тобто інша, ніж грецька мова чи латина'). Найраніші спроби порівняльного аналізу викладено у працях періоду Середньовіччя. В них знаходимо спостереження за спільними і відмінними характеристиками у тюркських мовах, семітських мовах, кельтських мовах. Проблема походження мов отримала подальший розвиток у Ж.-Ж. Скалігера (XVIст.), який за результатами порівняльного аналізу окремих слів дійшов висновків про існування груп індоєвропейських мов, хоча міжгрупові зв'язки вбачав лише між германськими та слов'янськими мовами. Пізніше Ґ. Лейбніц (XVIIст.) спростував концепцію моногенезу (біблійне походження найменувань) і привернув увагу філософів до мовного різноманіття («в одній мові трапляються слова, які не мають відповідників в іншій мові» [Лейбниц 2010, с. 32]) на фоні спорідненості між германськими і слов'янькими мовами, між тюркськими, а також між фінською й угорською мовами. Важливим внеском в теорію походження і розробку класифікації мов були ідеї М. Ломоносова про складність шляхів утворення мовних сімей, про спорідненість індоєвропейських (грецької, латинської, німецької, російської) мов, встановлену геніальним вченим на прикладах числівників.

Наукові принципи класифікації мов на основі методів порівняльно-історичного мовознавста були сформульовані протягом XIXст. у працях Ф. Боппа, Р. Раска, О. Востокова, Ф. Фортунатова, Я. Грімма, А. Шлейхера і стимулювали подальший розвиток як генетичної лінгвістики (теорія хвиль Й. Шмідта, порівняльно-історичні дослідження індоєвропейських мов А. Мейє [Мейе 1938; 1951], теорія спільного походження романських мов Дж. Бонфанте [Bonfante 1999], теорія ностратичної сім'ї мов [Иллич-Свитыч 1971–1984 Dolgopolsky 2008], реконструкція прамови і пракультури індоєвропейців [Бенвенист 1995; Гамкрелидзе 1984], метод глотохронології для датування дивергенції споріднених мов М. Сводеша [Сводеш 1999], метод масового порівняння і створення генеалогічної класифікації мов Дж. Грінберга [Greenberg 2002] та М. Рулен [Ruhlen 1994], принципи встановлення спорідненості мов Е. Бенвеніста [Бенвенист 1963] тощо), так і ареальної лінгвістики (поняття ареальної спорідненості мов (Sprachbund) А. Шлейхера, доробки щодо балканського мовного союзу [Русаков 2008, Трубецкой 1999, Цивьян 1990], євразійського, центрально-азіатського, волго-камського мовних союзів [див. Эдельман 1978] тощо).

Зазначені та інші дослідження здійснено у двох напрямах. Генетичні дослідження націлені на встановлення історичної спорідненості між мовами та їх співвіднесення з конкретною ієрархічною групою (макросім'я, сім'я, філа/гілка, група, підгрупа, мова, діалект). Ареальні дослідження фокусують увагу на спільних властивостях географічно наближених мов, об'єднуючи їх в мовні ареали/союзи. Генетичний та ареальний підходи перетинаються, оскільки спрямовані на виявлення ознак спорідненості, що утворюються

внаслідок дії історичних і соціокультурних чинників. Зазначені класифікації мають певні переваги.

По-перше, вони - найоб'єктивніші, оскільки спираються на незалежний від дослідника стан речей і фактів, що відкриваються за допомогою певної процедури (зіставлення наявних фактів, їх етимологічної тотожності, відповідності фонетичним і семантичним законам тощо). На відміну від генеалогічної та ареальної систематизації, інші класифікації не позбавлені суб'єктивності дослідника, який сам обирає й екстраполює ту чи ту ознаку на конкретну мовну систему.

По-друге, класифікації за генетичною чи ареальною приналежністю мови апелюють одночасно як до формального, так і до змістового аспекту мовних одиниць, оскільки факт спорідненості вимагає формально-змістової відповідності. Натомість інші типології, зокрема структурні, часто вибудовуються однобічно (наприклад, порядок слів, техніка сполучуваності значимих одиниць в лексемах тощо).

По-третє, встановлення генетичних сімей та мовних ареалів/союзів характеризується комплексністю, враховує не лише лінгвальні, а й екстралінгвальні вияви спорідненості, звертається до культурно-історичної спадщини мовців, невід'ємною частиною якої є мова (див. дослідження балканської картини світу [Цивьян 1978; 1990; 1999]). Наприклад, в балканській моделі світу виноградна лоза залучається до категорії 'плазунів; гнучких реалій' (болг. *увивно растение*, рум. *planta agatatoare*). Подібні таксономії формуються і поза межами балканського ареалу, що зумовлено генетичною спорідненістю рефлексів: пор. назви реалій, що входять до категорій 'гнучкий', 'який має форму округлого згину, дуги' - іє. **loĝ-* "гілка, палиця" [IEED, с. 691] > псл. **loza* "гнучка гілка; виноград; верба кущова", ст.сл. *лоза*, болг. *лоза*, серб., хорв. *лоза*; **вірм.** ***last*** "човен", **перс.** ***räz*** "лоза" [ЕСУМ-3 1989, с. 281], іє. **lēĝ(h)-1 / *ləĝ(h)-* "гілка" > алб. *lethí, laithí* "ліщина", серб. *lijèska* "т.с."; **лит.** ***lazdà*** "палка, ліщина; стеблина деяких рослин", **лтс.** ***lagzda, lazds*** "ліщина", **прус.** ***laxde*** "т.с." [ЕСУМ-3 1989, с. 281; IEED, с. 660], а також до категорії 'повзуни' - іє. **lēĝh-2 / *ləĝh-* "повзти" [IEED, с. 660] > псл. **laziti* "лазити", давніше "вештатися, блукати; збирати; полювати", пов'язане з "лісова галявина; місце, розчищене від лісу", ітератив до **lězti* "лізти", болг. *лáзя* "лазити, повзати", макед. *лáзи* "повзає", серб., хорв. *лàзити* "повзати; плентатися"; **р.** ***лазить*****, бр.** ***лазіць*****, укр.** ***лазити*****, прус.** ***līse*** "повзе" тощо [ЕСУМ-3 1989, с. 184].

Проте лише в балканській моделі світу, яка формувалася в особливих кліматичних умовах, в аграрній культурі виноробів з їх шанобливим ставленням до винограду і вина, **loza* набуває особливого значення. Це - не будь-яка гнучка рослина, а культурна рослина 'виноград справжній: *Vitis venefera*', тобто 'ліана par exellence' [Mladenova 1998, с. 29]. Семантична лінія 'повзун > виноградна лоза' підтримується усіма мовами балканського ареалу (болг. *лоза, лузинъ* "виноградна гілка", *лозинка* "молода виноградна гілка", *лозни́ца* "пергола (пристрій для захисту проходу від палючого сонця; перголи створювалися з пружних прутів, молодих пагонів верби або ліщини, які переплітали разом в районі верхівок, створюючи таким чином ряд арок, потім з'єднували їх довгими дощечками, по яким росли в'юнкі рослини)", алб. *loze* "виноградна лоза ", *llloznicë* "виноград", рум. діал. *loază* "стовбур і гілля виткої рослини (бобові рослини, виноград тощо)", *lózǎ* "виноград, який чипляється за стінки будівлі" тощо). Одиниці на зразок болг. *лоза* зазнавали семантичної деривації, шляхом аналогії чи метафори утворювалися позначення інших гнучких рослин та реалій. Так найменування болг. *лоза* набуло прототипності, зайняло центральне місце (як найліпший екземпляр) в категорії позначень звивистих, в'юнких реалій [Mladenova 1998, с. 30]. З цим пов'язуємо те, що в балканській моделі світу 'гнучкість = здатність легко змінюватися' концептуалізовано як 'здатність виявлятися протилежними боками', тому гнучкий об'єкт може перетворюватися на щось інше, тобто становитися знаком тієї чи тієї антиномії. В балканській моделі світу змій та лоза виявляються антиномічними символами смерті і відродження [Mladenova 1998, с. 24-28]. Отже, спільність походження відкриває глибинні смисли одиниць лінгвокультури, надає можливість досягнути рівня "раннього розвитку смислів, тобто [рівня] мотиваційних семантичних схем" [Топоров 2006, с. 156].

Втім побудування генетичної та ареальної класифікацій пов'язано із низкою проблем. Факт спорідненості може бути визнаний лише за умов систематичності матеріальної подібності мовних одиниць, а елементи, які співвідносяться з одним і тим самим етимоном мають підкорюватися фонетичним законам. Слід все ж зазначити, що дія фонетичних законів вибіркова. Так, скажімо, зсув приголосних в німецькій мові не вплинув на фонетично вмотивовані одиниці [Козлова 2012]. На нашу думку, їх резистентність до історичних змін унеобхіднюється збереженням первинної форми задля експлікації первинного значення і узгодження коду з тим, що він кодує (звуковий денотат). Вірогідність цього висновку підтверджується тим, що ті звуконаслідувальні одиниці, які все ж таки зазнавали впливу консонантного зсуву, змінювали і свої значення відповідно до форм, що їх втілювали. Ці факти демонструють можливу неоднозначність певних етимологічних рішень і перешкоджають встановленню зв'язків між одиницями. Погодимося, що це питання є неважливим для мов індоєвропейської сім'ї, де ономатопи нечисленні і становлять периферію мовної системи. Адже для систем із розвиненою ідеофонією (див. нижче) картина буде іншою.

Встановлення генетичної спорідненості ускладнюється також ненадійністю розмежування питомих та запозичених одиниць. Передусім це стосується лексики, пов'язаної з соціальною сферою, яка легко транспортується з однієї мови в іншу незалежно від ступеня спорідненості контактуючих систем. Наприклад, ie. **ok^{w}-* "око; бачити" має прямі рефлекси у слов'янських та германських мовах і реалізує модель 'око > вікно': псл.**oko* "око" > псл. **okъno* "вікно" > р. *окно*, укр. *вікно*, бр. *акно*, болг. *окно*, п., ч., слц. *okno*, вл. *wokno*, нл. *hokno*, плб. *vaknïi*, мак. *окно*, серб., хорв. *òкно*, слн. *ôkno*, а також у пгерм. **augan-* "око" > діcл. *auga* "око" > діcл. *vindauga* "вікно" [ЕСУМ-1 1982, с. 398; ФЭСРЯ-3 2007, с. 128; IEED, с. 775-777]. Проте не прямі, а запозичені продовження кореня наявні в інших споріднених (діcл. *vindauga* "вікно" > сангл. *windoge*, англ. *window*) і неспоріднених мовах (др. *окъно* > фін. *akkuna*, ест. *aken* [ФЭСРЯ-3 2007, с. 128]). Зазначимо, що наведені приклади демонструють дуже складний різновид мовно-культурної взаємодії, яку, на думку Е. Сепіра [Сепир 2002, с. 241], не можна віднести ані до власне лексичного, ані до формально-мовного впливу. Швидше за все, це – розповсюдження семантичної моделі ("meaning pattern" [т.с.]), оскільки подібну семантичну структуру утворюють інші позначення у германських мовах – двн. *augatora*, дангл. *ēagdura*, гот. *augadaurō*, де найменування вікна також походять від назви ока, утворюючи композит з основою герм. **dur-* "двері" - букв. 'двері для ока'. В. В. Левицький [ЛЭСГЯ-1 2010, с. 587] пояснює ці факти культурними чинниками і підтримує ідею В. Топорова про евфемістичну заміну, стимульовану асоціативним зв'язком 'вікно – загроза'. Однак ця теза не пояснює поширеність семантичної моделі 'око > вікно', яка наявна також і в ізольованих єнісейських мовах (можливо споріднених з північноамериканською сім'єю на-дене) – п.єніс. **dam-χuχ* "вікно" (букв. 'око-діра') > кетська *dǒ́mbok*, †югська *xamgok*, †коттська *tamuk*, †арінська *tímquj*, †пумпокольська *dámkuk*, де перший елемент композитів **daŋ* - перекручення архаїчної форми множини **de-* "око", а другий складник - **χuχ* "діра" [SYE 1998-2013]. Очевидно, що генетично споріднені і неспоріднені, ареально наближені і віддіалені мови мають різноманітний арсенал кодуючих засобів, але все ж таки тяжіють до формального уподібнення і врівноваження обсягу значення при вираженні певних ідей.

Отже, систематизація мов за генетичним принципом забезпечує типологічну одиничність, тобто співвідносить ту чи ту мову з однією таксономією. Така систематизація враховує внутрішню організацію мови як системи, але не розкриває взаємозв'язків між планом вираження і планом змісту.

Порівняно із генеалогічною типологією, ареальна систематизація мов не "небеззалишкова", адже вона охоплює незначну кількість мов, залишаючи інші мови світу поза межами об'єднань. Хоча й генетичні угруповання не є однорідними. За ступенем генетичної гомогенності можна розрізняти такі типи мовних ландшафтів:

(а) низький ступінь негомогенності - сім'я генетично споріднених мов охоплює групи-ізоляти (вірменська, албанська, грецька та мертві венетська, фрігійська й фракійська мови становлять окремі групи індоєвропейської сім'ї, які, за винятком венетської, умовно об'єднуться у групу палеобалканських мов через суміжне проживання носіїв цих мов на Балканах до їхнього завоювання Римом, а також через лексичні та інші культурні взаємопроникнення);

(б) середній ступінь негомогенності - на одній території співвінують генетично споріднені індоєвропейські мови та ізольована баскська мова;

(в) високий ступінь негомогенності – на одній території співіснують мови, що належать до різних генетичних сімей – три сім'ї кавказьких мов (абхазо-адигська / північно-західна, нахсько-дагестанська / північно-східна, картвельська / південна) співвіснують з індоєвропейськими, тюркськими, калмицькою (монгольська сім'я) та новоарамейською (семітська сім'я) мовами на території Кавказа.

Ареальне об'єднання мов, на думку Д. Едельмана [Эдельман 1978, с. 114-115], має здійснюватися не стільки на основі кількісних показників ареально закріплених елементів, скількі з урахуванням якісних характеристик, адже саме вони вказують на існування спільного для цих мов архаїчного субстрату. Безсумнівно, численні конвергентні процеси в межах одного мовного ареалу відбуваються внаслідок культурної дифузії [Сепир 2002, с. 238].

Проте спільність і формальних, і змістових ознак мов спричиняється як лінгво-культруною взаємодією, так і наявністю субстрату. Так, в мовах гімалайського союзу містяться спільні фонетичні, морфологічні, лексичні інгредієнти, словотвірні моделі, синтаксичні конструкції поряд з ознаками, повязаними з глибинними структурами. Це дозволяє дослідникам [Эдельман 1978, с. 115] припустити вплив субстратної системи й об'єднати мови цього ареалу в мовний союз. У такому регіоні високої лінгвальної негомогенності, як Кавказ, функціонуючі системи не утворюють мовного союзу, але в кавказьких мовах також спостерігається структурний (пріоритетність аглютинації на фоні проявів флективності) й матеріальний (багатство консонантизму і нерозвиненість вокалічної системи) паралелізм. Стосовно контенсивної типології мов Кавказу, слід підкреслити суміщення активної й номінативної будови. Незважаючи на це, гіпотеза про абхазо-адигський субстрат для картвельських мов не знайшла підтримки [Климов 1998, с. 208-209].

Отже, спільність глибинних ознак контенсивно-типологічного плану та поверхневих структурних ознак не обов'язково спричиняється лінгво-культурною дифузією або впливом спільного субстрату. Імовірно, існують інші чинники, які зумовлюють базову будову мови: "мовне утворення, здебільшого завдяки своєму несвідомому характеру, зберігає незалежність і не дозволяє своїм основним формальним категоріям підкорятися значному впливу з боку мінливих культурних потреб" [Сепир 2002, с. 242]. Очевидно, збереження й втрата тих чи тих структурно-формальних властивостей визначається когнітивними преференціями мовців, зумовлюється вмотивованістю мовних структур когнітивними структурами, залежить від внутрішньої форми мови і настанови мовців економно й ефективно кодувати здобутий досвід вербальними засобами. Відтак, до системтизації мов варто залучити інші критеріїї, ніж ареальна й генетична суміжність.

2. Структурна й функціональна класифікації мов. Починаючи з XIX ст., лінгвісти звертаються до структурної (Дж. Грінберг, В. Гумбольдт, О. Потебня, Е. Сепір, Ф. Фортунатов, А. Шлейхер, Х. Штейнталь) і контенсивної систематизації (О. Кібрик, Г. Клімов), констатуючи універсальні, спільні й специфічні властивості мов [Гринберг 1999(а); 1999(б)] і беручи до уваги принципи еволюції мовних типів [Кибрик 2003, с.135-195; Климов 2009; Croft 2002, с. 232-240].

Систематизації орієнтовані у двох напрямках:

(а) на план вираження - ознаки формальної структури на різних рівнях (виходячи з фонемного інвентаря (див. докл. [Козлова 2015, с. 185-193]), порядка слів і техніки поєднання значимих складників [Гринберг 1999(а); 1999(б); Сепир 2002, с. 234-237, 242];

(б) на план змісту - семантичні категорії і засоби їх вираження (способи кодування семантичних ролей) [Кибрик 2003, с.135-195; Климов 2009].

Функціональна (соціальна) класифікація ґрунтується на розумінні мови як засобу комунікації. Головними критеріями соціолінгвістичної систематизації обираються обсяг та сфери реалізації комунікативних функцій мови (див. дет. [Мечковская 2003, с. 117-241]), а допоміжними – демографічний, геополітичний, правовий, конфесійний та інші параметри.

Узагальнюючи існуючі класифікаціїї, слід зазначити таке.

По-перше, типологічні таксономії - численні внаслідок (а) складності і неоднорідності структурної організації мов, і (б) ще більшої їх змістової різноманітності (переважання конкретної лексики над абстрактною при повноцінній пристосованності структури для вираження абстрактних імен дій, якостей тощо [Сепир 2002, с. 243]); (в) урахування як загальних принципів мовної організації (наприклад, будова граматичних форм), так і окремих принципів (тонова vs складова будова мови).

По-друге, типологічні таксономії – глобальні і наближаються до універсалогічної інтерпретації мов, але на відміну від панхронічності ознак, встановлених універсалогією, типологічні ознаки залежні від хронологічного та ареального вимірів.

По-третє, для структурної і контенсивної типологій проблемною виявляється константність критерія, що пояснюється, з одного боку, фрагментарністю систематизації на основі інвентаризації структурних ознак, а з іншого боку, фундаментальністю та стабільністю контенсивної (імплікаційної) систематизації. У мовній же реальності і клас, і тип - діахронічно нестабільні. На різних етапах історичного розвитку мова може переходити з одного класу в інший, проте залишатися в межах того самого типу. Наприклад, в історії тамільської мови і каннада (дравідійська сім'я) система просторового дейксису змінилася з тричленної на двочленну [Плунгян 2003, с. 262], а типологія граматичної будови залишилася аглютинативною. У мовах банту спостерігається формування інноватівної категорії істот, а в суахілі назви тварин поряд з іншими іменниками поступово переходять у клас 'людина', отримуючи певне маркування. У цих процесах вбачають [Климов 2009, с. 266-267, 281-286] поступову зміну семантичної домінанти мови, яка узгоджується з мовним типом. Так посилення суб'єктно-об'єктної диференціації за рахунок більшої поляризації категорії 'істота – неістота', ніж 'актив – інактив' сигналізує про перехід від багаточленної класифікації субстантивів до двочленної і переорієнтацію мовного типу від системи класів до активної будови.

Функціональна класифікація мов не залежить від генетичного параметру та можливостей вираження тих чи тих концептів, але визначається темпоральним чинником. Тривалість функціонування мови корелює з рівнем її розвитку (наявність/відсутність літературної норми), глибиною стилістичної диференціаціїї: "глибина та визначеність стилістичної й смислової диференціації мовних засобів безпосередньо залежить від "віку" літературної мови; можна сказати, що ступінь диференційованості мовних засобів – функція часу, протягом якого тривала історія літературної мови" [Мечковская 2003, с. 151]. І все ж таки, стилістична маркованість не завжди пов'язана з існуванням престижного (літературного) стадарту. У безписемних (архаїчних) лінгвокультурах актуальне розшарування на сакральні і профанні форми спілкування, існують професійні (чоловічі, мисливські vs жіночі, повсякденні, домогосподарчі) норми комунікаціїї.

Отже, структурна (формальна і змістова) типологія залежить від якісної характеристики змістової природи мовних явищ (параметрів), відібраних для систематизації, оскільки мовні параметри виявляються різними за ступенем варіантності (бінарний/континуальниий), ступенем внутрішньої складності (складний/елементарний), широти репрезентативності у досліджуваних мовах (універсальний/одиничний), ступенем діахронічної константності (стійкий/мінливий) [Кибрик 2003, с. 191-195]. Функціональна типологія обмежується нормативно-стилістичною параметризацією.

Цілком очевидно, що дослідження мови в типологічному ракурсі вимагає суміщення різних площин систематизації, на основі параметрів, які не визначаються генетичною чи

ареальною приналежністю мов, їх структурним чи комунікативно-функціональним розмаїттям. Враховуючи те, що в процесі розвитку генетично споріднені мови виявляються по-різному дистанційованими від спільного джерела, а структурна диференціація (аморфна/ізолююча vs аглютинативна vs флективна будова) виявляється на будь-якому рівні цивілізації [Сепир 2002, с. 242] і фактично розподіляє мови на безперевній шкалі ‘±аглютинація ↔ ±фузія’, вважаємо можливою оцінку типологічних наборів мов не за критерієм ‘±ознака’, тобто через обчислення різних типологічних можливостей, а через універсальну ознаку вербальної мови – знаковість.

3. Семіотичнний вимір мовної типології. Цей підхід ґрунтується на концепції мови як системно-знакового утворення, яке містить одиниці коду різного ступеня вмотивованості й абстрактності: індекси – знаки, безпосередньо залучені до референтної ситуації (тобто ситуації, що займає конкретне місце у просторі-часі); ікони – знаки, утворені гармонізацією формального і змістового планів, що відтворюють конкретну категоризацію речей і явищ дійсності; символи – знаки, за допомогою яких здійснюється абстрактно-формальна репрезентація категорій.

У контексті сучасних поглядів на мову як знакову систему, яка акумулює, зберігає й передає інформацію про світ, необхідно враховувати те, що одиниці мови – складники репрезентативної системи, що втілюють знання людини про світ, результати категоризації та концептуалізації речей, явищ, процесів. Тому досвід буття у світі не залишається винятково зовнішнім по відношенню до мови, а входить до неї складовою частиною значень мовних одиниць [Кравченко 1999, с. 6–7]. Семіотична функція мовних одиниць реалізується за допомогою опосередкованого співвіднесення їх з реаліями довкілля через досвід: “знаковість сутності є функція, аргументом якої є досвід” [Кравченко 1999, с. 9]. Залежно від досвіду й інформованості мовців обирається *тип знання про світ і формат його репрезентації у мовній картині світу*. Отже, обсягом знань про середовище, в якому відбувається семіотична діяльність, визначається динамічна знаковість об’єкта, тип семіотичних зв’язків. Сприйняття світу та його членування здійснюється відповідно до отнологіїї речей, певною мірою відповідає реальності й зумовлює мовну модель світу [Тупицына 2007, с. 48]. Відтак, вибірка мов за певним типом може здійснюватися залежно від того, які сегменти картини світу корелюють з тим чи тим видом семіотичного простору.

Так одні мови тяжіють до образної репрезентації реалій та звукозображального кодування як звукових, так і незвукових ознак. Питома вага й частотність уживання фонетично вмотивованих одиниць свідчить про ідеофонічність мови. Високі показники виявляють аустро-азіатські, нігеро-конголезькі, японська, корейська, баскська мови, а також кечуа [Akita 2013, с. 331–332; Masuda 2007, с. 58, 61]. К. Акіта [Akita 2013, с. 335] зазначає, що в японській та корейській мовах зафіксовані різні типи фонологічної іконічності: фоноімітації (phonomimes) – позначення вокалізацій та шумів; феноімітації (phenomimes) – відтворення властивостей реалій (розміру, форми, текстури тощо - яп. *kachin-kachin* “м’яка речовина або рідина, яка починає твердіти” [DIEJ 1996, с. xiii]), а також фізичного чи емоційного стану (*nuku-nuku* “відчуття приємного тепла” [DIEJ 1996, с. 836], *sikusiku* “відчуття різкого болю при спазмах шлунку, кішківника” [Akita 2016, с. 155], *noo-noo* “перебування в стані безтурботності” [DIEJ 1996, с. 823] тощо). У баскській мові та мові сіву (атлантична гілка нігеро-конголезької сім'ї) відсутні імітативні позначення емоційного стану. В китайській та германських (зокрема англійській, шведській) мовах важко виявити будь-які ономатопеї за винятком назв звучань і шумів, а в мовах гуарекена (аравакська сім’я америндських мов) та білкііре (західно-атлантичний піджин, Західна Африка) розряд абсолютно вмотивованих одиниць обмежується назвами вокалізацій (звучань, які видають істоти).

З огляду на структурну типологію, ідеофонічні мови відзначаються будовою, яка забезпечує стабільність структури кореневої морфеми: (а) аглютинативні мови - корейська, японська (система іменника) та баскська мови, а також кечуа (америндська мова) і бантоїдні мови (бенуе-конголезька сім’я); (б) мови з аморфною будовою або мови, в яких ізоляція

поступово поступається аглютинації (аустро-азіатські). Набір звуконаслідувальних одиниць бідніший у мовах, в типології яких аглютинація - не домінантний але частотний спосіб поєднання морфем (індоєвропейська сім'я).

Високий індекс ідеофонічності властивий також системам, граматичний лад яких характеризується наявністю іменних класів, маркованих префіксальними (рідше суфіксальними) показниками. Так в нігеро-конголезьких мовах система іменних класів налічує до 27 розрядів. Зазначимо, що у мовах з системами іменних класів структура непохідної основи компактна і ригідна, завжди з кінцевим вокалізмом – $C_1V_1(C_2V_2)$. Іменні класи – дуже важливий компонент мовної картини світу, в якому віддзеркалено її когнітивну категоризацію і диференційовано позначення за лексичною (форма; розмір; текстура; приналежність до класу тварин, частин тіла) та граматичною ознакою (число, особа, не/істота, не/означеність, локативність; оцінність - димінутив/аугментатив, пейоратив/онораторатив). Іменні класи утворилися внаслідок номінальних класифікацій і вибудовувалися відповідно до ознак референтів, які сприймаються чуттєво. Разом з тим іменні класи відтворюють цілісне, синкретичне сприйняття реалій, що актуалізується в поєднанні різних ознак у значеннях класних маркерів (аугментатив + число; аугментатив + пейоратив тощо). Невипадково, що саме у мовах з такою морфологічною озакою продуктивна ідеофонія.

Ідеофони одночасно актуалізують різні (основні і фонові) частини полімодального фрейму: міжмодальна синестезія - слухове + візуальне сприйняття (яп. *katan-koton* "звучання, яке видає потяг, що рухається повільно" [DIEJ 1996, с. 640]), внутрішньомодальна синестезія – візуальне сприйняття інтенсивності і напрямку руху (яп. ***p**oro **p**oro* "те, як маленькі частинки котяться/падають униз (як сльози), але не так часто, як у випадку, позначеному редуплікацією ***b**oro **b**oro*" [DIEJ 1996, с. 119]).

З одного боку, структурна стійкість та семантична гетерогенність ідеофонів дозволяє їм бути незалежними від інших повнозначних слів мови. З іншого боку, вони виявляються синтаксично обмеженими [Güldeman 2008, с. 282]:

(а) утворюють колокації з конкретними одиницями, посилюючи їх значення –

хауса	*rago-*	*- n-*	*-sa*	***fari***	*{fat]*	*ne*
(мова банту)	'баран'	ч.р., род.в.	3 ос., одн., поссесив	'білий'	ідеофон 'білий'	копула

"Його баранець - **сніжнобілий**."

(б) уживаються у складі синтаксичних конструкцій, де вони позначають ознаки дії, стану, якості, а також доповнюють значення дієслова, вказуючи на різні обставини, за яких відбувається дія; наприклад, у мовах банту ідеофони становлять окрему частину мови [Ayuninjam 1998, с. 21], за своїми функціями схожу на прислівник в індоєвропейських мовах:

чева/ ньянджа	***lephethe***	*gombeza*	*mfumu*
(мова банту)	ідеофон 'бути мокрим'	'ковдра'	'вождь'

"Ковдра вождя була **зовсім мокра**."

З таких фактів роблять висновки про меншу "лінгвальність" ідеофонів [Akita 2013, с. 345] та про абсолютну маргінальність ономатопеї порівняно з "незображальними словами": "у сучасних мовах кількість звуконаслідувань в лексиці украй мала, … і становить не більше 2%" [Мечковская 2004, с. 148]. Переконані, що такі твердження занадто категоричні.

По-перше, факти незначної кількості ономатопів, якими доводять їх периферійність, цілком євроцентричні, тобто стосуються мов індоєвропейської сім'ї. Результати інтроспективного вивчення ідеофонії дещо суперечать твердженням про незначну роль і непрозорість мотивації ономатопоетичних одиниць. Урахування етнокультурного параметру фонетичної вмотивованості знаків дозволяє з'ясувати, що в різних культурах формується

неоднакова оцінка й сприйняття звукозображання, природності звучання. Цікавими виявилися дані Л. Даунінг та Б. Стібелз [Downing 2012, с. 385] про те, що окремі зв'язки між формами найменувань та неакустичною ознакою в основі номінації були кваліфіковані носіями мови зулу як умотивовані: ***Tula*** *uthi tu!* – "Геть **мовчи**!", *Kubomvu* ***tubhu*** – "Воно – **яскраво** червоне", *Wathi uyahamba wathi* ***twa*** *obukwini* – "Коли він ішов, він провалився **глибоко** у болото".

По-друге, ідеофонам, як і основам неімітативного походження, властиве варіювання форми та значення [DIEJ 1996, с. xi–xii]: яп. *pachi pichi* "хлоп-хлоп; звук, утворюваний плексканням в долоні на знак схвалення", *pachi pachi* "1) звук, утворюваний плесканням в долоні; 2) звук, утворюваний хлопанням жалюзі", *pachi* "1) клацати; 2) блимати (прокинутися, розплющити очі вранці); 3) хлопати; 4) репнути; 5) різкий звук, який утворюється, коли щось ламається, тріскає", *pachikuri* "блим; блимати безневинно (від удаваного чи справжнього збентеження, зніяковілості" [TJN 2010].

Інтуіція мовців, їх неіндиферентне, часом занадто емоційне ставлення до змісту повідомлення і до того, що відбувається, спричиняє експресивність кодуючих форм, їх частотне уживання у дискурсах, орієнтованих на "картинність", зображальність подання інформації та реалізацію людичної й персуазивної функцій мови: в лінгвокультурах банту - у міфологічному дискурсі (у наративах); в японській лінгвокультурі – в художньому, дитячому, масс-медійному дискурсі (у коміксах і рекламі). Наведемо контексти, в яких шляхом перекодування звукової і незвукової інформації вербальними засобами досягається драматизація події чи ситуації, збільшення наочності, зображальності повідомлення.

В одній з легенд банту (Legends of the Tortoise/Легенди Черепахи) відтворюється швидке пересування, тупіт слона (тривалий рух імітовано повтором, а звук, що супроводжує чвал, – специфікою фонетичної будови ідеофона) - *"The elephant appeared punctually in the morning, and after greetings started off at a trot –* ***ndi! ndi! ndi!*** *When ha had been running for some time ha called out, "Tortoise!" thinking he must have left him far behind, but to his consternation, he heard a voice in front of him: "****Yuba****! Why, I'm here!"* (пор. відтворення чвалу у коня - *kuputu kuputu*) [Werner 1968, с. 277]. Міфологічний наратив містить відомості про створення й упорядкування Всесвіту. Але такі оповіді й дескрипції створюються людьми, тому вони відповідають організації людського досвіду і способу життя. Цим пояснюється контекстуальне суміщення вокалізацій людини та імітацій звучань, які видають тварини, речі тощо (в наведеному уривку - *ndi! ndi! ndi!* "тупіт слона", *Yuba!* "вигук для вираження здивування, обурення, нетерпіння, дратівливості"). На нашу думку, у таких контекстах ідеофони відіграють важливішу функцію, ніж суто імітація. За їх участю актуалізується антропоцентризм картини світу, досягається гармонізація Всесвіту і суспільства, поєднання двох світів. Людина не залишається замкненою у соціальному просторі, а виходить за його межі, об'єднується з природою й спілкується з нею однією мовою, яка складається не тільки з міфічних образів і символів, а й з іконічних знаків.

Ідеофони частотні у різних типах комунікації. В японській лінгвокультрі ономатопея продуктивна в художніх творах (класичні хайку, дитяча лірична поезія), де шляхом звуконаслідування створюється панорамність, цілісність і динамізм викладу. Яскраві приклади наводить Е. Харт [Hart, с. 20]. У дитячій пісні йдеться про дощ: *Ame, ame, fur, fure kasa no / Janome no omukai ureshii na; /* ***Picha picha chapu chapu ran ran ran***. Мати з парасолькою зустрічає дітину ("Rain, rain, fall, fall; mother's umbrella with the bull's-eye design; aren't we happy" – 'Дощ, дощ, падає, падає; Мати з яскравою парасолькою; Ми такі щасливі'). Останній рядок містить ідеофони, які доповнюють вербальний портрет дощу важливими деталями – *picha* "Плюх! Кап!" [TJN 2010] (падає дощ), *chapu* "хлопання, плескіт, занурення у воду, ляскіт" [TJN 2010] (стукотять дитячі гета, дитина хлюпає по калюжах і біжить до матері), *ran ran* "ля-ля-ля; веселий наспів; стрибок; стрибати, гратися" [TJN 2010] (відтворюється грайливий, веселий настрій дитини). Інтеграційна функція ідеофонів у цій поезії важливіша, ніж їх імітативна чи інформативна функція. Стукіт дощових крапель

накладається на стукіт дитячих гето, людина і природа розчиняються одне в одному у процесі "гуманізації", олюднення світу.

Сугестивна функція ономатопів реалізується в мас-медійному дискурсі (рис. 1).

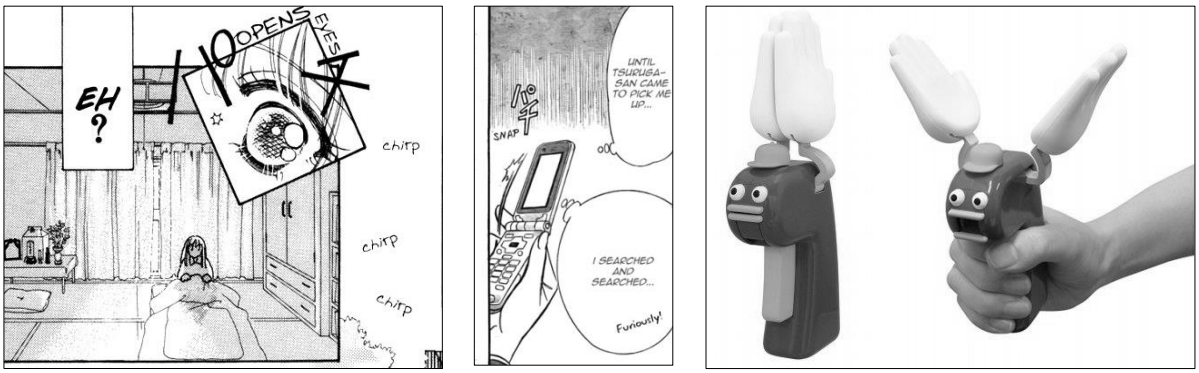

pachi pachi [TJN 2010]

Pachi Pachi Clappy
Clapping Rhythm Toy
[JTSh 2016]

Рис. 1. Ідеофони в мас-медійному дискурсі

Наведені ілюстрації з японських коміксів та реклами (рис. 1) демонструють те, як за допомогою звуконаслідування (*pachi pachi* "звук, утворюваний плесканням в долоні" [TJN 2010]) надається звукова підтримка візуалізацій. Ономатопи стимулюють полімодальне (візуально-звукове) сприйняття явища чи речі і сприяють ефективнішому засвоєнню інформації, її збереженню у пам'яті реципієнта.

Ці факти доводять, що думка про лінгвальну обмеженість ономатопів є занадто категоричною, принаймні стосовно ідеофонічних мов.

Ідеофонічні мови можна протиставити неідеофонічним, структурні особливості яких обмежують можливості абсолютно вмотивованих кодуючих засобів. Так у флективних (фузійних) мовах спостерігається протилежна аглютинації орієнтація на лінійну модифікацію структури слова: псл. *kuku* "вигук, що відтворює крик зозулі" > "кувати про зозулю" – укр. ***кука**ти*, ***кук**увати*, *кук**укати***, *кук**утіти***, *к**увати***, *к**ути***; ***від**кувати*, *відкукувати*; ***на**кувати*, *накукувати*; *(зозуля)* ***за**кує*, *кує*; ***роз**куватися*** тощо [ЕСУМ-3, 1985, с. 121, 130; СУМ 2014]. Ідеофонічність знака затемнюється внаслідок дії різних чинників: ускладненість сегментації фонемної синтагми на значущі морфи (процеси часткової чи повної фузії), неможливість ізольованого уживання основи / кореня (наприклад, в аглютинативних та ізолюючих мовах переважно коренева морфема слугує базою редуплікації, тим часом у мовах флективної будови переважає повтор афіксів [Крючкова 2000, с. 71]).

Фузійність все ж не відкидає ідеофонії, яка виявляється продуктивною в мовах банту, де аглютинативний лад поєднується з елементами флексії, а з'єднання морфем супроводжується фузійними процесами, особливо глибокими на посткореневих швах. Очевидно, інтолерантність мов банту до посткореневих афіксів пов'язана з дієвістю прекореневої аглютинації і необхідністю "злютовувати" кореневі й посткореневі морфеми, мінімізацією посткореневого поширення морфемної структури, яке не відповідає базисному лівобічному розширенню основи. Наприклад, у мові зулу змінюваний корінь *–lal-* (*lala* "спати", *laliza* "спочивати; покоїтися" [DZKD 1857, с. 191]) з'єднується з багатозначним афіксом (маркер перфекта, маркер минулого часу), що призводить до стирання меж між морфемами: *ngi-sa-**lele*** '*Я* все ще відпочиваю' [Harford 2008, с. 125].

Стосовно генетичної приналежності, слід зазначити, що ідеофонічність здебільшого властива (а) ізольованим системам, генетичні зв'язки яких остаточно не встановлені - японська, баскська, корейська мови; (б) системам, які утворюють окремі мовні гілки (мови банту, спорідненість яких із бенуе-конголезькими мовами нігеро-конголезької

сім'ї значною мірою залишається гіпотетичною) або мають розвинену систему діалектів (баскська мова), що дуже відрізняються один від одного і нерідко вважаються різними мовами (кечуа у складі америндських мов).

Мови із продуктивною ідеофонією поширені у Східній Азії (японська, корейська мови), Південно-східній Азії (аустро-азіатські мови), на більшій частині Африки, на південь від Сахари (нігеро-конголезька сім'я) та в західних регіонах Південної Америки (кечуа). Баскська мова функціонує на крайньому Заході Європи і оточена ареалом романських мов. Більшість аустро-азіатських мов мають невелику кількість мовців, розповсюджені на невеликих територіях, переважно у гірських районах і межують з великою кількістю інших мов.

Отже, ідеофонічні системи виявляються значно дистанційованими чи ізольованими як у генетичному, так і географічному плані.

Імовірно, генетична і географічна віддаленість впливає на актуальність імітативного коду у вербальній репрезентації світу, спрямованості на холістичне світовідчуття, втілення конкретних і найбільш салієнтних ознак реалій, які осягаються відповідно до особливостей чуттєвого досвіду мовців. Слід очікувати, що процеси лінгво-культурної міксації значно знижують ідеофонічність.

Найменший ступінь ідеофонічнності виявляють піджини - контактні (міксовані) форми комунікації. Імітативи практично відсутні в піджинах і креолах Африки, за винятком східно-африканських англоосновних піджинів/креолів та піджинів/креолів на португальській основі, поширених у Ґвінеї-Бісау. Ці системи зазанають значного впливу з боку африканських мов з продуктивною ідеофонією. Тому їх наявність в контактних формах комунікації зумовлена лексичним субстратом [Bakker 2008, с. 144]. В піджинах з африканським, а не європейським лексифікатором, наприклад, білкіірі/піджин фула (Bilkiiri/Pidgin Fula), санго (Sango/Pidgincreole Ngbandi), ономатопея – вкрай периферійне явище і виявляється поодинокими звукоімітаціями внаслідок ускладнення комунікації і неточної передачі мовних форм, функціональної обмеженості піджинів (лише в ситуації міжетнічної взаємодії), а також активного уживання ідеофонів в усній фольклорній традиції (героїчний епос) [Bakker 2008, с. 145], яка не підтримується піджинізованими формами через їх ресурсну й функціональну нестабільність та обмеженість. Отже, соціолінгвістичний (комунікативний) ранг мови впливає на "ємність мовних знаків", їх цінність і "доречність у тих чи тих умовах комунікації" [Мечковская 2003, с.151]

Проте обмеження на ідеофонію накладаються не тільки специфікою функціонування, а й формування піджинів. Як це було продемонстровано вище, ідеофонія залежна від стабільності структури кореневої морфеми, прозорості морфемних меж. Попри той факт, що при формуванні піджинів виразною є тенденція до ізоляціїї й аналітизму (що позитивно впливає на структурну стійкість лексем), фонетична будова позначень дуже нестабільна. Фонетичний інвентар піджина редукований порівняно з системами суперстрату чи субстрату. Інтенсивно відбуваються процеси фонетичного вирівнювання (видалення і модифікація фонем, руйнування системи тонів) задля підвищення ефективності спілкування. А для ідеофонів, як відомомо, фонетичне аранжування позначень важливе, саме тому ці одиниці резистентні до історичних змін [Козлова 2015, с. 374-375].

Вірогідність висновків про неідеофонічність піджинів підтверджується і фактом непродуктивності такого типового засобу іконічного кодування, як редуплікація. Уживання повних і часткових повторів для іконічного вираження різних (лексичних, граматичних, прагматичних) значень значно зростає у більш стабілізованих креолізованих мовах [Козлова 2015, с. 169; Bakker 2005, с. 511; Bakker 2008, с. 144; Fischer 2011, с. 75], а в піджинах, на основі яких і розвиваються креольські мови, редуплікація швидше виняток, ніж правило [Bakker 2005, с. 511, 516; Mühlhäusler 2003, с. 31]. Продуктивність редуплікації й тавтологічних конструкцій у стабілізованих системах (креолах), які функціонують в умовах значної лінгвальної мозаїчності, корінiться в первинній прагматичній функції повтору – полегшувати взаєморозуміння між мовцями. П. Беккер запевняє, що повтори частотні в

“ембріонних” формах мови: “ще на стадії жаргону, до стабілізації піджину, повтор – звичайна комунікативна стратегія” [Bakker 2005, с. 519]. Виходить, що від стабілізації й ускладнення контактних мов залежить тип подвоєнь, які вживаються: повтор (стадія жаргону) → “псевдоредуплікація” [Bakker 2005, с. 519] (стадія піджину) → редуплікація (стадія креолу) → тавтологічні конструкції (більш стабілізована форма існування мови, наближена до літературного стандарту). Ці спостереження вимагають подальшого вивчення й перевірки, тому тут лише прогнозуємо, що процес структурного ускладнення й розширення комунікативних функцій мовної системи впливає на тип мотивації й функцію структур, зокрема із подвоєнням складників. Семантично невмотивований повтор, який виконує фатичну функцію в жаргонах (і піджинах), у креолізованих системах поступається семантично вмотивованій редуплікації, яка згодом втрачає пріоритетність порівняно з прагматично насиченими експресивними тавтологіями [Козлова 2015, с. 171-172].

4. Висновки і перспективи. Результати дослідження підтвердили гіпотезу стосовно актуальності іконічного (звуконаслідувального) коду для кількісно репрезентативної групи мов. Системам з ідеофонією, продуктивною на позначення звукових і незвукових денотатів, властиві такі ознаки: невизначеність генетичних зв’язків; ареальна дистанційованість; прозорість і жорсткість морфологічної (аглютинація, аморфність) та фонетичної будови позначень. Засобами ідеофонії вибудовується натуралістична модель світу відповідно до холістичного світовідчуття й орієнтації мовців на синкретизм складників вербального коду, поєднання звукової і незвукової модальності у процесах сприйняття і репрезентації інформації про світ. Ідеофонічність корелює з пріоритетними дискурсивними практиками комунікантів й спиряє реалізації когнітивної, інтенграційної, регулятивної, сугестивної й експресивної функцій мови. Зазначене дозволяє залучити параметр іконічності до координаційних характеристик мовного типу.

Перспективним вважаємо вивчення закономірностей організації інших ділянок іконічного простору в мовах різної типології. Переконані, що індекс іконічності узгоджується з семантичною домінантою та важливими імплікаціями мовної будови.

Література

Бенвенист Э. Классификация языков / Эмиль Бенвенист // Новое в лингвистике ; сост. В. А. Звенигцев. - М. : Издательство иностранной литературы, 1963. -- Вып. III : Типологическое изучение языков - С. 36-55.

Бенвенист Э. Словарь индоевропейских социальных терминов / Эмиль Бенвенист ; [пер. с фр. ; общ. ред. Ю. С. Степанова]. – М. : Прогресс-Универс, 1995. – 456 с.

Гамкрелидзе Т. В. Индоевропейский язык и индоевропейцы: Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры : в 2 ч. / Тамаз Валерианович Гамкрелидзе, Вячеслав Всеволодович Иванов. – Тбилиси : Изд-во Тбил. ун-та, 1984. – xcvi, 1328 с.

Гринберг Дж. Меморандум о языковых универсалиях / Дж. Гринберг, Ч. Осгуд, Дж. Дженкинс // Зарубежная лингвистика. II / пер. с англ. ; общ. ред. В. А. Звегинцева, Б. А. Успенского, Б. Ю. Городецкого. – М. : Издательская группа “Прогресс”, 1999(а). – С. 118–131.

Гринберг Дж. Некоторые грамматические универсалии, преимущественно касающиеся порядка значимых элементов / Дж. Гринберг, Ч. Осгуд, Дж. Дженкинс // Зарубежная лингвистика. II / пер. с англ. ; общ. ред. В. А. Звегинцева, Б. А. Успенского, Б. Ю. Городецкого. – М. : Издательская группа “Прогресс”, 1999(б). – С. 160–208.

Иванов В. В. Генеалогическая классификация языков и понятие языкового родства: материалы к курсам языкознания / В. В. Иванов ; под общ. ред. В. А. Звегинцева. – Изд-во Московского университета, 1954 - 53 с.

Иллич-Свитыч В. М. Опыт сравнения ностратических языков: семито-хамитский, картвельский, индоевропейский, уральский, дравидский, алтайский. Сравнительный словарь. Т. 1–3 / Владислав Маркович Иллич-Свитыч. – М. : Наука, 1971–1984.

Кибрик А. Е. Константы и переменные языка / Александр Евгеньевич Кибрик. – СПб. : Алетейя, 2003. – 720 с.

Климов Г. А. Кавказские (иберийско-кавказские) языки / Г. А. Климов // Языкознание. Большой энциклопедический словарь / [гл. ред. В. Н. Ярцева]. – 2-е изд. – М. : Большая энциклопедия, 1998. – С. 208-209.

Климов Г. А. Типология языков активного строя / Георгий Андреевич Климов; [отв. ред. Г. В. Колшанский]. – [2-е изд.]. – М. : Книжный дом ЛИБРОКОМ, 2009. – 320 с. – (Из лингвистического наследия Г. А. Климова).

Козлова Т. О. Роль первинної іконічності в процесах формально-семантичної диверсифікації: звуконаслідувальні редуплікації в індоєвропейській мові-основі та їх рефлекси / Т. О. Козлова // Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство) : у 2 ч. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2012. – Вип. 105 (1). – С. 61–66.

Козлова Т. О. Іконічність у лексиці індоєвропейської прамови : монографія / Тетяна Олегівна Козлова. – Запоріжжя : Кругозір, 2015. – 640 с.

Кравченко А. В. Классификация знаков и проблема взаимосвязи языка и знания / А. В. Кравченко // Вопросы языкознания. – 1999. – № 6. – С. 3–12.

Крючкова О. Ю. Редупликация в аспекте языковой типологии / О. Ю. Крючкова // Вопросы языкознания. – 2000. – № 4. – С. 68–84.
Лейбниц Г. В. О словах / пер. с фр. ; Готфрид Вильгельм Лейбниц. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2010. – 96 с.
Мейе А. Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков / пер. с фр. ; Антуан Мейе ; под ред. Р. Шор. – [по 7-му изд. перер. и доп.]. – М. ; Л. : Гос. соц.-эконом. изд-во, 1938. – 510 с.
Мейе А. Общеславянский язык / пер. с фр. ; Антуан Мейе ; хпер. и примеч. проф. П. С. Кузнецова ; под ред. проф. С. Б. Бернштейна; предисл. проф. Р. И. Аванесова и проф. П. С. Кузнецоваї. — М. : Издательство иностранной литературы, 1951. — 492 с.
*Мечковская Н. Б.*Общее языкознание:Структурная и социальная типология языков : [учебное пособие для студ. филолог. и лингв. спец.] / Нина Борисовна Мечковская. – [3-е изд.]. - М. : Изд-во "Флинта : Наука", 2003. – 312 с.
Плунгян В. А. Общая морфология: Введение в пролематику: [учебное пособие] / Владимир Александрович Плунгян. – [2-е изд., испр.]. – СПб – М. : Эдиторил УРСС, 2003. – 384 с.
Русаков А. Ю. Субстанциально-функциональная теория балканского языкового союза и славянские языки. Доклад к XIV Ме- ждународному съезду славистов (Охрид, Македония, 10– 16 сентября 2008 г.) / Русаков А. Ю., Соболев А. Н. - СПб. : Наука, 2008. - 40 с.
Сводеш М. Лексикостатистическое датирование доисторических этнических контактов (на материале племен эскимосов и североамериканских индейцев) / Моррис Сводеш ; [пер. с англ.] // Зарубежная лингвистика : в 2 т. / ред. М. А. Оборина, Т. Н. Беляева. – М. : Издательская группа "Прогресс", 1996. – Том I. – С. 7–36.
Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Эдвард Сепир ; [пер. с англ.; общ. ред. и вступ. ст. А. Е. Кибрика]. – [2-е изд.]. – М. : Прогресс, 2002. – 656 с. – (Филологи мира).
Топоров В. Исследования по этимологии и семантике / Владимир Топоров. – М. : Языки славянских культрур, 2006. – Т. 2. Индоевропейские языки и и индоевропеистика. Кн. 1. - 544 с. – (Opera etymologica. Звук и смысл).
Трубецкой Н. С. Вавилонская башня и смешение языков [Электронный ресурс] / Николай Сергеевич Трубецкой // Трубецкой Н. С. Наследие Чингисхана. - М. : Аграф, 1999. – Режим доступа : http://royallib.com/read/trubetskoy_nikolay/nasledie_chingishana.html#0
Тупицына И. Н. Речевая коммуникация: личностно-когнитивное измерение / И. Н. Тупицына. – [изд. 2-е перераб., дополн.]. – М. : Изд-во РГСУ, 2007. – 220 с.
Цивьян Т. В. Движение и путь в балканской модели мира. Исследования по структуре текста / Т. В. Цивьян ; РАН, Институт славяноведения ; ред. В.Н. Топоров. - М. : "Индрик", 1999. — 376 с.
Цивьян Т. В. Дом в фольклорной модели мира (на материале балканских загадок) / Т. В. Цивьян // Ученые записки Тартуского университета. – Тарту : Изд-во Тартуского ун-та, 1987. – Вып. 464. Труды по знаковым системам. X. Семиотика культуры. – С. 65-85.
Цивьян Т. В. Лингвистические основы балканской модели мира / АН СССР, Ин-т славяноведения и балканистики; отв. ред. В. Н. Топоров. – М. : Наука, 1990. – 207 с.
Эдельман Д. И. К теории языкового союза / Д. И. Эдельман // Вопросы языкознания. – 1978. - № 3. - С. 110-115.
Akita K. A Multimedia encyclopedia of Japanese mimetcs: A frame-semantic approach to L2 sound-symbolic words / Kimi Akita // Cognitive-Functional Approaches to the Study of Japanese as a Second Language; Kaori Kabata, Kiyoko Toratani, eds. – Boston/Berlin : Walter de Gruyter, 2016. – P. 139-168.
Akita K. The lexical iconicity hierarchy and its grammatical correlates / Kimi Akita // Iconic Investigations / ed. by Lars Elleström, Olga Fischer, Christina Ljungberg. – Amsterdam, Philadelphia : John Benjamins, 2013. – P. 331–350. – (Iconicity in Language and Literature ; vol. 12).
Ayuninjam F. F. A Reference Grammar of Mbili / Funwi F. Ayuninjam. – lanham, New York, Oxford : University Press of America, 1998. – 444 p.
Bakker P. Pidgins vs Creoles and Pidgincreoles / Peter Bakker // The Handbook of Pidgin and Creole Studies ; ed by Silvia Kouwenberg, John Victor Singler. – Malden, USA; Oxford, UK : Blackwell Publishing Co, 2008. - P. 135-157.
Bakker P. Reduplication in Pidgins and Creoles / Peter Bakker, Mikael Parkvall // Studies on Reduplication / ed. by Bernhard Hurch. – Berlin, New York : Mouton de Gruyter, 2005. – P. 511–531. – (Empirical Approaches to Language Typology ; vol. 28).
Bonfante G. The origin of the Romance languages: stages in the development of Latin / Giuliano Bonfante, Larissa Bonfante. – Heidelberg : Universitätsverlag C. Winter, 1999. – 151 p. – (Bibliothek der klassischen Altertumswissenschaften. Neue Folge. 2. Reihe, 100).
Croft W. Typology and Universals / William Croft. – [2nd ed.]. - Cambridge : Cambridge University Press, 2002 – 341 p.
Dolgopolsky A. Nostratic Dictionary / Aharon Dolgopolsky. – Cambridge : McDonald Institute for Archaeological Research, 2008.
Fischer O. Cognitive iconic grounding of reduplication in language / Olga Fischer // Semblamce and Signification / ed. by Pascal Michelucci, Olga Fischer and Christina Ljungberg. – Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 2011. – P. 55–82. – (Iconicity in language and Literature ; vol. 10).
Greenberg J. H. Indo-European and its closest relatives. Vol. 2: Lexicon / Joseph Harold Greenberg. – Stanford : Stanford University Press, 2002. – 232 p.
Güldeman T. Quotative Indexes in African Languages: A Synchronic and Diachronic Survey / Tom Güldeman. – Berlin : Mouton de Gruyter, 2008. – 707 p. (Empirical Approaches to Language Typology ; 34).
Harford C. The Bantu-Romance movement in verb and verbal inflection morphology / Carolyn Harford // The Bantu-Romance Connection: A Comparative Investigation of Verbal Agreement, DPs, and Information Structure ; ed. by Cécile De Cat, Katherine Demuth. – Amsterdam, New York : John Benjamins Publishing, 2008. – P. 111-130.
Hart E. L. Japanese and English Poetry Some Similarities and Differences / Edward L. Hart. – P. 17-24. - file:///C:/Users/Admin/Downloads/9.1hartjapanese-980a9671-9345-4870-828a-38b80601ce27.pdf
Masuda K. The physical basis for phonological iconicity / Keiko Masuda // Insistent Images. 5th Symposium on Iconicity in Language and Literature / ed. by Elżbieta Tabakowska, Christina Ljungberg, Olga Fischer. – Amsterdam, Philadelphia : John Benjamins Publishing Co, 2007. – P. 57–72.
Mladenova O. Grapes and Wine in the Balkans: An Ethno-linguistic Study / Olga Mladenova. - Berlin : Otto Harrassowitz Verlag, 1998. – 858 p.

Mühlhäusler P. Sociohistorical and grammatical aspects of Tok Pisin / Peter Mühlhäusler // Tok Pisin Texts: Fom the beginning to the present / ed. by Peter Mühlhäusler, Thomas E. Dutton, Suzanne Romaine. – Amsterdam : Benjamins Publishing Co, 2003. – P. 1–34.
Ruhlen M. On the Origin of Languages: studies in linguistic taxonomy / Meritt Ruhlen. – Stanford, California : Stanford Univ. Press, 1994. – 342 p.
Werner A. Myths and Legends of the Bantu / Alice Werner. - London : Frank Cass & Co, 1968. – 334 p.

Джерела ілюстративного матеріалу

(ЕСУМ-3) *Етимологічний* словник української мови : в 7 т. / [укл. Р. В. Болдирєв та ін.]. – К. : Наукова думка, 1985. – Т. 3: Кора – М. – 552 с.
(ЛЭСГЯ-1) *Левицкий В. В.* Этимологический словарь германских языков : в 2 т. / В. В. Левицкий. – Винница : Нова кныга, 2010. – Т. I. – 616 с.
(СУМ) *Словник* української мови : в 11 т. [Електронний ресурс]. – 1970–1980. – Режим доступу : http://sum.in.ua/ – API 2014, Webmezha.
(ФЭСРЯ-3) *Фасмер М.* Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / М. Фасмер ; [пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева]. – 4-е изд., стер. – М. : Астрель: АСТ, 2007. – Т. 3: Муза-Сят. – 830, [2] с.
(DIEJ) *Dictionary* of Iconic Expressions in Japanese. Vol. I: A–J. Vol II: K – Z / [ed. by Hisao Kakehi, Ikuhiro Tamori, Lawrence Schourup: with the assistance of Leslie James Emmerson]. – Berlin : Mouton de Gryteur, 1996. – 1468 p.
(IEED) *Indo-European* Etymological Dictionary – Indogermanisches. Etymologisches Wörterbuch (J. Pokorny, 1959). A Proto-Indo-European language lexicon, and Etymological Dictionary of Early Indo-European languages [Electronic resource] / [scanned and recognized by George Starostin]. – Moscow. – 1104 p. – Access mode : http://dnghu.org/indoeuropean.html
(JTSh) *Japan* Trend Shop [Electronic resource]. – 2016. - Access mode : http://www.japantrendshop.com/pachi-pachi-clappy-p-2246.html
(SYE) *Starostin S.* Yenisseian etymology / [comp. by Sergei Starostin, 1995] [Electronic resource] / Sergei Starostin // The Tower of Babel. An Etymological Database Project in conjunction with The Global Lexicostatistical Database. – 1998–2005 (Sergei Starostin), 2006–2013 (George Starostin). – Access mode : http://starling.rinet.ru/
(TJN) *The Jaded* Network [Electronic resource]. – TheJADEDnetwork, 2016. - Access mode : http://thejadednetwork.com/sfx

УДК 811.133.1(003.22+003.32)"08/20"

СИДЕЛЬНИКОВА Л. В.
(Київський національний лінгвістичний університет)

НОВІТНІ ПІДХОДИ ДО ОБҐРУНТУВАННЯ ВИНИКНЕННЯ ПИСЬМА

Стаття присвячена вивченню еволюції письма з позиції отриманих результатів новітніх досліджень в історичній, філософській, мовознавчій наукових парадигмах. У роботі висвітлено основні шляхи становлення й розвитку писемності як знакової системи. Циклічний розвиток письма від піктограми, ідеограми, ієрогліфа й фонограми розглядається як процес спрощення людського мислення, внутрішньої деградації людини.
Ключові слова: *писемність, піктографічне, ідеографічне, фонографічне письмо, мовний знак, символ, образ, еволюція, деградація.*

Сидельникова Л.В. Новые подходы к обоснованию появления письма. Статья посвящена изучению эволюции письма с позиции полученных результатов новейших исследований в исторической, философской, языковедческой научных парадигмах. В работе освещены основные пути становления и развития письменности как знаковой системы. Циклическое развитие письма от пиктограммы, идеограммы, иероглифа и фонограммы рассматривается как процесс упрощения человеческого мышления, внутренней деградации человека.
Ключевые слова: письменность пиктографическое, идеографическое, фонографическое письмо, языковой знак, символ, образ, эволюция, деградация.

Sydelnykova L.V. New approaches to the justification of writing origin. The article is devoted to the study of the evolution of writing from the perspective of the results of the latest research in historical, philosophical, linguistic research paradigms. This work highlights the key ways of formation and development of written language as a sign system. The cyclical development of the letter from the icons, ideograms and phonograms character is considered as a process of simplification of the human mind, the human internal degradation. The need to store knowledge in written sources demonstrates not the progress of mankind, and its degradation. Even geniuses of science know that ideas are born not on paper but in creative thinking. Numerous studies in the field of cognitive science - the science of thinking - show that people think in symbols rather than words.
The primary function of writing was intended to express the spirit gained experience and knowledge of the divine order of the universe. That is why the written language should be the evolution and development of the spiritual world of the individual and humanity. However, each individual phase of development simplified writing. The small icons transmit messages, and simple stories. So pictographic writing fixes images of perception and representation. Ideographic writing becomes a kind of scheme, devoid completeness image and imagery. In this scheme only a few elements remain fixed object. External image gradually falls out of the sign and with it the loss of imagery leads to change the function of writing. Writing began to record sounds. So Phonographic writing began to transmit only words in phonetic and grammatical forms.
Cyclic writing development occurs in a spiral form. From the picture complete, image of the world symbolic paintings - icons, the source of which is the mental human space from ideograms - a sign that transfers more compressed information, a certain idea of abstract or symbolic nature, over time, to the ideograms, which usually consists of simple elements that are endowed with their own

values. The last stage is the Phonographic writing, basic functional load which is fixing the sound structure of language. So sign language loses figurative representation of reality.
It is because of the loss of image, the ability to see and transmit information integrity we allowed ourselves to assume that such a development of the sign is due to the degradation of human evolution in general.
Key words: writing, pictographic, ideographic, phonographic writing, language sign, symbol, image, evolution, degradation.

Аналіз виникнення письма – дуже важливе спеціальне питання, що має свою довготривалу історію, величезну наукову літературу та чималу кількість різнопланових поглядів. У нашій роботі ми маємо на **меті** описати становлення та розвиток письма для того, щоб показати нові шляхи розвитку писемності з урахуванням новітніх історичних, філософських та мовознавчих розробок, які ще не увійшли у загальнопоширену теорію мови. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**: окреслити основні напрями у вивченні проблем виникнення письма; висвітлити шляхи становлення піктографічного, ідеографічного, фонологічного письма; визначити особливості еволюції циклічного розвитку письма. **Актуальність** роботи визначається оновленим підходом до онтології письма. **Об'єктом** дослідження виступає мовні знаки різних видів письма, а **предметом** – еволюція письма з позиції новітніх історичних, філософських та мовознавчих теоретичних позицій.

Загальновідомо, що писемність виникла на достатньо високому рівні розвитку суспільства, на рівні, коли вже розвинулася свідомість людини та відбувається процес оформлення членороздільного мовлення. Поява писемності була закономірним продуктом поступового розширення засобів взаємного спілкування людей, зумовленими практичними потребами суспільного життя. На відміну від усної мови, яка створювалась людиною несвідомо, писемність є результатом свідомої творчості людей, яка протягом свого історичного розвитку змінювалась свідомо.

Своїм генетичним корінням писемність сягає глибокої давнини, коли людина ще не володіла членороздільним мовленням, а спілкувалася за допомогою нерозбірливих звуків, міміки та жестів. Комунікативну функцію, яка опосередковувала зв'язок людини з іншими, виконували різні засоби, деякі з них мали ненавмисний характер, інші – довільний. Сліди на піску, попіл після приготування їжі, розкидане каміння, різноманітні звуки неминуче слугували знаком для інших людей, сповіщали про наближення ворога чи тварини тощо. На основі неодноразового сприйняття цих зв'язків поступово у людей склалося й навмисне використання різних предметів та явищ з метою додаткової комунікації. Отже, різноманітні предмети почали виконувати у житті людини поряд з іншими й комунікативну функцію. Разом із тим, ані предметна форма комунікації, ані спілкування за допомогою вузликів та зарубок, що виникли пізніше, не представляли собою писемність. Хоча це створило передумову для того, щоб перейти до використання як засобу спілкування не до самих предметів, а до їх зображень. Саме зображення предметів з метою комунікації й стала початком народження писемності, яка зазнала у своєму історичному розвитку декілька стадій: малюнкову, ієрогліфічну, фонетичну.

Ця традиційна теорія виникнення писемності у деяких учених сьогодення викликають сумніви. Відкриття вірогідних свідчень доісторичної думки все ще приносять нові факти про існування письма на Землі. Так, загальноприйнятою, викладеною вище, є думка про те, що мовлення передує письму і виникнення писемності вважається досягненням людської еволюції. На сьогоднішній день у зв'язку з появою нових фактів, про які мова піде далі, набуває достовірності теза про те, що писемність була винайдена у результаті деградації людства. Пояснимо цю гіпотезу.

Згідно з ведичною культурою та літературою, старовинні манускрипти повідомляють нам про досягнення давніх цивілізацій, про технології, яким позаздрив би сучасний світ, про культуру, яка за рівнем розвитку перевершувала нашу. Санскритські документи, твори ведичної Індії дають нові свідчення про місцезнаходження первісної колиски людства. Таким чином, Веди прямо кидають виклик науці, яка підтримує теорію про поступову еволюцію. Саме тому академічна наука не вважає Веди достовірним джерелом та приєднує

тексти Вед до міфології. Адже, згідно з ведичним літописом, Земля населена розумними людьми протягом мільйонів років, технічні досягнення, що існували тисячоліття тому, далеко переважали сучасні, а значна кількість давніх культур, невідомі сучасним історикам, були набагато цивілізованіші, ніж культури нашого часу. Сьогодні докладно вивчені факти, що свідчать про те, що людство на мільйони років старіше, ніж припускає сучасна теорія. Згідно з класичною теорією перші родичі людини були мавпоподібними і виникнули на Землі приблизно 25 мільйонів років тому, ті, хто ходять прямо з'явилися 20 млн. років тому. На думку вчених-класиків, ніяких складних цивілізацій у той час не могло бути, оскільки homo sapiens виник відносно недавно – 100 тис. років тому. Велика кількість артефактів свідчить, що людина жила ще в епоху динозаврів: це знайдені у штаті Невада складні вироби тогочасної людини віком 50 млн. років тому, віднайдений скам'янілий палець людини, якому 130 млн. років. Подібних «аномальних» знахідок вже нараховують значну кількість. Вони вивчені й описані у книзі «Невідома історія людства» Майкла Креми та Річардса Томсона. Вчені довели, що давні ведичні тексти виявилися дійсністю [Кремо, Томсон 2004].

Що стосується виникнення письма, то й у цьому випадку сучасна наука не дала переконливої відповіді. Останні знахідки доводять цей факт. Наприклад, з єгипетських усипалень зняли ієрогліфічні надписи, що датуються 4 тис. до нашої ери. До цієї доби також належать й давні надписи, які були виявлені при розкопуванні шумерської цивілізації. Що ж стосується мови Вед – санскриту, то вчені відмічають, що Веди написані на різних формах санскриту [S. Piggot 1962, c. 249]. З цього логічно випливає, що писання були складені у різні часи. Так, наприклад, мова Рігведи повинна була пройти 5 етапів еволюції перед тим, як стати мовою Упанішад. Проте представники ведичної традиції (С. дас Госвами, R. Garbe, K. Frazier) стверджують, що знання Вед набагато старше, ніж сама мова у її різних формах. Спочатку Веди промовлялися та передавалися в усній формі. Слід додати, що оригінали Вед не збереглися, їх писали на пальмових листках, які швидко руйнувалися у індійському кліматі. Найдавніші рукописи датуються 1 тис. до н.е. Завдяки традиції точно переданого знання більшість цих рукописів співпадають з текстами, написаними набагато пізніше, а саме у XVIII ст. нашої ери, коли в Індію мусульманами було завезено папір. Слід також вказати, що спочатку існувала тільки одна Веда, яка, як вже було зазначено вище, передавалась усно. Пізніше, 5 тис. років тому, коли людський інтелект ослабнув та почалась деградація людства, первісна Веда була записана ученим Вьясою у вигляді 4 текстів та додатків до них, які були вже зрозумілі всім людям.

Таким чином, не можна вважати писемність ознакою цивілізованості. Разом із тим, сучасна наука продовжує визнавати опанування письмом ознакою розвинутої цивілізації і у своїх дослідженнях, не вивчивши у давній культурі існування писемної традиції, сміливо відносить її до розряду примітивних. Проте історія свідчить про протилежне. В Античній Греції читець був здатним запам'ятовувати напам'ять сотні тисяч віршів. Завдяки цій усній традиції до нас дійшли «Іліада» і «Одисея». Давні ведичні брахмани, почувши матеріал лише один раз, могли запам'ятати й дослівно відтворити його. Дивовижним залишається той факт, що традиція дослівного запам'ятовування ведичного знання не є гіпотезою, це доведене явище. Навіть у сучасній Індії є школи, де учні заучують дослівно матеріал, не допускаючи помилок у вимові та наголосі. Веди стверджують, що необхідність зберігання знань у писемних джерелах свідчить не про прогрес людства, а про його деградацію. Навіть генії науки знали, що ідеї народжуються не на папері, а у образному мисленні. Чисельні дослідження у галузі когнітивістики – науці про мислення – доводять, що люди мислять скоріш символами, ніж словами.

Не тільки забута ведична культура применшує цінність письма. Відомою залишається легенда, яку переказав Сократ Платону. Вона розповідає про те, що мешканці долини Ніла не дуже високо цінували писемність. Бог на ім'я Тот дарував фараонам тих часів писемність, гадаючи, що вона збагатить пам'ять єгиптян, але фараон не погодився і сказав, що цей винахід зробить душі забудькуватими, покладаючись на писемні знаки, люди загублять пам'ять.

Підсумовуючи вищевикладене, слід зауважити, що виникнення писемності безумовно залишається значущою подією у житті будь-якого суспільства, без якої немислимо існування сучасного техногенного світу. Разом із тим, треба взяти до уваги зазначені в роботі факти для того, щоб у подальшому розвитку людства писемність слугувала еволюції та розвитку його духовного світу. Оскільки у своїй первісній функції писемність все ж таки мала на меті передати, насамперед, набутий духовний досвід та знання про божественний устрій світобудови.

У сучасному мовознавстві традиційно прийнято вважати, що сучасна писемність пройшла такі етапи становлення: піктографічний, ідеографічний і фонографічний. Кожен із представлених типів письма мали тривалу історію свого вдосконалення виходячи з початково створених видів. Розглянемо кожен крок розвитку писемності окремо.

Піктограма – один з видів дописьма, який представляє собою малюнкове письмо або картинопис – зображення предметів, подій та явищ за допомогою умовних знаків. Слід згадати, що прототипом піктографічної системи стали символічні предмети та умовні мнемонічні знаки, які мали на меті передачу і закріплення інформації. Поступово таким малюнкам стали надавати певної умовності та символіки. Це вже були не просто картинки, а так зване «малюнкове письмо», що в науці отримало назву піктографії. Проблемам піктографії та її інтерпретації присвячено чимало наукових робіт відомих російських (Ю. В. Кнорозов, А. І. Давлетшин), українських (Л. Є. Єрмоленко), чеських (Ч. Лоукотка), французьких (А. Фрютігер) та американських вчених (Лаунсбурі, Т. Проскурякова). У зазначених роботах зазначається, що особливістю піктографічного письма є його доступність, оскільки воно не пов’язане з конкретною мовою та може бути розшифровано («прочитано») носієм будь-якою лінгвокультури. Піктограми завжди зрозумілі, навіть для відносно неграмотного читача та легкі у зображенні. Невипадково значна кількість піктографічних знаків використовується сучасними культурами у рекламі, комп’ютерній мережі, знаках регулювання дорожнього руху, олімпійській символіці, вивісках тощо як допоміжний засіб спілкування.

Іншою властивістю піктографічного письма є його наочність, що дозволяє передавати невеликі повідомлення та записувати нескладні оповідання. Отже, піктографічне або малюнкове письмо фіксує образи сприйняття та уявлення. Малюнкове письмо відображає не окремі думки і тим більше не окремі поняття, а сукупність думок, які передають цілісну ситуацію. Цей факт доводить те, що людина мислить скоріш образами, а не окремими думками. Піктограма не називає окремий предмет, вона не слугує засобом позначення, а є цілісним образом просторового зв’язку ситуації. Таким чином, малюнкове письмо представляє собою засіб фіксації наочно-образних форм мислення.

Втративши зоровий образ та перетворившись на немотивований знак, піктограма змінилася на ідеограму, а піктографія на ідеографію. Сам термін «ідеографія» (від грецького idea – поняття та grafo – пишу) вказує на здатність такого письма передавати абстрактні поняття. За визначенням Л. Є. Єрмоленко, «ідеографія – своєрідний вид писемності, який має у своєму арсеналі графічні знаки (ідеограми), що можуть позначати слова, поняття (логограми), подекуди навіть значимі частини слова (морфограми)» [Єрмоленко 2005, с. 40]. Саме тому ідеографічне письмо часто називають логографією, оскільки основним графічним інвентарем є система логограм – закріплених за певним словом ідеографічних знаків. Слід також вказати, що у розвитку мовознавчої науки ідеографічне письмо також отримало назву фразове. Цей термін вперше було застосовано видатним вченим К. Майнхофом, який помітив, що основні частини речення часто передаються малюнковими знаками [Доблхофер 2002, с.8]. Процес трансформації піктограм у ідеограми мав складний характер. Утворення знаків-ідеограм для слів, які передавали конкретне значення та піддавалися зображенню, відбувалося шляхом спрощення графічного начертання.

Таким чином від повного зображення предмета та ситуацій людство перейшло до схематичного зображення окремих деталей зображуваного об’єкта. На відміну від піктографічного письма, ідеографія не відтворює цілісну ситуацію, хоча кожен окремий

елемент запису – ідеограма або ієрогліф – репродукує деякі характерні риси зображуваного предмета. Разом із тим, це вже не звичайний малюнок, а зображення узагальнених понять та уявлень [Горский 1957, с. 149] По мірі того, як писемність поширювалась та пристосовувалась до потреб повсякденного життя, все більше відчувалася необхідність у регулюванні сталої форми повідомлень з метою уникнення двозначності та різних домислів окремих знаків. Малюнки ідеографічного письма потребували спрощення і фіксації певного змісту. Спрощена та стилізована форма знаків і збільшення їх кількості дала народження вищому етапу ідеографічного письма – ієрогліфічній писемності.

На відміну від власне раннього ідеографічного письма, ієрогліфіка перетворюється на своєрідну схему, позбавлену повноти зображення, образності. У цій схемі зберігаються лише окремі елементи фіксованого предмета. Зовнішнє зображення поступово випадає з ієрогліфа і разом з цим випадінням образності відповідно й змінюється його функція. Так значна кількість ієрогліфічних письмен мали, з одного боку, символічний характер, оскільки ще зберігали у собі безпосередні зображення конкретних предметів, а з іншого – вони вже містили у собі фонетичні елементи, оскільки почали позначати окремі звуки шляхом накреслення предмета, найменування якого має у собі звук. З образу предмета ієрогліф перетворюється у засіб його позначення. Втративши свою зовнішню схожість, ієрогліф надолужував цю втрату збагаченням свого внутрішнього змісту. Він став засобом фіксації узагальненого змісту думки, засобом формування та закріплення абстрактного поняття. Таким чином ієрогліф забезпечив нескінченну кількість їх комбінацій для вираження різних думок у контексті писемного мовлення [Горский 1957, с. 198]. Отже, ієрогліфіка примушувала людей запам’ятовувати сотні, навіть тисячі знаків (у Давньому Китаї їх нараховували понад 50 тис.). Цей факт підштовхував людство до скорочення як кількості, так і спрощення начертання ієрогліфів. Поступово ідеограми поступилися місцем фонетичним знакам, які почали стрімко збільшуватися та іноді виконували детермінативну функцію.

Таким чином, на цьому етапі розвитку писемності головною проблемою стало спрощення та підвищення доступності графічних знаків, а, разом із тим, і диференціація ідеографічних знаків у їх різних значеннях. Як результат зазначеного було зроблено декілька спроб спростити засоби письма. Виходячи із зв’язку мови та письма, на думку А. А. Реформатського, ці спроби мали різні характери. Перший шлях брав до уваги тільки лексичний рівень мови. Саме такий шлях обрала китайська писемність. Наприклад, для позначення поняття «сльоза» слід було сполучити два знаки: «око» та «вода», для того, щоб виразити поняття «гавкати» треба було з’єднати знаки «собака» та «рот». Іноді логіка таких сполучень була малозрозумілою, і цей засіб скорочення ідеографічних знаків став малопродуктивним.

Інший шлях скорочення та спрощення ідеографічного письма був пов’язаний з граматикою. Кореневі ієрогліфи зберігалися незмінними, а в довільних формах цих коренів вживалися додаткові ієрогліфи зі значенням афіксів. Такий спосіб можна було використовувати тільки у тих мовах, де є розчленування слів на корені та афікси [Реформатский 1996, с. 189-190]. Так, наприклад, у Вавилоні створюються особливі позначки для передачі афіксів, а також застосовується «ребусний метод» запису слів. Оскільки кількість коренів майже безкінечна, а для кожного кореня потрібен окремий ієрогліф, то зазначений метод став неспроможним скоротити кількість ідеографічних знаків.

Найпродуктивнішим засобом виявився фонографічний (від грецького *phone* – «звучання» та *grapho* – «пишу»), коли на письмі почали передаватися слова не тільки у граматичній формі, але й у фонетичному обрисі. Система письма «один символ – одне слово» поступово трансформувалася у систему «один символ – один склад». Усі викладені вище факти про впровадження у систему письма нових засобів для передачі переносних значень та абстрактних понять шляхом використання детермінативів та фонетичних компонентів свідчать про перехід від ідеографічного до логографічного силабічного

принципу письма. Письмо розвивається від іконічності до схематичності, від зображення до фонографії, від великих наборів знаків до їх обмеженої кількості.

Висновки. Усі зазначені вище зміни в системі письма були пов'язані з розвитком мислення у людей, а скоріш, згідно з представленою нами концепцією, з внутрішньою деградацією людства. Втрата образного мислення, нездатність запам'ятовувати велику кількість знаків, розвиток абстрактного значення знака, невідповідність знака позначеному предмету, руйнація первісного значення знака, з його давнім магічним наповненням, а, відповідно, зв'язку з першоджерелом Всесвіту та природи, доводить той факт, що людство поступово втрачало розуміння свого призначення на Землі.

Циклічний розвиток письма відбувається у спіралеподібній формі: символ (образ)→ піктограма → ідеограма → ієрогліф → літера. Від зображення цілісної картини світу символічними малюнками – піктограмами, джерелом яких виступає ментальний простір людини, спочатку до ідеограми – знака, що передає вже більш стислу інформацію, певну ідею абстрактного або символічного характеру, з часом до ієрогліфа – умовного знака, який, як правило, складається з простих елементів, що наділені своїми власними значеннями; останнім етапом виступає власне літера – графічний знак, основним функціональним навантаженням якого є фіксація звукової будови мови, повністю втрачаючи образне представлення дійсності. Цей етап вважається завершальним в еволюції алфавітної писемності. Саме через втрату образу, здатність бачити та передавати цілісність інформації ми дозволили собі припустити, що такий розвиток мовного знака зумовлено деградацією людської еволюції загалом.

Представлене обґрунтування теорії виникнення письма відкриває **перспективу подальших наукових розвідок**, зокрема, вивчення еволюції літерних знаків конкретної мови у фонографічному та ідеографічного аспектів з урахуванням новітніх тенденцій у сучасній науці.

Література

Доблхофер Е. История письма. Эволюция письменности от Древнего Египта до наших дней / Ернест Доблхофер, Иоганнес Фридрих ; [пер. с нем. Г. М. Бауэра, И. М. Дунаевской]. — М. : ЭКСМО, 2002. — 400с.

Єрмоленко Л. Ю. Піктографічні та ідеографічні знаки у сучасній французькій мові / Лариса Юріївна Єрмоленко. — К. : Видавець Карпенко В. М., 2005. — 220 с.

Кремо М. Неизвестная история человечества / Майкл Кремо, Ричард Томсон ; [пер. с англ. В. Филипенко]. — М : Изд-во "Философская Книга", 2004. — 592 с.

Мышление и язык / [под ред. Д. П. Горского]. — М. : Госполитиздат, 1957. — 408 с.

Реформатский А. А. Введение в языковедение / Александр Александрович Реформатский / [под ред. В. А. Виноградова]. — М. : Аспект Пресс, 1996. — 536 с.

Piggot S. Prehistoric India to 1000 B. C. / Stuart Piggot. — L. : Cassell and Co., 1962. — 329 p.

УДК 811.111-26:81’42

БИСТРОВ Я. В.
(*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника*)

КОРЕФЕРЕНТНІ ВІДНОШЕННЯ У СТРУКТУРІ ФРАКТАЛЬНОГО КОНЦЕПТУ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛОМОВНОГО ОПОВІДНОГО ТЕКСТУ)

У статті обґрунтовано роль текстової кореферентності у структурі фрактального концепту у світлі лінгвосинергетичної теорії. Встановлено, що фрактальний концепт є макропропозицією синергетичної макроструктури біографічного тексту. Доведено, що кореферентні пари і ряди є засобами фрактальної концептуалізації інформації у наративі, а флуктуації референтної зони концепту забезпечують процес тиражування кореферентних найменувань біографічного суб’єкта.
Ключові слова: фрактальний концепт, кореферентність, біографічний суб’єкт, біографічний наратив, лінгвосинергетика.

Быстров Я. В. Кореферентные отношения в структуре фрактального концепта (на материале англоязычного повествовательного текста). В статье обоснована роль текстовой кореферентности в структуре фрактального концепта в свете лингвосинергетической теории. Установлено, что фрактальный концепт является макропропозицией синергетической макроструктуры биографического текста. Показано, что кореферентные пары и ряды являются средством фрактальной концептуализации информации в нарративе, а флуктуации референтной зоны концепта обеспечивают процесс тиражирования кореферентных наименований биографического субъекта.
Ключевые слова: фрактальный концепт, кореферентность, биографический субъект, биографический нарратив, лингвосинергетика.

Bystrov Ya. V. Coreferent relations in the structure of fractal concept (case study of English narrative). The article reveals the role of textual coreference in the structure of fractal concept in the light of linguosynergetic theory. Theoretical and methodological bases of the research are the theory of linguistic fractals used for the analysis of fractal content of the fictional text, and consequently for the analysis of textual fractality in the scope of cognitive linguistics. Typical characteristics and properties of fractals are determined by their similarities between their parts and the whole, and by the embedding property of these structures in the synergetic macrostructure of biographical text within the framework in the cognitive macrostructure of the narrative. Repeated iterations, the wholeness of the parts of biographical narrative (its beginning, the middle, and the end) in the fractal branches and embedding properties, the synthesis of the whole and their parts, they all construct a narrative scheme of biography. It is established that fractal concept is one of the macropropositions in the synergetic macrostructure of biographical narrative. It is proved that coreferent pairs and sets are the means of fractal conceptualization of information in the narrative, and the fluctuations of the referent zone of the concept facilitate the duplication of coreferent nominations of the biographical subject. Coreferent nominations as the means of verbalization of the fractal concept are represented by (a) proper names, their phonetic variants and graphical abbreviations, contextual substitutes which form metaphorical images of the biographical subject; (b) some descriptive structures including stylistic comparisons; (c) syntactic structures including predicative units which often imply the narrator’s subjective identification of the biographical subject. The idea of the fractal concept contributes to the multiple interpretations of the identity of biographical subject.
Key words: fractal concept, coreference, biographical subject, biographical narrative, linguosynergetics.

Спроби інтеграції понять синергетики в лінгвістику у багатьох випадках обмежуються не тільки фрактальним аналізом метафори [Орлова 2011; Хахалова 2008], розробкою синергетичних основ метафоричного смислотворення в художньому тексті [Бакиев 2015] чи семіотико-синергетичним дослідженням фрактальності текстотвірної категорії інтертекстуальності [Олизько 2009]. Теорія лінгвістичних фракталів слугує не тільки основою для аналізу фрактальної сутності тексту, а є ще й підґрунтям для аналізу текстової фрактальності у межах постулатів когнітивної лінгвістики, які розкривають зв’язок таких операцій процесу категоризації досвіду людини, як порівняння, ототожнення, аналогію, із структурними частинами тексту.

Мета статті – розкрити специфіку текстуальних кореферентних відношень у структурі фрактального концепту (ФК) у світлі лінгвосинергетичної теорії. **Завданнями** статті є: 1) обґрунтування текстотвірної ролі кореферентності у синергетичній макроструктурі біографічного наративу; 2) встановлення кореферентних номінацій референта біографічного суб’єкта, які об’єктивують фрактальний концепт тексту.

Об’єктом дослідження є фрактальний концепт у синергетичній макроструктурі біографічного наративу. **Предметом** статті виступають засоби об’єктивації фрактального концепту у синергетичній макроструктурі біографічного наративу.

В сучасних лінгвістичних концепціях фрактальної теорії перші спроби поєднати теорію фракталів із когнітологічною наукою зроблені зокрема у межах дослідження процесів самоорганізації мовленнєвого твору в нейроподібній мережі [Пихтовникова 2015], лінгвокогнітивного аналізу фрактальної метафоричної моделі у наративі [Орлова 2011; Хахалова 2008; Bystrov 2014], проблем мовної динаміки дискурсу в річищі когнітивної синергетики [Бронник 2009], а також метафоричної інтерпретації складних структур фрактальної семіотики [Галушко 2014]. У лінгвістичній концептології, наприклад, С. Г. Воркачов уперше звернув увагу на схожість концепту із фрактальними структурами [Воркачев 2005, с. 12], зауважуючи, що "концепт наближається до фрактальних структур, які характеризуються надламаними межами, що відтворюється в "матрьошковій" самоподібності частин, а також роздрібній (*фрактальній* – Я. Б.) розмірності внутрішнього простору, видимим аналогом якого може бути пожмаканий папір" [там само, с. 12].

Типовими характеристиками фракталів є їхня самоподібність, тобто подібність частин до цілого і вкладеність цих підструктур у синергетичній макроструктурі тексту, яка вигідно доповнює загальну когнітивну макроструктуру наративу. Багаторазові повторення (ітерації), синергія частин біографічного оповідного тексту (початку, середини і кінця) у фрактальних галуженнях і вкладеннях, синтез цілого з генерацією окремих елементів стають цілком прийнятними для побудови наративної схеми біографії. Наприклад, уривок з роману Д. Лоджа про життя Генрі Джеймса, є свідченням евристичної ускладненої наративної схеми, де наратор створює типову фрактальну структуру, т.зв. кільцеву причинність [Соснин 2011, с. 12], в основі якої самоподібні структурні частини накладаються одна на одну або ж повертаються у зворотньому порядку: *It begins at the end of the story, or near the end, and then goes back to the* ***beginning****, and works its way to the* ***middle****, and then rejoins the* ***end****, which is where it begins <…>* [Lodge, *Author, Author,* p. 1].

Співвідношення фракталів зі структурою художнього тексту дає можливість виокремити їхні основні властивості: 1) частина фракталу певним чином подібна цілому (насправді, у фрактальній теорії ця послідовність подібностей поширюється на нескінченність, однак важко уявити справжню нескінченну послідовність фрактальних повторень); 2) сприйняття фракталу відбувається відповідно до послідовності вкладених рівнів. Як правило, фрактальні структури спрямовані на нескінченність, однак скінченність, до прикладу, художнього (наративного) простору виникає за умови, коли в нього вводиться тимчасовий вимір (інший модифікований простір) і чинник автора/наратора. Найбільш розширені наративні простори з елементами фрактальності можна спостерігати в літературі постмодернізму, де відбувається абстрагування (відсторонення) від конкретного автора. Низка ознак, серед яких багатовимірність інтертекстуального простору, єдність протилежних тенденцій, відсутність жорстких опозицій, множинність смислів, стилізація та ін., зближують постмодернізм із теорією фракталів [Пономаренко 2006б, с. 240].

Будь-яка повторна репрезентація знаків (їхніх форм чи смислів) у наративному тексті, на нашу думку, дозволяє з'ясувати особливості його фрактальної організації крізь призму поняття текстової *кореферентності* (від лат. *со-* – префікс, що означає сумісність, і референт (референтна тотожність) – відношення між компонентами висловлення (зазвичай іменними групами), які позначають один і той самий позамовний об'єкт чи ситуацію, тобто мають один і той самий референт [ЛЭС 1990, с. 243]. Кореферентність є текстотвірною категорією у відношенні до категорій цілісності (когерентність) і зв'язності (когезії) тексту як чинників, які організовують його смислову структуру.

У біографічному наративі, у якому фактуальна / нефактуальна інформація про життєву історію біографічного суб'єкта зорієнтована на передачу його життєвого досвіду, референційну зв'язність його структурних частин забезпечують кореферентні (субститутивні) співвідношення на позначення одного референта біографічного суб'єкта в тексті. Текстотвірний характер кореферентності забезпечує "вербальна різноаспектна репрезентація об'єкта, представляє концептуальну картину світу шляхом фрагментації її окремих компонентів, найоптимальніше виявляється у будь-якому типі тексту" [Куриляк

2004, с. 27]. У процесі представлення біографічного суб'єкта мовні одиниці, які пов'язуються відношеннями тотожності на позначення одного референта, виступають у ролі наративних кореферентних одиниць, які є засобами фрактальної концептуалізації інформації у наративі.

Отже, фрактальний потенціал упорядкованих структурних частин і самоподібних патернів сприяє їх тиражуванню на основі кореферентності як важливої текстової категорії, яка забезпечує референційність, цілісність і семантичну зв'язність наративу.

Лінгвокогнітивна специфіка фрактальної організації біографічного наративу визначається моделюванням наратотвірної структури, *фрактального концепту*, який ґрунтується на нерегулярній самоподібності (самототожності) його підструктурних елементів і є макропропозицією, котра забезпечує когерентність наративу. Цей ментальний комплекс реконструюється в наративах про біографічні суб'єкти, характеризується "найвищим ступенем інформаційного стискання системи" [Бронник 2009, с. 18].

В синергетиці фрактал як результат моделювання дозволяє стверджувати про якість усієї сукупності елементів у межах одного рівня (або декількох рівнів). Як наслідок, фрактал у концептуальному просторі наративу може виступати ефективною моделлю, за допомогою якої можна пояснити взаємозалежність і взаємодію якісної упорядкованості внутрішніх рівнів текстової структури (послідовності ітеративних структур) і кількісної дискретності (зведення нескінченних послідовностей до кінцевого числа закономірностей).

Останнє твердження про взаємозалежність і взаємодію стало відправною точкою для визначення наратотвірного статусу ФК наративу. Поєднанням фрактальної теорії із лінгвокогнітивним підходом, як зауважує С. М. Плотнікова, досягається динамізм наративу, коли фрактальні простори "самоорганізовуються за принципом живого наростаючого знання і самі вилучають із себе той когнітивний аспект, який і є основним для їх формування" [Плотникова 2011, с. 33]. Цей концепт моделюється насамперед за принципом самоподібності, у відношеннях фактуальності та нефактуальності, які відображаються у проекціях світу реального на зображений світ оповіді, різного роду перенесеннях із актуалізованого у віртуальне, від менш масштабного до більш масштабного.

Структуротвірним елементом ФК біографічного наративу є біографічний суб'єкт, його вербалізовані кореферентні номінації у кореферентних рядах, які утворюють когнітивну проекцію із актуального світу у світ наративний. Зважаючи на проблему співвідношення ознак фактуальності та нефактуальності у відношенні до референтного простору наративу, останній є "продуктом індивідуальної творчої свідомості, цілковитою вигадкою, яким б правдоподібним він не був. Навіть беручи за основу реальні події та реальних людей, письменник-митець мусить осмислити їх і тільки мисленнєвий зліпок перетворити в об'єкт опису, тобто в референт" [Колегаева 2000, с. 99].

Актуалізаторами цього мисленнєвого конструкту є референт біографічного суб'єкта і його кореферентні номінації у біографічному наративі. Отже, маркером вербалізації референта є кореферентна номінація біографічного суб'єкта, тобто імені референта, яке проектується на наративний простір тексту. Референт біографічного суб'єкта взаємодіє з іншими самоподібними референтами, які об'єднуються в одному наративному просторі. Когнітивний механізм тиражування кореферентів ФК визначається за критерієм подібності біографічних референтів, які в різних "подобах" інтерпретуються наратором як можливі форми існування наративної ідентичності у біографічному тексті.

Процедура аналізу мовної об'єктивації ФК розпочинається із визначення ключової номінації біографічного суб'єкта, яка конденсовано репрезентує змістовий обсяг концепту, а також встановлення вербалізованих кореферентних номінативних субститутів (лексем та словосполучень) у кореферентних групах, які функціонують як семантично марковані вторинні образотвірні одиниці у наративному просторі.

Першоосновою кожної із проекцій наративного простору є нуклеарна точка (критична точка галуження) референтної зони концепту (РЗК). Ключовою номінацією виступає ім'я ФК, яке становить нуклеарну точку галуження РЗК, репрезентує денотативно-сигніфікативну сутність біографічного суб'єкта. Процес тиражування реального референта і його фікційної

співвіднесеності розпочинається від точки біфуркації із уведення тих елементів, які призводять систему до нового стану і згодом скеровують подальший когнітивний процес визначення властивостей ФК. Референтну зону ФК актуалізують мовні кореферентні номінації, які фрактально самоподібні у кореферентних парах і рядах. Така процедура підтверджує думку О. В. Падучевої про те, що для виявлення концепту необхідним постає аналіз процесів номінації, оскільки "множинність концептуалізацій – це наслідок вибірковості людського сприйняття, яка лежить в основі когнітивної діяльності загалом" [Падучева 2004, с. 529].

Флуктуації РЗК призводять до певних відхилень, які забезпечують процес тиражування кореферентних найменувань біографічного суб'єкта. Відтак, флуктуації як ідентифікатори синергетичної макроструктури наративу, які розхитують референтну зону ФК і від яких залежать вербалізовані вияви ФК, розмежовуються за такими наратотвірними параметрами: [+] реальний референт біографічного суб'єкта / [–] фікційний референт біографічного суб'єкта; [+] дійсний світ / [–] наративний світ.

З урахуванням вищезазначених наратотвірних параметрів, а також кореферентності як текстової категорії, що впливає на фрактальну організацію біографічного наративу, ФК визначаємо як наратотвірну структуру репрезентації текстового знання, яка конструюється на основі принципу самоподібності і змістових відношень кореферентності, забезпечує процес тиражування біографічних референтів у різних (можливих) вербальних виявах тотожної ідентичності біографічного суб'єкта.

На особливу увагу заслуговує розгляд процесу галуження й визначення ролі флуктуацій РЗК зокрема. Теорія самоорганізації систем виходить з поняття дисипативної (від лат. *dissipare* – розсіювати) структури, "коли на систему, яка знаходиться у нерівноважному стані, діють, загрожуючи її структурі, флуктуації (хаотичні коливання), наступає критичний момент – система досягає точки біфуркації" [Пригожин 1986, с. 27]. Процес біфуркації або поліфуркації фрактального концепту полягає в "обранні однієї із можливих моделей розвитку (становлення) концепту на етапі його вербалізації, коли долається ентропія (хаос – уточнення наше. – *Я. Б.*) і виникають, іноді неочікувані, комбінації мовних одиниць та їх образні значення" [Алефиренко 2009, с. 6].

Флуктуації (відхилення й коливання) системи відіграють подвійну роль у біографічному наративі. З одного боку, флуктуації можуть виступати як нейтральний фон, не вносячи в систему помітних відхилень, коли спостерігаються, наприклад, різні позначення графічних та орфографічних варіантів вербалізованих елементів концепту, а з іншого боку, вони можуть привести систему, тобто РЗК, у критичний (якісно новий) стан, довести її до точки біфуркації (коли, наприклад, нові графічні образи беруть участь в утворенні нових слів і стають надбанням узусу). Водночас, біфуркативний потенціал вербалізованого референта визначається однією або декількома галуженнями, коли різні вербалізатори одного й того ж концепту називають один і той же референт біографічного суб'єкта, співвідносячи його з різними поняттями, а мовні номінації відбивають його різні властивості.

Неочікуваний графічний образ або орфографічний варіант референта біографічного суб'єкта може виступати атрактором системи, який Г. Хокінз метафорично називає "провокатором хаотичних взаємодій" або "магнетичним басейном нестабільності" [Hawkins 1995, p. 126–127]. Кореферентні номінації, які беруть участь у вербальній об'єктивації ФК, репрезентовані у БН: власними назвами (графічними скороченнями включно); конструкціями описового характеру; синтаксичними конструкціями й загальнономіна тивними одиницями різного функціонального призначення і семантичного наповнення. Ці вербальні засоби референції зумовлені різноаспектними інтерпретаціями й поліфонією особистості біографічного суб'єкта, а також багатовимірністю "я-репрезентації" суб'єкта (пор. синтаксичні конструкції *a series of masks and poses* [Nye, *The Late Mr. Shakespeare,* p. 41], або *I contain multitudes* [Ackroyd, *The Last Testament of Oscar Wilde,* p. 8]), які "змушують" властивості системи стрибкоподібно переходити в альтернативні стани.

Змістовий обсяг ФК ідентифікують вербалізатори (репрезентанти) його референтної зони, які актуалізують різні ознаки одного і того ж біографічного суб'єкта наративу. Референційно тотожні номінації, кожна з яких акцентує на певних ознаках біографічного суб'єкта наративу, утворюють лінійний кореферентний ряд [Куриляк 2004, с. 128]. У нашому дослідженні кореферентна послідовність референційно тотожних номінативних одиниць має ознаки фрактальності, з одного боку, через смислову віднесеність до одного і того ж референта, а з іншого, – завдяки тематичній неперервності самоподібних ітерацій референта в структурних частинах наративу. Наративні кореферентні одиниці розширюють змістову структуру РЗК, доповнюючи і уточнюючи ідентифікацію референтного імені, репрезентованого семантично маркованою власною назвою у кореферентних парах і рядах.

У межах однієї РЗК біографічний суб'єкт репрезентує значна кількість номінацій у кореферентних парах і рядах із різною функціональною і стилістичною навантаженістю, різноаспектністю інтерпретацій, змістовим потенціалом і, нарешті, нелінійною структурою ФК. Наприклад, у проаналізованих ФК кількість співвказівних найменувань біографічного суб'єкта сягає від двох номінативних вербалізаторів концепту <VIRGINIA WOOLF> (2), які утворюють кореферентну пару *Virginia → a goat* (***Virginia*** *wants her sister to think, "The* ***goat****'s really looking rather well, isn't she?"* [Cunningham, *The Hours,* p. 114]) аж до 57 фрактально самоподібних графічних варіантів концепту <WILLIAM SHAKESPEARE>, як-от: *Sakspere, Schakosper, Schackapere, Saxper, Schaftspere, Shakstaf, Chacsper, Shasspeere; WS; Shakaspeare, Shakispeare, Shakyspeare, Shakespire, Sakespeier, Saxpey, Saksper, Saksper, Sakspere, Shagspere, Shaxbere, etc.* [Nye, *The Late Mr. Shakespeare*].

Наприклад, ключовою наративною номінацією кореферентного ряду ФК <OSCAR WILDE> виступає номінативна одиниця *Oscar Wilde*, яка репрезентує його змістовий обсяг і виконує важливе семантичне навантаження у біографічному наративі. Напрям референційної віднесеності суб'єкта визначають й інші найменування, які розширюють поняттєвий обсяг біографічного суб'єкта наративу, що дозволяє виокремити декілька кореферентних рядів. З-поміж референційно самоподібних номінацій аналізованого концепту виокремлюємо такі кореферентні засоби:

а) варіанти імені суб'єкта, які розгортаються через систему контекстуальних замінників, фонетичних і семантичних трансформацій, які створюють метафоричні образи референта у складі РЗК. Наприклад, ці засоби утворюють такий кореферентний ряд: *Oscar Wilde → Hoscar → Oscar → Mr Oscar → Wilde → Janus → Stupor Mundi → Anti-Christ* (*To my friends I was* ***Stupor Mundi****, to my enemies* ***the Anti-Christ*** [Ackroyd, *The Last Testament of Oscar Wilde,* p. 48]);

б) описові конструкції із стилістичними порівняннями репрезентують полізначеннєве навантаження аксіологічно маркованих одиниць, пор.: *Mr Wells's Invisible Man → as a n artist quite dead → a commercial proposition → like an eagle → like a Celt the Poet → the lord of life → the Juggernaut → like a man standing on the edge of a cliff* (*In these moods I resemble* ***Mr Wells's Invisible Man*** *– only recognizable to myself, and the others, when I am dressed* [там само, p. 72]);

в) синтаксичні конструкції, до складу яких входять предикативні одиниці, часто імплікують суб'єктивно-модальну ідентифікацію біографічного суб'єкта автором-наратором чи автосуб'єктом наративу: *I became a symbol of that society → I was one in whom the world played the largest part → I was the stench, I was the half-light and I was the silence → I have become a pantheist, polytheist and atheist all at once → I was a vessel for the prose of the age → I became a prisoner of those masks and my moods → If I am anything, I am a warning*.

Висновок. Функціонування відкритої дискретної й нелінійної системи біографічного наративу забезпечується внутрішніми зв'язками між її елементами. Динамічний розвиток наративу породжує існування упорядкованих наратотвірних структур. ФК виступає макропропозицією, яка конденсовано передає зміст наративу, надаючи йому цілісності і семантичної зв'язності. Своїм функціонально-смисловим навантаженням ФК призводить до множинних інтерпретацій ідентичності біографічного суб'єкта, його структуротвірним

елементом є біографічний суб'єкт й вербалізовані кореферентні номінації (разом 27) у кореферентних рядах. **Перспективи подальшого дослідження** вбачаємо у виявленні фрактальних ітерацій і рекурсивних самоподібних структур у літературному тексті.

Література

Алефиренко Н. Ф. Дискурс в системе лингвокультурологии / Н. Ф. Алефиренко // Языковое бытие человека и этноса : психолингвистические и когнитивные аспекты : материалы Международной школы-семинара (Березинские чтения). – М. : ИНИОН РАН, МГЛУ, 2009. – Вып. 15. – С. 5–10.

Бакиев А. Г. Синергетическое представление о процессе метафорического смыслопорождения / А. Г. Бакиев // Язык. Культура. Перевод. Коммуникация : сб. науч. трудов / науч. ред. В. З. Демьянков. – М. : ТЕЗАУРУС, 2015. – С. 573–577.

Бронник Л. В. О фрактальном самоподобии в языке / Л. В. Бронник // Известия Волгогр. гос. пед. ун-та. Сер. Филологические науки. – 2009. – № 10(44). – С. 15–19.

Воркачев С. Г. Вариативные и ассоциативные свойства телеономных линвоконцептов : монография / Сергей Григорьевич Воркачев. – Волгоград : Парадигма, 2005. – 214 с.

Галушко Т. Г. Фрактальная интерпретация в лингвистике / Т. Г. Галушко // Вестник Амурского государственного университета. Сер. Гуманитар. науки. – 2014. – Вып. 66. – С. 85–92.

Колегаева И. М. Личность творца и ее отражение в триаде "автор–повествователь–персонаж" художественного текста / И. М. Колегаева // Записки з романо-германської філології. – Одеса : Латстар, 2000. – Вип. 8. – С. 98–106.

Куриляк Л. П. Кореферентність у сучасному українському текстотворенні : дис. … канд. філол. наук : 10.02.01 / Леся Павлівна Куриляк. – Івано-Франківськ, 2004. – 201 с.

(ЛЭС) Лингвистический энциклопедический словарь / [гл. ред. В. Н. Ярцева]. – М.: Сов. энциклопедия, 1990. – 685 с.

Олизько Н. С. Синергетические принципы организации художественного дискурса постмодернизма / Н. С. Олизько // Вестник Челябинского государственного университета. Серия "Филология. Искусствоведение". – Челябинск, 2009а. – Вып. 30, № 10(148). – С. 93–101.

Орлова Е. Л. Фрактальная природа метафоры / Е. Л. Орлова // Вестник Иркутского гос. лингв. ун-та. – 2011. – Вып. 4 (16). – С. 179–182.

Падучева Е. В. Динамические модели в семантике лексики / Елена Викторовна Падучева. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 608 с.

Пихтовникова Л. С. Самоорганизация когнитивной системы при создании речевого произведения : преимущества и ограничения / Л. С. Пихтовникова // Записки з романо-германської філології. – Одеса, 2015. – Вип. 1 (34). – С. 115–125.

Плотникова С. Н. Фрактальность дискурса как новое лингвистическое понятие / С. Н. Плотникова // Вестник Иркутского гос. лингв. ун-та. – 2011. – № 3(3). – С. 127–134.

Пономаренко И. Н. Фрактальные параметры нелинейного пространства текста / И. Н. Пономаренко // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия "Филология". – 2006б. – № 2. – Т. 19(58). – С. 238–241.

Пригожин И. Порядок из хаоса : Новый диалог человека с природой / И. Пригожин, И. Стенгерс ; пер. с англ. Ю. А. Данилова / общ. ред. В. И. Аршинова, Ю. Л. Климонтовича и Ю. В. Сачкова. – М. : Прогресс, 1986. – 432 с.

Соснин Э. А. Из небытия в бытие : творчество как целенаправленная деятельность / Э. А. Соснин, Б. Н. Пойзнер. – Томск : STT, 2011. – 520 с.

Хахалова С. А. Возможность применения дискретной фрактальной парадигмы в исследованиях по метафоре / С. А. Хахалова // Вестник ИГЛУ. Сер. Лингвистика и межкультурная коммуникация. – Иркутск : ИГЛУ, 2008. – С. 96–101.

Bystrov Ya. Fractal metaphor LIFE IS A STORY in biographical narrative / Ya. Bystrov // Topics in Linguistics. – 2014. – Vol. 14, No. 1. – P. 1–8.

Ackroyd P. The Last Testament of Oscar Wilde / Peter Ackroyd. – London : Abacus, 1991. – 185 p.

Cunningham M. The Hours / Michael Cunningham. – London : Fourth Estate, 1999. – 228 p.

Hawkins H. Strange Attractors : Literature, Culture, and Chaos Theory / Harriett Hawkins. – New York : Prentice Hall/Harvester Wheatsheaf, 1995. – 200 p.

Lodge D. Author, Author / David Lodge. – New York : Viking, 2004. – 390 p.

Nye R. The Late Mr. Shakespeare / Robert Nye. – New York : Penguin Books, 1998. – 399 p.

УДК 81-112

ДОМБРОВАН Т. І.

(Одеський національний університет імені І. І. Мечникова)

ДІАХРОНІЧНА ЛІНГВОСИНЕРГЕТИКА: ПЕРШІ ЗДОБУТКИ ТА ВЕКТОРИ ПОДАЛЬШОГО РОЗВИТКУ

Стаття висвітлює перші результати використання синергетичної методології у діахронічних студіях. Автор доводить доцільність та необхідність розширення понятійної сітки мовознавчої науки за рахунок включення базових понять та категорій синергетики як науки про самоорганізацію складних відкритих динамічних систем навколишнього світу. Окреслено шляхи подальшого розвитку діахронічної лінгвосинергетики.

Ключові слова: англійська мова, діахронічна лінгвосинергетика, еволюція мови, мовна система, наукова парадигма, синергетика.

Домброван Т.И. Диахроническая лингвосинергетика: первые наработки и векторы дальнейшего развития. В статье освещаются первые результаты применения синергетической методологии в диахронических студиях. Автор показывает целесообразность и необходимость расширения понятийной сетки языкознания путем включения базовых понятий и категорий синергетики как науки о самоорганизации сложных открытых динамических систем окружающего мира. Очерчены пути дальнейшего развития диахронической лингвосинергетики.
Ключевые слова: английский язык, диахроническая лингвосинергетика, научная парадигма, синергетика, эволюция языка, языковая система.

Dombrovan T.I. Diachronic linguistic synergetics: first findings and routes of further development. The article summarizes the first results of language change studies within a novel, interdisciplinary research mainstream, i.e. diachronic linguistic synergetics. The author argues for applying categories of synergetics in historical studies of language development and outlines possible directions of further investigation.
Key words: the English language, diachronic linguistic synergetics, language development, language system, scientific paradigm, synergetics.

Людська мова – багатогранний феномен, який не піддається однозначному визначенню. Протягом століть учені билися над таємницею появи мови та визначенням природи здібностей (вроджені або набуті?) людей до спілкування. З'являлися різні напрями дослідження мовної організації та окремих мовних явищ, що серед іншого посприяло виникненню значної кількості дефініцій мови. Мову традиційно розглядають і як основний засіб спілкування, і як систему спеціальних засобів (знаків) для фіксування думки, її збереження та передачі теперішнім і майбутнім поколінням; і як ієрархічно структуровану мегасистему, елементи та/або частини якої пов'язані один з одним із різним ступенем когезії… Проте будь-яка дефініція, безперечно, звужує сутність цього загадкового явища, висвітлюючи лише окремі його аспекти.

Новий ракурс дослідження мови та її систем запропоновано у межах синергетичної наукової парадигми, яка уможливила акцентувати на динамізмі, відкритості та здатності до самоорганізації існуючих у природі систем, до яких також належить мова. Виникнення синергетичної парадигми стало результатом значних досягнень у царині природничих наук, зокрема фізики, хімії, біології, математики тощо. Синергетика зосереджена на виявленні закономірностей змін, що відбуваються у відкритих динамічних системах будь-якої онтології. Категорійний апарат синергетики включає такі поняття, як нелінійність, нерівноважність, порядок, хаос, біфуркація, флуктуація, атрактор, фрактал, самоорганізація складних систем та деякі інші.

Синергетику слід вважати поглибленням загальної теорії систем, історично першим варіантом якої є тектологія О.О. Богданова, а також кібернетики як науки про управління та зв'язок (Н. Вінер), теорії катастроф (Р. Том), теорії дисипативних структур (І.Р. Пригожин), теорії динамічного хаосу, теорії фазових переходів, теорії біфуркацій, теорії хвильових процесів та ін. Синергетика переміщує увагу зі стану гомеостазу і зосереджується на перехідних фазах саморегульованої відкритої системи. Іншими словами, синергетика – це черговий етап у розвитку теорії систем, спрямований на розкриття природи мінливості, виявлення механізмів переходу системи в якісно новий стан, «розпакування» поняття «діалектичного стрибка» в еволюційному розвитку системи. В гуманітарних науках синергетика виступає, радше, як міждисциплінарний методологічний підхід до вивчення складних систем різної онтології. У науці про мову синергетика набуває статусу наукової парадигми. **Мета** цієї **статті** – довести аплікативну валідність принципів синергетики у лінгвістичних дослідженнях та ознайомити науковий загал з деякими авторськими здобутками в царині діахронічної лінгвосинергетики.

Ми визначаємо лінгвосинергетику як один із методологічних підходів до опису динамічного простору мови, що постає у вигляді послідовної зміни в часі станів мовної мегасистеми. На відміну від традиційної лінгвістики, яка в межах структурно-системної парадигми досить детально описала «стійкі» стани мовної системи, лінгвосинергетика звертає увагу на ситуації так званого фазового переходу – переорганізації та перебудови системи, що зумовлені впливом зовнішніх чинників. Іншими словами, сутність синергетичної парадигми в лінгвістиці полягає у пошуку прихованих від безпосереднього

спостереження механізмів самоорганізації та саморозвитку систем мови й мовлення [Пиотровский 1996].

Концептуальну базу лінгвосинергетики як окремого, інтегративного напряму лінгвістичних студій складають основні методологічні принципи філософії, лінгвістики і синергетики. Лінгвосинергетика відкриває новий ракурс дослідження людської мови: саме з нових позицій стає можливим розглядати мову як складну відкриту нелінійну еволюційну систему, що функціонує за рахунок взаємодії власних підсистем і взаємної детермінованості інших зовнішніх систем середовища (етносу, його культури, свідомості, соціуму), перебуває у стані більшої чи меншої рівноваги і має регуляторні механізми, які забезпечують динаміку, самоорганізацію та збереження цієї системи [Селіванова 2008, с. 34].

Об'єктом дослідження лінгвосинергетики виступають як мова, так і мовлення і мовленнєва діяльність, що розглядаються як складноорганізовані, синергетичні системи. Наші спостереження над сучасним розвитком лінгвосинергетики свідчать, що наразі найактивніше розробляються окремі проблеми синергетики тексту (К.І. Бєлоусов, О.І.Глазунова, І.Ю.Моісєєва, Г.Г.Москальчук) і дискурсу (М.Ф.Алефіренко, О.Ю.Муратова, Л.С.Піхтовнікова, Є.В.Пономаренко), менш розроблені проблеми синергетики перекладу (Л.В.Кушніна), синергетики мовленнєвих девіацій (В.Е.Пашковський, В.Р.Піотровська, Р.Г.Піотровський). З'явилися перші серйозні праці в галузі синергетика ідіолекту (О.О.Семенець) та синергетичної природи словотвору (С.М.Єнікеєва). Нами започатковано новий вимір лінгвосинергетики – діахронічна лінгвосинергетика.

Звернення до синергетики у процесі дослідження історії розвитку мовної системи зумовлено ознаками людської мови як динамічної, складноорганізованої синергетичної системи. З огляду на традиційну дихотомію «синхронія»::«діахронія», ми виокремлюємо синхронічну лінгвосинергетику і діахронічну лінгвосинергетику. Синхронія та діахронія являють собою дві невід'ємні площини дослідницького процесу, й майже неможливо віддати перевагу лише одній із цих площин. Вони перебувають у відношеннях комплементарності. Знання сучасного стану досліджуваної системи або її фрагмента є дуже важливим. Проте не менш суттєвим видається проникнення в історію становлення та змін системи, вияв закономірностей її організації, пояснення її «поведінки» на тому чи іншому етапі існування, окреслення тенденцій і можливих шляхів розвитку на майбутнє. Розподіл на синхронічну і діахронічну лінгвосинергетику має умовний характер, оскільки система мови завжди рухома. Розокремлення синхронічного й діахронічного підходів передбачає лише тимчасове виокремлення вивчення мови в стані рухомої рівноваги (синхронія) та в стані фазового переходу, що викликає якісні зміни в організації та функціонуванні мови (діахронія). З огляду на зазначене вважаємо, що діахронію можна уявити у вигляді парадигми синхронічних різночасових зрізів, як своєрідне генеалогічне дерево станів системи, де його гілки виступають траєкторіями руху системи, а місця відгалуження – точками біфуркацій, у яких система знаходилася перед вирішальним для неї на той момент вибором подальшого розвитку.

Основне *завдання* лінгвосинергетики полягає у виявленні, описі та поясненні механізмів внутрішньої динамічної структури мови із залученням принципів дослідження і понятєвого апарату синергетики. *Об'єктом дослідження* в діахронічній лінгвосинергетиці виступають перехідні явища у мові, мовна система в стані критичності її розвитку. Діахронічна лінгвосинергетика зосереджується на процесах, що передують точці біфуркації (моменту вибору шляху подальшого розвитку системи) та відбуваються в ній самій, при цьому слід акцентувати увагу на факторах випадковості альтернатив подальшого розвитку (вибір атрактора), на флуктуаціях і на впливі зовнішніх чинників. Вивчення багатовекторного спектру альтернатив у системі, яка знаходиться в критичному стані, допоможе спрогнозувати можливі шляхи розвитку системи мови в межах заданого просторово-часового діапазону.

Головна *ціль* діахронічної лінгвосинергетики полягає в осмисленні саме станів становлення, у моделюванні еволюції конкретної мовної системи з прогнозуванням варіантів

її подальших змін у залежності від багатовекторних біфуркацій та різноманіття потенційних атракторів. Діахронічна лінгвосинергетика виходить із того, що різні складники мовної мегасистеми характеризуються різними темпами змін, а тому еволюційний процес неможливо уявити у вигляді лінійно розгорнутої стрічки або спрямованих у височінь сходів. Зрушення ракурсу дослідження у бік еволюційної складності та необхідність адекватного висвітлення спостережуваних феноменів нагально потребують розширення традиційного категорійного апарату лінгвістики і залучення таких понять, як емердженція, самоорганізація, хаос, порядок, флуктуації, біфуркація, атрактор, керівний параметр, фрактал, дисипативний процес та деяких інших.

Розвиток мови являє собою складний процес, що неоднаково (у різному темпі) відбувається в різних підсистемах. Для дескрипції мовних змін вважаємо за необхідне використати концепцію темпосвітів (С.П. Курдюмов), яка розробляється у рамках синергетичної дослідницької парадигми. Ця концепція знаходиться на етапі становлення і пов'язана з низкою фундаментальних понять, переосмислених у синергетиці – перш за все, це матерія, простір, час, інформація, еволюція.

В синергетичній проекції мову розглядаємо як мегасистему, що складається з ієрархічно організованої множини макро- і мікросистем («світів»), кожна з яких змінюється у властивому для неї характерному темпі. Іншими словами, *мова – це темпоральна ієрархія, когерентна сукупність різних темпосвітів, у яких співіснують різномасштабні компоненти мовної мегасистеми.* Змінам у часі підвладні всі одиниці і підсистеми мови, різняться лише темпи (інтенсивність) цих змін. Так, фонетичні явища мають найвищий темп змін, тоді як синтаксичні структури є найстійкішими.

Діахронічне дослідження пов'язано з низкою складнощів. Перш за все, це відома фрагментарність матеріалу дослідження. Вчені мають змогу вивчати виключно ті тексти, що збереглися до наших днів і, до того ж, написані мовами тих чи інших діалектів. Неповнота фактичного матеріалу стає на перешкоді вивченню давньої мови у всьому її різноманітті (стилістичному, ареальному, соціальному тощо). Ще одна складність – коректний відбір матеріалу для аналізу: досить проблематичним уявляється нам зіставлення текстових масивів, різних за змістом і функціонально-стильовою належністю.

На наш погляд, ідеальним «знаменником» для проведення діахронічного аналізу змін у структурі мови виступають різночасові версії текстового масиву Біблії. Зіставні щодо інформаційної цінності («наповнення»), ці тексти прекрасно ілюструють зміни, що відбулися в інформаційній «упаковці». Нижче наводимо дані аналізу п'яти версій молитви «Отче Наш» (*The Lord's Prayer*), які репрезентують англійську мову хронологічно різних періодів і датовані відповідно:

I. – XI ст. (*Old English: Matthew 6.9 ; West Saxon Copy*),
II. – 1380 р. (*Middle English: Matthew 6.9; Wycliffe's translation*),
III. – 1611 р. (*Modern English: The King James Bible*),
IV. – 1928 р. (*Late Modern English: Book of Common Prayer*) і
V. –1977 р. (*New English Version, adopted by the Church of England in 1977*).

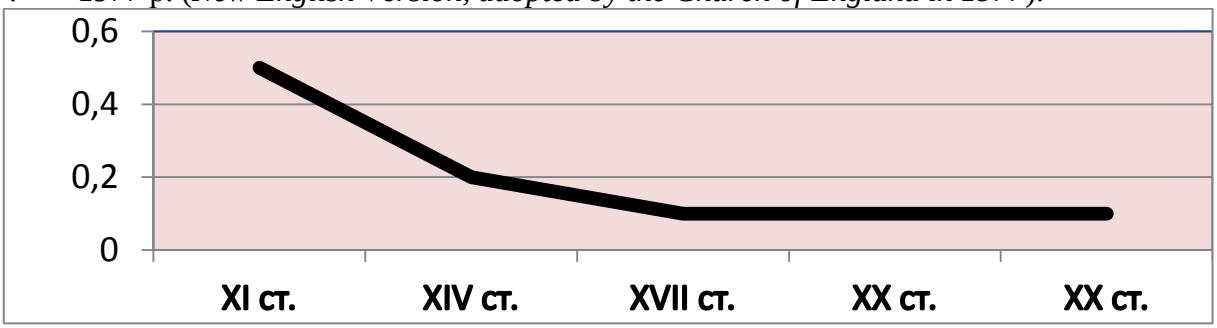

Рис. 1. *Динаміка індексу синтетичності англійської мови (XI – XX ст.).*

Використовуючи методику аналізу морфологічної типології мов Дж. Грінберга, для кожного з текстів ми визначили індекс синтетичності. Як і очікувалося, найвищий індекс

характеризує версію I і складає 0,5; для версії II індекс синтетичності значно нижчий (0,2), у той час як для наступних періодів він майже не змінився (в округленні – 0,1) (див. Рис. 1, де вертикальна вісь відбиває індекс синтетичності, а горизонтальна вісь позначає стрілу часу). Отримані дані унаочнюють фазовий перехід у системі англійської мови [детальніше про це: Домброван 2013, 2014].

Фазовий перехід у системі англійської мови можна пояснити з позицій синергетичної теорії самоорганізованої критичності, основна ідея якої полягає в тому, що природа, яка завжди перебуває у нерівноважному стані, в той самий час може опинитись у певному критичному стані, де навіть незначні флуктуації можуть спричинити події будь-яких масштабів. Більшість змін відбувається не шляхом поступових переходів, а через катастрофи (в термінах Р. Тома). Завдяки тому, що складні системи містять велику кількість елементів, вони можуть демонструвати катастрофічну поведінку, в якій одна з частин системи впливає на інші на зразок ефекту доміно. Цей стан виникає виключно завдяки динамічній взаємодії складників системи: критичний стан є самоорганізованим.

Структурна цілісність і максимальна функціональність системи потребують, щоб усі її підструктури були когерентно пов'язані, а темп їхньої еволюції – синхронізований. Синтез простих структур у єдину складну структуру можливий завдяки механізму синхронізації – встановленню загального єдиного темпу еволюції всіх компонентів. Давньоанглійська мова (V – XI ст.) мала розвинуту систему флексій, які служили засобом зв'язку між словами у словосполученні та реченні, що зумовлювало фактично вільний порядок слів. Так, давньоанглійські прикметники мали категорію відмінка (п'ять відмінків), категорію роду (чол., жін., сер.), категорію числа (одн., множ.) і два типи відмінювання. Вибір тієї чи іншої форми залежав від іменника, якому цей прикметник належав і з яким узгоджувався. У свою чергу, давньоанглійські іменники також мали граматичні категорії числа, відмінка, роду та цілу низку різновидів відмінювань у залежності від основ або основотвірних суфіксів. Кожна граматична категорія в кожному типі відмінювання маркувалася відповідними закінченнями, в тому числі й нульовими. У реченні ступінь когезії між давньоанглійськими іменниками і прикметниками був дуже високим і досягався частковим перекриттям, своєрідним дублюванням маркерів граматичних категорій, що виявлялося в узгодженні (у роді, числі і відмінку) розглядуваних частин мови. Напр.:

And forgyf ūs ***ūre***(ACC.pl.) ***gyltas*** (ACC.pl.), *swā swā wē forgyfað*
ūrum (DAT.pl.) ***gyltendum*** (DAT.pl.) [Lord's Prayer, Matt.6].

В середньоанглійський період під сильним упливом скандинавських діалектів відбувся розпад колись складної системи закінчень іменників. З позицій синергетики граматична система англійської мови ввійшла в стан нерівноваги, наближаючися до моменту загострення. За таких умов відбувається прискорення темпів змін як в окремих підсистемах, так і в системі в цілому. Підсистема іменників почала докорінно мінятися, що виявилось у різкому скороченні показників граматичних категорій. За невеликий історичний період (XI–XIII ст.) в основному стираються відмінності між слабкими і сильними типами відмін, а нерегулярні відміни (minor) до XV ст. поступово втрачають закінчення, і колись чотиривідмінкова система кінець кінцем перетворюється на двовідмінкову. Високодинамічний процес розпаду системи відмінювання іменників за ланцюговою реакцією спричинив неминучі зміни у відповідних системах прикметника, числівника, займенника (насамперед указівного). Функціонально навантажені флексії було втрачено, що зумовлювалося спільністю граматичних категорій (роду, числа, відмінка) як керівних параметрів граматичної системи мови. Для збереження життєздатності мовної системи в цілому та її підсистем зокрема необхідна синхронізація змін, що відбуваються в тісно пов'язаних компонентах системи. В синергетичному контексті синхронізацію можна інтерпретувати як один із механізмів самоорганізації системи, або як один із шляхів («сценаріїв») виникнення порядку з хаосу, коли структури, що швидко розвиваються (тобто у режимі із загостренням) «підтягують» до себе за темпами розвитку інші пов'язані з ними

структури. Звідси і новий погляд на природу еволюційних процесів як на зміну темпів еволюції.

До механізмів еволюції англійської мови уналежнюємо також і зміну параметричного патерна мовної мегасистеми. За нашими спостереженнями, «вартовими» порядку системи виступають параметри керування – певні константи системи, які визначають конфігурацію станів розглядуваної системи в даний час або проміжок часу та «працюють» на збереження її функціональності. Точкою відліку в нашій роботі послужила лінгвістична теорія параметрів М. Бейкера, в основі якої лежить гіпотеза про те, що всі граматичні розбіжності між мовами викликано взаємодією обмеженої кількості дискретних факторів, тобто параметрів. Вважаємо перспективним залучення теорії параметрів до діахронічних розвідок. Результати нашого дослідження свідчать, що в кожний момент свого існування мовна система характеризується певним параметричним патерном. Так, у давньоанглійській мові у сфері синтаксису словосполучення панували такі синтаксичні типи зв'язку, як узгодження і керування. Домінування цих типів відношень пояснюється особливостями морфології давньоанглійської мови і насамперед існуванням розвинутої системи флексій, які часто маркували декілька граматичних категорій одночасно. Проте кардинальні зміни у морфології спричинили переорганізацію параметричного патерна системи: панівні в давньоанглійській мові узгодження та керування поступаються в середньо- та ранньоновоанглійський періоди приляганню. Як результат, значно зросла роль порядку слів у реченні. Отже, параметричний патерн системи змінився, віддзеркалюючи зрушення в структурній організації мови.

Правомірність запропонованого в наших роботах напряму подальших наукових розвідок у галузі історії мови – діахронічної лінгвосинергетики – доводиться природою мови як синергетичної системи. Інтегрування ідей, методології та понятійного апарату синергетики в царину лінгвістичних студій виявляється плідним і **перспективним**, оскільки значно розширює дослідницький простір і збагачує науку про мову новими методами і прийомами аналізу. Подальші наукові розвідки можливі у виявленні історичної динаміки параметричного патерну мовної системи, у висвітленні з нових методологічних позицій феноменів граматикалізації та лексикалізації, встановлення ступеня анізотропії різнорівневих підсистем мови тощо.

Опанування нових для філології принципів синергетичного аналізу уможливлює внесення важливих доповнень у теорію еволюції мови як синергетичної системи.

Література

Алефиренко Н.Ф. Дискурсивная синергетика «живого» слова [Текст] / Н.Ф. Алефиренко // Язык. Текст. Дискурс: Научный альманах Ставропольского отделения РАЛК / Под ред. проф. Г.Н.Манаенко. – Вып. 6. – Краснодар, 2008. – С. 20-26.

Єнікєєва С.М. Принципи синергетики як методологія дослідження словотвірної системи (на матеріалі англійської мови) / С.М.Єнікєєва // Нова філологія: зб.наук.праць. – Запоріжжя: Запорізьк.нац.ун-т, 2008. – № 29. – С. 223-230.

Белоусов К.И. Синергетика текста: От структуры к форме: [монография] / К.И. Белоусов. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2008. – 248 с.

Глазунова О.И. Синергетика творчества: Опыт анализа художественного текста / О.И. Глазунова. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2012. – 344 с.

Домброван Т.И. Лингвосинергетика: Язык как синергетическая система : [Монография] / Т.И.Домброван. – Saarbrucken, Germany: LAP Lambert Academic Publishing, 2014. – 308 с.

Домброван Т.И. Синергетическая модель развития английского языка : [монография] / Т.И.Домброван. – Одесса: КП ОГТ, 2014. – 400 с.

Домброван Т.И. Язык в контексте синергетики. [Монография] / Т.И. Домброван. – Одесса: КП ОГТ, 2013. – 346 с.

Домброван Т.И. Моделирование истории языка как синергетического процесса: постановка проблемы [Текст] / Т.И. Домброван // Нова філологія. Збірник наукових праць. – № 59. – Запоріжжя: ЗНУ, 2013. – С. 10-15.

Домброван Т.І. Актуалізація синергетичного підходу в сучасних лінгвістичних дослідженнях [Текст] / Т.І. Домброван // Записки з романо-германської філології [ред. І.М. Колегаєва]. – Вип. 26. – Одеса: Фенікс, 2011. – С. 51-58.

Домброван Т.І. Діахронічна лінгвосинергетика: статус, задачі та основний понятєвий і термінологічний апарат [Текст] / Т. І. Домброван // Сучасні дослідження з іноземної філології. Зб. наук. праць. [відп.ред. Фабіан М.П.]. – Вип. 9. – Ужгород: ПП «Графіка», 2011. – С. 162-168.

Домброван Т.И. История языка как объект синергетического анализа: к постановке проблемы [Текст] / Т.И. Домброван // Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. Серія «Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов». – № 973. – Вип. 68. – Харків, 2011. – С. 30-34.

Москальчук Г.Г. Структура текста как синергетический процесс: [монография] / Г.Г. Москальчук. – М. : Едиториал УРСС, 2010. – 296 с.

Пименова М.В., Кондратьева О.Н. Концептуальные исследования. Введение: / М.В. Пименова, О.Н. Кондратьева. – М. : ФЛИНТА: Наука, 2011. – 176 с.
Пиотровский Р.Г. О лингвистической синергетике / Р.Г.Пиотровский // Научно-техническая информация. – Серия 2 «Информационные процессы и системы». – 1996. – № 12. – С.1–12.
Пиотровский Р.Г. Лингвистическая синергетика: исходные положения, первые результаты, перспективы / Р.Г. Пиотровский. – СПб.: Филол. фак-т С.-Петерб. гос. ун-та, 2006. – 160 с.
Піхтовнікова Л.С. Стилістика і синергетика дискурсу / Л.С. Піхтовнікова // Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен: [кол. монографія] / під загальн. ред. Шевченко І.С. – Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2005. – С. 29–35.
Пищальникова В.А., Герман И.А. Лингвосинергетика как методологическая основа исследования текста // Человек – коммуникация – текст. – Вып. 4 / Под ред. А.А. Чувакина. – Барнаул: Изд-во Алт. ун-та, 2000. – С. 29 – 40.
Пономаренко Е.В. Лингвосинергетика бизнес-общения с позиций компетентностного подхода (на материале английского языка): [монография] / Е.В. Пономаренко. – М. : МГИМО-Университет, 2010. – 151 с.
Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми / Олена Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2008. – 712 с.

УДК 81'37=811.11

ДРЕБЕТ В. В.
(Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка)

СИНЕРГЕТИКА СЕМАНТИЧНОГО ДЕКОДУВАННЯ ІМЕННИКІВ З ВІДМІНКОВИМИ РОЛЯМИ У НІМЕЦЬКОМОВНІЙ ХУДОЖНІЙ ПРОЗІ

Стаття присвячена дослідженню генеруванню іменникового змісту у сучасних німецькомовних текстах художнього стилю. З позиції лінгвосинергетики у роботі розглядається реалізація потенційних можливостей внутрішньомовної німецької полісемії та моносемії у ракурсі дихотомії «мова-мовлення». Отримані на підставі синергетично-квантитативного підходу результати екстрапольовано на лінгвосинергетичні моделі самоорганізації іменникового найменування згідно з принципом мінімізації зусиль, направлених на декодування ментальним лексиконом людини семантичного об'єму, який несуть у собі номінації полісемічних або моносемічних іменників з різними відмінковими ролями у німецькомовній художній прозі.
Ключові слова: семантичне декодування іменників, лінгвосинергетика, принцип докладання найменших зусиль, полісемічна/моносемічна модель, хі-квадрат, відмінкові ролі, синергетична модель.

Дребет В. В. Синергетика семантического декодирования имен существительных с падежными ролями в немецкоязычной художественной прозе. Статья посвящена исследованию генерирования субстантивного содержания в современных немецкоязычных текстах художественного стиля. С позиций лингвосинергетики в работе рассматривается реализация потенциальных возможностей внутриязыковой немецкой полисемии и моносемии в ракурсе дихотомии «язык – речь». Полученные на основе синергетично-квантитативного подхода результаты экстраполированы на лингвосинергетические модели самоорганизации субстантивного наименования согласно с принципом минимизации усилий, направленных на декодирование ментальным лексиконом человека семантического объема, который несут в себе номинации полисемичных или моносемичных существительных с разными падежными ролями в немецкоязычной художественной прозе.
Ключевые слова: семантическое декодирование существительных, лингвосинергетика, принцип приложения наименьших усилий, полисемичная/моносемичная модель, хи-квадрат, падежные роли, синергетическая модель.

Drebet V. V. The synergetics of the semantic decoding of the nouns with case roles in the German-speaking prose. The article is dedicated to the research of the generating of the substantive content in the contemporary German-speaking fiction. From the perspective of the linguosynergetics the realization of the potentialities of the intralingual German polysemy ans monosemy is studied and represented in the foreshortening of the dichotomy «language-speech». Synergetics as an interdisciplinary field of study examines and describes a comprehensive system of social actions and social processes. One of the key concepts is the notion of self-organization and applications of the principle of least effort. Language logicism provides that optimal system works out language laws that meet the required condition of a particular language at a certain stage of its development. The aim is to explore the decoding polisemantic model of nouns which is activated by the main and derivative nominations, as well as decoding of monosemantic model of nouns with the different case roles. The results which are received on the basis of the synergistically-quantitative approach are extrapolated on the linguo-synergetic model of the self-organization of the substantive denomination in accordance with the principles of the minimization of the efforts directed at the decoding by the human mental lexicon of the semantic size, which includes nominations of the polysemic and momosemic nouns with the different case roles in the German-speaking fiction. The actuality of such research consists in the fact that it gives the opportunity to model and prognosticate the principle of the inherent regulation and the formation of the semantic model of the polysemic and monosemic nouns during the process of their passing through the synergetic cycle «order-chaos-order»and in such way to enrich the German linguistics with new knowledge about the paradigmatically-syntagmatic model of the German-speaking noun vocabulary. In its turn, it will help to solve the number of questions in the theoretical and applied (practical) lexicography during the compiling of the German dictionaries.
Keywords: semantic decoding of the nouns, lingvosynergetics, the principle of the application of the least efforts, polysemic/ monosemic model, main/ derivative nomination, chi-square, case roles, synergetic model.

Постановка проблеми. Іменник характеризується своїм субстанціональним відношенням, тобто він безпосередньо пов'язаний з називанням або номінацією речей. У німецькій мові рамки своєї частиномовної автономії іменник демонструє, серед іншого, тим, що він представлений артиклем. Артикль вказує тут на так звані «відмінкові ролі» [Maineke 1996: 93]. Г. Гельбіг пише про те, що поняття «відмінок» відноситься, з одного боку, до таких одиниць як називний відмінок, знахідний відмінок, давальний відмінок і родовий відмінок, з іншого боку, воно відноситься до таких одиниць як *Agens, Patiens, Instrumental* і т.д. У першому випадку йдеться про відмінок на поверхні (Oberflächenkasus), а у другому – про глибинний відмінок (Tiefenkasus) [Helbig 1998: 1]. У цьому зв'язку доцільно згадати теорію Чарльза Філмора про «глибинний відмінок», згідно якої різні відмінки виконують свої змістові «ролі» (детальніше див. [Fillmore 1968]). Р. С. Джекендофф, у свою чергу, виступає за термін «відмінкові ролі» (детальніше див. [Jackendoff 1972]). Ця «глибинна граматика» розрізняє, таким чином, морфологічно маркований відмінок, який може зчитуватись безпосередньо зі словоформи, та змістові категорії, які представлені цим відмінком. Прикладами таких глибинних відмінків є *Agentiv, Instrumental, Dativ, Faktitiv, Lokativ, Objektiv*. Такий поділ на глибинні та поверхневі відмінки показує, як у лінгвістиці було здійснено пошук за відмінковими значеннями, що привело до цілого ряду теорій про відмінки. Так, наприклад, локалістична теорія робила спроби, звести непрямі відмінки давальний, родовий та знахідний до просторової тріади «де», «звідки» і «куди» (як основні значення) і вивести з цього всі конкретні вживання [Helbig 1998: 2]. Логіко-граматичні теорії відмінків також проводили пошук за універсальними основними значеннями відмінків, але при цьому давали цим відмінкам граматично-синтаксичну дефініцію (наприклад, називний відмінок як носій підмета, знахідний як носій додатку) [Helbig 1998: там само]. У відмінкових теоріях змісту робляться спроби постулювати значення для (поверхневих) відмінків незалежно від їх синтаксичних функцій. Наприклад, Г. Брінкманн трактував у німецькій мові називний відмінок як відмінок суб'єкта, ідентичності та звертання, знахідний відмінок описується як відмінок об'єкта, відмінності (в опозиції об'єкта до суб'єкта), давальний – як відмінок фінальності або цільової зумовленості, а родовий – як відмінок іменникових відношень (пор. [Brinkmann 1971: 60 ff, 404 ff]). Підсумовуючи згадані вище теоретичні положення про відмінки (детальніше про теорії відмінків див. [Helbig 1998; Primus 2012]), констатуємо, що відмінкові ролі описують участь живих осіб, ролі речей у процесах та станах, виражених у мові іменниковим складом. Тому очевидним є те, що недостатньо досліджувати дану частину мови як словникову даність. Прийшов час вивчати вибудовування іменникового змісту на рівні мовлення з позицій лінгвосинергетики, яка, на нашу думку, заслуговує на те, щоб вийти з периферії лінгвістичних досліджень.

Актуальність дослідження. Лексикологія та лексикографія постійно потребують отримання актуальних даних про синтагматичні характеристики іменника у новій мовленнєвій ситуації з новим предметно-логічним змістом, а тому зрозумілим є інтерес до вивчення семантичної природи іменника з найрізноманітніших позицій та у найрізноманітніших аспектах (див. [Генералова 1973; Ольшанский 1982; Чернышенко 1987; Laddissow 1983; Maineke 1996]). Але ще й досі поза увагою залишаються питання щодо синергетики генерування іменникового змісту з різними відмінковими ролями у німецькомовних текстах художнього жанру за принципом мінімізації зусиль, тобто коли обсяг декодування семантичного потенціалу моносемічної або полісемічної моделі слова у процесі генерування іменникового змісту є найзручнішим і найоптимальнішим для ментального лексикону людини. Лінгвосинергетичний підхід із залученням квантитативних методів дослідження декодування семантики іменникової лексики у німецькій мові дозволяє об'єктивно проаналізувати принцип саморегуляції і становлення семантичної моделі полісемічних та моносемічних іменників у процесі проходження синергетичного циклу «порядок – хаос – порядок» і у такий спосіб поповнити германське мовознавство новими знаннями про парадигматично-синтагматичну модель німецькомовної іменникової лексики.

Об'єктом дослідження стали іменникові номінації, реалізовані у німецькомовних текстах художнього стилю. **Предмет дослідження –** декодування семантики іменника за синергетичним принципом докладання найменших зусиль у процесі вибудовування іменникового змісту з допомогою полісемічної та моносемічної моделей слова у співвіднесенні з відмінковими ролями іменника.

Мета роботи полягає у вивченні дії синергетичного закону докладання найменших зусиль, направлених на декодування полісемічної та моносемічної моделей слова у контекстуальному співвіднесенні з у співвіднесенні з відмінковими ролями іменника у сучасному німецькомовному середовищі для текстів художньої прози.

Матеріалом дослідження слугують тексти 20 авторів німецькомовної художньої прози. Виходячи з того, що наші дослідження потрібно виконувати із врахуванням мовного статусу реалізованих лексичних значень слова у контексті, то для отримання об'єктивних даних про семантичні характеристики іменникової лексики вибрані найбільш об'ємні та найбільш авторитетні словники, які забезпечують системне і адекватне відображення реально існуючої мовної дійсності у вигляді лексичного інвентарю, занесеного до тлумачного словника з відповідними словниковими дефініціями. До таких словників належать „Digitales Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache", „Duden. Deutsches Universalwörterbuch", „Wahrig. Deutsches Wörterbuch". Таким чином, дані словники стали джерельною базою для встановлення типів номінації, які генерують іменниковий зміст у німецькомовних текстах художнього стилю. За кінцеві дані приймалися дефініції, які збігалися хоча б у двох із трьох аналізованих словників. Шляхом суцільної вибірки було взято 20000 іменників, реалізованих у співвіднесенні з різними відмінковими ролями у німецькомовних текстах художнього стилю.

Методологія дослідження. На підставі синергетично-квантитативного підходу перед нами стояло завдання створити синергетичні моделі декодування семантики іменників у німецькій мові, теоретичним обґрунтуванням яких слугуватиме попереднє обчислення емпіричних величин з допомогою формули χ^2. Одним з аргументів на користь цієї формули є, за словами К. Мейндл те, що тест хі-квадрат перевіряє, що надто часто або надто рідко виходить за межі випадкового прояву [Meindl 2011, с. 164]. У нашому дослідженні ми дотримувались обчислень В.В. Левицького, коли мінімальна теоретично значуща сума критерію хі-квадрат при числі ступенів свободи df=1 і при похибці P=0,05 складає χ^2=3,84 (детальніше див. [Левицький 2006, с. 120-125; 137-138]). Подібним чином К. Мейндл також вказує на те, що мінімальний теоретично значимий показник хі-квадрат становить 3,84 (див. [Meindl 2011, с. 165]). Відповідно, показники формули χ^2 кореспондуватимуть у нашому випадку з конструкціями синергетичних моделей. Це буде інтерпретуватись як критично значимий показник відповідності кількості контекстуальних реалізацій синергетичному закону мінімізації зусиль, направлених на декодування семантичного потенціалу, закріпленого за певною іменниковою номінацією полісемічної або моносемічної моделей слова. Крива з позитивним показником у напрямку плюс буде інтерпретуватись у наших моделях як відповідність синергетичному закону збереження зусиль у мові, а з негативним показником у напрямку мінус – як невідповідність. Чим далі показники формули хі-квадрат будуть відхилятись у напрямку плюс, тим сильніше це буде свідчити про відповідність кількості реалізацій синергетичному закону збереження зусиль, направлених на декодування семантичного потенціалу з певним типом номінації на мовленнєвому рівні, а тому крива у синергетичній моделі декодування буде йти вгору. І, навпаки, чим далі показники будуть відхилятись у напрямку мінус, тим слабшим буде проявлятись дія цього закону, відповідно, крива моделі декодування йтиме вниз.

Відмінкові ролі як вияв синергетики іменникового буття у німецькій мові. Синергетика як міждисциплінарна галузь дослідження вивчає і описує комплексну систему дії суспільних і соціальних процесів. Тому цілком природнім є те, що синергетичний підхід стає більш затребуваним і для комплексного вивчення мовних явищ (див. [Арапов 1988; Пиотровский 1996; Тарасенко 2012; Altmann 1991; Köhler 1986]). Одним з основних понять

тут є поняття самоорганізації. Г. Хакен бачить завдання синергетики у тому, щоб знайти універсальні закономірності поведінки та загальні закони самоорганізації складних динамічних систем [Хакен 1985, с. 361]. Очевидно, що синергетичних підхід до вивчення механізмів саморегуляції природних і суспільних явищ з допомогою точних методів дослідження можливо перенести на побудову лінгвосинергетичної моделі. Так, американський лінгвіст Дж. Ціпф екстраполював універсальний принцип найменшого докладання зусиль у поведінці та діях людини на мову [Zipf 1949, с. 255]. Звертається увага на те, що це не принцип економії згідно теорії усвідомленої діяльності, направленої на оптимізацію використання коштів в економічних відношеннях, а принцип людської поведінки у вигляді антропологічної константи, що не пов'язано з можливостями свідомого регулювання процесом [Köhler 1986, с. 7]. Відповідно, під збереженням мовної енергії та мінімізацією зусиль ми розуміємо синергетичний принцип саморегуляції іменникових номінацій, семантичне декодування яких є найзручнішим і найоптимальнішим для ментального лексикону людини. С. Я. Єрмоленко говорить про мовленнєве мислення в певних граматичних формах [Єрмоленко 1982, с. 13]. Таке бачення дозволяє нам подивитись на відмінкові ролі як на залучення іменника німецької мови до вираження змісту, котрий у даному випадку стосуватиметься змістової логіки іменникової природи. Але беручи до уваги те, що відмінки виконують свої змістові ролі по відношенню до речей і явищ позамовної дійсності, позначених іменником, нам видається доцільним дослідити синергетику декодування іменникової лексики у співвіднесенні зі змістовим логіцизмом відмінкових ролей у німецькій мові. Це дасть нам змогу подивитись на взаємовідношення «поверхневого» та «глибинного» відмінку іменникових номінацій з позицій лінгвосинергетики у німецькій мові.

Декодування іменників у німецькій мові в аспекті синергетичного принципу докладання найменших зусиль. Лексикографи при укладанні словника подають перше або головне значення слова як таке, що найперше з'являється у свідомості мовців. Потрібно звернути увагу на те, що для іменникового складу таке розмежування слова на головні і похідні значення є особливо важливим чинником. Тому, наприклад, при укладанні словників у німецькій мові враховують, «що гіпонімічні та гіперонімічні відношення є визначальними для організації іменників» (пор. [Ludewig 1988, с. 243]). З огляду на універсальний характер полісемії, сукупність взаємопов'язаних і взаємозалежних елементів у структурі іменника утворює ієрархічні відношення на мовному рівні між його головним та похідним значеннями. Згідно цього, полісемічний іменник як елемент *langue* (мови) охоплює структуру всіх заданих елементів значення, які на рівні *parole* (мовлення) комбінуються і у такий спосіб відбувається реалізація слова в одному з його потенційних мовних значень на рівні мовлення. Відповідно, контекстуальні дослідження потрібно виконувати із врахуванням мовного статусу значення іменника або, іншими словами, із врахуванням парадигматичних характеристик того значення, яке реалізується на синтагматичному рівні у процесі відбору. Виходячи з положення стосовно мінімізації необхідних затрат на продукування та сприйняття пам'яттю, у нашому випадку бачиться необхідним перевірити синергетичний принцип економії зусиль під час декодування іменникової інформації у німецькій мові. Існуючі на парадигматичній осі полісемічні та моносемічні моделі іменника піддаються декодуванню на синтагматичній осі. Відповідно, якщо це стосується полісемічної моделі, то спостерігається декодування інформації та знань, які несуть у собі або головне або одне з похідних значень іменника. У нашому випадку це трактуватимуться як декодування і реалізація головних та похідних номінацій полісемічної моделі. Якщо іменники мають на словниковому рівні одне значення, то їх реалізація на мовленнєвому рівні означатиме декодування інформації моносемічної моделі слова. У результаті ми отримали синергетичні конструкції моделей, які демонструють, яких точок відповідності або невідповідності закону збереження енергії і оптимальної кількості реалізацій сягають криві декодування іменників у співвіднесені з відмінковими ролями у німецькомовних текстах художнього жанру. Проаналізуємо кожну групу реалізацій окремо:

Декодування іменників з відмінковою роллю *Akkusativ* у художній прозі. Найчисельнішою групою є група реалізацій іменників з відмінковою роллю *Akkusativ* у німецькомовних текстах художнього стилю. З метою унаочнення наведемо приклади контекстуального інтегрування іменників з даною відмінковою роллю у синтаксичні рамки художніх творів. Для реалізованих типів номінації подаватимуться лише тлумачення, які співпали принаймні у двох із трьох аналізованих словників і були прийняті у нашому дослідженні за остаточні словникові дефініції іменникових значень:

1) „*Für einen Statiker ist es natürlich von hohem Interesse, zu wissen, welche Kräfte notwendig sind, die statischen Gesetze auszulöschen*“ [Böll Heinrich. Billard um halb Zehn, c. 263].

У наведеному вище прикладі іменник *Statiker* з відмінковою роллю *Akkusativ* генерує іменниковий зміст речення своїм моносемічним мовним потенціалом: ***der Statiker –*** *Bauingenieur mit speziellen Kenntnissen auf dem Gebiet statischer Berechnungen von Bauwerken* (Duden); ***der Statiker –*** *meist auf einer Hochschule ausgebildeter Fachmann auf dem Gebiet der Statik* (DWDS); ***der Statiker –*** *Fachmann auf dem Gebiet der Statik* (Wahrig). Іменник у знахідному відмінку *Gesetze* демонструє реалізацію свого похідного словникового значення, тобто генерує іменниковий зміст у ролі похідної номінації: **das Gesetz – 2.** *einer Sache innewohnendes Ordnungsprinzip; unveränderlicher Zusammenhang zwischen bestimmten Dingen u. Erscheinungen in der Natur* (Duden); **das Gesetz – 2.** *bestimmter notwendiger und wesentlicher Zusammenhang zwischen den Dingen und Erscheinungen in der Natur* (DWDS).

Всього у групі іменників з відмінковою роллю *Akkusativ* зафіксовано 6955 реалізацій, 3354 з яких належить до головної номінації, 2194 є реалізаціями моносемічних іменників і 1407 реалізацій представляють похідні номінації. У даній групі обчислення за формулою хі-квадрат показують статистично значимий зв'язок реалізацій з головною номінацією та з моносемічним складом іменників, а для похідної номінації статистично значимого зв’язку не встановлено. Оскільки показники формули χ^2 кореспондують з конструкціями синергетичних моделей, то нам потрібно встановити, яких точок відповідності або невідповідності закону збереження енергії і оптимальної затрати зусиль сягатимуть криві декодування іменників з відмінковою роллю *Akkusativ*, яка характеризує іменник як об’єкт дії, цільової спрямованості з боку суб’єкта дії у контексті відношень «кого, що, куди». Створена на основі показників хі-квадрат синергетична модель декодування отримала такий вигляд:

Рис. 1. Синергетична модель декодування іменників з відмінковою роллю *Akkusativ* у німецькомовній художній прозі

Синергетична модель рисунка 1 демонструє, що крива декодування головних номінацій полісемічної моделі сягнула найвищої точки 123,26 у напрямку плюс, крива декодування моносемічної моделі іменника сягнула у напрямку плюс точки 118,9. У напрямку мінус спостерігається декодування похідних номінацій полісемічної моделі іменника (0,27).

Таким чином, статично доведеним і теоретично обґрунтованим є той факт, що у рамках вибудовування іменникового змісту з відмінковою роллю *Akkusativ* у німецькомовній художній прозі синергетичний цикл реалізацій іменника найоптимальніше демонструє мовний логіцизм мінімізації зусиль, направлених на декодування семантичного потенціалу, активованого головними номінаціями полісемічної моделі слова. Висота точки декодування моносемічної моделі також свідчить на користь даного синергетичного закону. Ми бачимо, що мінімізація зусиль, направлених на декодування іменникової інформації, оптимізується у порядку зростання числа реалізацій.

Декодування іменників з відмінковою роллю *Dativ* у художній прозі. Другою за чисельністю є група іменникових реалізацій з відмінковою роллю *Dativ* у німецькомовних текстах художнього стилю. Наприклад:

2) „*Onkel Adam: nie wieder habe ich ihn so in Aufruhr erlebt wie in den Tagen vor der Volksabstimmung; dieser Eifer, dies Auftrumpfen, diese weit hergeholte und alles umfassende Zuversicht: selbst überrascht von der unvorhergesehenen Bedeutung, die sein Heimatmuseum auf einmal erhielt, öffnete er Schubläden und Glaskästen und Truhen und rief seine versammelten „Zeijen“ auf, um die Ansprüche zu rechtfertigen und „unjeherige“ Forderungen zurückzuweisen*“ [Lenz Siegfried. Heimatmuseum, c. 225].

У наведеному вище реченні іменниковий зміст з відмінковою роллю *Dativ* спочатку генерується іменником у давальному відмінку *Aufruhr*, який тут виступає у ролі похідної номінації: ***der Aufruhr* – 2.** *heftige Erregung* (Duden); ***der Aufruhr* – 3.** *heftige seelische Erregung* (DWDS); ***der Aufruhr* – 3.** *heftige Unruhe, starke Erregung* (Wahrig). Іменник у давальному відмінку множини *Tagen* реалізується у ролі головної номінації: ***der Tag* – 1.** *Zeitraum von 24 Stunden, von Mitternacht bis Mitternacht, Zeitraum einer vollen Drehung der Erde um ihre Achse* (DWDS); ***der Tag* –1.** *Zeitspanne einer Erdumdrehung, Zeit von 24 Stunden, von Mitternacht bis Mitternacht gerechnet* (Wahrig).

Наступний іменник у давальному відмінку *Volksabstimmung* представляє реалізацію моносемічного потенціалу: ***die Volksabstimmung* –** *Abstimmung der [wahlberechtigten] Bürger[innen] über eine bestimmte [grundsätzliche] politische Frage; Plebiszit* (Duden); ***die Volksabstimmung* –** *Abstimmung, bei der die Bürger unmittelbar über eine bestimmte, besonders eine grundsätzliche politische Frage entscheiden können, Plebiszit* (DWDS); ***die Volksabstimmung* –** *Abstimmung der wahlberechtigten Bürger eines Staates über eine politisch-sachl. Frage* (Wahrig). Завершує генерувати іменниковий зміст з відмінковою роллю *Dativ* іменник *Bedeutung*, який реалізується у своєму похідному словниковому значенні, а тому генерує контекст у ролі похідної номінації: ***die Bedeutung* – 2.a)** *Gewicht, Tragweite, Belang* (Duden); ***die Bedeutung* –** *2. Wichtigkeit, Geltung* (DWDS); ***die Bedeutung* – 2.** *Wichtigkeit* (Wahrig).

Всього у групі іменників з відмінковою роллю *Dativ* зафіксовано 6052 реалізації, 2883 з яких належить до головної номінації, 2059 є реалізаціями моносемічних іменників і 1110 реалізацій представляють похідні номінації. У даній групі встановлено статистично значимий зв'язок усіх типів реалізованих іменникових номінацій з відмінковою роллю *Dativ* у художній прозі. З допомогою синергетичної моделі потрібно показати, яких точок відповідності або невідповідності закону збереження енергії і оптимальної затрати зусиль у німецькомовних текстах художнього жанру сягатимуть криві декодування іменників з відмінковою роллю *Dativ*, яка характеризує іменник як об’єкт-одержувач, об’єкт фінальності і цільової зумовленості від суб’єкта дії у контексті відношень «кому, чому, де, коли»: Створена на основі показників хі-квадрат синергетична модель отримала такий вигляд:

Рис. 2. Синергетична модель декодування іменників з відмінковою роллю *Dativ* у німецькомовній художній прозі \

Синергетична модель рисунка 2 демонструє, що крива декодування головних номінацій полісемічної моделі іменника сягнула найвищої точки 84,9 у напрямку плюс, крива декодування моносемічної моделі іменника сягнула у напрямку плюс точки 32,62, а крива декодування похідних номінацій полісемічної моделі іменника сягнула у напрямку плюс найнижчої точки 19,67.

Отож, статично доведеним і теоретично обґрунтованим є той факт, що у рамках вибудовування іменникового змісту з відмінковою роллю *Dativ* у німецькомовній прозі синергетичний цикл реалізацій іменника найоптимальніше демонструє мовний логіцизм мінімізації зусиль, направлених на декодування семантичного потенціалу, активованого головними номінаціями полісемічної моделі слова. Криві декодування семантичного потенціалу, оптимальніше активованого спочатку моносемічною моделлю іменника, а потім і похідними номінаціями полісемічної моделі, не сягають висоти декодування головних номінацій, проте їх дія у напрямку плюс також свідчить на користь даного синергетичного закону.

Декодування іменників з відмінковою роллю *Nominativ* у художній прозі. Третьою за чисельністю є група іменникових реалізацій з відмінковою роллю *Nominativ* у німецькомовних текстах художнього жанру. Наприклад:

3) „*Der Sarg war noch nicht hinabgelassen, der Pfarrer las aus der Bibel vor, neben ihm, den Schirm für beide hochhaltend, der Totengräber in einem lächerlichen frackartigen Arbeitergewand, frierend von einem Bein auf das andere tretend*“ [Dürrenmatt Friedrich. Der Richter und sein Henker, c. 73].

У наведеному вище прикладі іменники у називному відмінку *Sarg* і *Pfarrer* генерують іменниковий зміст речення з відмінковою роллю *Nominativ* своїм моносемічним мовним потенціалом: ***der Sarg*** **–** *meist aus Holz, auch aus Metall gefertigtes) kastenförmiges, längliches Behältnis mit Deckel, in das ein Toter gelegt wird* (Duden); ***der Sarg*** **–** *großer, länglicher, meist hölzerner Kasten mit Deckel, in den der Leichnam gelegt wird* (DWDS); ***der Sarg*** **–** *langer, meist hölzerner Kasten, in den jmds. Leichnam gelegt wird* (Wahrig); ***der Pfarrer*** **–** *einer Gemeinde, Pfarrei vorstehender Geistlicher einer christlichen Kirche* (Duden); ***der Pfarrer*** **–** *mit den Pflichten für den Gottesdienst und die Seelsorge in einer Gemeinde beauftragter evangelischer oder katholischer Theologe, Pastor* (DWDS); ***der Pfarrer*** **–** *theologisch ausgebildeter Inhaber der gottesdienstl. u. seelsorgerl. Pflichten innerhalb einer Gemeinde* (Wahrig). Іменник у називному відмінку *Totengräber* генерує іменниковий зміст речення у ролі головної номінації, оскільки у даному контексті реалізується його головне значення: ***der Totengräber*** **– 1.** *Arbeiter, der auf einem Friedhof Gräber aushebt* (DWDS); ***der Totengräber*** **– 1.** *Angestellter des Friedhofsamtes, der die Gräber gräbt* (Wahrig).

Всього у групі іменників з відмінковою роллю *Nominativ* зафіксовано 5695 реалізацій, 2734 з яких належить до головної номінації, 1781 реалізація належить до моносемічних іменників і 1180 реалізацій представляють похідні номінації. У даній групі встановлено статистично значимий зв'язок реалізацій з моносемічними іменниками та з головною номінацією полісемічних іменників, а для похідної номінації статистично значимого зв'язку не встановлено. З допомогою синергетичної моделі потрібно показати, яких точок відповідності або невідповідності закону збереження енергії і оптимальної затрати зусиль у німецькомовних текстах художнього жанру сягатимуть криві декодування іменників з відмінковою роллю *Nominativ*, яка характеризує іменник як суб'єкт-ідентифікатор дії у контексті відношень «хто, що». Створена на основі показників хі-квадрат синергетична модель рисунка 3 демонструє, що крива декодування моносемічної моделі сягнула найвищої точки 102,89 у напрямку плюс, крива декодування головних номінацій полісемічної моделі іменника сягнула у напрямку плюс точки 90,28. У напрямку мінус спостерігається декодування похідних номінацій полісемічної моделі іменника (0,28).

Рис. 3. Синергетична модель декодування іменників з відмінковою роллю *Nominativ* у німецькомовній художній прозі

Таким чином, статично доведеним і теоретично обґрунтованим є той факт, що у рамках вибудовування іменникового змісту з відмінковою роллю *Nominativ* у німецькомовній художній прозі синергетичний цикл реалізацій іменника найоптимальніше демонструє мовний логіцизм мінімізації зусиль, направлених на декодування моносемічного потенціалу, хоча у кількісному відношенні моносемічні іменники поступаються реалізаціям головних номінацій полісемічної моделі слова. Висота точки декодування семантичного потенціалу, який несуть у собі головні номінації полісемічної моделі слова, також свідчить на користь даного синергетичного закону.

Декодування іменників з відмінковою роллю *Genetiv* у художній прозі. Четвертою і найменш чисельною є група іменникових реалізацій з відмінковою роллю *Genetiv* у німецькомовних текстах художнього жанру. Наприклад:

4) „*Als gäbe es hier Mücken und eine andre befremdete Brut, schlägt die Frau in die Luft und fällt über eine Wurzel, reißt sich das Gesicht in altem Firn auf und verschwindet an dunkleren Stellen des Waldes*“ [Jelinek Elfriede. Lust, c. 96].

У наведеному вище реченні іменник у родовому відмінку *Waldes* демонструє реалізацію свого головного словникового значення, тобто генерує іменниковий зміст у ролі головної номінації: ***der Wald* – 1.** *größere, dicht mit Bäumen bestandene Fläche* (Duden); ***der Wald* – 1.** *größere, dicht mit (hochstämmigen) Bäumen bestandene Fläche* (DWDS). ***der Wald* – 1.** *größere Fläche mit dichtem Baumwuchs* (Wahrig).

Всього у четвертій та найменш чисельній групі іменників з відмінковою роллю *Genetiv* зафіксовано 1298 реалізацій, 572 з яких представляють головні номінації, 479 реалізацій належать до моносемічних іменників і 247 реалізацій представляють похідні номінації. У даній групі не встановлено статистично значимого зв'язку реалізацій з жодним типом іменникових номінацій. Створена на основі показників хі-квадрат синергетична модель рисунка 4 демонструє, яких точок невідповідності закону збереження енергії і оптимальної затрати зусиль у німецькомовних текстах художнього жанру сягатимуть криві декодування іменників з відмінковою роллю *Genetiv*, яка характеризує іменник як субстантивний атрибут присвійності та приналежності у контексті відношень «чий, чия, чиє». Крива декодування моносемічної моделі іменника сягнула найнижчої точки 0,09 у напрямку мінус, крива декодування похідних номінацій полісемічної моделі іменника сягнула у напрямку мінус точки 1,69, а крива декодування головних номінацій сягнула у напрямку мінус найвищої точки 1,82.

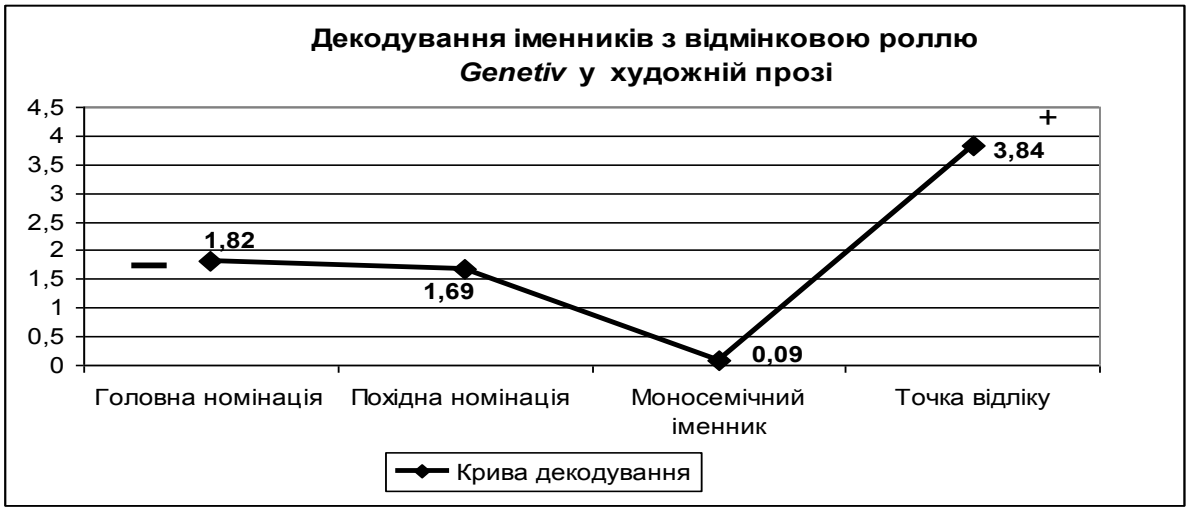

Рис. 4. Синергетична модель декодування іменників з відмінковою роллю *Genetiv* у німецькомовній художній прозі

Отож, статично доведеним і теоретично обґрунтованим є той факт, що у рамках вибудовування іменникового змісту з відмінковою роллю *Genetiv* у німецькомовній художній прозі синергетичний цикл реалізацій іменника найменш оптимально демонструє мовний логіцизм мінімізації зусиль, направлених на декодування моносемічної моделі слова. Криві декодування семантичного потенціалу, оптимальніше активованого спочатку головними, а потім і похідними номінаціями полісемічної моделі слова, перевищують висоту точки декодування номінацій моносемічних іменників, проте їх дія у напрямку мінус також не свідчить на користь даного синергетичного закону. \

Висновки. Таким чином, у результаті дослідження іменникових номінацій з різними відмінковими ролями у німецькомовних текстах художнього стилю ми дійшли наступних висновків:

1) під впливом зовнішньої енергії та інформації синергетичний закон мінімізації зусиль на сучасному етапі робить можливим прогнозувати у німецькомовних текстах художнього стилю оптимальну рівновагу іменникового найменування з відмінковою роллю *Akkusativ*, яка характеризує іменник як об’єкт дії, цільової спрямованості з боку суб’єкта дії у контексті відношень «кого, що, куди », у такій ієрархії: 1) головна номінація – 2) моно. Похідні номінації активуються у напрямку регресу;

2) під впливом зовнішньої енергії та інформації синергетичний закон мінімізації зусиль на сучасному етапі робить можливим прогнозувати у німецькомовних текстах художнього жанру оптимальну рівновагу іменникового найменування з відмінковою роллю *Dativ*, яка характеризує іменник як об’єкт-одержувач, об’єкт фінальності і цільової зумовленості від

суб'єкта дії у контексті відношень «кому, чому де, коли», у такій ієрархії 1) головна номінація – 2) моно – 3) похідна номінація;

3) під впливом зовнішньої енергії та інформації синергетичний закон мінімізації зусиль на сучасному етапі робить можливим прогнозувати у німецькомовних текстах художнього жанру оптимальну рівновагу іменникового найменування з відмінковою роллю *Nominativ*, яка характеризує іменник як суб'єкт-ідентифікатор дії у контексті відношень «хто, що», у такій ієрархії: 1) моно – 2) головна номінація. Похідні номінації активуються у напрямку регресу;

4) декодування як полісемічних, так і моносемічних іменників у співвіднесенні з відмінковою роллю *Genetiv*, яка характеризує іменник як субстантивний атрибут присвійності та приналежності у контексті відношень «чий, чия, чиє», активується у німецькомовній художній прозі у напрямку регресу. Можна прогнозувати зміну іменникових номінацій у німецькій прозі на користь інших відмінкових ролей.

У підсумку можна констатувати, що оперування однозначною моносемічною моделлю та найближчою відстанню головних значень в ієрархічній структурі полісемічної моделі слова оптимально відповідає синергетичному закону збереження мовної енергії, а тому є зручною для ментального лексикону людини у процесі залучення відмінкових ролей для субстантивного позначення екстралінгвістичних реалій у німецькомовній художній прозі.

Перспективи подальших досліджень. Звичайно, що такі висновки не є остаточними, скоріш, вони є поштовхом для продовження і поглиблення дослідження дії синергетичного принципу мінімізації зусиль, направлених на декодування семантичного потенціалу, яку активують моносемічні та полісемічні моделі іменника з різними відмінковими ролями не тільки у німецькомовних текстах художнього жанру, але й публіцистичного. Це дасть можливість побачити актуальну картину вибудовування іменникового змісту у німецькомовному тексті, а статистичні обчислення сприятимуть об'єктивному прогнозуванню очікуваних змін у лексичній структурі іменника, які пройшли синергетичний цикл *порядок – хаос – порядок*. Відповідно, такі зміни відображатимуться у німецькій мові і на словниковому рівні.

Література

Арапов М. В. Квантитативная лингвистика / М. В. Арапов. – М. : Наука, 1988. – 186 с.

Генералова Л. К. К вопросе о структуре значений имен существительных / Л. К. Генералова // Сборник научных трудов Московского пед. ин-та. – М., 1973. - №71. – С. 43-50.

Єрмоленко С. Я. Синтаксис і стилістична семантика / С. Я. Єрмоленко. – К. : Наукова думка, 1982. – 210 с.

Левицкий В. В. Семасиология / В. В. Левицкий– Винница : Нова Книга, 2006. – 512 с.

Ольшанский И. Г. Полисемия существительных в языке и речи / И. Г. Ольшанский. – М. : Высшая школа, 1982. – 149 с.

Пиотровский Р. Г. О лингвистической синергетике / Р. Г. Пиотровский // Научно-техническая информация. – 1996. – №12. – С. 1-12.

Тарасенко В. В. Фрактальная семиотика : «слепые пятна», перипетии и узнавания / В. В. Тарасенко. – [2-е изд.]. – Москва : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2012. – 232 с.

8. *Хакен* Г. Синергетика : Иерархия неустойчивости в самоорганизующихся системах и устройствах / Г. Хакен. – М. : Мир, 1985. – 419 с.

Чернышенко Н. Н. Факторы, влияющие на употребление падежных форм в современном немецком языке : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Н. Н. Чернышенко. – Одесса, 1987. – 25 с.

Altmann G. Modelling diversification phenomena in language / G. Altmann // Diversification Processes in Language: Grammar. – Hagen : Margit Rottmann Medienverlag, 1991. – S. 33-46.

Brinkmann H. Die Deutsche Sprache: Gestalt und Leistung / H. Brinkmann. – [2. erw. Aufl.]. – Düsseldorf : Pädagogischer Verlag Schwann. 1971. – 939 S.

Böll H. Billard um halb zehn / H. Böll. – Санкт-Петербург : Каро, 2007. – 478 S.

Digitales Wörterbuch der Deutschen Sprache [Електронний ресурс] / Hrsg. Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften. – Berlin, 2003. – Режим доступу: http://www.dwds.de/.

Duden. Das große Wörterbuch der deutschen Sprache : in 10 Bd. [Електронний ресурс]. – On CD. – Mannheim : Dudenverlag, 2000. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM) : кольор.; 12 см. – Систем. вимоги : Pentium ; 128 Mb RAM ; Windows 98, 2000, XP ; MS Word 97-2000. – Назва з титул. екрану.

Dürrenmatt F. Der Richter und sein Henker / F. Dürrenmatt. – Hamburg : Rowohlt Verlag, 1962. – 147 S.

Fillmore Ch. J. The Case for Case / Ch. J. Fillmore // Universals in Linguistic Theory. – New York : Holt, Rinehart and Winston, 1968. – P. 74-97.

Helbig G. Oberflächen- und Tiefenkasus. Zum Problem der Bedeutung der Kasus / G. Helbig // Kasus im Deutschen: Form und Inhalt. – Tübingen : Stauffenburg Verlag, 1998. – S. 1-13.

Jackendoff R. S. Semantics and cognition / R. S. Jackendoff. – Cambridge : Mass, 1972. – 223 P.

Jelinek E. Lust / E. Jelinek. – Reinbek bei Hamburg : Rowohlt Verlag, 1989. – 255 S.

Köhler R. Zur linguistischen Synergetik : Struktur und Dynamik der Lexik / R. Köhler. – Bochum : Studienverlag Brockmeyer, 1986. – 200 S.
Laddissow A. Konnotation in der nominalen Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache / A. Laddissow // Entwicklungen der Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache. – Berlin : Fleischer Wolfgang, 1983. – S. 21-48.
Lenz S. Heimatmuseum / S. Lenz. – München : Deutscher Taschenbuch Verlag, 1981. – 655 S.
Ludewig P. Strategien zur Integration lexikalischer Bedeutungsspezifikationen unterschiedlicher theoretischer Fundierung / P. Ludewig // Lexikalische Semantik aus kognitiver Sicht: Perspektiven im Spannungsfeld linguistischer und psychologischer Modellierungen / [hrsg. von P. Ludewig, B. Geuts]. – Tübingen : Gunter Narr Verlag, 1998. – S. 237-264.
Maineke E. Das Substantiv in der deutschen Gegenwartssprache / E. Maineke. – Heidelberg : Universitätsverlag WINTER, 1996. – 496 S.
Meindl C. Methodik für Linguisten : Eine Einführung in Statistik und Versuchsplanung / C. Meindl. – Tübingen : Narr Francke Attempto Verlag, 2011. – 302 S.
Primus B. Semantische Rollen / B. Primus. – Heidelberg : Universitätsverlag WINTER, 2012. – 99 S.
Wahrig Digital. Deutsches Wörterbuch [Електронний ресурс]. – On CD. – Gütersloh : Wissen Media Verlag., 2007. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM) : кольор.; 12 см. – Систем. вимоги : Pentium ; 256 Mb RAM ; Windows 2000, XP, Vista ; MS Word 2003. – Назва з титул. екрану.
Weinrich H. Textgrammatik der deutschen Sprache / H. Weinrich. – Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich : Dudenverlag, 1993. – 1111 S.
Zipf G. K. Human behaviour and the principle of least effort / G. K. Zipf. – Cambridge : Addison-Wesley, 1949. – 573 p.

УДК: 811.111’42:821.111.02

ЗАЛУЖНА М. В.
(Запорізький національний університет)

РЕАЛІЗАЦІЯ КАТЕГОРІЇ АНТРОПОЦЕНТРИЧНОСТІ У ПОСТМОДЕРНОМУ ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ: ЛІНГВОСИНЕРГЕТИЧНИЙ ВИМІР

У статті розглядаються особливості постмодерної реалізації дискурсивної категорії антропоцентричності у лінгвосинергетичному аспекті. Доводиться релевантність цієї категорії для самоорганізації дискурсу, оскільки вона відбиває зміст атрактора дискурсу як відкритої системи. Увага акцентується на реалізації категорії через підкатегорії адресантності та адресатності. У статті наголошено, що специфічним для постмодерного художнього дискурсу, зокрема британського, є перенесення центру фокалізації від підкатегорії адресанта до адресата.
Ключові слова: художній дискурс, антропоцентричність, адресат, адресант, мегатекст.

Залужная М. В. Реализация категории антропоцентричности в постмодернистском художественном дискурсе: лингвосинергетическое измерение. В статье рассматриваются особенности постмодернистской реализации дискурсивной категории антропоцентричности в лингвосинергетическом аспекте. Доказывается релевантность этой категории для самоорганизации дискурса, поскольку она отражает содержание аттрактора дискурса как открытой системы. Внимание акцентируется на реализации категории через подкатегории адресантности и адресатности. В статье подчеркивается, что специфическим для постмодернистского художественного дискурса, в частности британского, является перенесение центра фокализации от подкатегории адресанта к адресату.
Ключевые слова: художественный дискурс, антропоцентричность, адресат, адресант, мегатекст.

Zaluzhna M. V. The Realization of the Category of Anthropocentricity in Postmodern Fiction Discourse: Linguosynergetic Aspect. The article deals with peculiarities of postmodern realization of anthropocentricity discourse category in linguosynergetic aspect. The linguosynergetic approach allows revealing the new parameters of this discursive category functioning in the discourse as an open system. The relevance of this category for the process of discourse self-organization is proved, as it reflects the essence of the attractor of a discourse. Special attention is paid to realization of the category which serves as the doubled anthropocentre of the discourse through the subcategories of sender and addressee. The research provides the investigation of the gradual balancing and further transference of discursive focalization centre from the sender to the addressee (in correspondence with the “death of the author” postulate proclaimed by postmodernists). The paper also focuses on the analysis of the British postmodern fiction discourse of the XXI century. The factual material shows that the subcategory of the sender is realized via various forms of the author’s presence in the text (“author-function”, character prototypical to the author etc.). The article gives the proofs that the subcategory of the addressee is reflected in this type of discourse through the elements of “megatext” (preface, acknowledgement, references, epigraph, author’s commentary, epilogue etc.). The textual material also justifies that the basic peculiarity of the postmodern fiction discourse is transference of the focal center that causes the discursive divergence of vectors of authorial intention, material presentation and reader’s perception. In such way the postmodern fiction discourse reveals its dynamic and open character and proves to be a synergetic system.
Key words: fiction discourse, anthropocentricity, sender, addressee, megatext.

У світлі підвищення інтересу сучасних лінгвістів до проблем дискурсу як відкритої системи **актуальним** постає його аналіз з нових методологічних позицій, зокрема з використанням здобутків лінгвосинергетики. Зважаючи на це, **метою** цього дослідження є розгляд особливостей виявлення в дискурсі фундаментальної для гуманітарних наук

сьогодення антропоцентричної спрямованості через категорію *антропоцентричності* – «антропної опосередкованості дискурсу» [Селиванова 2002, с. 317]. Відтак **завданнями** даної роботи постають: з'ясування релевантності категорії антропоцентричності для синергетичної самоорганізації дискурсу як відкритої системи, визначення форм реалізації категорії антропоцентричності в дискурсивному середовищі через підкатегорії адресантності та адресатності, встановлення специфіки відбиття цих підкатегорій у постмодерному художньому дискурсі, зокрема британському.

Об'єктом дослідження є категорія антропоцентричності як дискурсивне явище. **Предметом** наукової розвідки стали форми та засоби реалізації категорії антропоцентричності в сучасному британському постмодерному художньому дискурсі. **Матеріалом** дослідження слугують художні тексти британських авторів-постмодерністів XXI століття Дж. Барнса "The Sense of an Ending", Т. МакКарті "Remainder", І. МакЮена "Saturday", "On Chesil Beach", "Atonement", Д. Лоджа "Deaf Sentence", Д. Мітчелла "Cloud Atlas".

У сучасній лінгвосинергетиці дискурс позиціонують як синергетичну систему, що має ознаки нелінійності, нерівноважності, здатності до самоорганізації, діалогічності [Селиванова 2002]. Складовими такої відкритої системи, за Л. С. Піхтовніковою, традиційно виступають: 1) автори дискурсу як мовні особистості; 2) соціальні очікування від результатів реалізації дискурсу; 3) обмеження на дискурс: традиції жанрів, обсяг, норми викладу, екстралінгвістичні умови [Пихтовникова 2012, с. 27]. У термінах синергетики перші 2 компоненти виступають *атрактором* дискурсу (набір параметрів стану рівноваги системи, до якого вона прагне), а останній – *репелером* (обмеження на прагнення системи до рівноваги). У процесі утворення дискурсу відбувається конкурентна взаємодія між ними, в якій репелер забезпечує стійкість форми, а атрактор – його динамізм. Зміст атрактора корелює з дискурсивною категорією антропоцентричності, оскільки відбиває основні антропоцентри дискурсу – автора та читача [Воробьева 1993].

Дискурс являє собою взаємодію двох підкатегорій – адресантності та адресатності – між собою та з текстом. Лінгвосинергетичний підхід дозволяє по-новому тлумачити їхню роль та функції у процесі самоорганізації дискурсу, зокрема, британського художнього дискурсу доби постмодерну.

Підкатегорія ***адресантності,*** через яку в постмодерному англомовному дискурсі реалізується категорія антропоцентричності**,** відбивається у різних формах реалізації фігури автора у дискурсі. Автор як мовна особистість бере участь у самоорганізації дискурса, виступає одночасно і його творчим конструктором, і знаряддям його атракторів та репелерів [Пихтовникова 2012, с. 29]. Найбільш релевантними для постмодерного художнього дискурсу є ***містифікований автор***, ***автор-функція*** (коли реальний автор створює автора-функцію чужої свідомості). Приміром, у романі Д. Лоджа "Deaf Sentence" оповідь ведеться від першої особи, але оскільки оповідач страждає від вади слуху, потрапляючи у численні незручні ситуації, цей образ постає як вигаданий і не ототожнюється з самим письменником.

Іншою формою реалізації категорії автора є герой художнього тексту, ***прототиповий автору***. Він формує особливий антропоцентр, що втілює авторські думки. Так, вищезгаданий герой роману "Deaf Sentence", як і автор, є професором-лінгвістом і висловлює цікаві ідеї, що є власним підходом Д. Лоджа до сучасних лінгвістичних проблем: *"We live in discourse as fish live in water…And in a world of increasing literacy and multiplying media of verbal communication - radio, television, the Internet, advertising, packaging, as well as books, magazines and newspapers – discourse has come more and more to dominate even the non-verbal aspects of our live…To understand culture and society you have to be able to analyse their discourses"* [Lodge 2008, p. 18]**.** Такі роздуми розвивають ключову ідею постмодернізму про дискурсивні аспекти реальності, «світ як текст». Роль оповідача у дискурсі надзвичайно важлива: він полегшує сприйняття тексту, але, разом з цим, ускладнює його рецепцію, зливаючись з системою персонажів. Він є чинником, який забезпечує самоорганізацію дискурсу, проте особливого статусу набуває роль автора у постмодерному дискурсі. Згідно з

постмодерними настановами, він «розчиняється» у дискурсі (відбиваючи відомий постмодерний постулат Р. Барта про «смерть автора» [Барт 1994]), надаючи дискурсу можливість самоорганізації.

Спрямованість дискурсу до синергетичної збалансованості спричиняє підвищену увагу до фігури адресата, який має на власний розсуд тлумачити дискурс. Це пояснює акцент постмодернізму на однаково значущій ролі адресанта й адресата у спільному конструюванні сенсів у процесі дискурсивного обміну [Дискурс 2005, с. 16]. У такий спосіб категорія антропоцентричності модифікується у постмодернізмі – відбувається перенесення фокусу уваги з фігури автора на фігуру адресата. Позиція адресата симетрична адресантові, адже вона є наслідком витлумачення діалогічної природи тексту [Олексій 2014, с. 15]. Як зазначав М. М. Бахтін, «події тексту, тобто його справжня сутність, завжди розвиваються на межі двох свідомостей» [Бахтин 1979, с. 42]. Підкатегорія ***адресатності*** є інгерентною для постмодерного художнього дискурсу, оскільки у постмодерному дискурсі у зв'язку з презумпцією «смерті автора» на перший план виходять проблеми сприйняття.

Адресатність відбиває інтерпретативну функцію, що виконує в дискурсі адресат, який сприймає стратегічну програму адресованості [Селиванова 2002, с. 316] та формує соціальні очікування на реалізацію дискурсу. Позиція адресата програмується адресантом за допомогою різнорівневих текстових маркерів, що наштовхують читача на особистісне сприйняття в залежності від здібностей, культурної та соціальної приналежності, власного досвіду, рівня освіченості та інших характеристик конкретного адресата.

Автор може свідомо надавати потенційним сенсам можливості розгортання через реалізацію у тексті відкритості сюжету, розмитість описів, вживання лексики ірраціональної семантичної спрямованості (виражають осяяння, догадку, інтуїцію [Иомдин 2002, с. 6]). В англійській мові є численні лексеми, що виражають ірраціональний компонент осмислення реальності і текстуально відображеної дійсності, такі як *"insight", "intuition", "inkling", "guess", "believe", "occur", "suspect", "feel"* тощо. Ірраціональне розуміння спирається на досвід, спогади, віру, бажання, почуття [Иомдин 2002, с. 23]. Аналіз художніх текстів британських постмодерністів засвідчив рекурентність та, відповідно, релевантність такої лексики для постмодерного дискурсу: *"It was only a **guess**; I didn't have any real evidence"* [Barnes 2011, p. 30]. *"By clinging tightly to what she **believed** she knew, narrowing her thoughts, reiterating her testimony, she was able to keep from mind the damage she only **dimly sensed** she was doing"* [McEwan 2007, p. 72]. Такою лексикою автор ніби натякає адресатові на можливості синергетичної біфуркації, розгалуження сенсів дискурсу.

Важливим фактором самоорганізації дискурсу є існування внаслідок перенесення центру фокалізації різних типів адресатів: 1) реальний адресат, 2) передбачуваний / потенційний читач (гіпотетична авторська модель ідеального адресата, на сприйняття якого спрямований дискурс), 3) текстовий образ адресата [Воробьева 1993, с. 106-107]. Зважаючи на те, що дискурс як відкрита система спрямований на діалогічність та плюральність тлумачень, автор зазвичай орієнтується на характеристики потенційного адресата – на його горизонт очікування, інтелектуальний рівень, комунікативні прагнення тощо [Олексій 2014, с. 15]. Він утілює свої очікування, які можуть не збігатись із характеристиками адресата реального, у текстовому образі адресата.

Поляризація учасників дискурсу (адресант, адресат) є рушійною силою самоорганізації дискурсу та може виражатися у протистоянні їхніх ролей, у протиставленні їхніх прагматичних функцій [Пихтовникова 2012, с. 30]. Авторська концепція інколи надто відрізняється від читацької інтерпретації, це стосується і окремих деталей дискурсу, і його глобального сприйняття. Так, у деяких оглядах критики вважають "Atonement" І. МакЮена продовженням традицій класичного англійського роману (один із критичних оглядів називається "Classic Novel Lives On"), тоді як сам автор упевнено відносить його до постмодернізму: "…a postmodern disquisition on writing, of which I have done my fair share in *Sweet Tooth* and *Atonement*" [Martin 2014] – авторський задум витлумачується невірно.

Автор залучає адресата до співтворчості – процесу домислення змістових параметрів дискурсу. Наприклад, численні ***алюзії*** у романі Д. Лоджа "Deaf Sentence" передбачають, що адресатові відомі їх джерела та він достатньо компетентний, аби їх витлумачити: *"Rather poignant, a poet finding out he's deaf in that way, especially when you think of* ***Shelley's 'Ode to a Skylark'****"* [Lodge 2008, p. 13]. Людині, не обізнаній у британській літературі та не знайомій з даною поезією, доводиться знайомитись з текстом П. Б. Шеллі або здогадуватись про його зміст і наражатись на небезпеку неадекватного сприйняття.

Особливого значення адресатність набуває в постмодерному художньому дискурсі, де авторська комунікативна настанова на діалог з читачем є невід'ємним елементом, і більш важливим тут є зовнішньотекстовий адресат, взаємодія між автором і читачем здійснюється через особливі текстові утворення та відповідні маркери, до яких належать:

- присвята (орієнтація на реального адресата);
- передмова та післямова (звертання автора до потенційних читачів з метою сформулювати експліцитно свій комунікативний намір);
- епіграф (діалогічний зв'язок і з адресатом, і з первинним твором);
- коментар (особливий тип словника, прагматична настанова якого – тлумачення значення невідомого слова) [Олексій 2014, с. 12-14].

Таку єдність тексту з допоміжними текстами І. М. Колєгаєва слушно називає ***«мегатекстом»*** **[**Колегаєва 2012, с. 171**]**, він є компонентом дискурсу вищого, аніж текст, рівня абстракції. Розглянувши постмодерний художній дискурс, можемо констатувати, що елементи мегатексту виконують тут свою функцію – забезпечують інтерактивну взаємодію адресанта з адресатом (реальним чи уявним), сприяючи його самоорганізації. Так, ***присвята*** спрямовує вектор адресованості твору на конкретну особу або групу осіб. Д. Лодж, наприклад, присвячує свій роман перекладачам, та пояснює, що навіть гра слів у його назві є однією з перекладацьких проблем, які їм доводиться долати. Значно лаконічніші у своїй присваті Дж. Барнс, І. МакЮен і Д. Мітчелл, які звертаються до своїх рідних. Д. Мітчелл до того ж надає фактичну інформацію стосовно деталей і обставин створення роману (наводяться джерела походження деяких цитат). У такий спосіб автор спрямовує сприйняття адресатів у необхідний бік і намагається уникнути когнітивних невдач.

Епіграфом до роману "Atonement" І. МакЮен обрав фрагмент твору Дж. Остин "Northanger Abbey". У такий спосіб автор проводить сюжетні паралелі між наївними помилками героїні Дж. Остин Кетрін Морленд та власного персонажу Брайоні Толліс: багата уява обох призводить до численних непорозумінь та проблем для оточуючих. Перша частина роману написана в найкращих традиціях великої романістки [Борисенко]. Проте це лише тло, на якому контрастують наступні розділи роману, що детально описують військові жахіття та трагічні події у житті героїв. В іншому його романі "Saturday" епіграфом слугує велика за обсягом цитата з роману С. Беллоу "Herzog". Між творами можна провести аналогії в плані змісту – обидва тексти зображують «кризу середнього віку» інтелектуала та інтелігента. Епіграф призначений спрогнозувати подібну долю героя І. МакЮена Генрі Пероуна. Дійсно, відповіді на складні життєві питання, що ставить Герцог, Пероун шукає протягом усього роману: "*…what it means to be a man. In a city. In a century. In transition. In a mass. Transformed by science. Under organised power. Subject to tremendous controls. In a condition caused by mechanisation. After the late failure of radical hopes"* [McEwan 2006, p. 1].

Передмов у жодному з проаналізованих текстів не виявилось, а в якості ***післямови*** до роману "Saturday" І. МакЮен наводить повний текст поезії М. Арнолда "Dover Beach". Лейтмотивом поезії, є відчуття тривоги, розгубленості: "*…Swept with confused alarms…"* [McEwan 2006, p. 281], яке стає і провідною темою роману. У такий спосіб автор полегшує адресатові сприйняття усього тексту в цілому та особливо його кульмінаційного моменту, в якому цитуються фрагменти поезії. Так автор позбавляє читача клопоту з пошуків поезії та, водночас, наголошує на її важливості для адекватної інтерпретації роману.

Своєрідною післямовою вважають останній розділ роману І. МакЮена "Atonement", у якому головна героїня попередніх розділів Брайоні виявляється їх автором і пояснює

різницю між змальованими нею подіями та реальною значно трагічнішою долею героїв, «реальність обертається гротеском, містифікацією, закони реалізму, притаманного попереднім розділам, порушені, роман виявляється постмодерним мета текстом» [Борисенко]. Роман Д. Мітчелла не містить післямови, він навіть не має розв'язки – закінчується риторичним питанням *"Yet what is any ocean but a* ***multitude*** *of drops?"* [Mitchell 2004, p. 157] та виноскою наратора *"Here my father's handwriting slips into spasmodic illegibility. – J.E."* [Mitchell 2004, p. 157]. Текст ніби «обривається», залишаючи адресата домислювати можливий фінал, це типово для постмодернізму з його прагненням до невизначеності. Це один з поляризованих елементів дискурсу як системи, що самоорганізується, оскільки чіткі постмодерні настанови, що визначають дискурс, вступають у протиріччя з постмодерним постулатом про його невизначеність, нечіткість.

У якості ***коментаря*** до роману "Deaf Sentence" Д. Лодж надає словникову статтю – тлумачення багатозначного слова *"sentence"*, винесеного у заголовок тексту і, отже, релевантного для осягнення сенсу всього роману. У такий спосіб увага реципієнта завбачливо спрямовується на ті аспекти значення ключового слова, які будуть розкриватись у романі, автор спрямовує та коригує читацьке сприйняття та розуміння тексту. Отже, взаємодія адресанта з адресатом відбувається у безліч способів на мегатекстовому та дискурсивному рівнях, забезпечує перерозподіл ролей адресата і адресанта та, внаслідок цього, самоорганізацію постмодерного дискурсу.

Підсумовуючи вищенаведене, доходимо висновку, що лінгвосинергетичний підхід дозволяє виявити нові аспекти функціонування дискурсивної категорії антропоцентричності, що відбиває основні антропоцентри дискурсу – автора та читача. Емпіричний матеріал свідчить про релевантність дискурсивної категорії антропоцентричності для самоорганізації дискурсу. У термінах синергетики ця категорія відбиває зміст атрактора дискурсу як відкритої системи та реалізується через підкатегорії адресантності та адресатності. Особливості розгортання постмодерного художнього дискурсу виявили складну взаємодію між цими підкатегоріями, що зумовлюється специфікою когнітивних процесів і постмодерних настанов.

Отже, доходимо **висновку**, що аналіз англомовного постмодерного художнього дискурсу засвідчує, що у процесі реалізації цієї категорії відбувається перенесення центру фокалізації від автора до адресата. Таке розфокусування спричиняє дискурсивну біфуркацію – розходження векторів авторського задуму, подання матеріалу, читацького сприйняття. Внаслідок цього адресат і адресант конкурують у дискурсотворенні та сприяють його самоорганізації. Через принципову діалогічність художнього дискурсу осягнення його багатоплановості виявляється можливим тоді, коли він сприймається як відкритий – тобто передбачає широкий спектр інтерпретацій. Синергетичне підґрунтя дискурсивної проблематики виявило роль категорії антропоцентричності в самоорганізації дискурсу та зумовило **перспективи подальшого дослідження,** котрі полягають в аналізі синергетичної специфіки функціонування інших дискурсивних категорій в різних типах дискурсу.

Література

Барт Р. Смерть автора / Р. Барт // Избранные работы : Семиотика. Поэтика. – М. : Издательская группа «Прогресс», «Универс», 1994. – С. 384-391.

Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. – М. : Искусство, 1979.

Борисенко А. Иэн Макьюен – Фауст и фантаст / А. Борисенко // Журнальный зал. Иностранная литература. – 2003. – № 10 // [Електронный ресурс]. – Режим доступа : http://magazines.russ.ru/inostran/2003/10/bor.html

Воробьева О. П. Текстовые категории и фактор адресата / О. П. Воробьева. – К. : Вища школа, 1993. – 200 с.

Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен (колективна монографія) / Ред. І. С. Шевченко. – Харків : Константа, 2005. – 356 с.

Иомдин Б. Л. Лексика иррационального понимания : автореф. дис. … канд. филол. н. : спец. 10.02.19 – "Теория языка" / Б. Л. Иомдин. – М., 2002. – 24 с.

Колегаєва І. М. Текст і мегатекст як члени єдиної комунікативної родини / І. М. Колегаєва // Лінгвістика XXI століття : нові дослідження і перспективи. – 2012. – С. 170-178.

Олексій К. Б. Реалізація текстової категорії адресатності в сучасній українській прозі / К. Б. Олексій. – Автореф. дис. … канд. філол. н. 10.02.01. – Запоріжжя : ЗНУ, 2014. – 20 с.

Пихтовникова Л. С. Лингвосинергетика : основы и очерк направлений. Монография / Л. С. Пихтовникова. – Х. : ХНУ им. В. Н. Каразина, 2012. – 180 с.
Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации / Е. А. Селиванова. – К. : Фитосоциоцентр, 2002. – 336 с.
Martin S. How Ian McEwan Has Evolved from Literary Shocker to Compassionate Novelist / S.Martin // Globe & Mail. – 12 September 2014 // [Electronic resource]. – Mode of access : http://www.theglobeandmail.com/arts/books-and-media/ian-mcewan-has-mellowed-for-the-children-act/article20582452/

Джерела ілюстративного матеріалу

Barnes J. The Sense of an Ending / J. Barnes. – London : Jonathan Cape, 2011. – 163 p.
Lodge D. Deaf Sentence / D. Lodge. – London : Penguin Books, 2008. – 294 p.
McEwan I. Atonement / I. McEwan. – London : Vintage Books, 2007. – 375 p.
McEwan I. Saturday / I. McEwan. – London : Vintage Books, 2006. – 282 p.
Mitchell D. Cloud Atlas / D. Mitchell. – New York : Random House, 2004. – 514 p.

УДК 811.112.2’373.423

КІЙКО С. В.
(*Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича*)

СИНЕРГЕТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНОЇ ОМОНІМІЇ В НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

У статті розглянуто лексико-граматичну омонімію німецької мови як рушійну силу її розвитку в напрямку до більшої аналітичності. Шляхом аналізу динаміки поширеності граматичних омонімів у трьох періодах історії німецької мови встановлено нелінійність розвитку омонімії. Виявлено причини порушення синхронійної рівноваги рівнів мовної системи на певному етапі розвитку і визначено місце антропогенних факторів в еволюційних процесах німецької мови
Ключові слова: синергетика, омонімія, омоформи, синергетика, точки біфуркації, німецька мова, давньоверхньонімеций період, середньоверхньонімецький період

Кийко С.В. Синергетический потенциал лексико-грамматической омонимии в немецком языке. В статье рассмотрена лексико-грамматическая омонимия немецкого языка как движущая сила ее развития в сторону большей аналитичности. Путем анализа динамики распространения грамматических омонимов в трех периодах истории немецкого языка установлена нелинейность развития омонимии. Обнаружены причины нарушения синхронического равновесия уровней языковой системы на каждом этапе развития и определено место антропогенных факторов в еволюционных процессах немецкого языка.
Ключевые слова: синергетика, омонимия, омоформы, синергетика, точки бифуркации, немецкий язык, древневерхненемецкий период, средневерхненемецкий период

Kiyko S.V. Synergetic of lexico-grammatical homonymy in German. This article focuses on the lexico-grammatical homonymy of the German language as the driving force of its development in the direction of greater analyticity. By analyzing the dynamics of the prevalence of grammatical homonyms in three periods in the history of German, the nonlinearity of the development of homonyms was established. The reasons for the synhronic equilibrium divergence of the levels of the language system at a definite stage of language development were singled out, and the place of anthropogenic factors in the evolutionary process of German was outlined.
Key words: synergetic, homonymy, homoforms, bifurcation points, German, Old High German, Middle High German.

Одним із головних механізмів саморегуляції та самоорганізації мовної системи є функціональна транспозиція лінгвальних одиниць, тобто процес перетворення семантичної структури слова за умови збереження формальної структури [Єнікеєва 2011, с. 20]. Лексема, утворена шляхом транспозиції, зберігає фонемний склад і звучання початкової одиниці. Як вторинний знак з іншою категорійною приналежністю, ніж початкова одиниця, вона виступає її омонімом. Таким чином з’являються лексико-граматичні омоніми (ЛГО) – однозвучні слова різних частин мови [Ким 1978, с. 11].

У більшості праць з омонімії дослідники ігнорують факти транспозиції і обмежуються розглядом лексичних омонімів. Це пов’язано насамперед з тим, що деякі лінгвісти вважають відношення однозвучних спільнокореневих слів різних частин мови підвидом полісемії: «Не варто розглядати серед омонімів лексико-синтаксичну полісемію, коли слово залежно від синтаксичного вживання виступає то в ролі однієї, то іншої частини мови» [Абаев 1960, с. 71]. М.О. Стерніна називає таке явище категорійною полісемією [Стернина 1983, с. 104]. Аналогічно І. С. Тишлер вважає, що конверсиви не варто приписувати до омонімів, оскільки немає розриву в семантиці [Тышлер 1966, с. 10]. З іншого погляду, слова, що належать до різних частин мови, є омонімами через різну категорійну належність [Виноградов 1960, с. 4;

Лаптева 2009, с. 97-105]. Ми дотримуємося останнього підходу, тому що розуміємо омонімію досить широко – як слова, які тотожні один одному хоча б в одному із компонентів плану вираження і відрізняються хоча б одним із компонентів плану змісту – лексичній і / або граматичній семантиці. При переході в іншу частину мови слово набуває нового комплексу диференційних ознак, відмінних від похідного слова лексико-граматичних властивостей і словесного оточення. Оскільки слова різних частин мови при однаковому звучанні і / або написанні відрізняються категорійно, тобто мають різне граматичне значення, то ми їх відносимо до омонімів.

Дослідження транспозитів у німецькій мові на основі суцільної вибірки ЛГО досі не проводилося, що й зумовлює **актуальність** нашої статті. **Метою** дослідження є системний опис лексико-граматичних омонімів німецької мови в різні періоди її історії, встановлення причин їх появи і виявлення синергетичних механізмів розвитку омонімічної системи німецької мови загалом. Мета статті передбачає вирішення таких **завдань:**

1) встановити лінійність / нелінійність розвитку лексико-граматичної омонімії в давньоверхньонімецькому (двн.), середньоверхньонімецькому (свн.) і сучасному (нвн.) періодах історії німецької мови;

2) виявити причини порушення синхронійної рівноваги рівнів мовної системи на певному етапі розвитку німецької мови;

3) проаналізувати внутрішньосистемний хаотичний стан, його межі і точки біфуркації;

4) описати роль лексико-граматичної омонімії в процесі самоорганізації мовної системи в напрямку до більшої аналітичності.

Предмет дослідження – ЛГО двн., свн. і нвн. мови. **Об'єкт** дослідження – синергетичний потенціал омонімії як рушійної сили розвитку німецької мови в напрямку до більшої аналітичності.

Матеріалом дослідження слугувала суцільна вибірка омонімів зі словників двн. мови за редакцією Р. Кеблера [Köbler 2014] (15 тисяч статей) і Р. Шютцейхеля [Schützeichel 2006] (15 тисяч статей) і словників свн. мови за редакцією Р. Кеблера [Köbler 2015] (40 тисяч статей) і М. Лексера [Lexer 2006] (38 тисяч статей). Зі словників методом суцільної вибірки було виділено 1142 ЛГО двн. мови і 5922 ЛГО свн. мови. Джерельною базою для виявлення ЛГО сучасної німецької мови став електронний словник словоформ, сформований на основі створеної в Інституті автоматичної обробки мови при Штуттгартському університеті (Німеччина) лексикографічної системи, реєстр якої сягає близько 50 600 лексем. За допомогою програми синтезу парадигм Morphy 3.0 її було розгорнуто в список обсягом 431 165 словоформ (принципи розгортання див. [Lezius 1996]). Серед міжчастиномовних омоформів виділено окремо 1328 оморядів ЛГО.

Розглянемо детальніше ЛГО в двн., свн. і сучасній німецькій мові. Кількість ЛГО двн. мови складає 1142 лексеми, об'єднані у 554 оморяди. Вони розподілені за 39-ма омонімічними моделями, які репрезентують наявні в двн. мові омонімічні відношення між різними лексико-граматичними класами: іменниками (SUB), прикметниками (ADJ), дієсловами (VER), прислівниками (ADV), займенниками (PRO), числівниками (ZAL), частками (PART), сполучниками (KON), прийменниками (PRP), артиклями (ART), вигуками (INJ) (див. табл. 1).

Таблиця 1

Моделі міжчастиномовних омонімів у двн., свн. і нвн. періодах

Модель	Двн.	Свн.	Нвн.	Модель	Двн.	Свн.	Нвн.
SUB/ADJ	274	692	362	SUB/INJ	4	9	1
SUB/ADJ/ADV	20	205	24	ADJ/ADV	46	234	213
SUB/ADJ/ADV/PRO	—	6	—	ADJ/VER	78	114	94
SUB/ADJ/ADV/PRO/PRP	—	1	—	ADJ/VER/ PRO	—	1	—
SUB/ADJ/ADV/PRO/ZAL/ART	—	1	—	ADJ/VER/ KON	—	1	—
SUB/ADJ/ADV/PRP	—	9	—	ADJ/ADV/VER	—	12	—
SUB/ADJ/ADV/VER	—	14	—	ADJ/ADV/PRO	1	3	—

SUB/ADJ/ADV/VER/PRP	1	2	—	ADJ/ADV/PART	—	—	4
SUB/ADJ/ADV/VER/KON	—	1	—	ADJ/ADV/PRP	1	3	—
SUB/ADJ/ADV/ZAL	—	1	—	ADJ/ADV/PRP/KON	—	2	—
SUB/ADJ/ADV/KON	—	3	—	ADJ/ADV/KON	1	—	—
SUB/ADJ/ADV/KON/PRO	—	2	—	ADJ/ADV/INJ	1	1	—
SUB/ADJ/ADV/KON/PRO/INJ	—	1	—	ADJ/PRO	—	3	—
SUB/ADJ/ADV/PRP/KON	—	1	—	ADJ/PRO/KON	—	6	—
SUB/ADJ/ADV/PRP/INJ	—	3	—	ADJ/PART	—	—	7
SUB/ADJ/ADV/INJ	1	1	1	ADJ/PRP	—	—	4
SUB/ADJ/VER	2	58	31	ADJ/KON	3	—	
SUB/ADJ/VER/KON	—	1	—	ADJ/INJ	—	—	1
SUB/ADJ/PRO	—	2	1	ADV/VER	9	47	—
SUB/ADJ/PRP	2	2	3	ADV/VER/PRO	—	1	—
SUB/ADJ/PRP/KON	—	1	—	ADV/VER/PRP	—	3	—
SUB/ADJ/KON	—	1	—	ADV/VER/KON	—	1	—
SUB/ADJ/INJ	1	2	—	ADV/PRO	1	—	—
SUB/ADV	59	184	17	ADV/PRO/ART	—	1	—
SUB/ADV/VER	2	22	—	ADV/PRO/PART/PRP	—	1	—
SUB/ADV/VER/PRP	—	2	—	ADV/PRO/PART/ART	—	1	—
SUB/ADV/PRO	—	5	—	ADV/PRO/KON/PART /ART	—	1	—
SUB/ADV/PRO/PART	—	—	1	ADV/PART	—	—	11
SUB/ADV/PRO/KON	—	3	—	ADV/PART/PRP	1	1	1
SUB/ADV/PART	—	—	3	ADV/PART/KON	—	2	7
SUB/ADV/PART/KON	—	1	—	ADV/PRP	4	17	1
SUB/ADV/PART/PRP/ART	—	1	—	ADV/PRP/KON	—	7	2
SUB/ADV/PRP	3	10	—	ADV/KON	—	6	10
SUB/ADV/PRP/KON	1	3	—	ADV/KON/ZAL	—	3	—
SUB/ADV/KON	3	4	—	ADV/KON/INJ	—	2	—
SUB/ADV/KON/ART	—	1	—	ADV/PRO/KON/PART	—	1	—
SUB/ADV/KON/INJ	—	2	—	ADV/PRO/KON/ART	—	1	—
SUB/ADV/ZAL	—	1	—	ADV/INJ	—	2	—
SUB/ADV/INJ	—	5	—	VER/PRO	1	—	—
SUB/VER	20	912	—	VER/PRP	—	1	—
SUB/VER/ADV/PRP	—	1	—	VER/ZAL	—	2	—
SUB/VER/PRO	—	—	1	PART/KON	1	1	6
SUB/VER/PRP	—	1		PRO/PART/ART	1	—	—
SUB/VER/ZAL	—	1	1	PRO/ART	1	3	4
SUB/VER/INJ	—	2	—	PRO/KON	1	3	—
SUB/PRP	—	—	6	PRO/KON/ART	1	1	—
SUB/PRP/KON	—	1	—	PRO/KON/INJ	—	1	—
SUB/PRO	2	7	4	PRO/PRP	1	1	—
SUB/PRO/PRP/KON	—	1	—	PRP/KON	—	1	9
SUB/PRO/INJ	—	1	—	ZAL/ART	—	1	—
SUB/PRO/ART	1	—	—	ZAL/INJ	1	1	—
SUB/ZAL	1	3	19	KON/INJ	1	—	—
SUB/PRP	1	3	—				
SUB/KON	1	4	1	Разом	554	2693	1328

Шість із цих моделей охоплюють 89 % усіх ЛГО. Сюди належать такі типи:

1) іменник / прикметник: *diustari, nordanōnti, tol;*

2) дієслово / прикметник: *mezzan, infaran, gihaltan*;

3) іменник / прислівник: *heimo, fārunga, reino*;

4) прикметник / прислівник: *luzzīg, inwert, garo*;

5) іменник / прикметник / прислівник: *gimez, hart, fald*;

6) іменник / дієслово: *lebēn, firtrīban, magan*.

Саме ці моделі можна вважати ядром ЛГО двн. мови, яке представлене повнозначними частинами мови – іменником, прикметником, дієсловом і прислівником. Решта 33 моделі становлять 11 % міжчастиномовної омонімії. Вони представлені як змінними повнозначними частинами мови, як-от: іменник / прикметник / дієслово (*eigan, wesan*), іменник / займенник (*giwer, wer*), так і комбінаціями змінних і незмінних повнозначних частин мови, як-от: іменник / прислівник / дієслово (*rukken*), прислівник / займенник (*eddeswaz*).

Кількість ЛГО свн. мови складає 5922 лексем, об'єднаних у 2693 оморяди. Вони розподілені на 90 омонімічних моделей, що істотно перевищує відповідні показники для двн. і сучасної німецької мови. Шість моделей охоплюють 83 % усіх ЛГО:

1) іменник / дієслово: *behangen, degen, entvremeden;*

2) іменник / прикметник: *abgrunti, brief, diemüete*;

3) іменник / прислівник: *reht, schade, ubel*;

4) іменник / прикметник / прислівник: *linse, morgen, nütze*;

5) прикметник / прислівник: *drīfaltic, enwendic, vürwār*;

6) прикметник / дієслово: *ergraben, geblāsen, heimbachen*.

Ці моделі становлять ядро ЛГО свн. мови. Решта 83 моделі становлять 17 % міжчастиномовної омонімії. Як і в двн. періоді, вони представлені змінними повнозначними частинами мови, як-от: іменник / прикметник / дієслово (*darkomen, entwahsen, koren*), іменник / займенник (*enker, hūwe, ir*), комбінаціями змінних і незмінних повнозначних частин мови: іменник / прислівник / дієслово (*gezīten, ēwen, langen*), прислівник / дієслово (*enden, entriuwen, guoten*), сполученнями самостійних і службових частин мови, як-от: іменник / прикметник / прийменник (*gānde, ūzer*), іменник / прислівник / прийменник (*gegen, mer*), прикметник / прислівник / сполучник (*næhst, sament*).

Порівняно з двн. періодом кількість моделей ЛГО у свн. періоді зросла більш, ніж удвічі (див. табл. 1). З'явилися нові моделі з іменником, прикметником і прислівником, як-от:

1) іменник/прикметник/прислівник/дієслово (14 оморядів): *komen, sunden;*

2) іменник/прикметник/прислівник/прийменник (9 оморядів): *hinder, manc;*

3) іменник/прикметник/прислівник/займенник (6 оморядів): *gelīch, niet, wē*.

Модель „іменник+прикметник" розширилася за рахунок омонімічних займенників і сполучників: 1) іменник/прикметник/займенник (2 оморяди): *swelh, wel;* 2) іменник/прикметник/сполучник (1 оморяд): *mar*.

Модель „іменник+прислівник" збагатилася займенниками, числівниками, частками, сполучниками й вигуками, як-от: 1) іменник/прислівник/ займенник (5 оморядів): *iht, niweht, waz;* 2) іменник/прислівник/ числівник (1 оморяд): *ehte;* 3) іменник/прислівник/сполучник (3 оморяди): *deu, joch, och;* 4) іменник/прислівник/вигук (5 оморядів): *danc, jā, nein, wet, wint* тощо.

Порівняємо тепер моделі ЛГО свн. періоду з відповідними моделями сучасної німецької мови. Виокремлена група ЛГО розподілена за 33-ма омонімічними моделями, які об'єднують 1328 оморядів (2742 лексеми) і репрезентують наявні в німецькій мові омонімічні відношення між лексико-граматичними класами (див. табл. 1). Чотири з цих моделей охоплюють 86 % з-поміж усіх ЛГО (1145 оморядів):

1) іменник / дієслово: *arbeiten, leben, sitzen*;

2) іменник / прикметник: *schön, merkwürdig, selten*;

3) прикметник / прислівник: *gerade, künftig, mehrfach;*

4) прикметник / дієслово: *albern, berufen, eigen.*

Саме ці моделі є ядром ЛГО сучасної німецької мови. Вони представлені змінними повнозначними частинами мови – іменником, прикметником і дієсловом. Решта 29 моделей становлять лише 14 % міжчастиномовної омонімії (183 оморяди). Вони є в основному комбінаціями змінних і незмінних повнозначних частин мови, як-от: прислівник / іменник (*freitags, rechts, vergebens*), прикметник / прислівник (*gleichzeitig, künftig, mehrfach*). Крім того, у 21-му випадку зафіксовано моделі самостійних і службових частин мови, як-от: прислівник / сполучник (*ebenfalls, gleichsam, jedoch*), сполучник / іменник (*ehe, entweder, falls*), іменник / вигук (*ach*), прийменник / іменник (*gen, kraft, plus, wegen*) тощо.

Як бачимо, у всіх періодах історії німецької мови система лексико-граматичної омонімії має "зональну" організацію – чітке ядро (найбільш частотні моделі) і розмиту периферію (ймовірні та випадкові шляхи конверсії). У такому ядерно-периферійному принципі організації системи проявляється, за С.М. Єнікеєвою, безперервність і континуальність мовних явищ [Єнікеєва 2011, с. 20].

Порівняно зі свн. мовою кількість ЛГО у сучасній німецькій мові істотно зменшилася. Зокрема, відсутні три моделі з іменником, прикметником, прислівником і займенником як ядром (SUB/ADJ/ADV/PRO; SUB/ADJ/ADV/PRO/PRP; SUB/ADJ/ADV/PRO/ZAL/ART), три моделі з іменником, прикметником, прислівником і дієсловом як ядром (SUB/ADJ/ADV/VER; SUB/ADJ/ADV/VER/PRP; SUB/ADJ/ADV/VER/KON); чотири моделі з іменником, прикметником, прислівником і сполучником як ядром (SUB/ADJ/ADV/KON; SUB/ADJ/ADV/KON/PRO; SUB/ADJ/ADV/KON/PRO/INJ; SUB/ADJ/ADV/KON/ PRP). Загалом кількісні показники ЛГО у свн. періоді різко зросли порівняно з двн. і сучасною німецькою мовою, що свідчить про посилену тенденцію до омонімізації різних частин мови в XII–XV ст. (див. рис. 1).

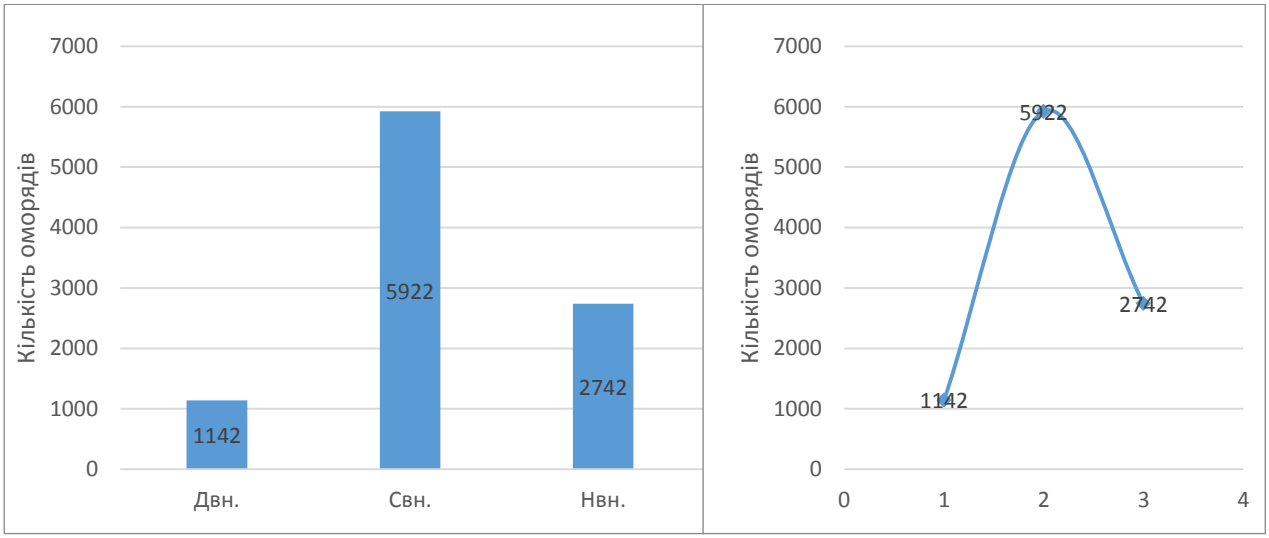

Рис. 1 Динаміка розвитку лексико-граматичної омонімії в діахронії

Прослідкуємо, чим зумовлене різке зростання омонімії у свн. періоді і проаналізуємо його вплив на подальший розвиток німецької мови.

Як відкрита система, середньовічна німецька мова відчувала вплив активних соціально-економічних і політичних процесів, характерних для німецького суспільства XII–XV ст. По-перше, початок свн. періоду збігається з бурхливим розвитком феодальних відносин у Німеччині. Використання німецької мови в діловій сфері значно розширюється, вона поступово витісняє латинь у канцелярських документах, грамотах, торговельних і юридичних текстах [Besch 2009, с. 172–176]. По-друге, у XII–XIV ст. посилено відбувалася східна колонізація, що привела до розширення території розповсюдження німецької мови [Левицький 2007, с. 123]. По-третє, на формування і розвиток свн. мови помітно вплинули хрестові походи, у результаті яких сформувався особливий стан лицарів зі своєю культурою і літературою.

Світська література, представлена лицарською поезією, поширювалася завдяки мандрівним середньовічним поетам. Вони прагнули, щоб їхні твори, що виконувалися у вигляді пісень, були зрозумілі на всій території Німеччини. Саме у лицарській літературі простежується помітна тенденція до згладжування діалектних розходжень, до більшої літературної обробки мови. Оскільки найбільшого розквіту лицарська поезія досягла на півдні Німеччини, південно-західний варіант на основі алеманського діалекту ставав особливо престижним, його намагалися наслідувати інші поети. Так поступово у XIII ст. виникає наддіалектний варіант німецької мови, що сприяв наступному утворенню німецької літературної мови [Besch 2009, с. 180–183]. Таким чином, взаємодія економічної, політичної, соціальної та мовної систем у свн. періоді реалізується у вигляді спонукального імпульсу від перших трьох до останньої: мовна система повинна була активізувати процес уніфікації, долаючи у всіх своїх підсистемах рівень варіювання, характерний для стадії діалектної відокремленості мови.

Внутрішньосистемні процеси, які супроводжували процес уніфікації середньовічної німецької мови і її формування як національної, були досить активними і торкнулися всіх рівнів мовної системи, починаючи з фонетичного. Найбільших змін у свн. періоді зазнав вокалізм. У середині XI ст. стала помітною редукція голосних як наслідок фіксації наголосу на початкових складах слів. Редукція включала такі основні типи: скорочення довготи ненаголошених голосних, зміну тембру коротких голосних і повне випадіння голосного або приголосного в кінці слова [Левицький 2007, с. 129–130]. Логічне для фонетичного рівня явище (менш енергійна вимова звука знижує чіткість його артикуляції) мало вирішальні наслідки для граматичної будови німецької мови, „розхитавши" морфологічні основи двн. мови, яка мала флективний характер. Варто, однак, зазначити, що навіть до початку редукції траплялися окремі випадки омонімії як між членами однієї парадигми відмінювання, так і між формами іменників різних відмін. Для уточнення омонімічних форм уже в двн. мові вживалися прийменники й артиклі. Проте регулярна редукція кінцевих ненаголошених голосних фактично привела наприкінці свн. періоду до нівелювання відмінностей як між однохвучними словами різних частин мови, так і основними типами відмінювання і відмінковими формами всередині однієї і тієї ж парадигми [Nübling 2013, с. 29–31].

Розпад відмінкової системи іменників спричинив аналогічні процеси у прикметниках і низці розрядів займенників. Так, у сильній відміні прикметників уніфікувалися закінчення чоловічого і середнього роду в родовому і давальному відмінках однини, а в множині в цих відмінках уніфікувалися закінчення всіх трьох родів. Особові, вказівні і присвійні займенники змінили під впливом редукції свою форму [Левицький 2007, с. 151–153].

Процеси нівелювання, що привели до появи омонімічних форм, характерні і для дієслів свн. мови: слабкі дієслова втратили відмінності за класами, редукції піддався також тематичний голосний сильних дієслів у презенсі. Різні голосні в особових закінченнях дієслів редукувалися в *-e-*, приголосні редукувалися повністю або частково (*m*>*n*). Редукція у дієслівних флексіях особи і числа стала ще одним джерелом омонімії.

Отже, активні зміни в морфологічній системі свн. мови були результатом впливу на неї фонетичної системи. Руйнування флективної системи частин мови поступово дійшло до тої стадії, коли під загрозою виявилась сама успішність реалізації комунікативних функцій мови. Виникає ситуація хаосу, яка перешкоджає розмежуванню однозвучних іменників від прикметників, дієслів та інших частин мови, суб'єкта від об'єкта, одного діяча від декількох тощо. Омонімічні форми порушують нормовані структури і парадигми мови, викликають нестійкість мовної системи в цілому. На побутовому рівні хаос – це поняття негативне, проте воно є необхідним чинником у процесі розвитку систем. Як зазначає Ф. Варела, „хаос – це спосіб самооновлення" [Varela 1990, с. 25]. Саме до такого самооновлення дійшла граматична система німецької мови у процесі подолання граматичної омонімії системного характеру. У свн. період виникають стихійні процеси саморозвитку, результатом якого стає поява нових структур, які якісно відрізняються від попередніх. Установлюється нова впорядкованість елементів, яка склалася з хаосу.

Як відомо, у граматичних системах індоєвропейських мов співіснують риси синтетизму й аналітизму. Переважання одного виду засобів визначає граматичний устрій мови. У флективній двн. мові були присутні аналітичні риси і прийменники могли вживатися для уточнення логіко-граматичних відношень, особові займенники – для уточнення особи і числа діяча у випадку омонімії форм. Проте ці явища не були такими численними, щоб вплинути на комунікативну функцію мови, і система флективних засобів зберігала свої провідні позиції. У синергетиці таке співіснування і взаємодія різнорідних елементів у системі інтерпретується через поняття «поріг чутливості»: до певної межі у внутрішньосистемних змінах, незважаючи на кількісне варіювання елементів, зберігається притягання одного й того ж атрактора, процес згортається до тієї ж структури, на той самий режим руху системи. Але «якщо ми переступили деяку зміну, перевершили критичне значення параметрів, то режим руху системи якісно змінюється. Система потрапляє в область притягання іншого атрактора» [Князева 2002, с. 35].

Саме такого «порогу чутливості» досягли морфологічні зміни в граматиці свн. періоду, коли мова виявилася в точці біфуркації, тобто розгалуження шляхів еволюції. Оскільки рівень руйнування флективних форм привів до різкого збільшення випадків лексико-граматичної омонімії, що суттєво ускладнювала комунікативний процес, граматична система німецької мови пішла аналітичним шляхом розвитку, змінивши лінію руху системи. Мовні форми, які існували, проте не домінували в двн. періоді, до кінця свн. періоду починають визначати новий граматичний лад німецької мови. Іншими словами, лексико-граматична омонімія й спричинена нею омонімія граматичних форм призвела до того, що мовна система почала процес відновлення стану відносної рівноваги шляхом реструктуризації. Були винайдені нові засоби вираження граматичних значень, багато з яких стали аналітичними. Так, граматичні категорії роду і відмінку в іменній парадигмі стали маркуватися у більшості випадків аналітично – за допомогою артикля або займенників. Категорія числа виражена синтетично, як було на давньому етапі розвитку мови. У системі дієслова категорії особи і числа мають як синтетичні, так і аналітичні маркери. Часові форми презенса і претерита мають синтетичні способи вираження, у той час, як перфект, плюсквамперфект, футурум I і II – аналітичні. Пасивні конструкції утворені аналітично за допомогою дієслова *werden* і дієприкметника минулого часу. Отже, стану рівноваги досягнуто за допомогою аналітичних конструкцій. Цей висновок підтверджують також обрахунки індексу Грінберга для порівняння ступеня синтетичності / аналітичності німецької мови у різні періоди її історії. Індекс Грінберга вираховують за формулою:

$$I_s = M : W,$$

де M – кількість морфем у тексті, W – кількість слів у тексті [Гринберг 1963].

Теоретично найнижчою межею індексу синтетичності є 1, оскільки кожне слово повинно містити щонайменше одну морфему (значиму одиницю). Найвища межа теоретично відсутня, проте на практиці величини вище 3 трапляються рідко. Показники цього індексу для аналітичних мов будуть низькими, для синтетичних – вищими, а для полісинтетичних – найвищими.

Обрахунки здійснено на матеріалі «Пісні про Гільдебранта» (IX ст., суміш верхньо- і нижньонімецьких діалектів) і «Пісні про Нібелунгів» (XIII ст., верхньонімецькі діалекти). Величини індексу синтетичності Грінберга свідчать про те, що ступінь синтетизму свн. мови істотно зменшився порівняно з двн. мовою (табл. 2).

Таблиця 2

Індекси синтетичності Грінберга

Період в історії мови	Назва твору	Індекс синтетичності
Двн.	„Пісня про Гільдебранта”	1,77
Свн.	„Пісня про Нібелунгів”	1,46

Як бачимо, самоорганізація системи свн. мови пройшла декілька типових стадій: від накопичення нових елементів через руйнування старих структур до виникнення нових структурних утворень з новими якісними характеристиками. При цьому лексико-граматична

омонімія і спричинена нею омонімія граматичних форм різних частин мови у середньоверхньонімецькому періоді зумовила перебудову всієї синтетичної граматичної структури німецької мови в напрямку до більшої аналітичності.

Література

Абаев В.И. Выступление на дискуссии по вопросам омонимии на открытом заседании учёного совета Ленинградского отделения Института языкознания АН СССР / В. И. Абаев // Лексикографический сборник. – 1960. – № 4. – С. 71–74.

Виноградов В.В. Об омонимии и смежных явлениях / В. В. Виноградов // Вопросы языкознания. – 1960. – № 5. – С. 3–17.

Гринберг Дж. Квантитативный подход к морфологической типологии языков / Дж. Гринберг // Новое в лингвистике. – Вып. III. – М. : Изд-во иностр. лит-ры, 1963. – С. 60–94.

Єнікєєва С.М. Система словотвору сучасної англійської мови: синергетичний аспект (на матеріалі новоутворень кінця XX – початку XXI століть) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук : спец. 10.02.04 "Германські мови" / С. М. Єнікєєва. – Київ, 2011. – 36 с.

Ким О.М. Транспозиция на уровне частей речи и явление омонимии в современном русском языке / О. М. Ким. – Ташкент : Изд-во "Фан" УзССР, 1978. – 228 с.

Князева Е.Н. Основания синергетики: Режимы с обострением, самоорганизация, темпомиры / Е. Н. Князева, С. П. Курдюмов. – СПб. : Алетейя, 2002. – 414 с.

Лаптева О.А. Речевые возможности текстовой омонимии / О. А. Лаптева. – [3-е изд.]. – М. : УРСС, 2009. – 415 с.

Левицький В.В. Історія німецької мови / Віктор Васильович Левицький. – Вінниця : Нова книга, 2007. – 214 с.

Стернина М.А. Лексические и грамматические семы при категориальной полисемии / М. А. Стернина // Лексические и грамматические компоненты в семантике языкового знака. – Воронеж : Изд-во Ворон. ун-та, 1983. – С. 104–109.

Тышлер И.С. О проблемах омонимии в английском языке : автореф. дисс. на соиск. уч. степени канд. филол. наук : 10.02.04 "Германские языки" / И. С. Тышлер. – Москва, 1966. – 19 с.

Хакен Г. Синергетика : Иерархия неустойчивости в самоорганизующихся системах и устройствах / Германн Хакен. – М. : Мир, 1985. – 419 с.

Besch W. Geschichte der deutschen Sprache. Längsschnitte – Zeitstufen – Linguistische Studien / W. Besch, N.R. Wolf. – [16. Aufl.]. – Berlin : Erich Schmitt Verlag, 2009. – 347 S.

Köbler G. Althochdeutsches Wörterbuch / Gerhard Köbler. – [6. Aufl.]. – [Електронний ресурс]: http://www.koeblergerhard.de/ahdwbhin.html

Köbler G. Mittelhochdeutsches Wörterbuch / Gerhard Köbler. – [3. Aufl.]. – [Електронний ресурс]: http://www.koeblergerhard.de/mhdwbhin.html

Lexer M. Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch / Matthias Lexer. – [39. Aufl.]. – Stuttgart : Hirzel, 2006. – 504 S.

Lezius W.A. Morphology-System and Part-of-Speech Tagger for German / Lezius W., Rapp R., Wettler M. // Natural Language Processing and Speech Technology : Results of the 3rd KONVENS Conference / Hrsg. von D. Gibbon. – Mouton : de Gruyter, 1996. – S. 369–378.

Nübling D. Historische Sprachwissenschaft des Deutschen. Eine Einführung in die Prinzipien des Sprachwandels / Damaris Nübling. – [4. Aufl.]. – Tübingen : Narr, 2013. – 355 S.

Schützeichel R. Althochdeutsches Wörterbuch / Rudolf Schützeichel. – [6. Aufl.]. – Berlin : de Gruyter, 2006. – 444 S.

Varela F. Chaos as self-renewal / F. Varela // Chaos / Ed. by T.Teunners. – Rotterdam : Erasmus University, 1990. – P. 25–37.

УДК 81‘1

ПИХТОВНИКОВА Л. С.

(Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина)

ЛИНГВОСИНЕРГЕТИКА: НАПРАВЛЕНИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ

В статье дан краткий обзор существующих в настоящее время направлений лингвосинергетических исследований. Успех в развитии этих направлений стал возможным после появления фундаментальных работ в сфере общей синергетики, поскольку в них разработаны общие понятия и подходы этой науки к изучению сложных систем. Определены направления дальнейшего развития лингвосинергетики, вытекающие из более глубокого понимания механизмов и законов самоорганизации.

Ключевые слова: лингвосинергетика, фрактал, фазовый переход, речевое произведение, самоорганизация смысла и композиции.

Піхтовнікова Л.С. Лінгвосинергетика: напрями і перспективи. У статті надано стислий огляд існуючих напрямів лінгвосинергетичних досліджень. Успіх в розвитку цих напрямів став можливим після появи фундаментальних праць із загальної синергетики, оскільки в них впроваджено поняття й підходи цієї науки до вивчення складних систем. Визначено напрями подальшого розвитку лінгвосинергетики, що базуються на більш глибокому розумінні механізмів та законів самоорганізації.

Ключові слова: лінгвосинергетика, фрактал, фазовий перехід, мовленнєвий твір, самоорганізація смислу та композиції.

Pikhtovnikova L.S. Linguosynergetics: Directions and Perspectives. The article considers the abstract of the current directions in linguosynergetic research. The successful development of this area has become possible after appearing fundamental works on

general synergetics because they develop general notions and approaches of this science to studying complex systems. It is defined the directions of linguosynergetics further development followed from deeper comprehension of the mechanisms and laws of self-organisation.
Key words: linguosynergetics, fractal, phase transition, speech work, self-organization of sense and composition.

Синергетика является наукой о самоорганизации систем. Такие системы во множестве обнаруживаются в области физики, биологии, экономики, психологии и в других областях. Не является также исключением и сфера нематериального системотворчества – искусство, литература, наука, информатика и язык. Здесь наблюдается множество самоорганизованных систем, изучение которых охватывается единой синергетической парадигмой. **Цель** статьи – показать проявление этой парадигмы в современной филологии, прежде всего в лингвистике. **Задания** состоят в анализе филологических работ (в первую очередь лингвистических), в которых применен синергетический метод и инструментарий синергетики. **Объектом** исследования является систематизация и конкретизация направлений и перспектив развития лингвосинергетики. **Предметом** исследования являются достоинства и потенциал существующих работ лингвосинергетического направления, возможности и преимущества новых разработок, а также прогнозы будущих работ в этом направлении.

Свойство самоорганизации в языке и речи, а также в литературных произведениях отмечалось еще В. фон Гумбольдтом, А. А. Потебней, В. В. Виноградовым, литературоведами Ю. А. Тыняновым, Б. В. Шкловским. Однако в их время отсутствовал аппарат для описания и исследования таких свойств. Положение кардинально изменилось в связи с исследованиями самоорганизации И. Пригожиным, Г. Хакеном, Л. фон Берталанфи, Г. Режабеком и их учениками и введением понятийного аппарата современной синергетики. С его помощью в 90-е годы XX столетия в Украине осуществлены первые приложения синергетики к исследованию эволюционных явлений и самоорганизации в языке [Ейгер 1992], в лингвистике и стилистике жанров [Пихтовникова 1999, 2000], в литературных процессах [Просцевичус 1993]. С современной точки зрения не все эти исследования были достаточно завершенными, но они задали движение на перспективу. В Украине и других странах за последние десятилетия синергетическими исследованиями охвачены несколько направлений филологии: квантитативная лингвистика [Келер 2007; Москальчук 2003; Николис 1989; Пиотровский 2006]; психолингвистика [Герман 2000]; лингвистическая философия [Киященко 2000]; лингвистика стиля, жанра и дискурса [Пихтовникова 1999, 2000, 2005, 2012; Pichtownikowa 2008].

Эпистемологические исследования самосознания лингвистики [Фрумкина 1999] удалось связать со статусом лингвосинергетики [Пихтовникова 2012, с. 89-100]. Плодотворные комбинации этих направлений и разработанные в них подходы послужили стимулом для целого ряда новейших разработок. С позиций синергетики, используя ее понятийный аппарат, углубленно исследованы эволюционные процессы в языке [Домброван 2014], впервые – самоорганизация системы словообразования [Еникеева 2011], самоорганизация концептосферы [Приходько 2013], самоорганизация дискурса и роль синергетической парадигмы в современной лингвистике [Пихтовникова 2012, 2013], синергетика поэтических произведений [Семенец 2004], эволюция культуры и отражение этого процесса в смене литературных течений [Силантьева 2004, 2015], идиостиль и самоорганизация постмодернистского романа [Фоменко 2014].

С точки зрения строжайших канонов синергетики все эти пионерские работы без исключения можно упрекнуть в не всегда достаточно обоснованных заимствованиях идей из физической, химической, математической синергетики, а также в неполном раскрытии тем. Но, тем не менее, в них имеются два несомненных достоинства. Во-первых, всем работам свойственен системный подход. Глубокое понимание системности самоорганизующихся объектов присуще всем авторам и выгодно отличает их работы от массы других статей, монографий, диссертаций, где объявлен «комплексный» подход к исследованию. Он фактически оборачивается статическим, «ботаническим» описанием языковых и литературных фактов без попыток увидеть эволюцию и объяснить причины. Во-вторых,

синергетика позволяет замечать в языковой системе, дискурсе (в том числе художественном) такие явления, которые ускользали от других парадигм – структурализма, когнитивно-коммуникативной парадигмы, традиционной теории литературы. Речь идет о качественно новых характеристиках становления языковых подсистем, речевых произведений, целых литературных текстов, а также о скрытых механизмах самосогласования языковых и когнитивных механизмов, обеспечивающих совершенные результаты. Эти характеристики можно описать и исследовать только в релевантных понятиях синергетики. Отсутствие таких понятий в недалеком прошлом не позволяло адекватно и достаточно полно объяснить суть зарождения и развития речевых и литературных произведений также и выдающимся ученым.

К настоящему времени достигнут ряд результатов, которые упоминались выше, но развитие продолжается, и ставятся новые проблемы. Имеется ряд нерешенных вопросов лингвосинергетики, отчасти граничащих с вопросами о самоорганизации в литературных текстах. Таким образом, имеются **перспективы** для всей филологии. Некоторые из этих вопросов, они же – основные перспективные темы, которые представляют сферу наших интересов, мы сформулировали следующим образом.

1. **Статус автора речевого произведения при рассмотрении его самоорганизации.**

В самоорганизации речевого произведения адресант (автор) как языковая личность выступает только как один из участников. Самоорганизацию мы понимаем не в том смысле, что речевое произведение возникает независимо от автора, а в том, что автор является одновременно и творческим конструктором, и орудием аттракторов и репеллеров (целей и ограничений) этого произведения. Роль автора заключается в определении параметров порядка речевого произведения, т. е. его наиболее подвижных параметров, и в использовании их для реализации своих интенций. Эти параметры порядка, которыми имеет возможность управлять автор, в различных типах дискурса обычно образуют оппозиционные пары, что и способствует самоорганизации смысла при восприятии адресатом. Можно привести ряд примеров таких оппозиционных пар:

а) способ актуального членения (АЧ) текста vs расстановка маркеров сверхфразового единства (СФЕ). АЧ подает адресату информацию последовательно, линейно, фактографически, а маркеры СФЕ заставляют вернуться к предыдущему фрагменту текста либо создают ожидание последующих. В результате происходит переоценка, имплицитное обогащение смыслом предыдущих/последующих участков АЧ, т. е. самовозникновение нового смысла;

б) рифма vs метр в стихотворных произведениях. Здесь аналогия с предыдущим примером: роль АЧ играет метр, роль СФЕ – рифма;

в) ссылки и интертекстуальные включения vs концептуальная метафора для описания объектов исследования в научном и других родственных типах дискурса. В них концептуальная метафора создает диалог между автором и читателем, а интертекстуальные включения служат аргументами в этом диалоге.

Во всех приведенных примерах роль адресанта (автора) заключается в том, чтобы создать в речевом произведении аттракторы, сильные позиции, в которых возникает и концентрируется смысл, рассеянный по тексту линейно поданной информацией.

2. **Роль фрактальности в языке, а также в речевой реализации художественных образов.**

Идея фрактальности в последние десятилетия завоевывает все больше сторонников в различных отраслях науки. Следует также отметить ряд серьезных разработок о фракталах в лингвосинергетике [Москальчук 2003; Семенец 2004; Еникеева 2011; Домброван 2013, 2014]. Фракталом принято называть структуру, которая остается самоподобной при любом изменении масштаба (увеличении, уменьшении).

Фрактал не обязательно является плоским или объемным рисунком. Существуют звуковые фракталы (рифма в стихотворении), фракталы синтаксические (например, сложноподчиненные предложения с несколькими придаточными), фракталы семантические

(например, ключевое слово в вербализации концепта или художественного образа обрастает новыми вербальными характеристиками, имеющими самоподобную семантику). Во всех этих видах фракталов неизменным является самоподобие элементов и сохранение конструкции при увеличении масштаба, в данном случае, при добавлении новых элементов.

Принцип фрактальности, видимо, играет очень важную роль в употреблении языка и построении речевых сообщений, а также в вербализации концептов и художественных образов. В языках, в первую очередь, в аналитических, многие продуктивные модели словообразования построены по фрактальному принципу. Фрактальные явления наблюдаются на нескольких уровнях языка – в субъектно-предикативной структуре при словообразовании, в сложноподчиненных предложениях, в самоподобной фонетике рифмы и др. Принцип фрактальности в языковой системе решает ряд противоречивых проблем самоорганизации этой системы.

Ключевым в теории фракталов является понятие генератора фрактала. Генератор фрактала имеет, как минимум, две группы параметров. Первая группа {C} – это параметры конструкции фрактала (они же – лейтмотив [Пайтген, Рихтер 1993, с. 33], идея фрактала, композиция). Вторая группа {Z} – параметры исходной точки или области в пространстве-времени, в которой начинается построение фрактала.

Если рассматривать конструкцию только одного фрактала, но изменять начальную точку его построения, то всё пространство-время разбивается на зоны аттракторов, притягивающих элементы с определенными свойствами. Например, языковые единицы, имеющие определенную семантику, коннотацию, притягиваются к денотативному ядру-аттрактору. Это есть хорошо известное полевое построение концепта. Аттракторы имеют зоны своего влияния, зоны своего притяжения. Границы этих зон в теории фракталов называются границами Жюлиа-Фату. Для лингвиста очень важно понимать суть этих границ. Например, граница Жюлиа-Фату фонетически самоподобного фрактала рифмы самоочевидна – это последняя строка стихотворного текста. Граница Жюлиа-Фату сложноподчиненного предложения с придаточными, т. е. его длина, определяется исчерпыванием информации, которая в придаточных поясняет / дополняет смысл главного предложения.

Если наоборот, рассматривать великое множество фракталов разных конструкций, но исходящих из одной точки, то ограничения на построение такого веера исходят не от самих фракталов, а от структуры пространства – физического, смыслового, ментального. Границы возможного в данном пространстве называются множеством Бенуа Мандельброта. Наглядную суть этого множества можно увидеть и на лингвистических примерах, что и покажем далее.

Фазовый переход синергетической системы, т.е. быстрое и кардинальное изменение ее свойств, с фрактальной точки зрения происходит тогда, когда границы Жюлиа-Фату выходят на границу множества {M} Мандельброта [Пайтген, Рихтер 1993, с. 27]. В коллективной монографии есть работа, где описаны некоторые фазовыепереходы с лингвосинергетической точки зрения [Синергетика в филологических исследованиях 2015, с. 118–122]. Это, например, разрушение синтаксиса сложноподчиненного предложения, если в нем слишком много придаточных, и смысл начинает ускользать. В данном случае граница Жюлиа-Фату (длина всего предложения) выходит на множество Мандельброта (границу восприятия смысла предложения).

Нечто подобное, как в предыдущем примере, происходит с правилами выражения времен глагола. Особенно это заметно в английском языке. В нем до сих пор формально существует 26 времен глагола, часть из которых выражается весьма сложно. В современном английском языке употребляется не более 14–16 конструкций выражения времени действия. А, например, глаголы в форме Future Perfect Continuous или Future Perfect Continuous in the Past вышли из употребления из-за громоздкости их формы [Колпакчи 1975, с. 169]. Если расположить все формы грамматического выражения времени одного глагола по возрастанию сложности, то такая умозрительная шкала есть фрактал (самоподобие – в

наличии одного и того же глагола). Исходной является неопределенная форма глагола, а граница Жюлиа-Фату этого фрактала есть его самая сложная форма времени.

Конструкцию этого фрактала задает множество {C} (синтаксис всех его 26 времен). Множеством Мандельброта {M} здесь являются те формы синтаксиса из множества {C}, которые уже не употребляются из-за сложности их выражения и восприятия. Когда граница Жюлиа-Фату фрактала выходит на {M}, фрактал разрушается, его невозможно дальше продолжить. Вместо Future Perfect Continuous и Future Perfect Continuous in the Past используются Future Perfect и Future Perfect in the Past [Колпакчи 1975, с. 169]. Таким образом, налицо фазовый переход: самые сложные из времен глагола исчезают из языка и заменяются менее сложными, при этом вынужден изменяться сам синтаксис предложения.

Интересными являются языковые явления, в которых взаимодействуют и разрушают друг друга различные фракталы. В стихотворных текстах обычно присутствует рифма, т.е. созвучность окончаний слов в строках, а также метр – точно обозначенная схема чередования ударных и безударных гласных. Рифма и метр являются самоподобными конструкциями, т. е. фракталами. Граница Жюлиа-Фату метрического фрактала очевидна – это последняя стопа текста. Множество конструкций {C} – это различные метрические схемы (ямб, хорей, анапест и т. п.). Множество {M} Мандельброта для {C} – это различные инновации метра, которые не входят в классический свод метрических схем. О них спорят, но в наше задание не входит эта дискуссия; мы ограничиваемся классическим перечнем.

Граница Жюлиа-Фату фрактала рифмы также очевидна – это последняя строка текста. Множество конструкций {C} – это различные виды рифмы, которые выбирает автор (авторы) для обеспечения сверхфразового единства в стихотворном тексте. Рифмы могут быть короткого и длинного периода; здесь играет роль длина строки, и в этом происходит пересечение с метром. Множеством {M} Мандельброта для параметров {C} конструкции фрактала рифмы являются пределы краткости рифмы (например, слоганы, речевки, детские стихи) или же пределы длины периода рифмы, когда она уже не воспринимается из-за предыдущих нерифмованных слов. В этом последнем моменте и содержатся фазовые переходы рифмы в метр и наоборот. Один фрактал наращивается за счет разрушения второго.

3. Синергетический аспект семиотики, самоорганизация семантики.

Эта тема содержит в себе сложное наследие вековых споров о том, что есть слово-знак, что такое смысл и значение, как нам удается выразить имплицитный смысл словами-знаками, если они его буквально не обозначают. Синергетика претендует на объяснение становления слов-знаков, обретения ими значения и таким образом возможности выражать смысл, который оказывается самоорганизованным.

Семантика самоорганизующихся систем, в том числе языковой системы и речевого произведения / дискурса высвечивает язык и речь с непривычной для нас точки зрения. Главные функции языка – хранение и передача информации и вербально оформленного смысла, а также порождение нового смысла в диалоге – в синергетике трактуется авторами по-разному, хотя их описания имеют и общее. Чтобы упорядочить и классифицировать все трактовки, приходится сначала тщательно проанализировать функции языка, глубоко уяснить, что такое хранение (где и как?), передача (кому, от кого?) и порождение смысла. Требуется создать разветвленную схему функций и подфункций языка, происходящих в ней действий и получаемых вариативных результатов. Такую грандиозную и непосильную для одного исследователя работу еще не начинали, но на каждом уровне этой будущей схемы обнаруживаются проблемы, требующие синергетического подхода. Часть этих проблем содержательно, хотя и фрагментарно, исследована в современных работах по лингвосинергетике. Остановимся на некоторых из них.

Суть языка имеет несколько трактовок. В книге «Семантика самоорганизующихся систем» [Шемакин 2003, с. 11] системой кодов объявляется структура объектов, пригодная как язык кодирования знаний. А структурные параметры динамических процессов в объектах создают энергетические сигналы, которые выступают языком кодирования

информации. Такая расширенная трактовка небесполезна: она позволяет увидеть язык и семантику во всем, понять его самоорганизацию в связи с самоорганизацией объектов. Однако, на наш взгляд, здесь не учтена автономность, вторичность языка как «второй сигнальной системы». Категоричность в трактовке языка Ю. И. Шемакиным может быть скорректирована определением языка по Э. Бенвенисту, в котором подчеркнуто, что язык обладает собственным статусом и имеет характер диалоговости [цит. по: Свирский 2001, с. 140].

В монографии «Самоорганизация смысла» [Свирский 2001] смысл рассматривается как событие, которое придает значение тому или иному положению вещей. Событие может повторяться, и тогда есть тенденция к его вербализации и таким образом возможности хранить и передавать знания о нем. Знания отделяются от событий. Возникает возможность углубления смысла, а также его искажения. Смысл устоявшийся, не требующий самоорганизации, передается адресату в предположении адекватности его понимания. По Я. И. Свирскому, иной смысл, самоорганизующийся, возникает как отдельное событие при сбоях, неустойчивости, искажениях в механизме передачи устоявшегося (т. е. буквального) смысла. В рассматриваемой книге Я. И. Свирского приведены впечатляющие примеры таких сбоев, намеренно продемонстрированных в текстах Ф. Рабле, К. Бэрка.

Приведем свой пример. Любой естественный человеческий язык в значительной степени построен на отношениях прозрачной референции. Сбой этого механизма в высказывании приводит к непониманию адресатом либо к самоорганизации нового смысла для него. Вот афоризм Ежи Ленца: *Эгоист – это тот, кто заботится о себе больше, чем обо мне.*

Здесь нарушена однозначность референции, и в результате возникает новый иронический смысл, который может распознать компетентный в языковом отношении адресат. Референтные ошибки как языковые приемы рассматриваются с синергетических позиций в книге «Фрактальная семиотика» [Тарасенко 2009, с. 17, 18].

4. Вопросы самоорганизации композиции речевого произведения.

Суть композиции речевого произведения также имеет разные трактовки. Авторы сходятся лишь в том, что композиция – это некоторая иерархическая структура, каркас произведения, выполняющий ряд функций. Наиболее продуктивной является системная лингвостилистическая модель композиции, в которой иерархически сосуществуют формальный, формально-содержательный, содержательный [Riesel 1974; Анненкова 1977] и ассоциативно-образный (образно-символический) [Пихтовникова 1992, с. 32, 33, 36–50; Pichtownikowa 2008, S. 52–69] или концептуальный уровни [Піхтовнікова, Гончарук 2010; Піхтовнікова, Мукатаєва 2010; Мукатаєва 2009; Гончарук 2012]. Их кооперативный эффект в построении произведения несомненный. С информационной точки зрения, согласно А. Молю [Моль 1973, с. 163], на каждом уровне композиции существует избыток информации, которая не полностью воспринимается на этом уровне, но служит кодами для более высоких уровней, и там расшифровывается. Каждое речевое произведение уникально по распределению этой избыточности по уровням композиции. Предметом синергетических исследований является кооперативный эффект взаимодействия уровней композиции и как следствие – самоорганизация новой структурной информации и нового смысла. Исследования в очерченном направлении выявляют поразительные синергетические эффекты, особенно, в постмодернистских произведениях, например, при исследовании композиции романов Мирослава Павича «Хазарский словарь» и «Последняя любовь в Константинополе».

Выводы и перспективы. В статье представлен перечень существующих направлений синергетических разработок в приложении к лингвистике и частично к другим сферам филологии. Проведенная систематизация направлений создает основы для ориентации в синергетических исследованиях. Намечены новые перспективные направления развития лингвосинергетики, которые относятся и ко всей филологии. Постепенная реализация этих направлений и, несомненно, других, удерживает и будет удерживать на передовых позициях

отечественные разработки в лингвистике и в других сферах филологии в синергетической парадигме. Исходя из всего сказанного в данной статье, можно сделать заключение о наступлении качественно нового этапа синергетического развития филологии, лингвистики в частности. «Критическая масса» проделанных лингвосинергетических работ такова, что становится неизбежным давно предсказанный переход в лингвистике от констатации языковых и речевых фактов к объяснению причин их возникновения.

Литература

Анненкова Н. М. Лингвостилистическая характеристика прозаической басни (на материале басен Г. Э. Лессинга и немецких писателей XX в.): дис. ... канд. филол. наук. – Специальность: 10.02.04. / Н. М. Анненкова. – Моск. гос. пед. инст-т им. М. Тореза. – М., 1977. – 189 с.

Герман И. А. Лингвосинергетика / И. А. Герман. – Барнаул : Алтайская акад. экономики и права, 2000. – 188 с.

Гончарук О. М. Англомовна прозова байка: прагмастилістичний і лінгвокогнітивний аспекти: дис. … канд. філол. наук: 10.02.04 «германські мови» / О. М. Гончарук. – Херсон. держ. ун-тет. – Херсон, 2012. – 231 с.

Домброван Т. И. Синергетическая модель развития английского языка: дис... докт. филол. наук: 10.02.04 «Германские языки»/ Т. И. Домброван. – Одесса, 2013. – 462 с.

Домброван Т. И. Синергетическая модель развития английского языка : монография / Т. И. Домброван. – Одесса : КП ОГТ, 2014. – 400 с.

Ейгер Г. В. Язык и синергетика / Г. В. Ейгер // Вісник Харківського університету ім. В. Н. Каразіна. – Харків : ХНУ, 1992. – № 372. – С. 131–137.

Єнікєєва С. М. Система словотвору сучасної англійської мови: синергетичний аспект. – АДД, 10.02.04 / С. М. Єнікєєва; Київ. нац. лінгвістичний ун-тет. – К., 2011. – 35 с.

Келер Р. Синергетическая лингвистика [Электронный ресурс] / Р. Келер. – Режим доступа : http://ubt.opus.hbz-nrw.de/volltexte/2007/413/pdf/synling. pdf.

Киященко Л. П. В поисках исчезающей предметности (очерки о синергетике языка) / Л. П. Киященко. – М. : ИФРАН, 2000. – 199 с.

Колпакчи М. А. Дружеские встречи с английским языком / М. А. Колпакчи. – Л. : Ленинградский университет, 1975. – 224 с.

Моль А. Социодинамика культуры / А. Моль. – М. : Прогресс, 1973. – 406 с.

Москальчук Г. Г. Структура текста как синергетический процесс / Г. Г. Москальчук. – М. : УРСС, 2003. – 294 с.

Мукатаєва Я. В. Німецький прозовий шванк: лінгвостилістичний, прагматичний та когнітивний аспекти: дис. … канд. філол. наук : 10.02.04 / Я. В. Мукатаєва. – ХНУ імені В. Н. Каразіна. – Харків, 2009. – 206 с.

Николис Дж. Динамика иерархических систем. Эволюционное представление / Дж. Николис. – М. : Мир, 1989. – 178 с.

Пайтген Х.-О. Красота фракталов. Образы комплексных динамических систем / Х.-О. Пайтген, П. Х. Рихтер. – М. : Мир, 1993. – 176 с.

Пиотровский Р. Г. Лингвистическая синергетика: исходные положения, первые результаты, перспективы / Р. Г. Пиотровский. – СПб : СпбГУ, 2006. – 160 с.

Пихтовникова Л.С. Композиционно-стилистические особенности стихотворной басни (на материале немецких стихотворных басен 18 в.) : дис... канд. филол. наук : 10.02.04 / Л. С. Пихтовникова. – Киевский гос. педагог. ин-тут иностр. языков. – К., 1992. – 338 с.

Піхтовнікова Л. С. Синергія стилю байки: німецька віршована байка 13–20 ст. : [монографія] / Л. С. Пихтовникова. – Х. : Бізнес Інформ, 1999. – 220 с.

Піхтовнікова Л. С. Еволюція німецької віршованої байки: Жанрово-стилістичні аспекти : дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук : спец. 10.02.04 «германські мови», 10.01.04 «зарубіжна література» / Л. С. Піхтовнікова. – К. : КНУ ім. Тараса Шевченка, 2000. – 427 с.

Піхтовнікова Л. С. Стилістика і синергетика дискурсу / Л. С. Піхтовнікова // Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен : колективна монографія / за ред. проф. І. С. Шевченко. – 200-річчю Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна присвячується. – Харків, 2005. – С. 29–36.

Піхтовнікова Л. С. Лінгвокогнітивний аспект дослідження англомовної прозової байки / Л. С. Піхтовнікова, О. М. Гончарук // Вісник Харківського університету. – № 897. – 2010. – С.18– 25.

Пихтовникова Л. С. Лингвосинергетика: основы и очерк направлений / Л. С. Пихтовникова. – Харьков : ХНУ им. В. Н. Каразина, 2012. – 180 с.

Піхтовнікова Л.С. Самоорганізація дискурсу: синергетичні принципи і підходи до лінгвістичного аналізу // Сучасні фундаментальні теорії та інноваційні практики навчання іноземної мови у ВНЗ : Колективна монографія / за ред. В.Г. Пасинок. – Х. : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2013. – С. 218-231.

Піхтовнікова Л. С. Фреймова презентація концептів у текстах німецького прозового шванку / Л. С. Піхтовнікова, Я. В. Мукатаєва // Новітня філологія. – Чорноморський державний університет імені Петра Могили. – № 37. – Миколаїв, 2010. – С.170– 178.

Приходько А. Н. Концепты и концептосистемы / А. Н. Приходько. – Днепропетровск : ДНУ, 2013. – 307 с.

Просцевичус В. Э. Саморазвитие литературного произведения – АКД, 10.01.01; 10.01.08 / В. Э. Просцевичус. – Донецк. гос. ун-т. – Донецк, 1993. – 16 с.

Семенець О. О. Синергетика поетичного слова / О. О. Семенець. – Кіровоград : Імекс ЛТД, 2004. – 338 с.

Свирский Я. И. Саморганизация смысла (Опыт синергетической онтологии) / Я. И. Свирский. – М. : Ифран, 2001. – 182 с.

Силантьева В. И. Литература и живопись в контексте компаративистики. Писатели и художники конца XIX– начала XX веков / В. И. Силантьева. – Одесса : Астропринт, 2015. – 336 с.

Силантьева В. И. Переходность как тип мышления: постановка проблемы, новейшие научные источники / В. И. Силантьева // Вісник Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Сер. : «Філологія».– Х., 2004. – Вип. 39 (№ 607). – С. 18–23.

Синергетика в филологических исследованиях : монография / Т. И. Домброван, С. М. Еникеева, Л. С. Пихтовникова, А. Н. Приходько, Е. А. Семенец, В. И. Силантьева, Е. Г. Фоменко; С. Н. Коринь, О. Н. Гончарук, И. М. Яремчук, А. Н. Судья, Н. Н. Пильгуй, Е. В. Богатырева, В. П. Чередниченко, М. В. Залужная, О. А. Анастасьева ; под общ. ред. проф. Л. С. Пихтовниковой. – Х. : ХНУ имени В. Н. Каразина, 2015. – 340 с.
Тарасенко В. В. Фрактальная семиотика: «слепые пятна», перипетии и узнавания. – М. : Либроком, 2009. – 232 с.
Фоменко Е. Г. Эпифаническое откровение Джеймса Джойса / Е. Г. Фоменко. – Запорожье : Классический приватный университет, 2014. – 180 с.
Фрумкина Р. М. Самосознание лингвистики – вчера и завтра / Р.М. Фрумкина // Известия АН. Серия литературы и языка. – 1999. – . 58. – № 4 – С. 21–38.
Шемакин Ю. И. Семантика самоорганизующихся систем. – М. : Академический проект, 2003. – 176 с.
Pichtownikowa L. Synergie des Fabelstils: Die deutsche Versfabel vom 13.–21. Jahrhundert / L. Pichtownikowa. – Aachen: Shaker Verlag, 2008. – 322 S.
Riesel E. Theorie und Praxis der linguostilistischen Textinterpretation : учеб. пособ. для студентов ин-тов и ф-тов иностр. языков / E. Riesel – M. : Высшая школа, 1974. – 184 с.

УДК 811.111’ 42

САМОХІНА В. О., ШПАК О. В.
(Харківський національний університет)

СИНЕРГІЯ КОНТАКТУ

Стаття присвячена вивченню синергії контакту як розвитку спілкування у трьох фазах: встановлення, продовження та розмикання контакту. Тип дискурсу, тип ситуації і стратегії комунікантів є впливовими чинниками самоорганізації й самодезорганізації контакту. Комунікативна категорія КОНТАКТ характеризується подвійною полярністю: опозитивною взаємодією фатичної й фактуальної інформації на всіх фазах контакту, протистоянням ролей та протиставленням прагматичних настанов адресанта і адресата.
Ключові слова: комунікативна категорія КОНТАКТ, фази контакту, фатичність, інформативність, унісонний контакт «плюс-полярність», дисонансний контакт «мінус-полярність».

Самохина В.А., Шпак Е.В. Синергия контакта. Статья посвящена изучению синергетики контакта как развитию общения на трех фазах: установления, поддержания и размыкания контакта. Тип дискурса, тип ситуации и стратегии коммуникантов являются решающими факторами самоорганизации и самодезорганизации контакта. Коммуникативная категория КОНТАКТ характеризуется двойной полярностью: оппозитивным взаимодействием фатической и фактуальной информации на всех фазах контакта, противостоянием ролей и противопоставлением прагматических установок адресанта и адресата.
Ключевые слова: коммуникативная категория КОНТАКТ, фазы контакта, фатичность, информативность, унисонный контакт «плюс-полярность», диссонансный контакт «минус-полярность».

Samohina V. O., Shpak O. V. Synergy of Contact. The article focuses on the study of synergy of contact as the process of communication in the phases of opening, supporting and closing contact. A sphere of communication, types of communicative situations and discursive strategies of interlocutors are the influential factors of contact self-organization and self-disorganization. The communicative category CONTACT is a hyperdiscursive, culturally specific category regulating speakers’ activity in the phases of opening, supporting and closing contact. It is characterized by two-layer nature: phatic and informational content in all phases of contact, and by its bipolarity: opposition of roles and pragmatic attitudes of speakers. Bipolarity of the communicative category CONTACT is manifested in unison contact of “plus-polarity” and dissonant contact of “minus-polarity”. Unison contact is a harmonious communication of interlocutors aiming at cooperative, coordinated, conflict-free interaction. Dissonant contact is communicative failure expressed in speakers’ conflict-oriented form of speech behaviour. Contact represents discursive strategies of harmonization or disharmonization and includes informational and phatic content. A fully-extended contact presents a development of initial phatic content into informative content, which objectifies a theme of conversation in a contact supporting phase. Closing contact is returning to phatic content as a theme has been already discussed and the discussion is over.A combination of phatic and informational content is different in institutional and non-institutional types of discourse. Phatic and informational content is determined by the specificity of functions which means of contact perform. Informational content increases from minimum to maximum under complicated conditions of communication. The idea of struggle, uniting institutional business, political and military discourses, presupposes the desire to win, which is achieved with the help of argumentation and predominance of information. Non-institutional spoken discourse based on pursuit of agreement demonstrates prevalence of phatic content and a focus on interpersonal relations.
Key words: the communicative category CONTACT, phases of contact, phatic content, informational content, communicative unison of “plus-polarity”, communicative dissonance of “minus-polarity”.

«Частіше размірковуй про зв’язок усіх речей у світі та про їх взаємовідношення»
Марк Аврелій

Синергетика є новим еволюційним поглядом на світ, суть якого полягає у цілісному, холістичному сприйнятті світу, у якому все – живе і неживе – тісно взаємопов’язане й знаходиться у неприпинному процесі змін і розвитку [Домброван, с. 50]. У гуманітарних науках синергія – це міждисциплінарний методологічний підхід до вивчення складних

систем різної онтології. За своїми параметрами мова є класичним прикладом синергетичної системи. Синергетика робить акцент на процесуальності, яка проявляється у функціонуванні та постійному русі, що є запорукою мовної еволюції. У лінгвістиці синергетика здобуває статус наукової парадигми разом з порівняльно-історичною, системно-структурною, антропоцентричною, функціональною, комунікативно-прагматичною і когнітивною.

Лінгвосинергетика, включаючи три методологічних принципа – філософію, лінгвістику і синергетику [там само, с. 66, 75] – може бути визначена як один з методологічних підходів до опису динамічного простору мови. Серед її завдань – встановлення параметрів збереження системної цілісності, з одного боку, та вивчення механізмів змінення мовної системи у ситуаціях перебудови й переорганізації, що виникають під впливом зовнішних факторів, з іншого. Незважаючи на те, що лінгвосинергетика продовжує формуватися як новий напрямок філологічних студій, ідеї та методи синергетики плідно використовуються у дослідженнях тексту, дискурсу, мовних девіацій тощо такими відчизняними та закордонними вченими, як Н.Ф. Алефиренко, Ф.С. Бацевич, Т.І. Домброван, С.М. Єнікєєва, О.М. Князева, А.Е. Левицький, Р.Г. Піотровський, Л.С. Піхтовнікова, В.Н. Ярцева, О. Єсперсен, Г. Хакен. Саме Г. Хакен увів у науковий узус термін *Synergetics* (від грец. – співробітництво, спільна дія).

Отже, **актуальність** дослідження обумовлено необхідністю вивчення процесу самоорганізації та самодезорганізації (переходу від хаоса до порядку і навпаки) [Князева, с. 239] у такій складній відкритій нелінійній системі, як мовна система, а також загальною антропоцентричністю лінгвістичних розвідок та зверненням до функціонально-комунікативного аспекту досліджень, які ставлять у центр уваги основний суб'єкт комунікації – homo loquens – «людину, що говорить» та проявляє себе у контакті [Самохіна, с. 14-20]. Контакт як гіпердискурсивна комунікативна категорія безпосередньо пов'язана з людиною, з його наміром дотриматися норм етикету, стриманості тощо, або, навпаки, з небажанням або невмінням висловлювати свої думки категорично та прямо [Кобрина, с. 320-327]. За Г.Г. Почепцовим, контакт реалізується у трьох фазах: встановлення, підтримання та розмикання [Почепцов, с. 468-475]. Знаходячись у стані відносної стабільності, мовна система виконує звичайні лінійні, прогнозовані функції, прямо пропорційно реагуючи на вплив зовнішнього середовища.

Методологічною базою дослідження є синергетичний підхід до інтерпретації мовних явищ, процесів та закономірностей розвитку систем, викликаних інтра- та екстралінгвальними факторами. Вибір методологічної основи обумовлено необхідністю дослідження природи й сутності вербокреативних процесів як факторів саморегуляції та самоорганізації цієї системи. Базові ідеї і поняття синергетики (відкритість системи, нелінійність, нерівноваженість, конструктивний хаос, флуктуації, точки біфуркації, структура-атрактор, репелер) дозволяють описувати умови самоорганізації та саморозвитку як мовної системи взагалі, так і окремих її макросистем.

Об'єктом статті є гіпердискурсивна культурно-специфічна категорія КОНТАКТ як синергетичний феномен, представлений інтелектуально-емоційною взаємодією людей у різних ситуаціях інституційного й неінституційного спілкування. **Предмет** роботи – фази встановлення, підтримання та розмикання контакту під новим кутом зору синергетики як співвідношення частини та цілого, «динамічна репрезентація цілого як єдність відмінного» [Домброван, с. 30-31]. Робота має **ціллю** виявлення відносних опозиційй функцій контакту, які слугують основою синергетичних досліджень.

Об'єкти, що самоорганізуються, можуть бути як матеріальними, так і ідеальними, наприклад, самоорганізується й еволюціонує система знань і система передачі знань у процесі спілкування, тобто дискурс. Процес утворення дискурсу, що самоорганізується, можна умовно поділити на три етапи: 1) когнітивний (етап задуму, планування, переліку обмежень); 2) прагматичний (створення стратегій, що реалізують задум); 3) етап мовної та мовленнєвої реалізації. Учасниками кожного етапу, що створюють самокеровану систему, є: а) автори дискурсу (адресанти і адресати), котрі виступають як мовні особистості;

б) вбудовані в мовну картину світу соціальні очікування (замовлення) на результати реалізації дискурсу; в) обмеження на дискурс: традиції жанрів, обсяг, норми викладу, екстралінгвальні умови та ін. [Піхтовнікова 2013, с. 218-219].

Розвиток мови як засіб спілкування є результатом боротьби двух тенденцій – прагненням до стабільності та необхідністю реагувати на зміни у соціальному середовищі й умовах функціонування мови. Боротьба та єдність цих тенденцій забезпечують, з одного боку, відносну стабільність, а з іншого – динамічність та розвиток. Згідно синергетичним міркуванням, конкуренція атрактора і репелера є головним фактором самоорганізації [Синергетика, с. 90-91; Піхтовнікова 2013, с. 219]. При утворенні дискурсу останні задають протилежний напрямок його розвитку: зміст репелера прагне створити стійку форму дискурсу (об'єм, традиційний зміст, архитектоніку тощо), а зміст атрактора – надати формі гнучкість та динамізм. Компроміс як стан рівноваги у взаємодії атрактора і репелера досягається в результаті багаторазового вибору і оцінок можливих варіантів. Автори дискурсу оцінюють та, за принципом негативного зворотного зв'язку, творчо поліпшують кожний варіант контакту, який різниться залежно від типу дискурсу. Наприклад, реалізація контакту в ситуації спілкування у діловому дискурсі:

Helen's nerdy boss BRAD, comes up behind her, scowling.
Brad: Helen! Have you pulled those files yet? I need them by lunch.
Helen: I won't let you down, Brad.
Brad leaves (True Lies).

Шеф встановлює контакт з підлеглою з того, що він уважає найважливішим на цей момент: аргументування щодо термінового виконання завдання *Have you pulled those files yet? I need them by lunch.* Швидкий темп мовлення зумовлений інституційною ситуацією й загальним досвідом співрозмовників. У контактній функції (включення у контакт) виступає апеллятив. Адресат підтримує контакт обіцянкою виконати роботу. Фаза вербального розмикання контакту відсутня, оскільки шеф очікує отримати виконану роботу впродовж робочого дня. Як бачимо, ефективність цього мовленнєвого контакту досягається за рахунок конкуренції атрактора й репелера: обмеження у спілкуванні в інституційному дискурсі поєднується з гнучкістю та динамізмом задля повної реалізації цілей й очікувань контакту.

Конкуренція атрактора й репелера є головним чинником самоорганізації дискурсу. Вона приводить до того, що різні частини системи набувають і розвивають протилежні властивості, тобто поляризуються. Поляризація, яка здійснюється за допомогою параметру порядку, дозволяє якнайкраще врахувати протилежні вимоги атрактора й репелера – вибудовувати ієрархію цілій та ураховувати обмеження [Піхтовнікова 1999, с. 13]. Тому, серед питань щодо самоорганізації дискурсу будь-якого типу стоїть питання: що являє собою поляризація різних частин дискурсу і як вона проявляється?

Ієрархічність є одним з фундаментальних принципів синергетики, що характеризують жорстку онтологію, прозорість, порядок і стабільне функціонування системи: «членування, категоризація та класифікація усього, що існує у світі, привели до усвідомлення ієрархічності реальності» [Домброван, с. 34]. На основі спільних властивостей категоризація розділяє світ на категорії, тобто виокремлює в ньому групи, класи аналогічних об'єктів та подій, оскільки в ньому існують подібності, відмінності та інші відношення, що його складають [Фрумкина, с. 47]. Категоризація приводить до утворення у системі мови великих організованих ділянок. Категорії мають антропоцентричні властивості – такі, як цілі й функції, а їхнє призначення у дискурсі – організація у суспільстві мовленнєвого спілкування [Стернин, с. 87-94], яке виконує різні життєво важливі функції: повідомлення або обмін інформацією, думками, почуттями через мову, знаки та символи тих, хто вступає у контакт. Комунікативні категорії дискурсу безпосередньо пов'язані з людиною, а саме, з його небажанням або невмінням висловлювати свої думки категорично та прямо, або, навпаки, з наміром дотриматися норм етикету, стриманості тощо [Кобрина, с. 320-327].

Феномен контакту у дослідженні визначено як гіпердискурсивну комунікативну категорію, що характеризується подвійною полярністю. По-перше, контакт може поєднувати

комунікативний та метакомунікативний плани, а по-друге, залежно від екстралінгвальних умов контакт реалізується не тільки як комунікативний унісон «плюс-полярність», але й як комунікативний дисонанс «мінус-полярність». Отже, *поляризація контакту* може розумітися як: 1. опозитивна взаємодія фатичної й фактуальної інформації на всіх його фазах та як 2. протистояння ролей та протиставлення прагматичних настанов учасників дискурсу (адресанта і адресата).

Оскільки дії позамовного середовища можуть викликати нелінійну, непропорційну реакцію системи, то у процесі мовної репрезентації лінгвальні одиниці і моделі здібні змінювати звичний алгоритм поведінки. Точки біфуркації – це точки найменшої усталеності системи, можливих шляхів еволюції, які є ознакою її нелінійності – багатоваріантності, наявності вибору альтернативних напрямків розвитку [Синергетика, с. 66; Домброван, с. 22; Князева, с. 237]. Тож у процесі функціонування мови на окремих ділянках її системи – фазах контакту у нашому випадку – можливі девіації – відходи від традиційних внормованих алгоритмів поведінки, флуктуації – відхилення системи від стану рівноваги. Розподіл пріоритетів фатики та інформатики поляризує комунікативний простір дискурсів різних типів, як, наприклад, звеличена питома вага інформативної складової в інституційних дискурсах проти переважної фатичності побутового дискурсу. Об'єктивна розмитість меж фатичності та інформативності у різних фазах контакту корегується комунікативними цілями учасників та ординарністю, нердинарністю та екстраординарністю ситуацій контакту.

Досліджуючи три фази контакту, Г.Г. Почепцов поставив питання щодо взаємодії комунікативного (план передачі й прийома повідомлення) та метакомунікативного планів (план регулювання мовленнєвого спілкування у комунікативному процесі) [Почепцов, с. 475]. На мовно-мовленнєвому рівні самоорганізуюча роль параметру порядку, перш за все, об'єктивується у стилістиці. Стилістичний синтактсис містить такі явища, як актуальне членування речення і тексту та надфразову єдність. Застосування синергетичного методу тема-рематичного членування до проблем спілкування комунікантів, що проявляється у послідовному описі фаз контакту у різних соціальних ситуаціях та описі руху мовлення від фатичності до інформативності та навпаки, проліває світло на утворення дискурсу [Піхтовнікова 2013, с. 222]. І.В. Арнольд тлумачить актуальне членування як характеристику речення, але фактично поширює це поняття на висловлення і текст [Арнольд, с. 204].

За І.Р. Гальперіним, інформативно-важливі відрізки тексту маніфестують комунікативно-значущі рематичні частини висловлень, а малоінформативні відрізки відповідають тематичним фрагментам мови, що не мають комунікативної цінності [Гальперин, с. 38]. О.О. Селіванова звертає увагу на наявність у тексті «дифузних зон», тобто таких висловлень, які однаковою мірою належать як до реми, так і до теми [Селіванова, с. 21]. За спостереженнями Є.В. Клюєва, хоча «фатичне» та «інформативне» співвідносяться за принципом полярності, їхні границі часто порушуються, що приводить до їх взаємопроникнення, тобто, фатична мова у якийсь момент, змикаючись з інформативною, здатна переходити у протилежність [Клюев, с. 212-220]. На «взаємну проникність фатичного та інформативного шарів» звертала увагу Т.Г. Винокур [Винокур, с. 156]. Однак, хоча автор й зазначала, що у реальному повсякденному невимушеному мовленні провести межу важко, оскільки «скрізь ми стикаємося з випадками проникнення у неофіційний інформативний діалог фатичного шару», тим не менш, вона розмежовувала фатичне та нефатичне як дві принципово відмінні комунікативні настанови [там само, с. 113]. Фатичне (празномовленнєве, немотивоване) та практичне (утилітарне, цілеспрямоване, інструментальне) мовлення виконують різні комунікативні завдання та співвідносяться з різними сферами мовленнєвої діяльності. «Інформацію текста можна визначити як співвідношення смислів та повідомлень, що дають новий аспект явища, факту, події» [Гальперин, с. 38]. Інші науковці виокремлюють інформацію переднього ряду (*foreground information*) та інформацію заднього ряду *(background information*): "*Foreground information is information which is more important, or significant, or central to the narrative. Background information serves to elaborate or enrich foreground information*" [Tomlin, с. 87].

Отже, можна припустити, що переважна фатичність на початку контакту є встановленням взаємовідносин комунікантів та привертанням уваги до теми розмови. Подальший рух до інформативності задає тему розмови і далі підтримує увагу до реалізації теми у ремах. Розмикання контакту свідчить про те, що тема спілкування вичерпана або її обговорення припинено. Фатична функція мови, закорінена на принципах кооперації та ввічливості, забезпечує соціально прийнятне та психологічно комфортне протікання комунікативного акту на всіх його фазах. Однак, ситуативна дискурсивна детермінованість комунікації пов'язана з тим, що, залежно від характеру екстралінгвальної дійсності, комуніканти вимушені здійснювати постійний відбір оптимальних, фатичних або інформативних засобів контакту для реалізації своїх комунікативних намірів. До дифузних зон у фазах контакту відносимо такі висловлення співрозмовників, що є фатичними й інформативними одночасно.

Наведений нижче фрагмент репрезентує реалізацію комунікативної категорії КОНТАКТ у трьох фазах неординарної ситуації неінституційного дискурсу:

Thelma having washed and dried the dishes is now wiping off the top of the counter top, more to keep busy than anything else. She looks around as Ted enters.

TED: (standing in the doorway) ... Thel, can I ask you a favor?

THELMA: Sure.

TED: I don't mean a little favor. I mean a big favor. (Thelma nods. She watches Ted closely. He doesn't look at her) Thelma, if I die...

THELMA: (aghast) What?

TED: (quickly) I didn't say I'm going to die, but if I should …

THELMA: (deeply upset) Don't say that! I don't want to hear you say that!

TED: (firmly) Thel, listen to me. If, on the million to one shot that I… Should (correcting himself)…That anything should happen to me. Would you take care of Billy?

THELMA: (amazed) Me?! You want me to take care of Billy?!

TED: I thought about it a lot and you're the only person I know that I trust with him. I mean, if anything happened to me, he'd be okay with you. You're a good mother. (Silence. Thelma looks away from him)… (Hastily) I know it's not an easy thing to answer. (Silence. She still cannot look at him). Look, if it's too much responsibility — (Thelma nods, unable to speak). You're sure? (She nods again). Thank you, Thel. Thank you very much (Kramer vs. Kramer).

Адресант – Тед – звертається до Телми, котра, знаходячись у дружніх стосунках з родиною Крамерів, яку покинула мати, приходить до них, щоб допомогти опікуватися сином. Адресант має ціллю здобути згоду адресата не залишати його дитину, якщо він помре. У фазі встановлення контакту має місце переважна фатичність: у фатичній функції адресантом уживані: скорочене звертання на ім'я *Thel*, стереотипне питальне речення *Can I ask you a favor?,* синтаксичні та лексичні повтори *I don't mean a little favor. I mean a big favor.* З розвитком контакту фатичність поступається інформативності: *if I die … if I should… If, on the million to one shot that I… Should… That anything should happen to me,* оцінні лексичні одиниці у контактопідтримуючій функції схвалення *I thought about it a lot and you're the only person I know that I trust with him; he'd be okay with you; You're a good mother*. Психологічний стан адресата передається співбесідниці, яка підтримує контакт за допомогою вигуку *Sure* у контактопідтримуючій функції згоди, еліпсованого питального речення *What?* та риторичних питань *Me?! You want me to take care of Billy?!* у контактопідтримуючій функції здивування, речень з негативною часткою *not: Don't say that! I don't want to hear you say that!* у контактопідтримуючій функції заперечення щодо негативного розвитку подій та кінесичних невербальних компонентів: *Thelma nods; She nods again; She watches Ted closely; looks away from him* та просодичних *aghast; amazed; unable to speak,* які у цій комунікативній події відіграють велику роль, виконуючи контактопідтримуючу функцію обіцянки. У фазі контакторозмикання можна простежити повернення до фатичності, коли адресат уживає експресивні висловлення *Thank you, Thel. Thank you very much* у фатичній функції подяки за розуміння та підтримку.

У ситуаціях, що виходять за рамки повсякденної практики й пов'язані з надзвичайними подіями, дистанція між комунікантами та набір прецедентних текстів і дискурсивних формул, які підкреслюють ідею представництва у спілкуванні (клерк як представник фірми, міністр як представник уряду, воїн як представник країни) й зобов'язують комунікантів спілкуватися у строгій відповідності з нормами певного соціуму, може втрачатися. Це безпосередньо пов'язано з співвідношенням фатичності та інформативності у фазах контакту, переростанням фатики в інформатику, що маніфестує повноцінний контакт.

Таким чином, розвиток контакту відбувається згідно комунікативних намірів мовців, які прагнуть обмінятися інформацією, орієнтуючись на актуальні умови комунікації. Тема-рематичні відношення відображають їхні комунікативні стратегії, завдяки чому утворюється дискурс, де кожне висловлення виконує певну функцію й слугує розгортанню повідомлення. На думку Є.В. Пономаренко, подібні дослідження спрямовані на виявлення структурних й семантичних способів і вербальних засобів, якими комуніканти передають у ході спілкування коливання та повороти у розгортанні думки, у формуванні прагматики, експресивності як еволюційному процесі і т. ін. [Пономаренко, с. 116]. Використання стилістичного і функціонального методу аналіза тексту сприяє визначенню значущості семантичних, структурних, прагматичних характеристик мовлення, взаємодія (злиття синергій) яких складає спільний функціональний простір дискурсу: «Від того, наскільки ефективним є емоційно-смисловий вплив мовленнєвого твору, залежить успіх чи поразка у перемовах або неофіційних обговореннях, просування товару, протидія конкурентам тощо» [там само].

За комунікативною категорією КОНТАКТ встановлення, підтримування та розмикання контакту має відбуватися увічливо з уживанням етикетних висловлень. Це рефлексивно розуміють усі комуніканти, але не всі комуніканти буттєво виконують цю комунікативну прескрипцію, оскільки дискурсивна ситуація може вимагати встановлення, підтримування та розмикання контакту іншим чином: мовці можуть починати та завершувати спілкування з того, що вважається найважливішим на цей момент. Висловлюючись, індивіди керуються потребою спонукати інших людей до здійснення потребної їм дії: знакова координація діяльності фіксує сутність мовленнєвої комунікації [Сидоров, с. 85]. Учені вже звертали увагу на специфіку психічної взаємодії мовців та модальність діалогу. Так, А.Р. Балаян розподілив діалоги на полемічні та унісонні [Балаян, с. 1-19]. В.Ю. Федотова, вивчаючи фатичні стратегії у французькій мові, виокремила унісонні та дисонансні мовленнєві жанри [Федотова]. За особливостями комунікативної взаємодії російськомовних партнерів Т.Н. Колокольцева виокремила гармонійні діалоги, в яких дотримуються найважливіших правил мовленнєвої взаємодії, та негармонійні діалоги, в яких порушуються правила мовленнєвої взаємодії [Колокольцева]. Т.В. Чрділелі, дослідивши англомовний діловий дискурс, назвала серед інших типів ділового дискурсу координативний тип, що характеризується узгодженістю інтенцій комунікантів та спрямованістю на досягнення спільної мети та трансигентний тип, у якому діє механізм розбіжності інтенцій, та ціллю якого є ліквідувати протиріччя і досягти згоди [Чрділелі, с. 15-16].

Комунікативна категорія КОНТАКТ представлена синергетичною опозицією: контакт «плюс-полярність» як унісонний – «щире визнання досягнень, поглядів та позицій партнера» [Семенюк, Паращук, с. 46], «психологічно неускладнений гармонійний діалог» [Азнабаева] заради безконфліктної, кооперативної, узгодженої взаємодії мовців, та контакт «мінус-полярність» як дисонансний, що характеризується «взаємним з'ясуванням стосунків» комунікантів [Семенюк, Паращук, с. 46] і проявляється в репліках опозитивного типу у контрадикторному прагматичному зв'язку «стимул – негативна реакція: незгода, заперечення, відмова, відхилення компоненту» [Прокофьева, с. 134]. Дисонансний контакт визначено у роботі як опозитивну форму мовленнєвої поведінки декількох комунікантів, пов'язану з нерівнозначністю їх психологічних ролей, яка маніфестується непаралельними, різноспрямованими, не співпадаючими за замислами мовленнєвими діями мовців, що

прагнуть досягти власної мети та домінувати, тобто залишаються в стані комунікативного дисенсусу.

Дисонансний контакт може проявитися у будь-якій фазі контакту. У ситуаціях, де контакт був встановлений, але набуває загрози, виокремлюють тактики, що реалізують стратегію конфронтації, як-то: контакт, що супроводжується пасивною мовленнєвою поведінкою адресата, коли людина прикладає зусилля, щоб створити враження її неадекватності, наприклад, удає, що в неї болить горло, вона закашлялася, втомилася, нервує, не розуміє мови [Леонтович, с. 294]. Однією з рис дисонансного контакту є також мовленнєва агресія, яка супроводжується реалізацією таких просодичних тактик, як розлючений, грубий голос, категоричний зарозумілий тон, промовляння зі сльозами, обуренням у голосі, вимова кожного слова окремо, вимова крізь зуби. Серед інших невербальних проявів дисонансного контакту – порушення дистанції, недотримання правил зміни ролей, недоречні та образливі жести та міміка, що веде не до розмикання контакту як «природного затухання спілкування» [там само, с. 4], а до розриву контакту. У ситуації порушення контакту має місце комунікативна поведінка поза рамками норми, тому тактики, що реалізують стратегію дисгармонізації стосунків у фазах контакту, ґрунтуються на порушенні конверсаційних норм та стратегій позитивної та негативної ввічливості. Поляризація учасників дискурсу (адресант, адресат) та їхнього комунікативного простору може виражатися у протистоянні їхніх ролей, у протиставленні їхніх прагматичних настанов [Самохина, с. 23; Піхтовнікова 2013, с. 222].

Дискурс не може виникнути, якщо немає розбіжностей у ролях адресанта й адресата. Розбіжності містяться у «вагомості» прагматичних функцій. Саме розподіл пріоритетів поляризує комунікативний простір дискурсу [Піхтовнікова 2013, с. 222]. В англомовному інституційному дискурсі форми та засоби мови проходять через фільтр професійних комунікативних взаємодій, оскільки соціальна цінність прийнятих етикетних мовленнєвих дій надзвичайно велика для ефективного професійного спілкування. Уважається, що чим більш офіційною є обстановка та соціальні ролі співрозмовників, тим більш жорстким є контроль за стратегіями та тактиками. Приховати дійсні негативні емоції, висловлення незадоволення та недовіри призваний так званий «контакт масок» – набір виразів обличчя, жестів, стандартних фраз. Тим не менш, аналіз фактичного матеріалу засвідчує великий відсоток дисонансних інтеракцій в англомовному інституційному дискурсі, в яких мовці не намагаються приховати взаємне протистояння та вороже ставлення один до одного.

Наступний фрагмент ілюструє ситуацію у діловому дискурсі, яка є неординарною через манеру начальниці деспотично поводити себе з підлеглими. Міранда не підтримує комунікативну ініціативу адресанта – своєї секретарки, реализуючи власну функцію ігнорування, найжорстокішу форму контакту:

Miranda walks in.

Andy: Good morning, Miranda. Nice to see you.

In response, Miranda simply drops he coat in front of Andy and without a glance at her walks into her office (Devil Wears Prada).

За відсутністю будь-яких етикетних елементів спілкування, навіть зорового контакту, такий початок спілкування важко назвати внормованим встановленням контакту. Такою поведінкою ця мовна особистість нав’язує свій авторитет та вимагає від підлеглих повного підкорення. За принципом зворотнього зв’язку «будь-які відхилення від бажаного ідеального стану слугують формуванню керуючого впливу» [Словарь по кибернетике, с. 357].

Неусталеність є одним з основних понять синергії. Кожне слово є реакцією на попереднє. У термінах синергетики реактивність слів у дискурсі має назву дисипативність, тобто відкритість, здібність обміну енергією або інформацією. У мові диссипація проявляється у результаті взаємодій усіх елементів системи між собою та з зовнішним середовищем [Домброван, с. 116]. Тож, неусталеність контакту призводиться дією зовнішних факторів, під впливом яких «ціле» може втрачати свої «частини», як окремі лексичні одиниці, так і фази спілкування.

Перспективою дослідження вважаємо вивчення характеристик опозитивної взаємодії атрактора і репелера у реалізаціях комунікативної категорії КОНТАКТ у різних типах інституційного і неінституційного дискурсів.

Література

Азнабаева Л. А. Принципы речевого поведения адресата в конвенциональном общении / Л.А. Азнабаева : автореф. дис. на соиск. уч. степени доктора филол. наук : 10.02.19. – Уфа, 1999. – [Електронный ресурс] – Режим доступа: http://www.dissercat.com/ content/printsipy-rechevogo-povedeniya-adresata-v-konventsionalnom-obshchenii

Арнольд И. В. Стилистика современного английского языка. Стилистика декодирования / И. В. Арнольд. – М.: Просвещение, 1990. – 301 с.

Балаян А. Р. Основные коммуникативные характеристики диалога : автореф. дис. на соиск. уч. степени канд. филол. наук: 10.02.19 / А. Р. Балаян. – М., 1971. – 19 с.

Винокур Т. Г. Говорящий и слушающий: Варианты речевого поведения / Т. Г. Винокур. – М. : Наука, 1993. – 171 с.

Гальперин И. Р. Информативность единиц языка: [монография] / И. Р. Гальперин. – М. : Высшая школа, 1974. – 174 с.

Домброван Т. И. Синергетическая модель развития английского языка : [монография] / Т.И. Домброван. – Одесса : КП ОГТ, 2014. – 400 с.

Клюев Е. В. Фатика как предмет дискуссии / Е.В. Клюев // Поэтика. Стилистика. Язык и культура: сб. ст.: памяти Т. Г. Винокур. – М. : Наука, 1996. – С. 212-220.

Князева Е. Н. Синергетика. Нелинейность времени и ландшафты коэволюции / Е. Н. Князева, С. П. Курдюмов. – М. : КомКнига, 2007. – 272 с.

Кобрина О. А. Модусные коммуникативные категории и их реализация в современном английском языке / О. А. Кобрина // Горизонты современной лингвистики. Традиции и новаторство: сб. в честь Е. С. Кубряковой. – М. : Языки славянских культур, 2009. – С. 320-327.

Колокольцева Т. Н. Специфические коммуникативные единицы диалогической речи / дис... докт. филол. наук : 10.02.01 / Колокольцева Татьяна Николаевна. – Саратов, 2001. – [Електронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.dissercat.com/content/spetsificheskie-kommunikativnye-edinitsy-dialogicheskoi-rechi

Леонтович О. А. Русские и американцы: парадоксы межкультурного общения : [монография] / О.А. Леонтович. – М. : Гнозис, 2005. – 325 с.

Основи теорії мовної комунікації : навч. посіб. / О.А. Семенюк, В.Ю. Паращук. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – 240 с.

Піхтовнікова Л. С. Синергія стилю байки: німецька віршована байка XIII- XX ст.: монографія / Піхтовнікова Л. С. – Х.: Бізнес Інформ, 1999. – 220 с.

Піхтовнікова Л. С. Самоорганізація дискурсу: синергетичні принципи і підходи до лінгвістичного аналізу / Л. С. Піхтовнікова // Сучасні фундаментальні теорії та інноваційні практики навчання іноземної мови у ВНЗ : колективна монографія / за ред. В. Г. Пасинок. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2013. – С. 218-232.

Пономаренко Е.В. Лингвосинергетика бизнес-общения с позиций компетентностного подхода (на материале английского языка): монография / Е.В. Пономаренко. – М. : МГИМО-Университет, 2010. – 151с.

Прокофьева Н.В. Реакция несогласия в диалоге / Н.В. Прокофьева // Вісник Харківського державного університету. – 1995. – № 384 (Том 2). – С. 133-136.

Почепцов Г. Г. Избранные труды по лингвистике: [монография] / Г. Г. Почепцов; сост., общ. ред. и вступ. ст. И. С. Шевченко ; ХНУ имени В. Н. Каразина, 2009. – 556с.

Самохина В. А. Современная англоязычная шутка / В. А. Самохина. – Х. : ХНУ имени В. Н. Каразина, 2008. – 355 с.

Самохіна В.О. Жарт у сучасному комунікативному просторі Великої Британії та США : монографія / В.О. Самохіна. – Вид. 2-е, перероб. і доп. – Х. : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2012. – 360 с.

Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика / О.О. Селіванова. – Полтава : Довкілля, 2006. – 716 с.

Сидоров Е.В. Онтология дискурса /Е. В. Сидоров. – М. : Изд-во ЛКИ, 2008. – 232 с.

Синергетика в филологических исследованиях : монография / Т.И. Домброван, С.М. Еникеева, Л.С. Пихтовникова, Е.А. Семенец, В.И. Силантьева, Е.Г. Фоменко, С.Н. Коринь, О.Н. Гончарук, И.М. Яремчук, А.Н. Судья, Н.Н. Пильгуй, Е.В. Богатырева, В.П. Чередниченко, М.В. Залужная, О.А. Анастасьева; под общ. ред проф. Л. С. Пихтовниковой. – Х. : ХНУ имени В. Н. Каразина, 2015. – 340 с.

Словарь по кибернетике / под ред В. М. Глушкова. – Киев : Главная редакция УСЄ, 1979. – 624 с.

Стернин И.А. О национальном коммуникативном сознании / И. А. Стернин // Лингвистический вестник. – Вып. 4. – Ижевск, 2002. – С. 87-94.

Федотова В. Ю. Функционально-прагматическая характеристика фатических стратегий французского языка : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.05. / Федотова Валерия Юрьевна. – Пятигорск, 2004. – [Електронный ресурс]. – Режим доступа: http://ww.dissercat.com/content/ funktsionalno-pragmaticheskaya-kharakteristika-faticheskikh-strategii-frantsuzskogo-yazyka

Фрумкина Р. М. Семантика и категоризация / Р. М. Фрумкина, А. В. Михеев, А. Д. Мостовая, Н. А. Рюмина. – М. : Наука, 1991. – 168 с.

Чрділелі Т. В. Структура, семантика і прагматика ділового діалогічного дискурсу (на матеріалі сучасної англійської мови) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Чрділелі Т. В. – Харків, 2004. – 20 с.

Tomlin R.S. Foreground-background information and the syntax of subordination // Text 5 (1-2). – Mouton Publishers, Amsterdam, 1985. – S. 85-122.

Джерела ілюстративного матеріалу

Devil Wears Prada. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.360doc.com/.../91891_2299374.shtml

Kramer against Kramer. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.imsdb.com/scripts/Kramer-vs-Kramer.html

True Lies. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www. imsdb.com/scripts/True-Lies.html

УДК 811.112.2'42:82-32

ЧЕРЕДНИЧЕНКО В. П.
(Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського)

ЕВОЛЮЦІЯ СТИЛЮ НІМЕЦЬКОМОВНОЇ НОВЕЛИ В АСПЕКТІ ЛІНГВОСИНЕРГЕТИКИ

У статті проведено дослідження еволюції стилю німецькомовної новели в лінгвосинергетичному аспекті. Виведено періодизацію німецькомовної новели з урахуванням історичних та соціальних факторів. Виокремлено еволюційно-стилістичні моделі німецькомовної новели.
Ключові слова: атрактор, еволюційно-стилістична модель, еволюція стилю, лінгвосинергетика, новела, репелер.

Чередниченко В. П. Эволюция стиля немецкоязычной новеллы в аспекте лингвосинергетики. В статье проведено исследование эволюции стиля немецкоязычной новеллы в лингвосинергетическом аспекте. Создана периодизация немецкоязычной новеллы с учетом исторических и социальных факторов. Выведены эволюционно-стилистические модели немецкоязычной новеллы.
Ключевые слова: аттрактор, эволюционно-стилистическая модель, эволюция стиля, лингвосинергетика, новелла, репеллер.

Cherednychenko V. P. The evolution of the style of the German-language novel in linguosynergetics aspect. The article deals with the evolution of the style of the German-language novel in linguosynergetics aspect. Analysis of the German-language novel in linguosynergetics aspect enables to achieve a higher level of generalization and abstraction in the study of the discourse of the novel in diachrony. A comprehensive study pragmastylistic characteristics, ideas of consistency and self-organization allows to study the novel as a synergistic system that consists of many interacting elements, which have development potential and unpredictable behavior. The study of typological features of the text German-language novel and mechanisms of self-organization gives an opportunity to trace the evolution of the discourse of the novel in diachrony. In the basis of system-synergetic analysis is the process of competitive interaction of the contents of the attractor and repeller that span the ideological, verbal, stylistic and compositional levels. Pragmatics the study of the German-language novel in a synergistic perspective is determined not only by the author's intentions and the linguistic picture of the world, but also the historical and social conditions for the functioning of the novel in a certain historical period. With this in mind the periodization of the German-language novel taking into account the historical and social factors is resulted. Evolutionary stylistic models of the German-language novel are analyzed, namely: an evolutionary style model of the German-language novel of the first half of the XIX century, an evolutionary style model of the German-language novel the second half of the XIX century, an evolutionary style model of the German-language novel of the XX century. Each model characterized by a set of thematic, stylistic, verbal, and compositional factors.
Key words: attractor, evolutionary stylistic model, the evolution of the style, linguosynergetics, German-language novel, repeller.

Останні десятиріччя розвитку лінгвістичної науки відзначаються посиленням інтересу до вивчення синергетичних параметрів мови [Домброван 2013, 2014; Єнікєєва 2011; Милостивая 2012; Köhler 2005], тексту і дискурсу [Белоусов 2013; Москальчук 2010; Олизько 2009; Папулова 2014; Піхтовнікова 1999, 2005, 2008, 2009, 2012, 2013]. Синергетичний аналіз є універсальним методом дослідження. Він слугує об'єднанню дискурсивно-прагматичної парадигми, оскільки уможливлює поєднання ідей системності та самоорганізації з еволюційним підходом і дозволяє досягти більш високого рівня узагальнення та абстрагування при дослідженні дискурсу в діахронії. На сьогоднішній день наявні праці, які відзначаються контамінацією прагмастилістичного та лінгвосинергетичного підходів [Богатирьова 2014; Гончарук 2012; Пільгуй 2014; Яремчук 2013].

Знання механізмів самоорганізації і типологічних особливостей тексту дозволяють прослідити еволюцію того чи іншого типу тексту і дискурсу, а саме трансформацію змістових, тематичних факторів, функціонування стильових елементів різних рівнів, еволюцію мовних і структурних змін. **Мета** нашої роботи полягає у дослідженні еволюції стилю німецькомовної новели. Досягнення цієї мети передбачає розв'язання таких **завдань:** розробити періодизацію німецькомовної новели з урахуванням історичних та соціальних чинників, виробити стратегію дослідження еволюції німецькомовної новели, висвітлити еволюційно-стилістичні моделі німецькомовної новели в лінгвосинергетичному аспекті. **Об'єктом** дослідження слугує німецькомовна новела як текст і дискурс. **Предметом** дослідження виступає система атракторів і репелерів німецькомовної новели.

Ідея виведення еволюційно-стилістичних моделей в рамках синергетичного і лінгвостилістичного підходів належить Л. С. Піхтовніковій, яка прослідила еволюцію стилю німецької віршованої байки [Піхтовнікова 1999, 2000, 2008]. Спираючись на методику Л. С. Піхтовнікової за критерії дослідження ми беремо низку атракторів і репелерів. Загалом

стратегія дослідження еволюції німецькомовної новели поетапно реалізується у такій послідовності:

І етап: розгляд тематичних атракторів, що включають в себе ідейний зміст тексту, тип сюжету і конфлікту.

ІІ етап: вивчення стильових атракторів, а саме: видів мовлення, типу оповідача, реалізації авторських стратегій.

ІІІ етап: дослідження стильових прийомів: виокремлення авторських стилетвірних факторів моделювання тексту.

ІV етап: виокремлення стильових рис (репелерів): вивчення системи стильових ознак, які формують той чи інший тип тексту.

Враховуючи історичний та соціальний аспекти пропонуємо таку періодизацію еволюції стилю німецькомовної новели:

1. Еволюція стилю німецькомовної новели першої половини XIX сторіччя. Виникнення новели припадає на кінець VIII сторіччя. Основоположником німецькомовної новели був Людвіг Тік, який у 1797 році написав новелу «Білявий Екберт». Подальший розвиток німецькомовної новели пов'язаний з творчістю Йогана Вольфганга фон Гете, Клеменса Брентано, Адальберта фон Шаміссо, Генріха Кляйста, Георга Бюхнера та ін.

2. Еволюція стилю німецькомовної новели другої половини XIX сторіччя. Формування новели продовжується завдяки творчим пошукам Едуарда Мьоріке, Адальберта Штіфтера, Конрада Фердінанда Мейера, Вільгельма Раабе та ін.

3. Еволюція стилю німецькомовної новели XX сторіччя. Цей період пов'язаний з діяльністю Томаса Манна, Роберта Музіля, Франца Кафки, Артура Шніцлера, Штефана Цвейга, Гюнтера Грасса, Мартіна Вальзера та ін.

Тематичні атрактори, що включають в себе ідейну, сюжетну і конфліктну складову, змінюються відповідно до історичного та соціального розвитку суспільства. Так, для новел першої половини XIX сторіччя є характерним відтворення філософських істин, утвердження моралі, акцентується увага на всевладді випадковості і збігу обставин. Деякі новели побудовані на фантастичному сюжеті. Новели другої половини XIX сторіччя як правило описують життя однієї людини, певною мірою пропагують культ сім'ї, дому. Для новел цього періоду характерне зображення реальних подій, побутописання. Новели XX сторіччя спрямовані перш за все на передачу внутрішнього світу людини, його протиріч, що нерідко приводить до змішання реальності і сновидінь.

Новели першої половини XIX сторіччя відображають внутрішній, психологічний конфлікт, новели другої половини XIX сторіччя – протистояння особистості і оточення. Для новел XX сторіччя у рівній мірі характерні два зазначені типи конфлікту. Окрім того, у новелах XIX сторіччя, на відміну від новел XX сторіччя, часто зустрічається ще й конфлікт між персонажами. Новели XIX сторіччя побудовані на динамічному сюжеті і локальному конфлікті, новели XX сторіччя – на адинамічному сюжеті і субстанціальному конфлікті.

У новелах першої половини XIX сторіччя переважаючим стильовим атрактором є монологічне мовлення персонажів на тлі авторської мови, у новелах другої половини XIX сторіччя – діалогічне мовлення персонажів, у новелах XX сторіччя превалює використання міні-діалогів на тлі авторської мови, окрім того, значне місце відводиться вживанню невласне-прямої мови. Для всіх новел є характерним аукторіальний оповідач, проте у новелах XIX сторіччя часто вводиться фігура персоніфікованого оповідача. Це певною мірою пояснює реалізацію авторських мовленнєвих стратегій, оскільки новели з персоніфікованим оповідачем обумовлюють стратегію суб'єктно-аналітичного наративу, тоді як для новел XX сторіччя є характерною стратегія об'єктно-аналітичного наративу.

До стильових прийомів створення тексту новели варто віднести символізм. Цікаво, що його використання в текстах новел припадає на першу половину XIX сторіччя і XX сторіччя, а новели другої половини XIX сторіччя позбавлені цієї стильової риси. Також можна простежити трансформацію авторського мовлення: від суто аналітичного (у новелах першої половини XIX сторіччя) до вживання і аналітичного, і емоційного авторського мовлення (у

новелах другої половини XIX сторіччя і новелах XX сторіччя). У новелах XX сторіччя взагалі можна спостерігати відсутність елементів авторського мовлення.

Зазнає змін і ступінь вираження моралі: від експліцитної (у новелах XIX сторіччя) до імпліцитної (у новелах XX сторіччя). Природно також, що експліцитна мораль обумовлює дидактизм в новелі. У дискурсі німецькомовної новели спостерігається функціонування стильових рис, а саме: рамкової конструкції, контрастності, пуантованості. Оскільки присутність стильових рис обумовлена сталою традицією тексту новели, вони виступають своєрідними жанровими, а разом з тим і текстовими обмеженнями, тобто репелерами, для автора цього типу тексту.

Рамкова конструкція, яка часто зустрічається у новелах XIX сторіччя, поступово втрачає свою актуальність як необхідний компонент тексту, і у XX сторіччі вже можна спостерігати новели, позбавлені цього текстового елементу. Те саме відбувається і зі стильовою рисою контрастності. Якщо для новел початку XIX сторіччя є характерним контраст у розвитку образу персонажа, для новел другої половини XIX сторіччя – контраст образів персонажів, то у новелах XX сторіччя контраст як елемент композиційно-стилістичної структури майже відсутній. Лише пуантованість є тією новелістичною ознакою, яка простежується у новелах усього періоду їх існування. З метою унаочнення поданої інформації еволюційно-стилістичні моделі німецькомовної новели відображені у таблицях.

Еволюційно-стилістична модель німецькомовної новели першої половини XIX сторіччя

тематичні атрактори	**стильові атрактори**	**стильові прийоми**	**стильові риси (репелери)**
філософські істини	переважаюче монологічне мовлення на тлі авторської мови	символізм	рамкова конструкція
утвердження моралі	аукторіальний оповідач	аналітичне авторське мовлення	контраст у розвитку образу персонажа
всевладдя випадковості і збігу обставин	введення персоніфікованого оповідача	експліцитна мораль	пуантованість
фантастичність зображуваних подій	стратегія суб'єктно-аналітичного наративу	дидактизм	
динамічний сюжет			
локальний конфлікт			
внутрішній конфлікт, психологічний			
конфлікт між персонажами			

Еволюційно-стилістична модель німецькомовної новели другої половини XIX сторіччя

тематичні атрактори	**стильові атрактори**	**стильові прийоми**	**стильові риси (репелери)**
відтворення життя однієї людини	переважаюче діалогічне мовлення на тлі авторської мови	аналітичне і емоційне авторське мовлення	рамкова конструкція
культ дому, сім'ї, побутописання	аукторіальний оповідач	експліцитна мораль	контраст образів персонажів
зображення подій	персоніфікований	дидактизм	пуантованість

реального життя	оповідач		
динамічний сюжет	стратегія суб'єктно-аналітичного наративу		
локальний конфлікт			
протистояння персонажа і побуту, особистості та оточення			
конфлікт між персонажами			

Еволюційно-стилістична модель німецькомовної новели ХХ-го сторіччя

тематичні атрактори	**стильові атрактори**	**стильові прийоми**	**стильові риси (репелери)**
зображення внутрішнього світу людини, його протиріч	наявність міні-діалогів на тлі авторської мови	символізм	пуантованість
змішання реальності і сновидінь до рівня нерозрізненості	вживання невласне-прямої мови	аналітичне і емоційне авторське мовлення	
адинамічний сюжет	аукторіальний оповідач	відсутність аналітичних або емоційних елементів авторського мовлення	
субстанціальний конфлікт	стратегія об'єктно-аналітичного наративу	імпліцитна мораль	
протистояння персонажа і побуту, особистості та оточення			
внутрішній, психологічний конфлікт			

З плином часу, з розвитком суспільства, відповідно до змін у житті і свідомості людей німецькомовна новела зазнає певних змін, проте зберігає свою особливу текстову природу, демонструє гнучкість у пристосуванні до мінливих життєвих вимог, змін у людській свідомості. Новела є відображенням суспільної свідомості та системи цінностей людей певної епохи, вона вбирає в себе усі віяння часу: норми життя, політичні процеси, розвиток культури і мистецтва тощо. Новела еволюціонує разом із суспільством, а отже процес її еволюції є безперервним, хоча і непередбачуваним, що дозоляє робити оптимістичні прогнози щодо подальшого розвитку і функціонування новели.

Перспективні напрямки подальшого дослідження вбачаємо у дослідженні когнітивних механізмів та концептосфери дискурсу німецькомовної новели різних часових періодів, а також вивченні ідіостилю окремих авторів німецькомовної новели у єдності лінгвостилістичного, прагматичного і синергетичного аспектів.

Література

Белоусов К. И. Синергетика текста: от структуры к форме / К. И. Белоусов. – М. : ЛИБРОКОМ, 2013. – 248 с.

Богатирьова Є. В. Прагмастилістичні характеристики англомовних передвиборчих політичних дебатів : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 «Германські мови» / Є. В. Богатирьова. – Запоріжжя, 2014. – 386 с.

Гончарук О. М. Англомовна прозова байка: прагмастилістичний і лінгвокогнітивний аспекти : дис. … канд. філол. наук : 10.02.04. «Германські мови» / О. М. Гончарук. – Херсон, 2012. – 231 с.

Домброван Т. И. Синергетическая модель развития английского языка : [монография] / Т. И. Домброван. – Одесса : КП ОГТ, 2014. – 400 с.
Єнікєєва С. М. Система словотвору сучасної англійської мови: синергетичний аспект (на матеріалі новоутворень кінця XX – початку XXI століть) : автореф. дис. ... доктора філол. наук : 10.02.04 «Германські мови» / С. М. Єнікєєва. – К., 2011. – 35 с.
Милостивая А. И. Синергетические аспекты вербальной коммуникации и перевода : Монография / А. И. Милостивая. – Ставрополь : Ставропольское издательство «Параграф», 2012. – 160 с.
Москальчук Г. Г. Структура текста как синергетический процесс / Г. Г. Москальчук. – М. : Едиториал УРСС, 2010. – 296 с.
Олизько Н. С. Синегретические принципы организации художественного дискурса постмодернизма / Н. С. Олизько // Вестник Челябинского государственного университета. Сер. Филология. Искусствоведение. – 2009. – №10 (148). – С. 84-87.
Папулова Ю. К. О художественном тексте как о синергетической системе / Ю. К. Папулова // Современная филология : материалы III междунар. науч. конф. – Уфа : Лето, 2014.
Пільгуй Н. М. Англомовний науковий агротехнічний дискурс: лінгвостилістичний та прагматичний аспекти : дис. … канд. філол. наук : 10.02.04. «Германські мови» / Н. М. Пільгуй. – Запоріжжя, 2014. – 238 с.
Піхтовнікова Л. С. Синергія стилю байки: німецька віршована байка XIII-XX ст. : [Монографія] / Л. С. Піхтовнікова. – Х. : Бізнес Інформ, 1999. – 220 с.
Піхтовнікова Л. С. Еволюція німецької віршованої байки (13-20 ст.): жанрово-стилістичні аспекти : дис. … доктора філол. наук : 10.02.04. / 10.01.05. – К. : 2000. – 427с.
Піхтовнікова Л. С. Стилістика і синергетика дискурсу / Л. С. Піхтовнікова // Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен : [кол. монографія] / [під загальн. ред. І. С. Шевченко]. – Харків : Константа, 2005. – С. 29-36.
Пихтовникова Л. С. Синергетический метод для исследования дискурса в прагмастилистическом аспекте / Л. С. Пихтовникова // Вісник Харків. нац. ун-ту імені В. Н. Каразіна. – Х., 2009. – № 848. – С. 48-52.
Пихтовникова Л. С. Лингвосинергетика: основы и очерк направлений : [монографія] / Л. С. Пихтовникова. – Х. : ХНУ имени В. Н. Каразина, 2012. – 180 с.
Піхтовнікова Л. С. Самоорганізація дискурсу : синергетичні принципи і підходи до лінгвістичного аналізу / Л. С. Піхтовнікова // Сучасні фундаментальні теорії та інноваційні практики навчання іноземної мови у ВНЗ : [кол. монографія] / [під загальн. ред. В. Г. Пасинок]. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2013. – С. 218-231.
Яремчук І. М. Німецькомовна притча: лінгвостилістичний та прагматичний аспекти : дис. … канд. філол. наук : 10.02.04. «Германські мови» / І. М. Яремчук. – Львів, 2013. – 286 с.
Dombrovan T. Linguosynergetics: Language as a Synergetic System / T. Dombrovan // European and Russian Literature: Modern Problems of Study. – Vol. 2 / Ed. by M. Asper. – Stuttgart : ORT Publishing, 2013. – Monograph Series № 2. – PP. 44-55.
Köhler R. Synergetic linguistics / R. Köhler // Quantitative Linguistik. – Berlin, New York : de Gruyter, 2005. – S. 760-774.
Pichtownikowa L. S. Synergie des Fabelstils: Die deutsche Versfabel vom 13.-21. Jahrhundert. – Ukrainische Beiträge zur Germanistik. Band 5. / L. S. Pichtownikowa. – Aachen : Shaker Verlag, 2008. – 322 S.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА ТА МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

УДК 811.111+811.161.2]’255

БОГУСЛАВСЬКА Л. А.
(*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна*)

КОГНІТИВНИЙ АНАЛІЗ ВІДТВОРЕННЯ СЛІВ-НОНСЕНСІВ У АНГЛО-УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ ВІРША ЛЬЮЇСА КЕРРОЛЛА «ДЖЕББЕРВОККІ»

У статті надаються результати аналізу англо-українських перекладів слів-нонсенсів Л. Керролла, виконаного із застосуванням інструментарію теорії концептуальної інтеграції. Цей інструментарій дозволяє взяти до уваги когнітивні механізми, що забезпечують активацію у свідомості адресата неконвенціонального змісту, несумісного з конвенціональною формою, і лежать в основі комунікативно успішного перекладу лексичного нонсенсу. Застосування інструментарію теорії концептуальної інтеграції задає алгоритм аналізу, що дозволяє уникнути суб’єктивності.
Ключові слова: переклад, слово-нонсенс, теорія концептуальної інтеграції, форма / зміст.

Богуславская Л. А. Когнитивный анализ отображения слов-нонсенсов в англо-украинских переводах стихотворения Льюиса Керролла «Джеббервокки». В статье представлены результаты анализа англо-украинских переводов слов-нонсенсов Л. Кэрролла с применением инструментария теории концептуальной интеграции. Этот инструментарий позволяет учесть когнитивные механизмы, обеспечивающие активацию в сознании адресата неконвенционального содержания, несовместимого с конвенциональной формой, лежащие в основе коммуникативно успешного перевода лексического нонсенса. Применение инструментария теории концептуальной интеграции задает алгоритм анализа, позволяющий избежать субъективности.
Ключевые слова: перевод, слово-нонсенс, теория концептуальной интеграции, форма / содержание.

Boguslavska L. A. Cognitive analysis of rendering nonsense words in the English-Ukrainian translations of the poem «Jabberwocky» by Lewis Carroll. The article presents the results of implementing instruments of the conceptual blending theory in the analysis of English-Ukrainian translations of L. Carroll’s nonsense words. These instruments of analysis explain cognitive mechanisms which trigger activation of the non-conventional lexical meaning incongruent with its conventional linguistic form and thus ensure communicatively successful translation. Communicatively successful translation of lexical nonsense activates in the mind of the addressee grammatical and lexical input mental spaces. The elements of the grammatical input space activated by grammatical and lexical-grammatical morphemes together with the syntactic structure of the stanza evoke expectations of the appropriate lexical morphemes to which they are conventionally attached. In the lexical input mental space lexical roots of these morphological forms do not activate any conventional content. This incongruity sanctions recognition of the humorous stimulus. In the process of backward projection to the input mental spaces lexical roots are reassessed against the background of encyclopaedic knowledge and broader linguistic context and they are reconciled with their grammatical forms. Communicative success of translation depends, on the one hand, on the morphological transparency of grammatical structure, and, on the other hand, on the degree of contrariety of the senses created by uniting the incongruent structural-semantic elements of the nonsense words (two roots, roots and affixes) or by variating their phonetic components. Applying the instrumental notions of the conceptual blending theory in translation analysis builds the algorithm of analysis to avoid subjectivity.
Key words: conceptual blending theory, form / meaning, nonsense-word, translation.

Потужний розвиток когнітивних досліджень в останні десятиріччя надає нові інструменти і методики аналізу, які дозволяють знизити суб'єктивність перекладацького опису і пояснити феномени, що залишаються поза сферою уваги дослідника в рамках класичного структуралістського погляду на комунікативну, а значить і перекладацьку діяльність, як декодування, кодування і продукування мовлення при перемиканні з одного коду на інший. З точки зору когнітивної лінгвістики, переклад, як і будь який процес інтерпретації і продукування мовлення, пояснюється в термінах *концептуалізації*, тобто контекстуально прив’язаного когнітивного процесу, в якому мовні одиниці слугують тригерами, що запускають когнітивні операції із залученням концептуальних структур досвіду (енциклопедичного знання) [Croft, Cruse 2004, с. 98; Fauconnier 1994; Lakoff, Sweetser 1994, с. ix-xlvi; Langacker 1987, с.155-156; Langacker 2001, с. 144-146; Turner 1991, с. 206].

Мета цього дослідження полягає у встановленні концептуальних структур та когнітивних операцій, що забезпечують комунікативну успішність перекладу слів-нонсенсів у тексті вірша англійського романтика середини XIX сторіччя Льюїса Керролла, за допомогою інструментарію когнітивної лінгвістики, а саме теорії концептуальної інтеграції [Fauconnier, Turner 2002].

Об'єктом аналізу є перекладацькі прийоми, використані в англо-українських перекладах слів-нонсенсів, а **предметом** – концептуальні структури та когнітивні операції, що забезпечують успішність застосування цих перекладацьких прийомів.

Основними **завданнями** статті є перекладацький аналіз слів-нонсенсів із застосуванням інструментарію теорії концептуальної інтеграції; розкриття когнітивної природи процесу перекладу слів-нонсенсів як лінгвального феномена, інтерпретація якого здійснюється на основі активації, інтеграції й розбудови у свідомості інтерпретатора інтеграційної мережі концептуальних структур; пояснення комунікативної успішності перекладу в термінах схожості / контрастності концептуальних структур, активованих оригіналом і перекладом.

Матеріалом дослідження слугують сім англо-українських перекладів вірша Л. Керролла «Джеббервоккі»: Миколи Лукаша («Курзу-Верзу», 1975 р.) у тексті перекладу казки «Аліса у Задзеркаллі» В. Корнієнка Київського видавництва «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА» (2001 р.), а також Тернопільського видавництва «Богдан» (2007 р.); В. Панченка у тексті перекладу «Аліси в Задзеркаллі» Київського видавництва «Махаон-Україна» («Казнаяк», 2010 р.); випускниць перекладацького відділення Києво-Могилянської академії, опубліковані в № 5–6 за 2005 р. журналу «Всесвіт»: Марії Коливай («Бормоглуп», 2004 р.), Інни Коваль («Бурмозвій», 2004 р.), Галини Висоцької («Жабохряк», 2005 р.); Тетяни Тарабукіної («Бурмоковт», 2008 р.), опублікований у «Вікіпедії», та Сергія Ковальчука («Жербельковт», 2009 р.), зроблений для кінофільму Т. Бартона «Аліса в Країні Чудес» і також опублікований у «Вікіпедії».

Теорія концептуальної інтеграції [Fauconnier, Turner 2002] пояснює інтерпретацію мовлення в термінах активації інтеграційної мережі ментальних просторів, тобто структур знань, що породжуються он-лайн у процесі розумово-мовленнєвої взаємодії задля забезпечення такої взаємодії. Прототипова інтеграційна мережа включає як мінімум чотири ментальних простори: узагальнюючий метальний простір, який містить найбільш абстрактну інформацію про тематизовані сутності, два вихідних простори й інтеграційний простір або бленд, в якому поєднується інформація із двох вихідних просторів і породжується нова інформація на основі переосмислення інформації із вихідних просторів у процесі «зворотного проектування» [Fauconnier, Turner 2002, с. 333].

Як відомо із когнітивних теорій гумору, найбільш потужною з яких є теорія скриптів В. Раскіна і С. Аттардо, гумористичний ефект виникає через інконгруентність структур знань, які активуються при інтерпретації гумористичних текстів [Attardo, Raskin 1991]. Такі структури називають фреймами / доменами / скриптами. Різниця між фреймами / доменами / скриптами, з одного боку, і ментальними просторами, з іншого боку, полягає в тому, що перші тлумачаться як стабільні, укорінені в пам'яті формати знань, тоді як другі – ментальні простори – розуміються як компактні формати знання, які конструюються і модифікуватися по мірі розгортання комунікації. Ментальні простори породжуються он-лайн у процесі спілкування і є унікальними для певної ситуації (детально про застосування інструментарію теорії концептуальної інтеграції у дослідженні лінгвального гумору див. [Martynyuk 2015]).

Хоча знаменитий вірш «Джеббервоккі» Л. Керролла є джерелом лексичного нонсенсу, керроллознавці відзначають, що у цьому вірші у прихованій формі ставляться логіко-семантичні й філософські проблеми природи мовного значення (див., зокрема, коментар Мартіна Гарднера [Annotated Alice 1998, с. 183]).

Імпліцитно погляди Л. Керролла на природу мовного значення репрезентовані висловленням Шалама-Балама у шостій главі «Аліси в Задзеркаллі» (переклад імені *Humpty Dumpty* тут і далі надається в редакції автора першого українського перекладу «Аліси в Задзеркаллі» В. Корнієнка, за винятком випадків, де цитуються фрагменти перекладів інших авторів). Відповідаючи на запитання Аліси, чи можна змусити слова означати так багато різних речей *("The question is," said Alice, "whether you can make words mean so many different things"),* Шалам-Балам висловлює думку, що все залежить від мовця («хазяїна» мовлення) *("The question is," said Humpty Dumpty, "which is to be master–that's all")* (тут і далі приклади наводяться за [Annotated Alice 1998]).

У статті «Сцена та дух благоговіння» («The Stage and the Spirit of Reverence») Л. Керролл виражає свої погляди експліцитно: «жодне слово не має *невід'ємно* закріпленого за ним значення; слово виражає те, що має намір виразити ним мовець, а також те, що розуміє під ним слухач; і це все» (цит. за [Annotated Alice 1998, с. 183]). Ці ідеї набувають гіперболізації у книзі Л. Керролла «Символічна логіка» («Symbolic Logic»): «я стверджую, що будь-який автор має повне право надавати будь-якого значення будь-якому слову чи словосполученню, які він має намір використовувати. Якщо на початку книги я читаю «Давайте умовимося, що під словом «чорне» я завжди розумітиму «біле», і що під словом «біле» я завжди розумітиму чорне», я смиренно приймаю рішення автора, яким би нерозсудливим воно мені не здавалося» (цит. за [Annotated Alice 1998, с. 165]).

Не можна не відзначити, що погляди Л. Керролла в окремих аспектах співзвучні сучасному тлумаченню природи мовного значення як продукту *концептуалізації* когнітивними лінгвістами. Йдеться про те, що мовне значення як продукт концептуалізації становить собою контекстуально зумовлене *індивідуальне знання* й відтак ця точка зору є несумісною із структуралістським розумінням мовного значення як закріпленості певного смислу за певною мовною формою, проти чого власне і виступав Л. Керролл. Щоправда, будучи індивідуальним, це інференційне знання-значення є водночас і соціальним, оскільки воно завжди опосередковується соціальним колективним досвідом, набутим індивідом у процесі соціалізації [Мартынюк 2015, с. 81–82]. Цей колективний досвід, обмежує кількість можливих смислів межами конвенціональності, дозволяючи вийти за ці межі лише у процесі гри. Ігровий характер ідіостилю Л. Керролла виправдовує й пояснює гіперболізацію ним «семантичної свободи» мовця і адресата.

Сюжет вірша «Джаббервоккі» можна переповісти словами Аліси, яка вважає його дуже милим віршиком, проте надто важким для розуміння; ясно лише те, що хтось вбив щось (*However,* somebody *killed* something*: that's clear, at any rate*). Власне у повному смислі нонсенсом є лише перша й, водночас, остання строфа «Джаббервоккі», яка містить одинадцять слів-нонсенс. Усі інші строфи включають лише вкраплення лексичного нонсенсу, насамперед, прикметники *frumious, vorpal, manxome, uffish, tulgey, frabjous*, які при більш детальному вивченні виявляються значущими, оскільки всі вони утворені від англосаксонських слів й відтак є нонсенсами лише для недосвідченого адресата (див. детальний аналіз [Галинская 1995]).

Перша й, водночас, остання строфа «Джеббервоккі» має такий вигляд: *Twas* ***brillig,*** *and the* ***slithy toves*** *Did* ***gyre*** *and* ***gimble*** *in the* ***wabe****: All* ***mimsy*** *were the* ***borogoves,*** *And the* ***mome raths outgrabe.*** У формальному плані ця строфа являє собою цілком нормативну граматичну структуру. Порядок слів, артиклі, граматичні закінчення й лексико-граматичні афікси активують у свідомості адресата модель складносурядного речення, яке включає чотири предикації, об'єднані синдетично і асиндетично. У першій предикації виділяється структурний підмет (*T* від *it*) і предикатив (*was brillig*). У другій, приєднаній сполучником *and,* – семантичний підмет у формі іменника множини (*toves*), означений словом у формі прикметника (*slithy*) і артиклем (*the*), дієслівний присудок минулого часу (*did gyre*) і обставина місця (*in the wabe*). У третій, приєднаній асиндетично, – предикатив, винесений в ініціальну позицію, виражений словом у формі прикметника (*mimsy*) і означений прислівником (*all*), і семантичний підмет у формі іменника множини (*bororoves*), означений артиклем (*the*). Нарешті, в четвертій, приєднаній сполучником *and,* – семантичний підмет у формі іменника множини (*raths*), означений прикметником (*mome*) та артиклем (*the*) і дієслівний присудок (*outgrabe*).

Перша й остання строфа «Джеббервоккі» представляє особливий інтерес ще й тим, що на додаток до тлумачення слів-портмоне Шаламом-Баламом на прохання Аліси, існують також пояснення цих слів власне Л. Керроллом, надані ним в останньому випуску домашнього рукописного журналу «Міш-Меш» («Mischmasch»), який Л. Керролл створив, щоб розважити своїх братів і сестер, і в якому у 1855 році вперше був опублікований

«Англосаксонський вірш». Саме цей вірш і став першою і останньою строфою «Джеббервоккі» в казці «Аліса у Задзеркаллі», яка була закінчена 1971 році.

Слова-нонсенс Л. Керролла, за визначенням Шалама-Балама, є словами-портмоне, тобто «словами, які містять два значення запакованих в одному слові» (*You see it's like a portmanteau – there are two meanings packed up into one word portmanteau*). У лінгвістичних термінах слова-портмоне є складними словами або композитами, утвореними поєднанням двох основ слів за допомогою інтерфіксів *-о, -е*, тобто *основоскладанням*. Пояснення слів-портмоне наводяться в нашій роботі в редакції М. Гарднера й доповнюються тлумаченнями Шалама-Балама [Annotated Alice 1998], які не завжди співзвучні попереднім поясненням автора: ***brillig*** утворене від дієслова *bril* або *broil* (смажити) зі значенням «час, коли смажать обід, тобто кінець дня»; як уточнює Шалам-Балам, 4 години дня; ***slythy*** утворене від слів *slimy* та *lithe* й, відповідно, має значення «гладенький та активний»; ***tove*** є назвою різновиду борсука; ці тварини мають гладке біле волосся, довгі задні кінцівки та короткі роги як в оленя; харчуються в основному сиром; в інтерпретації Шалама-Балама *toves* нагадують і ящірок, і штопори, і ще й будують гнізда під сонячними годинниками.

Gyre є дієсловом, утвореним від *gyaour* або *giaour* (собака) і має значення «шкрябати як собака»; у тлумаченні Шалама-Балама *gyre* означає «крутитися як гіроскоп»; ***gymble*** (і від нього *gimblet*) означає «прокручувати дірки»; ***wabe*** утворене від дієслова *swab* або *soak* й означає «схил пагорба» («тому що він мокне на дощі»); в інтерпретації Аліси – «клаптик трави під сонячним годинником»; як пояснює Шалам-Балам, цей клаптик називається *wabe,* тому що простягається далеко (*a long way*) перед чимось (*before it*), позаду чогось (*behind it*) і, як додає Аліса, поза межами чогось (*beyond it*)**;** це пояснення закорінене на каламбурі-нонсенсі, а слово *wabe* утворюється від початкових морфем основ слів *way* та *before / behind / beyond*; ***mimsy*** пов'язується з *mimserable* або *miserable*; згідно Шалама-Балама, це слово утворене від *flimsy* (слабкий) та *miserable* (нещасний).

Bogorove визначається як вимерлий різновид папуги – мали крила, загнутий догори дзьоб, будували гнізда під сонячними годинниками й харчувалися телятиною; згідно Шалама-Балама, ця худенька вбога пташка з крильцями, що стирчать в усі боки, нагадує швабру; ***mome*** (*solemome, solemone* та *solemn*) означає «жалюгідна»; на думку Шалама-Балама, *mome* є скороченням від *from home* й означає що хтось заблудився; ***rath*** є назвою різновиду земляної черепахи – крута голова, зуби як в акули, загнуті передні кінцівки, що змушує тварину ходити колінами, гладеньке зелене тіло, харчується ластівками та устрицями; Шалам-Балам уважає, що *rath* позначає різновид зелених поросят; ***outgrabe*** є формою минулого часу від *outgribe*, пов'язаною зі старим дієсловом *to grike* або *to shrike,* дериватами яких є *shriek* та *creak*; означає «пищати»; як уточнює Шалам-Балам, цей звук є чимось середнім між ревом і свистом і закінчується чханням.

У підсумку, в інтерпретації Л. Керролла, наведена строфа має означати наступне: «Був вечір, і гладенькі, шустрі борсуки шкреблися й бурили дірки на схилі пагорба; вкрай нещасними почувалися папуги; і пищали жалібні черепахи». Окрім того, Л. Керролл робить такі зауваження: «На вершині пагорба, вірогідно, були сонячні годинники і «borogoves» боялися, що їхнім гніздам щось загрожує. Пагорб, вірогідно, був заповнений гніздами «raths», які повибігали й запищали від страху, коли почули, як зовні шкребуться «toves» (цит. за [Annotated Alice 1998, с. 158–159]).

Комунікативно успішний переклад цієї строфи має активувати два вихідних ментальних простори: ментальний простір граматичного нонсенсу, в якому б граматично й лексико-граматично нормативні конвенціональні форми породжували певні очікування щодо їх лексичного наповнення, і ментальний простір лексичного нонсенсу (графічно-фонетичного й морфологічного), де семантика графем/фонем і морфем не виправдовувала б цих очікувань. Зіткнення цих несумісних атрибутів – конвенціональної форми і неконвенціонального змісту – в інтеграційному ментальному просторі й усвідомлення невідповідності такої несумісності мовній нормі породжувало б гумористичний ефект. Зазначимо також, що несумісність конвенціональної граматичної (лексико-граматичної)

форми і неконвенціонального лексичного наповнення цієї форми є інконгруентним не лише мовним нормам, але й онтологічним нормам, оскільки це поєднання відсилає до елементів фантазійного світу – створінь, яким немає аналогу у реальності. Усвідомлення цієї інконгруентності посилює гумористичний ефект. З іншого боку, у процесі переосмислення цих атрибутів на фоні набутого досвіду у процесі зворотного проектування у вихідні простори конвенціональні форми наповнювалися б змістом, який би узгоджувався з цими формами і загальним контекстом.

Насамперед, зупинимося на перекладі імені головного персонажа «Джеббервоккі». За поясненням Л. Керролла, *Jabberwocky* розкладається на англосаксонське *wocer* або *wocor*, що позначає «плід або фрукт» («offspring» or «fruit») і англійське *jabber* – «схвильована, голосна дискусія» («excited and voluble discussion»), що в кінцевому підсумку дає значення «результат дуже схвильованої та голосної дискусії» («the result of much excited and voluble discussion») (цит. за [Haughton 2003, с. 328-331]). Окрім того, власна назва *Jabberwocky* має зменшувальний суфікс *-у*, який виражає ставлення автора до свого героя. На думку І.Л. Галінської, її слід було б передати російською мовою як «Джеббервоккушка» [Галинская 1995].

У всіх без винятку українських перекладах обрані власні назви мають негативний відтінок значення. *Курзу-Верзу* (від *верзти* – говорити нісенітницю, дурницю; вести пусті балачки) акцентує нонсенсний характер вірша і його героя. Власні назви з основою *бурмотіти* (говорити невиразно, неясно) – *Бурмоглуп, Бурмозвій, Бурмоковт* теж відштовхуються від смислу «нісенітний» і посилюють його смислом «глупий» (*Бурмоглуп*), або ще й поєднують із смислом «страшний як змій» (*Бурмозвій: звій – змій*); «страшний, бо може проковтнути» (*Бурмоковт*). У тексті вірша дійсно йдеться про те, що Джеббервоккі слід остерігатися. Власна назва *Казнаяк* акцентує загадковість, незрозумілість головного героя. Й, нарешті, *Жабохряк* створює гумористичний ефект неочікуваним поєднанням *жаби* і *хряка* (від *хрякати / хрюкати*), проте, знову ж таки, не має стосунку до Керроллівської етимології й морфології.

Ментальний простір граматичного нонсенсу, втіленого першою строфою «Джеббервоккі» Л. Керролла, містить такі складники, які мають відображатися в українських перекладах: часові координати (*brillig*); просторові координати (*in the wabe*); три елементи *toves, borogoves* і *raths*; їхні статичні (*toves – slythy*; *borogoves – mimsy*; *raths – mome*) та динамічні атрибути (*toves – did gyre and gimble*; *raths – outgrabe*). У перекладі М. Лукаша перша строфа «Курзу-Верзу» набуває такого вигляду: *Був сма́жень, і шви́мкі яскі́ Сверли́-спіра́лили в кружві́, Пичха́ли пи́ршаві пса́шки І тру́лі долові́.*

Щодо граматичної структури, перша строфа «Курзу-Верзу складається із складносурядного речення, що містить три предикації: односкладну (*Був смажень*) і дві двоскладні (*шви́мкі яскі́ сверли́-спіра́лили в кружві́*) і (*пичха́ли пи́ршаві пса́шки і тру́лі долові́*).У підсумку, маємо такі складові ментального простору граматичного нонсенсу: часові координати (*Був сма́жень*), просторові координати (*в кружві́*), три елементи, позначені номінаціями *яскі́, пса́шки, тру́лі*, а також приписувані їх статичні (*яски – шви́мкі*; *псашки – пи́ршаві*; *тру́лі – долові́*) й динамічні атрибути (*яскі́ – сверли́-спіра́лили, псашки / трухлі – пичха́ли*). Відтак перекладач приписує *псашкам* динамічний атрибут, якого немає в оригіналі. Оскільки він об'єднує *псашок* і *трулів* однією й тією самою дією, вираженою спільним присудком, втрачається і задана Л. Керроллом імплікація, що *пса́шки* («borogoves») боялися, що їхнім гніздам щось загрожує, а *тру́лі* («raths») повибігали й запищали від страху, коли почули, як зовні шкребуться *яски* («toves»).

Разом з тим, не можна не звернути увагу на те, що перекладач намагається дотримуватися Керроллівських принципів утворення слів-портмоне: *яски* утворюється поєднанням першої літери/фонеми слова *ящірки* та елементів основи (*-с- -к-*) слова *борсук*; граматичні закінчення тут співпадають (*-и*) (*ящірки* + *борсуки*) – зауважимо одначе, що слово *яски* не настільки «прозоре», щоб беззаперечно породжувати потрібні асоціації; *пичхати* утворюється поєднанням *пурхати* (асоціюється також із *пирхати*) і *чхати*: від перших

береться перша літера/фонема, а друге використовується повністю, при цьому лексико-граматичні суфікси в обох випадках збігаються (*пирхати* + *чтахи*).

Слова-нонсенс *швимкі, долові, пиршаві* є малапропізмами, оскільки асоціюються із *швидкі, домові, миршаві*. ***Малапропізми*** (фр. *mal â propos* – недоречно) є замінами слів іншими близькими за звучанням словами, проте відмінними за змістом й відтак недоречними у відповідному контексті [Романова 2006, с. 282]; це інтенціональні «помилки» з точки зору мовленнєвих норм. Такі інтенціональні «помилки» є характерними для ідіостилю Л. Керролла. Із цього ряду вибивається лише оказіоналізм *смажень*, який утворюється в результаті метонімічної семантичної деривації: НАЗВА ТРАПЕЗИ – ЧАС ТРАПЕЗИ й відтак не має формальних маркерів, які б імплікували час доби.

У перекладі В. Панченка перша строфа «Казнаяк» звучить так: *Варкало. Борщуки прузькі Сверділися в садві. Хруктіли жабани мізькі, Мов псиці дальові.* Строфа містить односкладне речення, що позначає час дії (*Варкало*); і два простих речення, граматична рамка яких дозволяє легко виділити граматично узгоджені підмети, які репрезентують три елементи ментального простору граматичного нонсенсу (*борщуки, жабани* і *псиці*), означення (статичні атрибути: *борщуки – прузькі, жабани – міські; псиці – дальові*); дієслівні присудки (динамічні атрибути: *борщуки – сверділися*; *жабани – хруктіли*) і обставину місця (*в садві*).

Проте, оскільки в рамках останньої предикації перекладач просто порівнює *жабанів* («borogoves») із *псицями* («raths»), не приписуючи останнім власних динамічних атрибутів, втрачаються відповідні експліцитні й імпліцитні смисли, задані Л. Керроллом: така структура імплікує, що «псиці» взагалі не перебували «в садві» й не брали участь в описуваних подіях разом з іншими істотами.

Разом з тим, перекладач цілком дотримується керроллівських принципів побудови слів-портмоне. Більшість таких слів утворено основоскладанням в його різних варіантах: *варкало* (*варити* + *смеркало*); *прузькі* (*прудкі* + *слизькі*), *борщуки* (*борсуки* + *ящірки*), *свердітися* (*свердло* + *вертітися*); *садва* (*садити* + *трава*), *хруктіли* (*хрумтіти* + *фрукти*), *мізькі* (*мізерні* + *низькі*), *жабани* (*жаби* + *кабани*). Слово-нонсенс *псиці* є малапропізмом, якому надається потрібне тлумачення, а *дальові* утворюється від іменника *даль* способом суфіксації (*даль* + суфікс прикметників *-ов-* + закінчення прикметників множини *-і*).

Т. Тарабукіна пропонує такий варіант перекладу першої строфи «Бурмоковт»: *Варчи́лось… Хли́в'язкі тхурки́ Викру́ли, све́рбчись навкрузі́, Жасумнові́лі худоки́ Гриві́ли зехряки́ в чузі́*. Граматично перша строфа «Бурмоковта» містить два речення: односкладне безособове речення (*Варчи́лось*) та складносурядне речення, структура якого не зовсім прозова. Перша предикація (*Хли́в'язкі тхурки́ Викру́ли, све́рбчись навкрузі́*), як випливає із граматичних і лексико-граматичних маркерів оказіоналізмів-нонсенсів, містить підмет-іменник, означення-прикметник, дієслівний присудок, обставину способу дії, виражену дієприслівником, і обставину місця, виражену прислівником. Щодо другої предикації, ідентифікується лише підмет-іменник *худоки́*, і означення-прикметник *жасумнові́лі*; далі думка обривається; вжиті розділові знаки не дозволяють зрозуміти, що мається на увазі (правопис *жасумнові́ли* дозволив би ідентифікувати присудок і речення набуло б довершеності). Друга предикація складносурядного речення має дієслово-присудок, підмет-іменник і обставину місця.

У підсумку, граматичний ментальний простір, активований цією строфою, містить часові (*Варкалося*) і просторові координати (*навкрузі*), три елементи (*тхурки́, худоки́* й *зехряки́*), їх статичні атрибути (*тхурки́ – хли́в'язкі; худоки́ – жасумнові́лі*; елементу *зехряки́* замість статичного атрибуту приписується місце перебування – *в чузі́*), а також динамічні атрибути (*тхурки́ – викру́ли, све́рбчись*; *зехряки́ – гриві́ли*).

Як і її попередники, перекладачка намагається наслідувати Керроллівські принципи утворення оказіоналізмів-нонсенсів: *варчилось* (*варити* + *вечоріло / смеркалось*); *хлив'язкі* (*хлипкі* + *в'язкі*); слово *тхурки* викликає асоціацію із *тхорами*, але ж ніяк не з *ящірками* і тим більше *штопорами*; *викрули* (*вихрити* + *викрути* (іменник)) не активує уявлення про

імпліковану Л. Керроллом дію; подібним чином *скербчись* не активує змісту «свердлити» і «буравити»; *навкруга* від *навкруги* теж не видається вдалим вибором, оскільки це слово має асоціюватися саме із місцем а не просторовими орієнтирами стосовно цього місця; *жасумновілі* асоціюється із *сумні*, але не зі *жалюгідні* (однієї морфеми *жа-*, відірваної від основи, для цього не достатньо; *худоки* асоціюється із *худяки*, але нічого не вказує на те, що ці худі створіння є *птахами*, а не скажімо *ходаками. Зехрякú* утворюється основоскладанням (*зелені* + *хряки*); дієслово *гривíли* асоціюється з *ревіли*, а *в чузí* має означати «на чужині».

Надаємо тексти інших перекладів: *Блищалось, слизі лабузьки На хвиді кружали й спірли, Дражнилки всі були дзузьки, І миги застріли* (М. Коливай, «Бормоглуп»); *Шов печір. Яштпорки слибкі В трамичці дзигали якраз Свистали свердлов'ї бідкі І звинки мрюкали весь час* (І. Коваль, «Бурмозвій»); *В яснечір слизіли штапки, Кружли в деленій зелеві, І фрусяли на всі боки, І щурили кві-кві* (Г. Висоцька, «Жабохряк»); *Смажнілось, і мляскі хвірки Вихросверделили в часві. Мізрешно псулись хабрюки, Пихраючи в чужві* (С. Ковальчук, «Жербельковт»).

Усі перекладачі намагаються створити тексти, які б активували у свідомості читача ті ж самі ментальні простори, що й оригінал: простори граматичного і лексичного нонсенсу. Для досягнення цієї мети усі вони намагаються побудувати конвенціональну структурну синтаксичну рамку речень строфи, а також оказіоналізми, які містять продуктивні українські лексико-граматичні афікси й граматичні морфеми й упізнаються як форми, належні до тієї чи іншої частини мови у функції того чи іншого члена речення.

Це їм вдається різною мірою. Для створення гумористичного ефекту необхідно досягнути як граматичної, так і лексико-граматичної «прозорості» формальної структури, яка б забезпечила її беззаперечну впізнаваність й, водночас, висвітила контраст із неочікуваною «непрозорістю» змісту. З іншого боку, для досягнення гумористичного ефекту лексична основа оказіоналізмів-нонсенсів теж має бути «прозорою» і досягнути цієї «прозорості» можна лише неочікуваним поєднуванням двох «прозорих» основ, основи і афіксу або вдалим застосуванням малапропізмів. Саме таким чином діють Л. Лукаш і В. Панченко. Переважно вдало застосовує слова-портмоне (*яштпорки* (*ящірки* + *штопори*), *свердлов'ї* (*свердла* + *солов'ї*), *печір* (*пекти* + *вечір*) слибкі (*слабкі* + *хлипкі*), малапропізми (*звинки мрюкали* – *свинки хрюкали*), суфіксацію (*дзигати від дзига*) й І. Коваль. Менш вдалим видається оказіоналізм *трамичка* від *травичка.*

Свого часу російський лінгвіст М. В. Панов, аналізуючи російськомовні переклади «Джеббервоккі» Л. Керролла, писав наступне: «в англійському тексті слова дивні, чудакуваті, парадоксальні, проте вони все таки явно симпатичні» [Панов 1975, с. 246]. Оказіоналізми-нонсенси в не дуже успішному перекладі автор називає «словами-восьминогами», які лякають читача [там само], а в успішному – «словами-рибами», спритними, гнучкими і веселими [там само, с. 247]. Хоча ці метафори і порівняння не є, строго кажучи, інструментами перекладацького аналізу, скористаємося ними й порівняємо слова в перекладах М. Лукаша й В. Панченко, а також І. Коваль, з рибами, а в інших перекладах – з восьминогами. Слова-восьминоги виникають через непрозорість їх морфологічної структури, й, як наслідок, неспроможність активувати асоціації, породжувані неочікуваним неконвенціональним поєднанням конвенціональних форм. Відтак, лексичний нонсенс Л. Керролла, закорінений на відхиленні від мовної норми: несумісності конвенціональної граматичної форми слова як частини синтаксичної структури речення і неконвенціонального лексичного значення слова, що суперечить граматичному контексту.

Проведений аналіз дозволяє зробити **висновок**, що комунікативно успішний переклад лексичного нонсенсу активує у свідомості адресата граматичний і лексичний ментальні простори. Елементи граматичного ментального простору, які активуються граматичними і лексико-граматичними маркерами укупі зі синтаксичною структурою строфи, задають конвенціональні очікування щодо їх лексичного наповнення. У лексичному ментальному просторі лексичні основи цих форм не активують у свідомості адресата конвенціонального змісту, оскільки, волею автора і перекладача, усі вони мають оказіональний статус. У

інтеграційному ментальному просторі граматичні форми й їх лексичне наповнення усвідомлюються як несумісні, невідповідні мовній нормі, а сутності, до яких вони відсилають, усвідомлюються як відхилення від онтологічних норм. Гумористичний ефект спричиняється усвідомленням невідповідності конвенціональної форми неконвенціональному значенню. У процесі зворотного проектуванні у вихідні ментальні простори лексичне наповнення переосмислюється на основі набутого досвіду і узгоджується із граматичним контекстом.

Ступінь успішності перекладу визначається, з одного боку, ступенем прозорості граматичної структури речень й лексико-граматичної структури слів у контексті цих речень, а з іншого боку, ступенем контрастності смислів, створюваної поєднанням структурно-семантичних елементів слів (двох лексичних основ, основи і афіксу) або варіюванням графічного/фонетичного складу основ. **Перспективи** дослідження пов'язуємо із подальшою розробкою запропонованої методики і застосуванням її для аналізу різноманітних виявів мовної гри.

Література

Галинская И.Л. Льюис Кэрролл и загадки его текстов [Электронный ресурс] / И.Л. Галинская. – М. : ИНИОН РАН, 1995. – 76 с. – Режим доступа : www.lewis-carrol.ru/

Мартынюк А.П. Стратегия как базовый инструмент когнитивного анализа коммуникации / А.П. Мартынюк // Записки з романо-германської філології. – 2015. – Вип. 1(34). – С. 80-90.

Панов М.В. О переводах на русский язык баллады «Джаббервокки» Л. Кэррола / М.В. Панов // Развитие современного русского языка. – М. : Наука, 1975. – С. 239-248.

Романова Н.Н. Стилистика и стили : учеб. пособие ; словарь / Н.Н. Романова, А.В. Филиппов. – М. : Флинта; МПСИ, 2006. – 416 с.

Attardo S. Script Theory Revis(it)ed: Joke Similarity and Joke Representation Model / S. Attardo, V. Raskin // Humor: International Journal of Humor Research. – 1991. – № 4 (3/4). – P. 293-348.

Croft W. Cognitive linguistics / W. Croft, D.A. Cruse. – Cambridge : Cambridge University Press, 2004. – 356 p.

Fauconnier G. Conceptual projection and middle spaces [Electronic resource] / G. Fauconnier. – San Diego : University of California, Department of Cognitive Science Technical Report 9401, 1994. – Access : http://www. blending.stanford.edu.

Fauconnier G. The way we think: Conceptual blending and the mind's hidden complexities / G. Fauconnier, M. Turner. – New York : Basic Books, 2002. – 440 p.

Haughton H. (ed.) Carroll L. Alice's Adventures in Wonderland and Through the Looking Glass / L. Carroll (author), H. Haughton (editor), J. Tenniel (illustrator). – L. : Penguin Classics, 2003. – 448 p.

Lakoff G. Foreword to Gilles Fauconnier, *Mental Spaces* / G. Lakoff, E. Sweetser. – Cambridge : Cambridge University Press, 1994. – P. ix – xlvi.

Langacker R. Foundations of cognitive grammar / R. Langacker. – Stanford : Stanford University Press, 1987. – Vol. 1. Theoretical prerequisites. – 516 p.

Langacker R. Discourse in cognitive grammar / R. Langacker / Cognitive Linguistics 12. – 2001. – № 2. – P. 143-188.

Martynyuk A. Metaphoric political insults and humour: Cognitive analysis / A. Martynyuk // US-China Foreign Language. – 2015. – № 13(1). – P. 814-820.

Turner M. Reading minds: the study of English in the age of cognitive science / M. Turner. – Princeton, NJ : Princeton Univ. Press, 1991. – 318 p.

Список джерел ілюстративного матеріалу

Бурмоковт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki.

Керролл Л. Аліса в Країні Чудес ; Аліса в Задзеркаллі / Л. Керролл ; [пер. з англ. В. Корнієнко ; за ред. І. Малковича та Ю. Андруховича]. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА. 2001. – 262 с.

Керролл Л. Алісині Пригоди у Дивокраї ; Аліса у Задзеркаллі / Л. Керролл ; [пер. з англ. В. Корнієнко] – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2007. – 432 с.

Керролл Л. Аліса в Задзеркаллі : казкова повість / Л. Керролл ; [перекл. з англ., передм., прим. В. Панченка]. – К. : Махаон-Україна, 2010. – 192с.

Carroll L. The Annotated Alice: Alice's Adventures in Wonderland and Through the Looking Glass / L. Carroll ; [introd. and notes by M. Gardner]. – N.Y. : Wings Books, 1998. – 352 p.

УДК 81.255.4

КУКАРІНА А. Д.

(Київський національний лінгвістичний університет)

СПОСОБИ ПЕРЕКЛАДУ АБРЕВІАТУР ТАБУ, ЕВФЕМІЗМІВ У МЕДИЧНОМУ ДИСКУРСІ

У статті розглядаються способи перекладу абревіатур табу, евфемізмів у медичному англомовному та україномовному дискурсі. Вивчення глибинної структури одиниць конденсації виступає ключовим у дослідженні їх трансформації при інтерпретації. Розподіл одиниць компресії на компоненти дозволяє вивчити способи перекладу абревіатур за прагматичними ознаками.

Ключові слова: табу, евфемізм, медичний дискурс, переклад, компоненти, кластери.

Кукарина А. Д. Способы перевода аббревиатур табу, эвфемизмов в медицинском дискурсе. В статье рассматриваются способы перевода аббревиатур табу, эвфемизмов в медицинском англоязычном и украиноязычном дискурсе. Изучение глубинной структуры единиц конденсации выступает ключевым в исследовании их трансформации при интерпретации. Распределение единиц компрессии на компоненты позволяет изучить способы перевода аббревиатур по прагматическим признакам.
Ключевые слова: табу, эвфемизм, медицинский дискурс, перевод, компоненты, кластеры.

Kukarina A. D. The methods of abbreviations-taboo and euphemism translation in medical discourse. The methods of abbreviations-taboo and euphemism translation in medical discourse are under analysis. The process of the abbreviations translation is performed on the basis of medical discourse study. The research of the deep structure of condensing units is a key in the study of their correct transformation in a process of the interpretation. Division of the abbreviation constituents allows us to study the translation methods of abbreviations considering their pragmatics. Units that are abbreviated as taboo vocabulary are the concepts, terms and words of ordinary life, they are marked "forbidden" issues causing euphemisms, such items perform professional medical discourse that is full of jargonisms that group taboo vocabulary. In our further research, it is necessary to consider the reasons for the use of euphemisms that function along with the taboos. This unit often functions as jargonism and it is translated by the explication of meaning or transliteration of the source language term. The text, consisting of non-standard language, should be performed sence-to-sence, considering the main compression units, the abbreviations should to be politically correct and sometimes euphemisms substitute them. Euphemisms as phraseological units are performed in groups that represent death and related phenomena, social evil, crime, human vices, especially drunkenness, euphemisms, indicating poverty, difficult financial situation, units that refer to mental and physical disabilities, phraseology euphemisms denoting status or function in physiology, including naked person description, "polite units of condensation" related to sexuality, they all require descriptive translation, explication of the individual components for the correct translation considering their contextual meaning.
Key words: taboo, euphemism, medical discourse, translation, constituent, clusters.

Процес абревіації є одним з найбільш продуктивних способів конденсації мовних одиниць, збільшення словникового складу багатьох мов та економії мовних зусиль. Одиниця перекладу вимагає глибинного дослідження, швидкі темпи глобалізації впливають на швидкість утворення нових абревіатур, існує проблематика їх інтерпретації, "процесуальність" мови, за С. М. Єнікєєвою [5], виявляється в її функціонуванні та змінюванні. Останні дослідження та публікації свідчать про вагомість абревіатур та складність їх перекладу. Труднощі передачі структурних типів абревіатур у медичному дискурсі, на які ми звертаємо увагу, окреслені не у повній мірі. Для нашої статті вагомими стали результати дослідження Хуснуліної Ю. А. [8], присвяченого структурно-семантичній і функціональній специфіці абревіатур, Зубової Л. Ю. [6], яка проаналізувала англійські медичні абревіатури як частину професійної мовної картини світу, відкрили нам нові можливості глибинного дослідження абревіатури [4]. Новий погляд на вивчення абревіатур представлений у 2004 році Дж. Берманом, який дослідив короткі терміни – абревіатури в медицині [9].

Мета статті – визначити способи перекладу абревіатур табу, евфемізмів у медичному англомовному та україномовному дискурсі шляхом вирішення таких завдань:
-проаналізувати абревіатури табу та евфемізми;
-дослідити компонентний склад абревіатур табу та евфемізмів у медичному дискурсі;
-визначити способи перекладу абревіатур табу та евфемізмів україномовного та англомовного медичного дискурсу.

Предмет дослідження: способи перекладу абревіатур табу, евфемізмів у медичному дискурсі. Об'єкт дослідження: абревіатури табу, евфемізми у англомовному та україномовному медичному дискурсі.

Існують поняття, терміни та слова, які у звичному вжитку отримують статус "заборонених", проблематика доцільності перекладу таких одиниць викликають труднощі. Такі одиниці "***в маскарадных одеждах***" будуть охарактеризовані у подальшому дослідженні "розкриваючи причини і характер словесних заборон: вимушених, бажаних і надуманих … словах-замінниках, покликаних перейменувати те, що не прийнято називати своїм ім'ям" [3, с. 304]. Групою функціонування абревіатури у ролі **табуйованої лексики** виступають поняття, терміни та слова, які у звичному вжитку отримують статус "заборонених", проблематика доцільності перекладу таких одиниць викликають труднощі, говорячи про професійний медичний дискурс, терміноутворення табуйованих одиниць: табу, евфемізмів, деевфемізмів, виходить на рівень абревіації, переходячи у такому вигляді у

загальновживаний медичний та інші дискурси, а щоб згрупувати табуйовану лексику в подальшому дослідженні необхідно розглянути причини використання евфемізмів, які функціонують поряд з табу та перехрещуються з ними, та поняття дисфемії.

Для того, щоб продовжити дослідження функції абревіатури у ролі табуювання значення, необхідно дати визначення поняття "**табу**" – слово, вживання якого заборонено внаслідок міфологічних вірувань, забобонів, а також з причини цензурних заборон, грубих або непристойних виразів [2, с. 466]. "І знову перед нами цікаве явище мови, що розкриває множинність проявів взаємозв'язку і взаємозалежності слів … табу і евфемізми" [3]. Лікарі, які бажають пом'якшити діагноз або приховати його жорстоку суть від хворих, запишуть в історію хвороби або скажуть замість сухоти – tbc ("тебеце", що є абревіатурою слова туберкульоз), замість раку використовують *cancer*, що по-латині те ж саме. **Однокомпонентні** абревіатури-табу: *Gyn – gynecology – гінекологія* – транслітерація розшифрованого значення. **Двокомпонентні** *VB – Vaginal Backwash, VE – vaginal examination* – гінекологічний огляд*; Ca – cancer – рак; C/sec – cesarean section – кесарево; Dts – delirium tremens – алкогольный делирий (біла гарячка); DR – delivery room – родовий зал (родовой блок).* **Багатокомпонентні** *BCP – birth control pill – оральний контрацептив; BCG – bacillus Calmette-Guerin – бацилла Кальмета-Герена (БЦЖ); CHD – congenital heart disease – вроджене захворювання сердця, coronary heart disease – коронарна хвороба сердця*; *DGI – disseminated gonococcal infection – диссемінована гонококкова інфекція*; *HSV – herpes simplex virus – вірус простого герпеса; IVF – in vitro fertilisation – екстракорпоральне запліднення (ЕКО); IUI – intrauterine insemination – внутріматочне осіменіння; IBS – irritable bowel syndrorne – синдром раздраженной кишки; LNMP – last normal menstrual period – останній нормальний менструальний цикл; LMP – last menstrual period – останній менструальний цикл.*

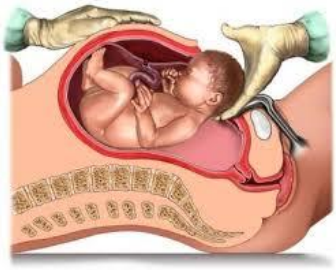

Рисунок 1, C/sec

Розробляючи комплексний підхід до вирішення способів перекладу абревіатур медичного дискурсу, досліджуємо одиниці, які логічно перетрансформовуються з табу – заборони на термін **евфемізм** від грец. "добре говорю" для словесного пом'якшення: замінник, альтернатива, непрямий термін, пом'якшення, ввічливість" [10, с. 322]. Евфемізми – "ввічливоговоріння" часто представлені у мові лікарів [3, с. 313].

Існує поняття ввічливості: соціальні норми, етикет, ввічливе спілкування, які і є основними причинами виникнення цих одиниць-замінників табу, що вказують на поняття смерті, сексуальних відносин, фізіологічних процесів, хвороб, невиліковних синдромів. **Однокомпонентна** *W – white – білий; vag – vagina, vaginal;* **двокомпонентні** *w/c – wheel chair – сидячая каталка, інвалідне крісло; PG – pregnant; U/A – urinalysis – аналіз сечі; VD – veneral disease – венеричне захворювання; VS – vital signs – показники життєдіяльності (зазвичай включать у себе частоту серцевих коливань, частоту дихання, артеріальний тиск, температуру тіла, сатурацію кисня.* Розшифровка двокомпонентної абревіатури *Bagged and Tagged –B&T – Body ready for dispatch to morgue – тіло готове до відправки в морг,* виступає жаргонізмом, а метод перекладу – описовий. У більшості випадків вимірюються середнім медперсоналом і заносяться у спеціальні бланки), *WF – white female – жінка білої раси; OB/GYN – Obstetrics and Gynecology – акушерство та гінекологія,* такі абревіатури перекладаються за допомогою пошуку відповідного еквівалента. Двокомпонентна *cc – Complaint Corner, a patient that complains about everything – хворий, що завжди на все жаліється; BCC is one that behaves nicely to medical staff and complains behind their backs (from business acronyms for carbon copy and blind carbon copy) – хворий, що завжди на все жаліється за спинами медперсоналу.*

Багатокомпонентні, трикомпонентні: *UTI – urinary tract infection – сечова інфекція; LGV – lymphogranuloma venereum – венерична лімфогранулема; PMS –premenstrual syndrome – ПМС – передменструальний синдром; PMT – premenstrual tension – передменструальна напруга; ELFs – Evil Little F*ckers – irritating children – діти, що докучають; LGFD – Looks*

*good from door ATFO – Asked To F*** Off*; *CRT – Can't Really Treat; DRT – Dead Right There (patient dead at scene of accident) – пацієнт помер на місці події.* Компоненти абревіатур за прагматичними ознаками наведені у таблиці:

Таблиця 1

Компоненти абревіатур за прагматичними ознаками

Абревіатури за прагматичними ознаками			**однокомпонентні**	**двокомпонентні**	**багатокомпонентні**
евфемізми	перманентні	позначають смерть	9	25	4
		соціальне зло	7	16	2
		бідність	12	23	5
	кон'юктурні	розумові та фізичні вади	7	104	13
		фізіологія	13	208	16
		сексуальна сфери	34	145	32

Абревіатура як лексичне утворення має місце у класифікації евфемізмів і входить до прагматичного принципу економії, серед ввічливості, мовної гри та іронії. Продовжуючи дослідження способів перекладу абревіатур опишемо ***фразеосемантичні групи, що позначають смерть і пов'язані із нею явища***, іншими словами, фразеологізми – евфемізми, пов'язані з концептом "смерть": **багатокомпонентні абревіатури** *SCD – sudden cardiac death – раптова смерть через серцеву хворобу; SIDS – sudden infant death syndrome – синдром раптової дитячої смерті; DCD (décedé) – dead – мертвий; DOA – dead on arrival or date of admission – мертвий після прибуття або за датою надходження; PPPP –* діагностичне скорочення, що позначає пацієнта у тяжкому стані *– particularly piss-poor protoplasm – протоплазма з дуже збідненою сечею; РКС – Раптова коронарна смерть; ISQ – In Status Quo ("no change"): often used during the weekend surgical round – пацієнт без змін у стані здоров'я; ITBNTL – In The Box, Nail The Lid (dead or dying) – пацієнт, що помер або помирає; LRO – Luck Ran Out (cheated death before, but not this time) – народився не у сорочці*; *RT – Room Temperature (dead) – кімнатної температури – померлий.*

Наступними розглянемо фразеосемантичні евфемізми, які характеризують ***соціальне зло, злочини, людські пороки, насамперед, пияцтво***. **Багатокомпонентні абревіатури** *Gomer – неприємний пацієнт, що жаліється – informal (used mainly by doctors) a troublesome patient, especially an elderly or homeless one; Get Out of My Emergency Room – забирайся з моєї приймальні, AA – Alcohol Abuse – зловживання акоголем, AAM – Alcohol Awareness Month – місяць без алкоголю; PAAF – Pissed as a fart (also PIAF – PIssed as A Fart) – пацієнт, що впісявся та пукає; PAFO – Pissed [Drunk] And Fell Over – пацієнт, що впісявся та впав; UDI – Unidentified Drinking Injury – невизначена травма через пиятство.* Переклад відбувається експлікацією значення. ***Евфемізми, що позначають бідність, важке матеріальне становище.*** **Багатокомпонентні абревіатури** *PMSB – Poor Miserable Son of a Bitch – бідний нещасний сукін син. Смисл передає невропатолог цей PMSB жаліється на тисячі речей… Mulambo – (Brazil) poor patients in public outpatient clinics (literally rag + beggar) – бідні бразильські пацієнти у міській лікарні.* Переклад відбувається за допомогою експлікації значення.

Фразеологічні евфемізми, що називають розумові та фізичні вади, при цьому абсолютна більшість відносяться до позначання психічних розладів перекладаються за допомогою експлікації значення: *Quad* – однокомпонентна абревіатура-усіченнчя *пацієнт с тетраплегією – пацієнт з паралічем чотирьох кінцівок – quadraplegic, O sign, Q sign* – двокомпонентна абревіатура *признак О – коматозний пацієнт з відкритим ртом, UTI – Urinary Tract Infection; Tattoo Titre/T&T Sign – indication of patient insanity: more than 5 tattoos indicates likely crazy person – ознака божевілля пацієнта: більше 5*

Рисунок 2, T&T sign

татуюваннь вказує на те, що ймовірно, це божевільна людина.

Фразеологічні евфемізми, що позначають стан або дію у фізіології, у тому числі позначання нагої людини. **Багатокомпонентні абревіатури** *PRATFO* – багатокомпонентний евфемізм розшифровка якого означає *Patient Reassured And Told to Fuck Off* – така абревіатура позначає ситуацію, коли пацієнт заходячи до *ER – emergency room* поводить себе більш істерично, ніж як хворий, тоді лікар запевняє його у тому, що він здоровий і просить піти. Але такий евфемізм призвів до судового процесу, лікар повинен був пояснити у суді розшифровку звенення до пацієнта. *BMC – Внутріматочна спіраль, OB/GYN – actually means Obstetric/Gynaecology, rumoured to mean "Oh Boy-Got You Naked" – тепер ти без одягу.* Переклад відбувається за допомогою експлікації значення.

Фразеологічні евфемізми, що відносяться до сексуальної сфери: **двокомпонентні** *BC – birth control – контроль народжуваності; VB – vaginal bleeding – вагінальна кровотеча; VH – vaginal hysterectomy, hallucination – вагінальна гістеректомія, галюцинація; VIP – voluntary interruption of pregnancy – добровільне переривання вагітності,* така медична абревіатура використовується в українській мові, зберігаючи автентичну наз *MESA – Аспірація сперматозоїдів з придатка яєчника* – **багатокомпонентні абревіатури** *STD – sexually transmitted disease – хвороба, що переноситься статевим шляхом, венеричне захворювання, OCP – oral contraceptive pill – оральні контрацептиви. 3P's – Pill, Permissiveness and Promiscuity (relates to female patients with sexually transmitted disease) – пігулка, вседозволеність і розбещеність (пов'язані з пацієнтками з венеричними захворюваннями); 4H – Haemophiliac, Hispanic, Homosexual, Heroin addict – хворий на гемофілію, латиноамериканець, гомосексуал, наркоман; MIDI – myocardial infarction during intercourse (heart attack during sex) – інфаркт міокарда під час статевого акту (серцевий напад під час сексу).* Описовий переклад – єдине рішення для позначення таких абревіатур, які не мають еквівалента в українській мові. Компоненти кластерів абревіації подаємо у вигляді таблиці:

Таблиця 2

Компоненти кластерів

Двокомпонентні	***Трикомпонентні***	***Чотирикомпонентні***	***П'ятиком понентні***	***Шестикомпонентні***
1458	***3138***	***882***	***216***	***78***
Всього: 5772				

Таким чином, можемо зробити висновок, що процес табуювання відбувається за допомогою новоутворених одиниць евфемізмів та деевфемізмів і дисфемізмів – одиниць протилежних за значенням – "слово табу, замість якого використовується евфемізм" [7]. Можемо прокоментувати неоднорідність прагматики абревіатури та складність цього поняття, переклад таких одиниць може відбуватися за допомогою експлікації значення. Важливим аспектом у поясненні цих термінів, що зустрічаються у ранніх лінгвістичних словниках є згадка про евфемізми у самій словниковій статті. Продовжуючи наше дослідження необхідно сказати, що табуювання має дещо спільні характерні риси з евфемізмами. Багатокомпонентні *SIG – Stroppy, ignorant girl – незговірлива, неосвічена дівчина; TUBE – totally unnecessary breast exam – абсолютно непотрібне обстеження грудей; FUBAR – Fucked up beyond all repair – a patient who is so sick or trauma-injured that they are beyond help, terminal, i.e., the guy who tried to commit suicide with a shotgun, but only blew off half his head and was still breathing when the paramedics arrived – настільки поранений, що лікування неможливе,* у цієї абревіатури існує ще одне трактування *Fucked Up Beyond All Recognition – безнадійно зіпсований, той, що прийшов у абсолютну непридатність.* Такі деевфемізми найчастіше перекладаються за допомогою експлікації значення, опису, подається розшифровка на мові оригіналу. Dysphemism в англійській мові рівнозначний деевфемізму в українській.

У нашому дослідженні розглядаємо абревіатури-табу, як окрему групу, в яку входять евфемізми. Соціальні норми та морально-етичні принципи – причина виникнення евфемізмів, які, з одного боку, не мають нічого спільного з табу, а з іншого для заміни табу-слів потрібні інші слова – евфемізми. Якщо подібне використання стає нормативним, виникає евфемізм. З плином часу евфемізм може отримати статус табу і бути замінений іншою, більш "пристойною" мовною одиницею [1, с. 137]. **Табу** найчастіше виступають жаргонізмами та їх переклад відбувається за допомогою експлікації значення або транслітерації вихідного терміна. Зустрічаються жаргонізми з використанням нецензурної лексики, тому переклад повинен бути політкоректним і на допомогу приходять евфемізми-замінники. **Евфемізми** – фразеосемантичні групи, що позначають смерть і пов'язані із нею явища, соціальне зло, злочини, людські пороки, насамперед, пияцтво, евфемізми, що позначають бідність, важке матеріальне становище, фразеологічні евфемізми, що називають розумові та фізичні вади, фразеологічні евфемізми, що позначають стан або дію у фізіології, у тому числі позначання нагої людини, фразеологічні евфемізми, що відносяться до сексуальної сфери потребують описового перекладу, експлікації значення окремих компонентів. Перспективи подальших розвідок у цьому напрямі, ми вбачаємо у дослідженні способів систематизації знань про абревіатури структурних типів у межах мнемонічних абревіатур та створення комплексного підходу до вивчення одиниць конденсації для змістовної їх передачі при трансформації з однієї мови у іншу.

Література

Арсентьева Е. Ф. Особенности создания расширенной фразеологической метафоры в свете когнитивной теории [Електронний ресурс] / Е. Ф. Арсентьева, Е. Ю. Семушина // БелГу. – 2013. – Режим доступу до ресурсу: http://kpfu.ru/staff_files/F170921091/belgorod.2013.pdf.

Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / Ольга Сергеевна Ахманова. – Москва : Сов. Энциклопедия, 1966. – 608 с.

Вартаньян Э. А. Путешествие в слово / Э. А. Вартаньян. – М. : Просвещение, 1982. – 387 с.

Ельцов К. А. Стратегия перевода аббревиатур : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філ. наук : спец. 10.02.19 "Теория языка" / Ельцов Кирилл Александрович – Москва, 2005. – 299 с.

Єнікєєва С. М. Система словотвору сучасної англійської мови: синергетичний аспект (на матеріалі новоутворень кінця хх – початку ххі століть) : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.04 "Германські мови" / С. М. Єнікєєва.– Київ, 2011. – 36 с.

Зубова Л. Ю. Английские медицинские аббревиатуры как часть профессиональной языковой картины мира: на фоне их русских и французских аналогов: дис. … канд. филол. наук : 10.02.04 / Людмила Юрьевна Зубова. – Воронеж, 2009. – 244 с.

Кожемякина В. А. и др. Словарь социолингвистических терминов [Электронный ресурс] / В. А. Кожемякина, Н. Г. Колесник, Т. Б. Крючкова. – М. : ИЯРАН, 2006. – 312 с. – Режим доступа : http://voluntary.ru/dictionary/981/word/disfemizm-defemizm-kakofemizm

Хуснуллина Ю. А. Экспрессивная функция дезаббревиации в компьютерной терминологии [Електронний ресурс] / Юлия Арсеновна Хуснуллина. – Режим доступа : http://teoria-practica.ru/rus/files/arhiv_zhurnala/2012/1/filologuya/husnullina.pdf

Berman Jules J. A Long Review of Short Terms Archives of Pathology and Laboratory Medicine [Online] / Jules J. Berman. – 2004. – Access Mode: http://www.julesberman.info/abb1.htm.

New Oxford Thesaurus of English 2000 / [ed. Patrick Hanks]. – Oxford : Oxford University Press, 2000. – 1087 p.

The Sunday Times [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.thesundaytimes.co.uk/sto/newsreview/winnersdinners/article569729.ece].

The Guardian [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.guardian.co.uk/film/filmblog/2013/mar/21/tobruk-reel-history].

УДК: 81'25:821.111:82-31

РЕБРІЙ І. М.

(Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба)

УКРАЇНСЬКОМОВНЕ ВІДТВОРЕННЯ АРТЛАНГУ НАДСАТ У СВІТЛІ ТЕОРІЇ ПЕРЕКЛАДАЦЬКИХ КОНТЕКСТІВ

Статтю присвячено аналізу особливостей перекладацького відтворення українською мовою артлангу надсат з роману Е. Берджесса «Механічний апельсин» з позицій теорії перекладацьких контекстів. Висвітлено значення перекладацького засвоєння нелінгвістичних контекстів (культурного, ситуативного, особистісного тощо), які виконують роль фонових знань, що забезпечують повноту та повноцінність перекладу. Водночас лінгвістичний контекст, довжина якого варіюється від фонеми до твору цілком уможливлює адекватну інтерпретацію артлангізмів за рахунок залучення закладеної в ньому експліцитної та імпліцитної інформації.

Ключові слова: артланг, контекст, надсат, переклад.

Ребрий И. Н. Украиноязычное воспроизведение артланга надсат в свете теории переводческих контекстов. Статья посвящается анализу особенностей переводческого воспроизведения на украинском языке артланга надсат из романа Э. Берджесса «Заводной апельсин» с позиций теории переводческих контекстов. Выявлено значение переводческого освоения нелингвистических контекстов (культурного, ситуативного, личностного и пр.), которые играют роль фоновых знаний, обеспечивающих полноту и полноценность перевода. В то же время лингвистический контекст, длина которого варьируется от фонемы до всего произведения, делает возможной адекватную интерпретацию артлангизмов за счет привлечения заложенной в нем эксплицитной и имплицитной информации.
Ключевые слова: артланг, контекст, надсат, перевод.

Rebrii I. M. Ukrainian reproduction of artlang Nadsat in the light of the theory of translation contexts. The article is dedicated to the analysis of the specifics of Ukrainian reproduction of artlang Nadsat from A. Burgess's novel "A Clockwork Orange" from the standpoint of the theory of translation contexts. The aim of the research lies in conducting the complex analysis of Nadsat translation with regard to extra-linguistic and linguistic factors of its formation and functioning. Vast majority of the representatives of descriptive and function-oriented Translation Studies point at the importance of translator's investigation of different types of contexts for the sake of an adequate reproduction of the original. Two major types of contexts are usually distinguished – situational (also characterized as extra-linguistic) and linguistic (labeled as 'co-text' by J. Catford and M. Halliday). Extra-linguistic context is often divided into cultural, situational proper and individual (i.e. concerning translator's personality). Taking into account different types of contexts provides for a holistic approach to translation. A. Burgess's Nadsat is a bright example of slanguage – an artificial (construed) language that is simultaneously a slang for the group of youngsters-characters of the novel "A Clockwork Orange". On the material of Nadsat we can see how cultural, situational and individual contexts of creating this artlang supply the translator with the background knowledge, without which he or she can neither interpret nor select / create adequate correspondences for its constituents. At the same time importance of linguistic context cannot be underestimated. This context varies from a phoneme or morpheme, employed for the coining of nonce words within an artlang, to the whole book. By processing explicit and implicit information provided by the linguistic context the translator can ascribe meanings to artlangisms and thus find their best possible equivalents. All these facts allow to conclude that the theory of translation contexts is a powerful methodological tool of exposing and analyzing the particularities of artlangs reproduction into foreign languages.
Key words: artlang, context, Nadsat, translation

Здійснення перекладознавчого аналізу артлангів не може обмежуватися рівнем мови, оскільки використання лінгвальних засобів та способів моделювання, до яких вдається автор, є, так би мовити, останньою ланкою складного творчого процесу, зумовленого переважно дією екстралінгвальних чинників. Тому вкрай необхідним видається з'ясування низки питань, пов'язаних з історією створення артлангу, його авторською концепцією, вихідним текстом, його жанром та особистістю автора, історичним періодом тощо. Широке коло зазначених питань підпадає під визначення перекладацького контексту, а отже може бути розглянуто в межах *теорії перекладацьких контекстів*, застосування якої відносно артлангів (штучних мов художнього дискурсу) і визначає **актуальність** цієї розвідки.

Об'єктом нашого дослідження виступає артланг надсат з роману Е. Берджесса "A Clockwork Orange" («Механічний апельсин»). Під артлангом (від англійського *artlang – artistic language*) ми розуміємо штучну мову, що створюється автором художнього твору для імітації комунікації його персонажів, які представляють фантастичні світи або суспільство майбутнього. **Предметом** аналізу виступатимуть особливості відтворення артлангу в українському перекладі роману, що був здійсненим О. Буценком. Оскільки, на відміну від допоміжних мов (від англійського *auxlang – auxiliary language*), артланги зазвичай мають фрагментарний характер та характеризуються значною перевагою лексичної складової над граматичною, у фокус нашої уваги потрапили переважно лексичні конституенти досліджуваної штучної мови.

Метою роботи є здійснення комплексного аналізу особливостей перекладу надсату з урахуванням як мовних, так і позамовних чинників та обставин його створення та функціонування. Реалізація поставленої мети передбачає виконання таких **завдань:** з'ясувати контексти, релевантні потребам перекладу артлангу надсат українською мовою, прослідити вплив цих контекстів на формування та реалізацію перекладацької стратегії, з'ясувати специфіку взаємодії невербального та вербального контекстів у процесі іншомовної репродукції аналізованої штучної мови.

Переважна більшість дослідників дескриптивного та функціонального напрямів перекладознавства сходяться на необхідності виокремлення поряд із мовним контекстом (котекстом в термінології Дж. Кетфорда та М. Геллідея) ситуативного, під яким розуміється «оточення/умови, час та місце, до якого відноситься висловлення, а також будь-які факти

реальності, знання про які допомагає Рецептору (і перекладачу) правильно інтерпретувати значення мовних одиниць у висловленні» [Комиссаров 1990, с. 143].

О. І. Чередниченко пропонує голістичний підхід до контекстуального аналізу, залучаючи до нього й чинники, пов'язані з особистістю перекладача та цільовою аудиторією: «Під контекстом як перекладознавчою категорією має розумітися не випадкове словесне оточення, а цілісна змістово-стилістична система, яка активно впливає на кожний її складник, визначаючи його реальну і потенційну текстову функцію. Саме таке тлумачення контексту випливає з діалектичної єдності частини і цілого у процесі перекладу, насамперед художнього. Але поряд з контекстом авторським існує контекст перекладацький, тісно пов'язаний з традицією перекладання, яка склалася в межах даної національної культури, з методом і стилем перекладача» [Чередниченко 2007, с. 180]. Цю тезу підхоплює та розвиває О. В. Мазур, на думку якої «термін "контекст" означає динамічну сукупність об'єктивних елементів реальної дійсності та суб'єктивних елементів творчої особистості перекладача, які впливають на процес перекладацької творчості та/або відображені в ній» [Мазур 2011, с. 67].

У методичному сенсі описаний щойно підхід реалізується у процедурі ієрархічного контекстуального аналізу артлангів, першим рівнем якої буде встановлення культурного контексту, до якого належать різноманітні соціально-культурні явища, літературні традиції, нелітературний досвід минулих поколінь та його місце в долі письменника тощо [Крошнева 2007, с. 33]. Наступний рівень – ситуативний, його конституентами є «найближчі контексти літературного твору, тобто «його творча історія, утілена в чернетках, різних за часом попередніх варіантах; біографія автора, властивості його особистості та риси характеру; різноманітне оточення – літературне, сімейно-родинне, дружнє» [там само]. Сукупно культурний та ситуативний контексти мають екстралінгвістичний характер та виступають для практиків та теоретиків перекладу важливим джерелом фонової інформації, якою перші користуються для вироблення стратегії адекватного перекладу, а другі – для його дескрипції та критичного осмислення. Останнім є рівень лінгвістичний, на якому аналіз відбуватиметься за двома напрямками. За першим має бути визначене місце досліджуваного артлангу серед інших штучних мов (тобто, його типологічна специфікація). За другим аналізу підлягає не штучна мова в цілому, а її складові – лексичного чи граматичного рівнів. Надзвичайно важливе значення для артлангів має контекстуальний аналіз за межами артлангізму, що перекладається, тобто аналіз його мовного оточення на рівні речення, абзацу, надфразової єдності – і далі аж до книги в цілому. Такий аналіз стає потужним джерелом експліцитної (коментарі) та імпліцитної (умовиводи) інформації стосовно значення вихідної одиниці, а отже допомагає перекладачеві створити найкращий відповідник.

Надсат є мовою, якою розмовляють підлітки – герої роману англійського письменника Ентоні Берджесса *"A Clockwork Orange"* (в українському перекладі Олександра Буценка «Механічний апельсин»). Англійська назва артлангу *Nadsat* є транслітерованою формою російського суфіксу «-надцать», який означає «на десять» і використовується для утворення числівників. Оскільки англійський відповідник формант *–teen* та його похідні (*a teen, a teenager*) вже давно використовуються на позначення підлітків, автор такою назвою хотів нам показати молодіжний характер надсаду. Надсат складається з видозмінених елементів декількох мов, головним чином, російської, але також англійської, німецької, ромської, французької, голландської та арабської. Очевидне переважання російської продиктоване не тільки ідеологічними та естетичними, а й жанрово-стилістичними причинами. Мається на увазі жанр антиутопії, для якого Радянський Союз, а разом із ним і російська мова набули особливого значення як символи тоталітаризму, а отже жанрово-стилістичний чинник вибору російської як основи надсату є тісно переплетеним з ідеологічним.

Розглянемо лінгвосеміотичний контекст перекладу надсату. За нашою класифікацією ця мова має бути віднесена до апостеріорних артлангів, оскільки складається з лексем, запозичених із низки природних мов. У своєму лінгвоконструюванні автор використовує тільки лексичний матеріал, більшість з якого переносить з однієї системи правопису

(кирилиця) до іншої (латиниця) за допомогою (адаптованого) транскодування. Саме цей факт робить надсат нетиповим апостеріорним артлангом, адже перенесення плану вираження лексеми з кирилиці до латиниці автоматично позбавляє її внутрішньої форми та унеможливлює калькування при подальшому перекладі. Перекладач нібито змушений перекладати вже перекладене, адже Е. Берджесс першим здійснив трансляцію слів з однієї мови до іншої. Ще більше ситуація ускладнюється за потреби перекладати надсат однією із східнослов'янських мов (українською або російською). Якщо його одиниці просто «перекласти назад» (*bezoomny* – «безумний», *chai* – «чай», *dorogoy* – «дорогой» тощо), стилістичний та змістовий ефект артлангу буде негайно втрачено, тому перекладачам доводиться підшукувати інші стратегії.

За кількістю фізичних маніфестацій надсат є пазилалією, що існує у графічному та фонетичному вимірах. За структурою знака він є апостеріорним на всіх рівнях, хоча в романі функціонально представлений тільки один рівень цієї мови, а саме, лексичний. За характерними особливостями морфем надсат характеризується як лексично негомогенний, адже запозичення здійснювалися Е. Берджессом принаймні з семи різних мов. Більшість російськомовних запозичень модифіковані автором на фонологічному, графічному та морфологічному рівнях.

Переходимо до лінгвістичного перекладацького аналізу. Шляхом суцільної вибірки ми виокремили 242 лексичні одиниці, що входять до складу артлангу, а отже виступають безпосереднім **матеріалом** дослідження. При цьому ми працювали як безпосередньо з текстом, так і з відомим словником надсату, що супроводжував американське видання роману та викликав невдоволення Е. Берджесса, який вважав, що видавництво спотворило його ідею – дати можливість читачу самостійно здійснити тлумачення вигаданої мови.

Спробуємо визначити, в чому полягає головна стратегія перекладача, і наскільки послідовно він її реалізує. Можемо з вірогідністю припустити, що О. Буценко зробив акцент не стільки на мовній, скільки на соціальній специфіці артлангу. Тобто, пріоритетом для нього були не *лінгвістичні* параметри одиниць, а їхні *соціолінгвістичні* параметри, тобто приналежність до молодіжно-кримінального арго/сленгу. Результатом такого підходу стала втрата ефекту оказіональності у більшості запозичених одиниць артлангу, що були відтворені двома типами відповідників – або українськими сленгізмами / арготизмами, або словами, що відносяться до такого специфічно українського суржику.

Таким чином, вважаємо, що перекладач поступився еквівалентністю на користь адекватності, але однозначно схарактеризувати його переклад як змістоорієнтований на противагу формоорієнтованому було б, на наш погляд, не зовсім справедливо. У цьому аспекті перекладач скоріше обрав стратегію «золотої середини», адже його надсатизми доволі точно відтворюють зміст оригінальних одиниць, привертаючи при цьому увагу читача своєю незвичністю. Просто ця незвичність зовсім іншого, ніж у Е. Берджесса, характеру: увага читача привертається не за рахунок екзотичної форми слова, з якої надзвичайно важко вилучити необхідний зміст, а за рахунок зниженого стилістичного регістру обраних відповідників.

На нашу думку, найкращим рішенням проблеми надсату в перекладі могла би стати стратегія «дзеркального» перекладу за рахунок здійснення перекладачем операцій, протилежних по своїй суті авторським. Це означає заміну транслітерованих іноземних (переважно російських) слів аналогічно транслітерованими українською кирилицею англійськими (німецькими, французькими, голландськими тощо) еквівалентами, а нечисленних англійських сленгізмів – українськими. Це дало б можливість створити переклад, максимально функціонально наближений до першотвору за рахунок збереження авторської концепції мовленнєвого очуднення. У зв'язку з такою пропозицією цікаво подивитись на два існуючих переклади роману російською, в яких обидва перекладачі реалізували (хоча й частково), запропоновану нами стратегію «дзеркального» перекладу. Автором першого перекладу є В. Бошняк, який був «змушений вдаватися до доволі умовного прийому, виділяючи у російському тексті слова, що відносяться до російськомовного

жаргону персонажів, латиницею, аби, по-перше, продемонструвати їхню безпосередню перенесеність з тексту оригіналу» [Берджесс 2011, с. 222]:

*Our pockets were full of **deng**, so there was no real need from the point of view of **crasting** any more pretty polly to **tolchock** some old **veck** in an alley and **viddy** him swim in his blood while we counted the takings and divided by four, nor to do the ultra-violent on some shivering starry grey-haired **ptitsa** in a shop and **go** smecking **off** with the till's guts* (Burgess, A Clockwork Orange).

*Карманы у нас ломились от **babok**, а стало быть, к тому, чтобы сделать в переулке **toltshok** какому-нибудь старому **hanyge**, **obtriasti** его и смотреть, как он плавает в луже крови, пока мы подсчитываем добычу и делим её на четверых, ничто нас, в общем-то, особенно не понуждало, как ничто не понуждало и к тому, чтобы делать **krasting** в лавке у какой-нибудь трясущейся старой **ptitsy**, а потом **rvatt kogti** с содержимым кассы.* (Бёрджесс, Заводной апельсин, перевод В. Бошняка)

Порівняльний аналіз показує, що в деяких випадках перекладач переносить транслітеровані автором російські слова, хоча й видозмінюючи («виправляючи») їх правопис згідно з нормами транскодування, наприклад: *tolchock – toltshok* або *crasting – krasting*. В інших випадках перекладач замінює нейтральну з позицій російськомовного реципієнта одиницю оригіналу на сленговий еквівалент, так само записаний латиницею, наприклад: *deng – babok* або *veck – hanyge*. Врешті-решт, у третьому випадку перекладач використовує експресивні транслітеровані сленгізми там, де в оригіналі їх не було, наприклад: *obtriasti* (додавання) або *rvatt kogti* замсть *go off* (заміна). Розглянемо той самий приклад з перекладу у виконанні Є. Синельщикова:

***Покеты** у нас полны **мани**, так что отпадает наш обычный **эмьюзмент трахнуть по хэду** или **подрезать** какого-нибудь **папика** и **уотч**, как он будет **свимать** в луже собственной **блад** и **юрин**, пока мы чистим его карманы. Не надо также **пэй визит** какой-нибудь старухе еврейке в ее **шопе** и сажать ее верхом на кассу, выгребая у нее на глазах дневную выручку* (Бёрджесс, Заводной апельсин», перевод Е. Синельщикова).

В цілому, цей перекладач послідовніше реалізує «дзеркальну» стратегію, замінюючи транслітеровані російські слова в першотворі транслітерованими англіцизмами у друготворі, наприклад: *deng* – «мани» або *viddy* – «уотч». Є. Синельщиков вдається й до прийому імпресивної компенсації, використовуючи англіцизми там, де в оригіналі не було сленгу: *swim in his blood* – «свимать в луже собственной блад и юрин», «пэй визит» (додавання), «в ее шопе» (додавання) тощо. Не гребує перекладач і використанням російськомовних жаргонізмів на кшталт «подрезать какого-нибудь папика». Повертаючись до аналізу українського перекладу артлангу, зазначимо, що О. Буценко намагається підбирати сленгові відповідники до одиниць надсату там, де це видається йому можливим:

*There was me, that is Alex, and my three **droogs**, that is Pete, Georgie, and Dim* (Burgess, A Clockwork Orange).

*Ми, тобто я, Алекс, і три мої **кенти** - Піт, Джорджі й Дим* (Берджесс, Механічний апельсин, переклад О. Буценка).

У багатьох інших випадках перекладач вдається до суржику, замінюючи вихідні одиниці змішаними російсько-українськими формаціями. В сучасній Україні через надмірний вплив російської мови та багатовікову традицію русинізації переважна більшість українського населення розмовляє саме такою креолізованою формою українсько-російської мови, через що суржик фактично перетворився на синонім побутового мовлення. Як ми вже писали, ми не вважаємо рішення перекладача задіяти для перекладу надсату суржик стратегічно виваженим або взагалі доцільним. Справа в тому, що суржик як форма мовлення недостатньо освічених людей сприймається доволі органічно, навіть у художньому мовленні, де він часто-густо виступає потужним стилістичним засобом характеризації персонажів. Агресивне введення суржику в переклад позбавляє його гармонійності через втрату ефекту очуднення:

So all we did then was to pull his outer ***platties*** *off, stripping him down to his vest and long underpants (****very starry****; Dim* ***smecked*** *his head off near), and then Pete kicks him lovely in his pot, and we let him go* (Burgess, A Clockwork Orange).

Далі ми роздягли ***небораку****, стягли з нього верхню* ***одежду****, лишивши його в довгих трусах (****старінних*** *- Дим із* ***смєхом*** *навіть нахилився, щоб* ***кращще*** *їх роздивитись). Насамкінець Пітер легенько* ***двигонув учила*** *по* ***макітрі****, і ми відпустили його з Богом* (Берджесс, Механічний апельсин, переклад О. Буценка).

Останній приклад є для нас особливо цікавим, оскільки наочно демонструє доволі типове (на жаль) явище надмірної акцентуації вихідного стилістичного прийому, яке ми спостерігаємо в українському перекладі. Воно полягає в тому, що перекладач змінює його кількісні (в розглянутому прикладі замість трьох надсатівських слів перекладач вживає вісім!) та якісні показники з метою посилення мовної експресії друготвору і доведення її до рівня, більш звичного представникам приймаючої лінгвокультури. Таке уявлення ґрунтується на хибній тезі про «пріснуватість» германських взагалі і англійської, зокрема, мов і створює потенційну небезпеку деформації художніх образів.

Е. Берджесс активно вдається до прийому орфографічної трансформації транслітерованих російських слів з метою наближення їхнього правопису та/або вимови до узуальних слів англійської мови. Часто цей процес супроводжується каламбуризацією, тобто створенням ефекту гри слів. Наприклад, російське «хорошо» перетворюється в надсаті на *horrorshow* (дослівно «шоу жахів»), змінюючи на 180 градусів аксіологічну спрямованість оригінальної одиниці. Іронія ж полягає в тому, що все, що є «хорошим» для Алекса перетворюється на оточуючих на справжній жах. Ця одиниця, за нашими спостереженнями, є однією з найчастотніших надсатівських лексем. Перекладач не тільки не відтворює авторський каламбур, а й кожного разу перекладає його по-різному, не гребуючи й вилученням. Порівняйте наступні приклади:

Dim was very very ugly and like his name, but he was a ***horrorshow*** *filthy fighter and very handy with the boot* (Burgess, A Clockwork Orange).

Дим був огидно потворний, як і його ім'я, одначе ***настоящій****, залізний боєць і добре бився ногами* (контекстуальна заміна на узуальний аналог) (Берджесс, Механічний апельсин, переклад О. Буценка).

We put our maskies on – new jobs these were, real ***horrorshow****, wonderfully done really; they were like faces of historical personalities (they gave you the names when you bought)* (Burgess, A Clockwork Orange).

Ми натягли маски - новенькі, ***кльовиє****, кожна була схожа на якусь історичну особу (коли купуєш таку маску, тобі навіть називають ім'я)* (Берджесс, Механічний апельсин, переклад О. Буценка).

Таким чином, на прикладі лексеми *horrorshow* ми спостерігаємо прояв так званої перекладацької дисперсії, сутність якої полягає у тому, що при перекладі відбувається своєрідне «розсіювання оригіналу», яке призводить до виникнення «пучків відповідників» вихідного слова [Лысенкова 2006, с. 114]. Сама по собі перекладацька дисперсія не є аксіологічно маркованою, її роль – позитивна чи негативна – залежить виключно від ситуативного контексту, однак, за нашими спостереженнями, О. Буценко зловживає перекладацькою дисперсією, причому в деяких випадках запропоновані варіантні відповідники взагалі не мають жодного відношення ані до сленгу, ані до суржику чи до будь-яких інших форм українськомовного втілення надсату

Наприкінці розглянемо далі особливості перекладу самої назви артлангу, для якої перекладач пропонує відповідник «запелюшківська говірка»:

It was ***nadsats*** *milking and coking and fillying around (****nadsats*** *were what we used to call the teens)* (Burgess, A Clockwork Orange).

Навколо хиляли молоко, кокаїнілися й забавлялись ***запелюшники*** *(по-нашому, це ті, кого звичайно називають підлітками)* (Берджесс, Механічний апельсин, переклад О. Буценка).

У наведеному реченні згадуються підлітки-носії надсату, яких перекладач називає «запелюшниками». Хоча очевидним є те, що в основі цього оказіоналізму лежить слово «пелюшка», семантика «запелюшника» (зокрема, роль префікса *за-*, задіяного в його утворенні) залишається не до кінця ясною. Очевидно, тут мається на увазі той, хто ще не «вийшов з пелюшок», а отже такий переклад, на наш погляд, є зовсім не вдалим. Таку ж точку зору поділяє Ю. Дяченко: «Безперечно, "запелюшник" як і "nadsats" є авторським неологізмом, але ж повністю втрачається семантика: "надцать" – закінчення числівників від 11 до 19, а "запелюшник" – той, що в пелюшках. Навряд чи юнакам, які "кокаїнилися" хотілося б називатися "запелюшниками"» [Дяченко2013, с. 140].

Висновки. Проведене дослідження з очевидністю вказує на значущість перекладацького засвоєння різноманітних нелінгвістичних контекстів (культурного, ситуативного, особистісного тощо), які виконують роль фонових знань, що забезпечують повноту та повноцінність перекладу, зокрема, такого складного художньо-естетичного феномену, як артланг. Лінгвістичний контекст, довжина якого варіюється від фонеми до твору цілком, у свою чергу, уможливлює адекватну інтерпретацію артлангізмів за рахунок залучення закладеної в ньому експліцитної та імпліцитної інформації.

Перспективою подальших досліджень є контекстуально зорієнтоване вивчення особливостей перекладацького відтворення інших артлангів як апріорного, так і апостеріорного типів.

Література

Берджес Е. Механічний апельсин / Е. Берджес ; [пер. з англ. О. Буценко]. – Львів : Кальварія, 2003. – 173 с.

Берджесс Э. Заводной апельсин / Э. Берджесс ; [пер. с англ. Е. Синельщикова]. – Режим доступа : http://thelib.ru/books/entoni_berdzhess/ zavodnoy_apelsin_persinelschikov-read.html.

Берджесс Э. Заводной апельсин : [роман] / Э. Берджесс; [пер. с англ. В. Бошняка]. – М. : АСТ : Астрель, 2011. – 222 с.

Дяченко Ю. Відтворення маркованості індивідуального мовлення у художньому перекладі / Ю. Дяченко // Мовні і концептуальні картини світу : збірник наук. праць. – К. : Київський національний університет ім. Т. Шевченка, Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2013. – Вип. 2(44). – С. 136–143.

Комиссаров В. Н. Теория перевода (лингвистические аспекты) / В. Н. Комиссаров. – М. : Высшая школа, 1990. – 253 с.

Крошнева М. Е. Теория литературы : [учебное пособие] / М. Е. Крошнева. – Ульяновск : УлГТУ, 2007. – 105 с.

Лысенкова Е. Л. О законе переводной дисперсии / Е. Л. Лысенкова // Вестник Моск. ун-та. Сер. 19 : Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2006. – № 1. – С. 111–118.

Мазур О. В. Дослідження творчої особистості перекладача у світлі теорії контекстів / О. В. Мазур // Науковий вісник Волинського національного університету ім. Л. Українки. – 2011. – Ч. 2, № 6. – С. 65–71.

Чередниченко О. І. Про мову і переклад / О. І. Чередниченко. – К. : Либідь, 2007. – 248 с.

Burgess A. A Clockwork Orange (UK version) [Electronic resource] / A. Burgess. – Access : http://www.e-reading.club/book.php?book=708.

РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

ПРИХОДЬКО Г. І.
(Запорізький національний університет)

Рецензія на монографію І. А. Галуцьких «Тілесність в художній прозі англійського модернізму і постмодернізму (когнітивно-семіотичні студії)». – Запоріжжя : «Кругозор», 2016. – 628 с.

Проблема взаємозв'язку мови і мислення була і залишається однією з найбільш актуальних в сучасній лінгвістиці. Серед питань, що залишаються у фокусі уваги дослідників, є феномен значення. Окрім за це, для сучасної науки в цілому, не виключенням в якій є лінгвістика, притаманним є поєднання наукових парадигм, методів тощо, що зумовлено прагненням комплексного і міждисциплінарного підходу до аналізу явищ навколишньої дійсності та поєднання зусиль низки наук на шляху до їх вичерпного та багатоаспектного вивчення. Відтак, в науці сьогодення спостерігаємо розвиток нових наукових парадигм, що виникають на стику різних наукових дисциплін.

Саме такий підхід застосовує авторка рецензованої монографії, оскільки проведене нею дослідження носить характер міждисциплінарний не лише завдяки обраному об'єкту дослідження – тілесності як об'єкту уваги як природничих, так і гуманітарних наук, – а й завдяки запропонованому лінгвістичному підходу до вивчення тілесності як художнього явища, що поєднує досягнення когнітивної лінгвістики, когнітивної поетики та семіотики, утворюючи когнітивно-семіотичне відгалуження лінгвістичного аналізу.

Рецензована монографія Галуцьких І. А. присвячена лінгвістичному дослідженню тілесності як художнього явища, що набуло естетичного переломлення в англійській художній прозі модернізму та постмодернізму із подальшим моделюванням охудожненого тіла як конструкту шляхом розкриття семантико-когнітивних, наративних та лінгвосеміотичних особливостей інтерпретації тілесності в англійських художніх текстах письменників-модерністів та постмодерністів.

В монографії авторка надає інтегроване уявлення про тілесність в її текстовому втіленні як представлену одночасно в ментальній, текстовій і внутрішньотекстовій площинах. Такий підхід визначає актуальність дослідження, яка зумовлена сучасним спрямуванням філологічних досліджень на уточнення природи взаємозв'язків площини ментальних явищ із вербальними, посередником в яких постають тілесні феномени, що сприяє уточненню характеру взаємодії між мовою та мисленням шляхом з'ясування специфіки об'єктивації в словесних формах знання про світ.

Для досягнення поставленої мети і вивчення тілесності як художнього явища І. А. Галуцьких ставить перед собою низку завдань, серед яких з'ясування змісту понять «тіло» й «тілесність» в гуманітарних студіях і філологічних дослідженнях, характеристика модусів існування тіла в контексті вивчення тілесності, розкриття змісту поняття «художня тілесність», вивчення здобутків наук філологічного напряму, в яких тілесність вже ставала об'єктом аналізу, розроблення комплексної методики когнітивно-семіотичного аналізу тіла і тілесності як художнього конструкту; виокремлення акцентованих варіантів тіла в наративній структурі художніх творів та зображення в їх образному просторі тощо, які вирішуються вичерпно, логічно і повно. Це дало звому авторці розкрити специфіку концептуальної конфігурації тілесності як конструкту, репрезентованої низкою тематичних доменів, серед яких СОМАТИКА, СЕНСОРИКА, ЕМОЦІЇ, МЕНТАЛЬНІСТЬ, на когнітивному рівні, трьома варіантами тіла – еротизованим, сенсорно-чуттєвим та соціалізованим в наративному вимірі та низкою референтних текстових сигналів, образних засобів та художніх символів на вербальному рівні.

Достовірність отриманих результатів цієї праці забезпечує значний обсяг фактичного матеріалу, представлений корпусом художньої прози англійських письменників-модерністів та постмодерністів на різних хронологічних етапах вказаних літературних течій, а також великий обсяг опрацьованих теоретичних джерел, що дозволили скласти релевантну науково-методологічну базу дослідження.

Новизна й теоретичне значення монографії І. А. Галуцьких полягає в тому, що вона розглядає тілесність не лише в контексті її природної біологічної сутності, а і як визначуваний різноманітними чинниками соціо-культурний конструкт, який утворюється на перетині природного і соціокультурного і робить тілесність інструментом «декодування» культурного досвіду, а також у взаємодії з мисленням та мовою. В монографії вперше сконструйовано інтегративну модель тілесності як художнього явища в художній прозі англійського модернізму та постмодернізму, що здійснено з урахуванням лінгвосеміотичної, лінгвокогнітивної й наративної перспектив особливостей текстового втілення тілесності в художньому творі. В роботі уточнено розуміння терміну «художня тілесність» та виявлено специфіку інтерпретації тіла як художнього явища, притаманну для художньої картини світу творів письменників-модерністів та постмодерністів. Розроблено комплексну методику аналізу художньої тілесності як конструкту в сукупності когнітивного, образного-наративного та вербального вимірів художнього тексту, методику реконструкції наративних патернів, що можуть бути екстрапольованими на компоненти текстової структури.

Структура рецензованої монографії є традиційною, складається зі вступу, п’яти розділів, висновків, переліків використаних джерел.

Перший розділ присвячено систематизації теоретичних засад дослідження, в якому авторка узагальнює сучасний досвід вітчизняної та зарубіжної філософської думки в сфері дослідження тіла та тілесності, підходи до вивчення тілесності в гуманітарних науках, а також модуси існування тіла, зокрема, в охудожненому вигляді, де остання (художня тілесність) постає як об’єкт зображувального мистецтва, так і словесного, до якого належить художня література, що уможливило напрацювання власного комплексного підходу, увібравши міждисциплінарний досвід вивчення тіла та тілесності, змоделювати тілесність як художній конструкт, який здобуває багатовимірне вираження в англійській художній прозі модернізму і постмодернізму.

Другий розділ присвячено опису розуміння тілесності як художнього явища і методики когнітивно-семіотичного аналізу, що постає як комплекс лінгвосеміотичного, наративного та семантико-когнітивного аналізів, роз’ясненню авторського розуміння тілесності як художнього конструкту в її багатоаспектному прояві як поєднанні фізичного, соціального та духовного.

Третій, четвертий і п’ятий розділи монографії присвячені аналізу варіантів охудожненого тіла, серед яких еротизоване тіло, сенсорно-чуттєве тіло та соціалізоване тіло, акцентовані в художній прозі письменників-модерністів і постмодерністів. У кожному з розділів описано результати когнітивно-семантичного аналізу із реконструкцією концептуальних тропів у тексті та наративного аналізу із залученням методики реконструкції наративних патернів, що надає комплексне уявлення про вербальний та наративний вимір текстового кодування тілесності в художньому тексті.

В загальних висновках констатовано суть комплексного уявлення про тілесність як художнє явище і сконструйованої моделі художньої тілесності, притаманної англійським художнім творам періоду модернізму та постмодернізму, визначено концепцію художньої тілесності, яка може слугувати вивченню онтологічних і гносеологічних властивостей тілесності в сучасному соціо-культурному просторі. Отримані результати відкривають перспективи і для подальшого дослідження тілесності в інших аспектах, яких авторка лише торкається в роботі.

Під час ознайомлення із роботою виникли деякі зауваження. Вони стосуються певного перенасичення технічними деталями, які притаманні більше для стиля викладення результатів в дисертаційній роботі, але здаються надлишковими в монографії, а також деяких неточностей в оформленні бібліографічного апарату. Втім, зауваження не носять концептуального характеру і мають скоріше рекомендаційний, а не обов’язковий характер.

В цілому монографія І. А. Галуцьких є цілісним, завершеним науковим дослідженням, результати якого є значним вкладом в лінгвістику в цілому і когнітивну семіотику і наратологію зокрема. Дослідження характеризується актуальністю, результати якого мають практичне та теоретичне значення, відповідають всім вимогам за ступенем наукової новизни, повноти вирішення поставлених завдань, що можуть бути віднесені до пріоритетних наукових проблем сьогодення.

Збірник наукових праць «Нова філологія»
видається факультетом іноземної філології
Запорізького національного університету з 2001 року.

Збірник включений до переліку наукових фахових видань України,
в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт
на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук за спеціальностями:
10.02.04 – германські мови,
10.02.05 – романські мови,
10.02.15 – загальне мовознавство,
10.02.16 – перекладознавство,
10.02.17 – порівняльно-історичне
і типологічне мовознавство.

Періодичність виходу – щоквартально.

Збірник наукових праць «Нова філологія»
запрошує авторів до співпраці.

Оголошено набір наукових статей до № 69-70
фахового наукового збірника «Нова філологія».
Детальна інформація стосовно вимог
до оформлення статей за адресою:
novafilologia@ukr.net

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

НОВА ФІЛОЛОГІЯ

Збірник наукових праць

Збірник зареєстровано в державному комітеті інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України як друкований засіб масової інформації 02.10.2009 р., свідоцтво – серія КВ, № 15875-434ПР.

Затверджено як фахове наукове видання (журнал) ВАК України 11.04.2001 р. за № 5-05/4.

Відповідальний за видання С. М. Єнікєєва
Технічний редактор М. В. Воробйова
Дизайн обкладинки В. Сташенко
Коректор М. В. Залужна

Запорізький національний університет
69096, Запоріжжя, вул. Жуковського, 66.

Здано в набір 20.01.17. Підписано до друку 27.01.17.
Формат 60х84/8. Папір офсетний № 1. Гарнітура Times New Roman.
Друк принтерний. Ум. друк. арк. 26,04. Обл.-вид. арк. 23,09.
Друк. арк. відбиток 2604. Наклад 100 прим.
Замовлення № 02/01.2017-А.

Макет віддрукований:
Фізична особа-підприємець В. В. Мокшанов
тел.: (061) 220-88-63, (050)362-8-007

Дата та номер запису в Єдиному державному реєстрі підприємств та організацій України 2 103 000 0000 081508 від 02.12.2014 р.